

UNIVERZITET U BEOGRADU
ŠUMARSKI FAKULTET

Slavica P. Čepić

**SOCIO-EKONOMSKI ZNAČAJ URBANIH BAŠTA
I MOGUĆNOSTI INTEGRACIJE U SISTEM
ZELENIH POVRŠINA BEOGRADA**

doktorska disertacija

Beograd, 2022.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF FORESTRY

Slavica P. Čepić

**SOCIO-ECONOMIC BENEFITS OF URBAN
GARDENS AND OPPORTUNITIES FOR THEIR
INTEGRATION INTO THE SYSTEM OF GREEN
AREAS OF BELGRADE**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2022

Mentor:

dr Jelena Tomićević – Dubljević, redovni profesor

Univerzitet u Beogradu - Šumarski fakultet

Članovi komisije:

dr Miodrag Zlatić, redovni profesor

Univerzitet u Beogradu - Šumarski fakultet

dr Sreten Jelić, redovni profesor

Univerzitet u Beogradu - Poljoprivredni fakultet

dr Boris Radić, vanredni profesor

Univerzitet u Beogradu - Šumarski fakultet

dr Mirjana Ocokoljić, redovni profesor

Univerzitet u Beogradu - Šumarski fakultet

Datum odbrane: _____

Izrazi zahvalnosti

Pre svega, zahvaljujem se svim učesnicima u istraživanju, koji su uložili vreme i energiju i nesebično podelili svoja iskustva. Zahvaljujem se članovima „Baštališta“, baštovanima iz baštenskih kolonija i privatnih bašta, kao i predstavnicima organizacija i gradskih uprava iz Beograda, Zagreba i Malmea koji su učestvovali u intervjuima i anketi.

Posebno se zahvaljujem svojoj mentorki, prof. dr Jeleni Tomićević-Dubljević, na iskusnom vođenju istraživačkog rada, savetima i prijateljskoj podršci. Takođe bih izrazila zahvalnost članovima komisije: dr Miodragu Zlatiću, dr Sretenu Jeliću, dr Borisu Radiću i dr Mirjani Ocokoljić, koji su mi velikodušno pomogli konstruktivnim komentarima i savetima.

Veliku zahvalnost dugujem i profesorima sa drugih institucija, koji su mi otvorili vrata za razumevanje oblasti u koje sam kroz ovu disertaciju zakoračila, pre svega dr Ana Mariji Palsdotir iz grupe za psihologiju životne sredine sa SLU u Švedskoj i dr Biljani Stanković sa Filozofskog fakulteta u Beogradu, kao i dr Oliveru Toškoviću i dr Veljku Jovanoviću.

Veliku zahvalnost dugujem studentima koji su učestvovali u istraživanju na njihovom entuzijazmu i dobroj volji, kritičkom razmišljanju i dobro postavljenim pitanjima. Prikupljanje podataka na terenu bilo bi mnogo teže bez pomoći predstavnika mesnih zajednica, a naročito Dejana iz Opštine Rakovica, koji je nesebično uložio svoje vreme i neizmerno mi pomogao u terenskom radu.

Zahvalnost dugujem svim prijateljima i kolegama koji su me na različite načine podržali u radu: Katarini Varjačić, Marijani Pantić, Andreji Tutundžiću, Dragani Skočajić, Dragani Ćorović, Suzani Gavrilović, Aleksandri Nikolić, Milici Kovač i kolegama iz Naturalista.

Na kraju, zahvaljujem se svojim roditeljima, sestri i Marku za neizmerno strpljenje i podršku.

KLJUČNE DOKUMENTACIONE INFORMACIJE

Redni broj (RB):	
Tip dokumentacije (TD):	Monografska publikacija
Tip zapisa (TZ):	Tekstualni štampani dokument
Vrsta rada (VR):	Doktorska disertacija
Autor (AU):	Slavica Čepić, dipl.inž. pejzažne arhitekture i hortikulture
Mentor (MN):	dr Jelena Tomićević - Dubljević, redovni profesor Univerzitet u Beogradu - Šumarski fakultet
Naslov rada (NR):	Socio-ekonomski značaj urbanih bašta i mogućnosti integracije u sistem zelenih površina Beograda
Jezik publikacije (JZ):	Srpski / latinica
Zemlja publikacije (ZP):	Republika Srbija
Geografsko područje (UGP):	Srbija
Godina (GO):	2022.
Izdavač (IZ):	Autorski reprint
Mesto i adresa (MA):	11 030 Beograd, Kneza Višeslava 1
Fizički opis rada (FO):	9 poglavlja, 161 stranica, 281 literaturna navoda, 20 slika, 6 šematska prikaza, 31 tabela, 6 priloga
Naučna oblast (NO):	Biotehničke nauke
Naučna disciplina (DIS):	Pejzažna arhitektura i hortikultura
Predmetna odrednica / ključne reči (PO)	pejzažna arhitektura, urbana hortikultura, urbane bašte, urbana poljoprivreda, usluge ekosistema, participacija, upravljanje zelenim prostorima u gradu
UDK:	
Čuva se (ČU):	Biblioteka Šumarskog fakulteta, Kneza Višeslava 1, 11030 Beograd, Srbija
Važna napomena (VN):	Nema
Izvod (IZ):	Urbane bašte su prostori u gradu u kojima pojedinci ili grupe građana uzgajaju voće, povrće, začinske biljke i/ili cvetne kulture, na površinama u javnoj ili privatnoj svojini, za sopstvene potrebe ili, ređe, za prodaju. Predmet istraživanja su tri tipa urbanih bašta u Beogradu i to privatne bašte, baštenske kolonije i bašte zajednice. Disertacija prati dva pravca istraživanja. Prvi pravac ima za cilj da se ispituju društvene i ekonomske funkcije urbanih bašta iz perspektive korisnika i to percipirani benefiti boravka i rada u bašti, motivi za bavljenje baštom, profili korisnika i proizvodno-ekonomski značaj bašta. Drugi pravac istraživanja se odnosi na sagledavanje mogućnosti integracije zajedničkih urbanih bašta u sistem zelenih površina grada. Kroz primere nekoliko modela organizacije i upravljanja zajedničkim baštama u gradovima Malmeu, Zagrebu i Beogradu, ispituju se izazovi i faktori uspeha koji utiču na dugoročno održivo upravljanje zajedničkim baštama. U osnovi drugog dela istraživanja je ispitivanje mogućnosti transfera znanja na lokalni kontest.

Datum prihvatanja teme od strane NN:	Odluka NNV Šumarskog fakulteta br. 01-2/157 od 29.11.2017. godine Odluka Veća naučnih oblasti biotehničkih nauka 02-08 br. 61206-5045/2-17 od 13.12.2017. godine
Datum odbrane (DO):	
Članovi komisije (KO):	dr Jelena Tomičević-Dubljević, redovni profesor Univerzitet u Beogradu - Šumarski fakultet dr Miodrag Zlatić, redovni profesor Univerzitet u Beogradu - Šumarski fakultet dr Sreten Jelić, redovni profesor Univerzitet u Beogradu - Poljoprivredni fakultet dr Boris Radić, vanredni profesor Univerzitet u Beogradu - Šumarski fakultet dr Mirjana Ocokoljić, redovni profesor Univerzitet u Beogradu - Šumarski fakultet

KEY WORDS DOCUMENTATION

Accession number (ANO):	
Identification number (INO):	
Document type (DT):	Monograph
Type of record (TR):	Textual printed document
Contains code (CC):	Doctoral dissertation
Author (AU):	Slavica Čepić, grad. eng. of landscape architecture and horticulture
Menthor (MN):	Dr Jelena Tomičević – Dubljević, full professor University of Belgrade - Faculty of Forestry
Title (TI):	Socio-economic benefits of urban gardens and opportunities for their integration into the system of green areas of Belgrade
Language of text (LT):	Serbian/ Latin alphabet
Country of publication (CP):	Republic of Serbia
Locality of publication (LP):	Serbia
Publication year (PY):	2022
Publisher (PU):	The authors reprint
Publication place (PP):	11 030 Belgrade, Kneza Višeslava 1
Physical description (PD):	9 chapters, 161 pages, 281 references, 20 images, 6 schemes, 31 tables, 6 appendices
Scientific field (SF):	Biotechnological sciences
Scientific discipline (SD):	Landscape architecture and horticulture
Subject/Key words (CX):	landscape architecture, urban horticulture, urban gardens, urban agriculture, ecosystem services, participation, urban green space governance
UDC:	
Holding Data (HD):	Library of Faculty of Forestry, Kneza Višeslava 1, 11030 Belgrade
Note (N):	None
Abstract (AB):	<p>Urban gardens are open green spaces in the city where individuals or groups of citizens grow fruits, vegetables, herbs, and/or flowers, on publicly or privately owned land, for their own use or less frequently - for sale. The research examines three types of urban gardens in Belgrade: private gardens, garden colonies, and community gardens.</p> <p>The dissertation follows two lines of research. The first line aims to examine the social and economic functions of urban gardens from the perspective of users, namely the perceived benefits of gardens, motivations for gardening, users' profiles, and the productive and economic relevance of gardens. The second line of research refers to the opportunities for the integration of collective urban gardens into the system of green areas of the city. Through several examples of different models of organization and governance of collective gardens in cities Malmö, Zagreb, and Belgrade, we examine the challenges and success factors that affect the long-term sustainable management of collective gardens. The second part of the research aims to examine the possibility of knowledge transfer to the local context.</p>

Accepted by Scientific Board on (ACB):	Decision of Academic-Scientific Council of Faculty of Forestry, No. 01-2/157 from 29.11.2017. Decision of Professional Board of Biotechnical Sciences, 02-08 No. 61206-5045/2-17 from 13.12.2017.
Defended on (DE):	
Thesis Defend Board (DB):	dr Jelena Tomićević-Dubljević, full professor University of Belgrade - Faculty of Forestry dr Miodrag Zlatić, full professor University of Belgrade - Faculty of Forestry dr Sreten Jelić, full professor University of Belgrade - Faculty of Agriculture dr Boris Radić, associate professor University of Belgrade - Faculty of Forestry dr Mirjana Ocokoljić, full professor University of Belgrade - Faculty of Forestry

SOCIO-EKONOMSKI ZNAČAJ URBANIH BAŠTA I MOGUĆNOSTI INTEGRACIJE U SISTEM ZELENIH POVRŠINA BEOGRADA

Sažetak

Urbane bašte su prostori u gradu u kojima pojedinci ili grupe građana uzgajaju voće, povrće, začinske biljke i/ili cvetne kulture, na površinama u javnoj ili privatnoj svojini, za sopstvene potrebe ili, ređe, prodaju. Predmet istraživanja su tri tipa urbanih bašta u Beogradu i to privatne bašte, baštenske kolonije i bašte zajednice.

Disertacija prati dva pravca istraživanja. Prvi pravac teži da ispita društvene i ekonomske funkcije urbanih bašta iz perspektive korisnika i to percipirane benefite boravka i rada u bašti, motive za bavljenje baštom, profile korisnika i proizvodno-ekonomski značaj bašta. Drugi pravac istraživanja se odnosi na sagledavanje mogućnosti integracije zajedničkih urbanih bašta u sistem zelenih površina grada. Kroz nekoliko primera različitih modela organizacije i upravljanja zajedničkim baštama u Malmeu, Zagrebu i Beogradu, ispituju se izazovi i faktori uspeha koji utiču na dugoročno održivo upravljanje zajedničkim baštama. U osnovi drugog dela istraživanja je ispitivanje mogućnosti transfera znanja na lokalni kontekst.

U radu su primenjeni kvalitativni i kvantitativni pristup istraživanju kroz nekoliko metodoloških instrumenata kao što su polu-strukturisani intervjui sa korisnicima bašta, anketa, baštenski dnevnik, intervjui sa predstavnicima gradskih uprava i organizacija.

Rezultati rada mogu se grupisati prema pravcima istraživanja. Istraživanje socio-ekonomskog značaja bašta za korisnike pokazalo je da se percipirani benefiti boravka i rada u bašti od strane korisnika mogu grupisati u nekoliko osnovnih kategorija i to proizvodnja zdrave hrane i ostali materijalni benefiti, psihofizički benefiti boravka i rada u bašti, društvena dimenzija i pitanje zajednice, i identitet i mogućnosti razvoja osećaja vezanosti za mesto. Osnovni izvor motivacije za bavljenje baštom jeste proizvodnja zdrave hrane. Restorativno iskustvo boravka i rada u bašti, koje podrazumeva opuštanje i oslobađanje od stresa, i osećaj zadovoljstva pri izvođenju aktivnosti koje se vole i u kojima se uživa, drugi je značajan razlog za bavljenje baštom zajednički za različite profile baštovana. Utvrđene su i razlike u motivima između socio-demografskih grupa, pri čemu su se stariji baštovani i oni koji su u penziji izdvojili prema raznovrsnosti i značaju benefita koje ostvaruju u bašti. Rezultati istraživanja sugerišu da urbane bašte imaju potencijal da podrže razvoj osećaja vezanosti za mesto kod korisnika bašta i tako ojačaju njihovu posvećenost i brigu o mestu i susedstvu. Zajedničke urbane bašte imaju potencijal da aktiviraju građane tako što pozitivno utiču na promene u životnim navikama i njihovom odnosu prema proizvodnji hrane, ishrani i životnoj sredini. Osim toga, rezultati sugerišu da zajedničke bašte imaju potencijal da aktiviraju i podrže jačanje lokalne zajednice.

Istraživanje mogućnosti integracije zajedničkih urbanih bašta u sistem zelenih površina grada pokazalo je da ne postoji jedinstven uspešan model organizacije i upravljanja zajedničkim baštama. Svaka lokacija zahteva razumevanje konteksta i lokalnih uslova, kao i potreba budućih korisnika. Za dugoročno i održivo funkcionisanje organizovanih zajedničkih urbanih bašta potrebna je podrška institucija grada i/ili opštine kroz definisanje formalno-pravnih i planskih uslova i obezbeđivanje resursa (zemljišta, edukacije). Za dugoročnu i održivu saradnju između različitih aktera uključenih u upravljanje zajedničkim urbanim baštama (pre svega se misli na saradnju zajednice baštovana i grada ili opštine) potreban je transparentan i otvoren participativan proces, poverenje i jednakost aktera. Svaka podrška koja dolazi spolja, van zajednice, uključujući podršku od strane gradske ili opštinske administracije, mora biti na partnerskoj osnovi.

Ključne reči: pejzažna arhitektura, urbana hortikultura, urbane bašte, urbana poljoprivreda, usluge ekosistema, participacija, upravljanje zelenim prostorima u gradu

SOCIO-ECONOMIC BENEFITS OF URBAN GARDENS AND OPPORTUNITIES FOR THEIR INTEGRATION INTO THE SYSTEM OF GREEN AREAS OF BELGRADE

Abstract

Urban gardens are open green spaces in the city where individuals or groups of citizens grow fruits, vegetables, herbs, and/or flowers, on publicly or privately owned land, for their own use or less frequently - for sale. The research examines three types of urban gardens in Belgrade, namely private gardens, garden colonies, and community gardens.

The dissertation follows two lines of research. The first line aims to examine the social and economic functions of urban gardens from the perspective of users, namely the perceived benefits of gardens, motivations for gardening, users' profiles, and the productive and economic relevance of gardens. The second line of research refers to the institutional possibilities for the integration of shared urban gardens into the system of green areas of the city. Through several examples of different models of organization and governance of collective gardens in cities Malmö, Zagreb, and Belgrade, we examine the challenges and success factors influencing long-term sustainable management of collective gardens. The aim of the second part of the research is to examine the possibility of transferring knowledge to the local context.

The dissertation applies a combination of the qualitative and quantitative approach to research through several methodological instruments such as semi-structured interviews with gardeners, surveys, garden diaries, interviews with representatives of city administrations and organizations.

Results can be grouped along two lines of research. Research on the gardens' socio-economic benefits for users has shown that the perceived benefits of gardening can be grouped into four main categories: healthy food and other material benefits, psychological benefits, social dimension and community organisation, and identity and opportunities to develop a sense of place attachment. The main source of motivation for gardening is the production of healthy food. The restorative experience of being and working in the garden, which includes relaxing and relieving stress, and a sense of satisfaction in performing activities that are loved and enjoyed, is another important reason to engage in gardening that is shared among different gardeners' profiles. Differences in motivation between socio-demographic groups were also identified, with older gardeners and those who retired claiming more diverse and significant benefits from gardening compared to other groups. The results of the research suggest that urban gardens have the potential to support the development of a sense of place attachment among gardeners and thus strengthen their commitment and care for the place and the neighborhood. Collective urban gardens have the potential to activate citizens by positively influencing changes in behavior, habits, and attitudes toward food production, nutrition, and the environment, and to activate and support the strengthening of the local community.

Research has shown that a unique successful model of organization and governance of collective urban gardens does not exist. Each location requires an understanding of the context and local conditions, as well as the users' needs. A long-term and sustainable governance of collective urban gardens requires the support of the local institutions at the city and/or municipality level through the definition of legal and planning conditions and provision of resources (land, education). Long-term and sustainable cooperation between different stakeholders involved in the governance (primarily the cooperation of the gardening community and the city or municipality) requires a transparent and open participatory process, trust, and equality of actors. Any support coming from outside the community, including support from the city or municipal administration, must be on a partnership basis.

Keywords: landscape architecture, urban horticulture, urban gardens, urban agriculture, ecosystem services, participation, urban green space governance

SADRŽAJ

1.	UVOD	1
1.1	Problem i predmet istraživanja.....	2
1.2	Ciljevi istraživanja	5
1.3	Istraživačka pitanja i hipoteze.....	6
2.	PREGLED ISTRAŽIVANJA I TEORIJSKE OSNOVE	8
2.1	Pregled istraživanja o urbanim baštama.....	8
2.1.1	Definicije i tipovi urbanih bašta	8
2.1.2	Objašnjenje terminologije.....	9
2.1.3	Istorijski razvoj zajedničkih urbanih bašta u Evropi	10
2.2	Teorijski okvir istraživanja	13
2.2.1	Zelena infrastruktura i usluge ekosistema	14
2.2.2	Interakcija čovek-priroda i čovekovo blagostanje	16
2.2.3	Perspektiva okupacije	19
2.2.4	Vežanost za mesto	21
2.2.5	Društvena dimenzija bašta.....	22
2.2.6	Participativno planiranje i upravljanje zelenim otvorenim prostorima u gradu	24
3.	MATERIJAL I METOD RADA.....	30
3.1	Pristup istraživanju.....	30
3.2	Prvi deo istraživanja.....	33
3.2.1	Prva faza: kvalitativno istraživanje.....	33
3.2.2	Druga faza: kvantitativno istraživanje anketnog tipa	37
3.2.3	Treća faza: baštenski dnevnik.....	41
3.3	Drugi deo istraživanja	44
3.3.1	Studije slučaja.....	44
3.3.2	Analiza dokumenata	45
3.3.3	Polu-strukturisani intervjui	46
3.3.4	Komparativna analiza studija slučaja	47
4.	REZULTATI PRVOG DELA ISTRAŽIVANJA I DISKUSIJA.....	48
4.1	Urbane bašte u Beogradu kroz istoriju.....	48
4.2	Tipovi urbanih bašta.....	51
4.3	Rezultati polu-strukturisanih intervjua i opažanja na terenu.....	54
4.3.1	Slojevitost značenja bašta i percipirani benefiti	54
4.3.2	Profili korisnika urbanih bašta.....	64
4.4	Diskusija rezultata kvalitativne faze istraživanja	66
4.4.1	Materijalni i nematerijalni benefiti bašta	66
4.4.2	Proizvodnja hrane i ostali materijalni benefiti bašta.....	68

4.4.3	Identitet i mogućnosti razvoja osećaja vezanosti za mesto.....	69
4.4.4	Psihofizički benefiti boravka i rada u bašti: „Bašta me održava!“	70
4.4.5	Društvena dimenzija bašta i pitanje zajednice.....	73
4.4.6	Profili korisnika bašta.....	76
4.5	Rezultati kvantitativne faze istraživanja	77
4.5.1	Karakteristike bašta, učestalost korišćenja i načini obrađivanja bašta	77
4.5.2	Motivi korisnika bašta	78
4.5.3	Profili korisnika bašta.....	85
4.5.4	Proizvodno-ekonomski značaj bašta.....	89
4.6	Diskusija rezultata kvantitativne faze istraživanja.....	94
4.6.1	Motivi korisnika bašta	94
4.6.2	Profili korisnika bašta.....	96
4.6.3	Proizvodno-ekonomski značaj bašta za domaćinstvo.....	97
5.	REZULTATI DRUGOG DELA ISTRAŽIVANJA I DISKUSIJA	100
5.1	Zagreb	100
5.1.1	Istorijski pregled razvoja zajedničkih urbanih bašta u Zagrebu	100
5.1.2	Formalno-pravni i prostorno-planski okvir gradskih vrtova.....	102
5.1.3	Projekat „Gradski vrtovi“	103
5.2	Malme	105
5.2.1	Prostorno-planski okvir razvoja zajedničkih urbanih bašta u Malmeu.....	105
5.2.2	Parcelisane bašte (orig. <i>odlingslotter</i>)	106
5.2.3	Bašte zajednice (orig. <i>stadsodling</i>).....	107
5.2.4	„Botildenberg“.....	111
5.3	Beograd.....	114
5.3.1	Strateški i prostorno-planski okvir razvoja zajedničkih urbanih bašta u Beogradu.....	114
5.3.2	Baštenska zajednica „Baštalište“	117
5.4	Diskusija rezultata drugog dela istraživanja.....	118
5.4.1	Izazovi integracije zajedničkih urbanih bašta u sistem zelenih površina grada.....	120
5.4.2	Faktori uspeha upravljanja zajedničkim urbanim baštama	121
6.	DISKUSIJA PRVOG I DRUGOG DELA ISTRAŽIVANJA	127
7.	ZAKLJUČCI I PREPORUKE	129
7.1	Zaključna razmatranja.....	129
7.1.1	Ograničenja i buduća istraživanja.....	130
7.2	Preporuke za razvoj i upravljanje zajedničkim urbanim baštama.....	131
7.2.1	Formalno-pravni i planski okvir	132
7.2.2	Akteri, resursi i „pravila igre“	132
7.2.3	Lokacija	133

7.2.4	Prostorno-fizička organizacija	134
8.	LITERATURA.....	135
9.	PRILOZI	150

SPISAK SKRAĆENICA

BK	baštenska kolonija
BZ	bašta zajednice
GUP	Generalni urbanistički plan
MEA	<i>Millennium Ecosystem Assessment</i> (Milenijumska procena ekosistema)
PAA	<i>Policy Arrangements Approach</i> (pristup aranžmana politika)
PB	privatna bašta
PGR	Plan generalne regulacije
UKNEA	<i>UK National Ecosystem Assessment</i> (Nacionalna procena ekosistema u Velikoj Britaniji)
ValMO	<i>Value and Meaning in Occupations Model</i> (Model vrednosti i značenja u okupaciji)

SPISAK SLIKA

Slika 1. Poster u okviru kampanje „pobedničkih vrtova“ u Velikoj Britaniji i SAD (izvor: gardenersofthenorthshore.org (slika levo) i www.wisconsinhistory.org (slika desno))

Slika 2. Lokacije bašta obuhvaćenih istraživanjem u odnosu na zone grada i tip bašta

Slika 3. Lokacije privatnih bašta obeležene na Google Maps platformi (izvor: Google Maps, 2021)

Slika 4. Tabela baštenskog dnevnika i uputstvo za popunjavanje za učesnike u istraživanju

Slika 5. Ortofoto snimak dela naselja Ledine sa okućnicama sa privatnim baštama (izvor: <https://gisbiotopa.beograd.gov.rs/Map>)

Slika 6. Fotografija privatne bašte u naselju Ledine (Čepić, 2018)

Slika 7. Ortofoto snimak baštenske kolonije u Bloku 58 (izvor: <https://gisbiotopa.beograd.gov.rs/Map>)

Slika 8. Ortofoto snimak baštenske kolonije na Velikom ratnom ostrvu (izvor: <https://gisbiotopa.beograd.gov.rs/Map>)

Slika 9. Ortofoto snimak baštenske kolonije u naselju Filmski grad (izvor: <https://gisbiotopa.beograd.gov.rs/Map>)

Slika 10. Ortofoto snimak baštenske kolonije u naselju Miljakovac (izvor: <https://gisbiotopa.beograd.gov.rs/Map>)

Slika 11. Prostor za odmor i druženje u baštenskoj koloniji na Velikom ratnom ostrvu (Čepić, 2018)

Slika 12. Pomoćni objekat od recikliranih materijala u baštenskoj koloniji u naselju Filmski grad (Čepić, 2018)

Slika 13. Ortofoto snimak bašte zajednice u naselju Slanci (izvor: <https://gisbiotopa.beograd.gov.rs/Map>)

Slika 14. Parcele u bašti zajednice „Baštalište” u naselju Slanci (Čepić, 2018)

Slika 15. Distribucija gradskih vrtova na teritoriji Zagreba (izvor: GIS grada Zagreba)

Slika 16. Beijers park: bašta zajednice je deo lokalnog gradskog parka, povezana sa kafeom i vežbalištem na otvorenom; fokus bašte zajednice je na povezivanju i jačanju lokalne zajednice kroz uzgajanje biljaka, i na doprinos biodiverzitetu grada (Malmö stad, 2020b) (foto: Čepić, 2021)

Slika 17. Enskifteshagen: najstarija bašta zajednice u Malmeu, osnovana 2010. godine od strane udruženja Mykorhizza. Danas, zajednicu čine uglavnom lokalni stanovnici. Cilj bašte zajednice je društvena i ekološka održivost (Malmö stad, 2020b) (foto: Čepić, 2021)

Slika 18. Guldängen: bašta zajednice u parku Guldängsparken, kojom upravlja udruženje Växtärket. Naziva se još „dečji park”, zato što osim bašte obuhvata i dečje igralište; organizuju se aktivnosti za decu predškolskog i školskog uzrasta i otvorena je za javnost (Malmö stad, 2020b) (foto: Čepić, 2021)

Slika 19. Zamak u Botildenburgu: objekat je originalno izgrađen 1866. godine kao dom vlastelinske porodice. U toku 20. veka, od tridesetih do sedamdesetih godina, funkcije objekta su se menjale od doma za samohrane majke do sirotišta, nakon čega je objekat napušten. Godine 2013. društveno odgovorno preduzeće „Xenofilia” je započelo renoviranje objekta – proces koji je podrazumevao uključivanje lokalne zajednice i zanatlija iz imigrantske populacije. Objekat je ponovo otvoren 2019. godine (“Historia,” 2019) (foto: Čepić, 2021)

Slika 20. Botildenburg: edukativni i komercijalni deo u okviru proizvodnih površina (foto: Čepić, 2021)

SPISAK ŠEMA

Šema 1. Teorijski okvir istraživanja: pregled teorijskih osnova od značaja za predmet istraživanja

Šema 2. Kombinovani model upravljanja i menadžmenta (preuzeto i prilagođeno od Jansson et al. (2019))

Šema 3. Model „park-organizacija-korisnik” (preuzeto i prilagođeno od Randrup et al. (2009))

Šema 4. Pristup aranžmana politika (eng. *policy arrangements approach*) (preuzeto od Liefferink, 2006, prema Buizer et al., 2014)

Šema 5. Prvi deo istraživanja: eksplorativni sekvencijalni nacrt istraživanja (Creswell, 2015)

Šema 6. Četiri dimenzije percipiranih benefita boravka i rada u bašti koji su rezultat interakcije prostora i prakse

SPISAK TABELA

Tabela 1. Prikaz metodologije prema delovima i fazama istraživanja

Tabela 2. Socio-demografske karakteristike ispitanika izražene u frekvencijama i procentima

- Tabela 3.** Socio-demografske karakteristike ispitanika prema tipu bašte izražene u frekvencijama i procentima
- Tabela 4.** Socio-demografske karakteristike uzorka (N=134) izražene u procentima i frekvencijama
- Tabela 5.** Pregled metoda prikupljanja podataka za izabrane studije slučaja
- Tabela 6.** Podaci o polu-strukturisanim intervjuima i učesnicima u istraživanju
- Tabela 7.** Opisi baštenskih kolonija obuhvaćenih istraživanjem: površina biotopa, tipologija, namena i oblik svojine
- Tabela 8.** Nazivi i opisi tema izdvojenih tematskom analizom kvalitativnih podataka dobijenih kroz intervju sa korisnicima bašta
- Tabela 9.** Klasifikacija izdvojenih podtema, tema i dimenzija u odnosu na usluge ekosistema
- Tabela 10.** Tip bašte, učestalosti rada u bašti i primene sredstava za zaštitu biljaka u uzorku prema zastupljenosti u uzorku (frekvencija i procenat)
- Tabela 11.** Instrument za merenje motiva za bavljenje baštom
- Tabela 12.** Aritmetička sredina i standardna devijacija za stavke skale motiva za bavljenje baštom
- Tabela 13.** Interkorelacije faktora šestofaktorskog rešenja
- Tabela 14.** Empirijski minimum i maksimum, aritmetička sredina, standardna devijacija, standardizovani skjunis i kurtosis i Kolmogorov-Sminov test za faktore skale motiva za bavljenje baštom
- Tabela 15.** Testovi značajnosti povezanosti različitih motiva za bavljenje baštom i sociodemografskih karakteristika poput starosti ispitanika, godina bavljenja baštom, nivoa obrazovanja, radnog statusa i mesečnih primanja
- Tabela 16.** Aritmetičke sredine skorova na faktorima motiva za bavljenje baštom u zavisnosti od radnog statusa ispitanika
- Tabela 17.** Aritmetičke sredine skorova na motivima za bavljenje baštom u zavisnosti od radnog statusa ispitanika
- Tabela 18.** Socio-demografske karakteristike poduzoraka korisnika bašta (stari i novi baštovani) izražene u procentima i frekvencijama
- Tabela 19.** Test homogenosti varijansi subpopulacija i njegova značajnost, t test za značajnost razlika između subpopulacija i njegova značajnost
- Tabela 20.** Aritmetičke sredine i standardne devijacije skorova na motivima za bavljenje baštom u zavisnosti od pripadnosti podgrupi korisnika bašte
- Tabela 21.** Aritmetičke sredine i standardne devijacije skorova na pojedinačnim motivima za bavljenje baštom u zavisnosti od pripadnosti grupi korisnika bašte

Tabela 22. Test homogenosti varijansi subpopulacija i njegova značajnost, t test za značajnost razlika između subpopulacija i njegova značajnost

Tabela 23. Pokazatelji proizvodno-ekonomskog značaja bašte za domaćinstvo iz perspektive korisnika (značaj u pogledu obezbeđivanja potreba domaćinstva - „izvor hrane” i značaj u pogledu smanjenja troškova - „smanjenje troškova”) izraženi kroz frekvenciju odgovora i procenete

Tabela 24. Test homogenosti varijansi subpopulacija i njegova značajnost, t test za značajnost razlika između subpopulacija stari i novi baštovani i njegova značajnost na varijablama „izvor hrane“ i „smanjenje troškova“

Tabela 25. Aritmetička sredina i srednja vrednost varijabli „izvor hrane” i „smanjenje troškova” na dva poduzorka ispitanika: stari i novi baštovani

Tabela 26. Pokazatelji produktivnosti proizvodnje voća, povrća i začinskih biljaka u četiri privatne bašte

Tabela 27. Troškovi, uloženi rad i produktivnost rada u četiri privatne bašte

Tabela 28. Pokazatelji ekonomskih rezultata proizvodnje voća, povrća i začinskih biljaka u četiri privatne bašte

Tabela 29. Sumarna tabela podataka za dva modela urbanih bašta u Malmeu: parcelisane bašte i bašte zajednice

Tabela 30. Pregled postojećih dokumenata javnih politika i urbanističkih planova u kojima se pominju urbane bašte ili baštenske kolonije

Tabela 31. Pet modela upravljanja upravljanja zajedničkim urbanim baštama: sumarni prikaz rezultata kroz dimenzije okvira „policy arrangements approach“ (PAA)

SPISAK PRILOGA

Prilog 1. Okvirni spisak tema i pitanja za polu-strukturisani intervju sa korisnicima urbanih bašta

Prilog 2. Upitnik za korisnike urbanih bašta

Prilog 3. Baštenski dnevnik sa uputstvom za korisnike

Prilog 4. Spisak vrsta u privatnim baštama prikupljen kroz baštenske dnevnike

Prilog 5. Okvirni spisak tema i pitanja za polu-strukturisani intervju sa predstavnicima gradskih uprava i organizacija koje su uključene u upravljanje zajedničkim urbanim baštama

Prilog 6. Obrazac za pismenu saglasnost učesnika u istraživanju (verzija na engleskom)

1. UVOD

Svet u kom živimo se urbanizuje velikom brzinom. Godina 2007. zabeležena je kao godina u kojoj je svetska urbana populacija prvi put u istoriji brojno nadmašila ruralnu populaciju, a predviđa se da će do 2050. godine u gradovima živeti 6,7 milijardi ljudi, odnosno 68% svetske populacije (United Nations, 2019). Sa procesom urbanizacije rastu i potrebe grada za resursima. U gradovima koji teže densifikaciji, raste pritisak na urbano zemljište. Otvorene zelene površine su posebno osetljive na projekte urbanog razvoja, jer se često razmatraju kao potencijalni prostori za izgradnju novih objekata (Stoltz & Grahn, 2021). Veći broj stanovnika u urbanim sredinama znači veći broj korisnika po jedinici zelene površine, i kombinaciju različitih potreba i interesa.

Osim zemljišta i zelenih površina, sa procesom urbanizacije rastu potrebe grada za hranom. Prehrambena sigurnost urbanog stanovništva je kompleksna tema koja obuhvata raspoloživost dovoljnih količina hrane, fizičku i ekonomsku dostupnost hrane, obezbeđivanje dovoljno energije i hranljivih materija kroz ishranu i na kraju, stabilnost navedenih dimenzija tokom vremena (FAO, 2019). Jedan od odgovora na pitanje prehrambene sigurnosti gradskog stanovništva jeste proizvodnja hrane na lokalnom nivou, u urbanim i peri-urbanim zonama grada. Urbana poljoprivreda, koja se definiše kao uzgajanje biljaka i životinja u gradovima i njihovoj okolini za potrebe ishrane, uključujući prateće aktivnosti poput proizvodnje sirovina, procesiranja hrane i slično, često je reakcija ekonomski ugroženog stanovništva na neadekvatan, nepouzdan i neredovan pristup hrani i nedostatak kupovne moći (Dubbeling et al., 2010). Osim toga, urbana poljoprivreda prepoznata je kao ključna komponenta u strategijama za smanjenje ekološkog otiska gradova, recikliranje urbanog otpada, regulisanje širenja gradova, zaštite biodiverziteta, izgradnje otpornosti na klimatske promene, stimulisanje regionalnih ekonomija i smanjenje zavisnosti od globalnih tržišta hrane (FAO, 2014). Posmatrano kroz ciljeve održivog razvoja, lokalna proizvodnja hrane u gradu može značajno da doprinese ostvarenju društvenih, ekonomskih i ekoloških ciljeva i to pre svega iskorenjivanju siromaštva i gladi (cilj 1) i obezbeđivanju ekološke održivosti (cilj 7) (van Veenhuizen, 2007).

Urbane bašte, kao oblik urbane poljoprivrede, bile su kroz istoriju sastavni deo života u gradu (Roy, 2001; Bell, 2016). Uzgajanje voća i povrća, ukrasnih i začinskih biljaka u gradu i njegovoj neposrednoj okolini predstavljalo je uobičajenu praksu u Evropi sve do kraja 19. veka kada razvoj modernog sistema transporta i povećani rizici po javno zdravlje počinju dominantno da utiču na urbano planiranje i upravljanje gradovima (Thompson, 1997, prema Roy, 2001). Veliki industrijski gradovi u Zapadnoj Evropi s početka 20. veka suočavali su se sa ozbiljnim problemima kao što su nedostatak prostora, prenaseljenost i dehumanizacija životnih uslova većine ljudi (Ćorović, 2009). Ebenezer Huard (Ebenezer Howard, 1850-1928) je kroz koncept Vrtnog grada¹ ponudio alternativu prenaseljenom industrijskom gradu. Huardov model grada bavio se ključnim elementima prehrambenog sistema (eng. *food system*) kao integralnim delovima funkcionisanja grada i uključio je proizvodnju, distribuciju, konzumaciju hrane i recikliranje otpada (Cabannes & Marocchino, 2018). Osim pokreta Vrtnog grada, može se reći da je hrana ostala nepoznanica urbanističkom planiranju sve do početka 21. veka (Cabannes & Marocchino, 2018). Za razliku od Huardovog modela planiranja grada, prema kojem je idealan tip naselja bio onaj koji ima sve prednosti urbanog i seoskog načina života (Ćorović, 2009), osnovni razlog za isključivanje pitanja hrane iz planiranja grada u decenijama koje su usledile bilo je upravo insistiranje na podeli selo-grad, pri čemu su se hrana i poljoprivreda doživljavale kao teme vezane isključivo za ruralni kontekst (Cabannes & Marocchino, 2018). Urbanisti su skloni da proizvodnju hrane posmatraju kao „neurednu“ delatnost kojoj nije mesto u gradu i imaju malo razumevanja za potrebu ljudi da proizvode hranu za sebe

---

¹ Ebenezer Howard, *To-Morrow: a Peaceful Path to Real Reform* (London: Swan Sonnenschein, 1898); Ebenezer Howard, *Garden Cities of To-Morrow* (London: Swan Sonnenschein, 1902)

(Deelstra & Girardet, 2000). Pejzaž se poima kao bipolaran i to „koristan“ i „ornamentalan“, „radni“ i „za odmor“ (Viljoen & Bohn, 2009). Tako se u gradovima, a naročito centralnim gradskim zonama, pod ozelenjavanjem uglavnom podrazumeva korišćenje ornamentalnih biljaka, što je posledica ustaljenih shvatanja o tome šta je „ispravno“ i „prikladno“ za grad (Premat, 2005). Kroz koncept kontinuiranog produktivnog urbanog predela (orig. *Continuous Productive Urban Landscape (CPUL)*), Viljoen i Bohn (2009) ispituju mogućnosti integracije urbane poljoprivrede u prostorno planiranje grada fokusirajući se upravo na prostornu dimenziju i dizajn produktivnih elemenata zelene infrastrukture grada, a naročito na doživljaj ovih prostora od strane stanovnika grada.

Obnovljeno interesovanje građana za urbano baštovanstvo u poslednjoj deceniji (Guitart et al., 2012) privuklo je pažnju urbanista i donosilaca odluka u postindustrijskim gradovima s obzirom na to da urbana poljoprivreda „nudi alternativno korišćenje zemljišta za integraciju višestrukih funkcija u gusto naseljenim područjima“ (Lovell, 2010, p. 2499). Multifunkcionalni karakter urbanih bašta važan je iz perspektive održivog planiranja korišćenja zemljišta u gradovima sa sve većom gustinom naseljenosti. Nekoliko studija je istaklo raznolikost usluga ekosistema koje pružaju urbane bašte, identifikujući oko dvadeset različitih usluga i koristi ekosistema – od proizvodnje hrane preko oprašivanja do društvene kohezije i učenja o životnoj sredini – od kojih se usluge ekosistema od kulturnog značaja smatraju najvrednijim i najznačajnijim (Calvet-Mir et al., 2012; Camps-Calvet et al., 2015; Calvet-Mir et al., 2016a).

Mnoga istraživanja naglašavaju različite potrebe urbanih baštovana u kontekstu gradova razvijenih zemalja i zemalja u razvoju (Eigenbrod & Gruda, 2015). Posmatrano kroz okvir usluga ekosistema, urbane bašte se u zemljama u razvoju pretežno cene zbog pružanja usluga snabdevanja i to proizvodnje hrane i povezanih benefita kao što su prehrambena sigurnost, mogućnosti zapošljavanja i ostvarivanja dodatnih izvora zarade, o kojima se najčešće govori u kontekstu urbane poljoprivrede (Drescher et al., 2006; Eigenbrod & Gruda, 2015; Poulsen et al., 2015). U post-industrijskim gradovima razvijenih zemalja, urbane bašte se uglavnom vrednuju zbog usluga od kulturnog značaja koje pružaju korisnicima, zajednicama, susedstvima i gradovima kao što su društvena kohezija, jačanje lokalne zajednice, kulturna razmena, pozitivan uticaj na zdravlje (Guitart et al., 2012). Iako podela na dva konteksta može biti problematična jer zanemaruje raznovrsnost praksi i potreba pojedinaca, kao i heterogenost gradova zemalja u razvoju i razvijenim zemljama, ipak je korisna u tome što podstiče preispitivanje uloge urbanih bašta u kontekstu gradova u regionu jugoistočne Evrope i društava u političkoj i ekonomskoj tranziciji, što je naizgled izostalo iz naučnih diskusija.

1.1 Problem i predmet istraživanja

Zajedničke urbane bašte su predmet istraživanja različitih disciplina koje se mogu kategorisati u četiri oblasti i to urbanističko planiranje i društvene nauke, političke nauke i participacija građana, zdravlje i razvoj zajednice, i proizvodnja hrane².

Istraživanja iz oblasti urbanističkog planiranja i društvenih nauka su jedna od najbrojnijih i obuhvataju istraživanja motiva i benefita (Church et al., 2015; da Silva et al., 2016), prehrambenu sigurnost (Corrigan, 2011; Wang et al., 2014), edukaciju (Bendt et al., 2013), i estetiku zelenih prostora (Morckel, 2015). Ova istraživanja pružaju uvid u moguće implikacije za praksu urbanog planiranja i kreiranje javnih politika.

Na drugom mestu po zastupljenosti nalaze se istraživanja koja se zajedničkim urbanim baštama bave iz perspektive političkih nauka, upravljanja i participacije građana. Neka od pitanja koja su obrađena u ovim studijama su značaj društvenog umrežavanja u lokalne inicijative za uspostavljanje i razvoj urbanih bašta (Ghose & Pettygrove, 2014), kreiranje mesta (eng. *placemaking*) i građanski aktivizam

---

² Rezultati pregleda literature objavljeni su u radu: Čepić, S., & Tomićević Dubljević, J. (2017). Urban Community and Allotment Gardens: Research Trends and a Look Ahead. *Agriculture and Forestry*, 63(4), 191–200.

(Filkobski et al., 2016; Passidomo, 2016), značenja i funkcije bašta u istorijski različitim društvenim i političkim okolnostima (Slavuj Borčić et al., 2016), modeli upravljanja baštama i baštenskim zajednicama (upravljanje „odozgo“, eng. *top-down* i „odozdo“, eng. *bottom-up*) (Fox-Kämper et al., 2017).

Značajan broj autora ispitivao je ulogu zajedničkih urbanih bašta u promociji zdravlja i to: uticaj bašta na zdrav način života (Teig et al., 2009; Castro et al., 2013), terapijski efekti urbanog baštovanstva (Hale et al., 2011; Pitt, 2014), uticaj na povećano konzumiranje voća i povrća (Alaimo et al., 2008; McCormack et al., 2010).

Samo je nekoliko autora istraživalo proizvodnu funkciju urbanih bašta tako što su kvantifikovali količine voća i povrća proizvedenih u parcelisanim baštama i baštama zajednice (Algert et al., 2014; Pourias et al., 2015; Martin et al., 2017).

Uprkos značajnoj prostornoj zastupljenosti i izuzetnoj rezilijentnosti koja ih čini jednim od trajnijih oblika proizvodnje hrane u gradu, privatne bašte su predmet istraživanja samo malog broja autora (Kortright & Wakefield, 2011; Taylor & Lovell, 2014) i daleko su manje proučavane u odnosu na parcelisane bašte i bašte zajednice (Taylor & Lovell, 2014). Tejlor i Lovel (Taylor & Lovell, 2014) navode niz mogućih razloga za ovakav odnos prema istraživanju privatnih bašta. S jedne strane, u akademskoj zajednici dominira stanovište prema kojem se bašte smatraju trivijalnom temom za ozbiljno naučno istraživanje. S druge strane, tradicionalni sistemi znanja, prakse i verovanja koji su povezani sa ovim oblikom korišćenja zemljišta su u razvijenom svetu u velikoj meri potisnuti naukom i tehnologijom i smatraju se nebitnim. Osim toga, potcenjivanje proizvodnje u okviru domaćinstva zbog njenog tradicionalnog povezivanja sa neplaćenim radom žena i pristrasnost kapitalističkih društva prema proizvodnji robe koja se prodaje u odnosu na robu koju koristi direktno proizvođač, odnosno domaćinstvo, takođe može biti jedan od razloga.

Kada su u pitanju zajedničke urbane bašte (eng. *allotment gardens, community gardens*), motivi za bavljenje baštom i percipirani benefiti bašta su relativno čest predmet istraživanja. Istraživanja ukazuju na to da su zajedničke bašte važne za promociju zdravlja kroz povećanu fizičku aktivnost, poboljšanu ishranu i mentalno zdravlje (Armstrong, 2000; Teig et al., 2009), za razvoj zajednice i aktiviranje građana (Armstrong, 2000; Passidomo, 2016; Slavuj Borčić et al., 2016), za rekreaciju (Ghose & Pettigrove, 2014) i proizvodnju hrane (Church et al., 2015; Pourias et al., 2015).

Međutim, iako se mnogi od ovih benefita često navode u zaključcima istraživačkih radova, oni nisu uvek empirijski potvrđeni zbog kompleksnosti dokaza potrebnih za ove tvrdnje (Guitart et al., 2012). Tako se, na primer, pravičnost u dostupnosti zdrave životne sredine i povećanje biodiverziteta često u radovima navode kao koristi od urbanih bašta, ali su ove tvrdnje retko potkrepljene podacima. Slično je sa istraživanjima o ekonomskim funkcijama urbanih bašta kao što su ušteda ili zarada, o kojima se u radovima raspravljalo i prikazivali su se rezultati, dok je svega nekoliko radova kvantifikovalo prinose i njihovu vrednost (Cleveland et al., 1985; Gittleman et al., 2012; Pourias, 2014). Može se zaključiti da nedostaju empirijska istraživanja koja bi podacima i analizama doprinela proveriti i širenju postojećih naučnih saznanja ili otkrivanju novih, što je osnovna uloga naučnog istraživanja (Bazić & Danilović, 2015).

Postojeća istraživanja o zajedničkim urbanim baštama izdvajaju ključna ograničenja u uspostavljanju i razvoju ovog tipa zelenih prostora u gradu. Na nivou upravljanja baštom i svakodnevnog održavanja parcela, najčešći izazovi su finansiranje, obezbeđivanje resursa kao što su voda, kompost i radna snaga i diskontinuitet učešća u radu zajednice i obrađivanju bašte (Drake & Lawson, 2015; Filkobski et al., 2016). Na institucionalnom nivou, glavni izazovi su pristup zemljištu, posedovanje ili zakup zemljišta (Armstrong, 2000) i nedostatak zvaničnih dokumenata i strategija koje integrišu bašte u urbanističko planiranje (Slavuj Borčić et al., 2016). Urbanističko planiranje u razvijenim zemljama zasnovano je na pretpostavci da korišćenje zemljišta koje nije bazirano na kapitalu i profitu ne može

da ima stalno mesto u gradu (Drake & Lawson, 2015). Tako se zajedničke urbane bašte uobičajeno posmatraju kao privremeni oblici korišćenja zemljišta s obzirom da grad ne ostvaruje maksimalne prihode od poreza za date lokacije (Zimble, 2001; Turner & Henryks, 2012). Nedostatak zakonskog i planskog okvira kojima bi se urbane bašte prepoznale kao zasebna kategorija namene zemljišta čini ih osetljivim oblicima korišćenja zemljišta, koje pri razvoju grada nestaju pred drugim profitabilnijim funkcijama.

Kao dodatni problem u istraživanjima zajedničkih urbanih bašta prepoznata je geografska ograničenost istraživanja na kontekst post-industrijskih gradova u Sjedinjenim Američkim Državama i drugim razvijenim zemljama poput Australije, Kanade, Ujedinjenog Kraljevstva i Novog Zelanda (Guitart et al., 2012; Slavuj Borčić et al., 2016). U svom sveobuhvatnom pregledu literature o baštama zajednice, Guitart i saradnici (Guitart et al., 2012, p. 369) pozivaju autore da doprinesu razumevanju bašta zajednice kroz istraživanja u različitim društvenim i političkim kontekstima kako bi omogućili „tačniju procenu karakteristika, motivacija, koristi i izazova za bašte zajednice na globalnom nivou”. Manje se zna o fenomenu urbanog baštovanstva u zemljama jugoistočne Evrope, iako je evidentan porast istraživanja o zajedničkim baštama u gradu Zagrebu (Bokan & Lay, 2018). Poznato je da su u zemljama u regionu urbane i peri-urbane bašte bile značajne za prevazilaženje ekonomske krize i nestašice hrane tokom 1990-ih. U gradovima u Bugarskoj i Albaniji, urbana poljoprivreda je bila važna neformalna aktivnost velikog dela gradskog stanovništva (Chisholm, 1996; Yoveva et al., 2000; Yoveva & Mishev, 2001). Slična situacija je u ovom periodu identifikovana i u gradovima u Srbiji – prilike za proizvodnju povrća i gajenje domaćih životinja u prigradskim naseljima pozitivno su uticale na sigurnost ishrane domaćinstava tokom nestašice hrane, povećanja cena hrane i smanjenja kupovne moći građana (Čepić & Tomićević-Dubljević, 2017). Autori iz regiona bavili su se temom urbanih bašta iz nekoliko uglova: sa aspekta urbane poljoprivrede i obezbeđivanja prehrambene sigurnosti domaćinstava u periodima ekonomske krize (Chisholm, 1996; Yoveva et al., 2000; Yoveva & Mishev, 2001), aktivacije civilnog društva i učešća građana u planiranju i razvoju grada (Biti & Blagaić Bergman, 2014; Slavuj Borčić et al., 2016), socijalnih inovacija (Pickard, 2018), socijalnih praksi (Adžić, 2012; Djokić et al., 2016a, 2018; Slavuj Borčić et al., 2016), institucionalnog okvira i planiranja (El Bilali et al., 2013; Ursić et al., 2018). Nisu identifikovana istraživanja koja se bave razumevanjem profila korisnika urbanih bašta u regionu, njihovih motiva za bavljenje baštom kao specifičnom „zelenom aktivnošću“ u gradskoj sredini i proizvodno-ekonomskog značaja bašta za korisnike. Osim primera grada Sarajeva (El Bilali et al., 2013), nedostaje razumevanje planskih i zakonskih okvira koji bi omogućili integrisanje urbanih bašta u institucionalno planiranje i upravljanje zelenim prostorima u gradu. Pored toga, analizirani radovi bavili su se uglavnom temom zajedničkih urbanih bašta, osim nekoliko radova koji se pozivaju na različite modele urbane poljoprivrede u gradovima u Bugarskoj, uključujući lokalne farme, privatne bašte i slično (Yoveva et al., 2000; Yoveva & Mishev, 2001). Nisu identifikovana istraživanja koja su razmatrala privatne i zajedničke bašte zajedno, kao prostore u kojima se realizuju specifične aktivnosti proizvodnje hrane, rekreacije, relaksacije i slično.

Problemi istraživanja mogu se, na kraju, rezimirati na sledeći način: osim na anekdotalnom nivou, malo se zna o korisnicima urbanih bašta, njihovim motivima za bavljenje baštom i benefitima koje od bašte dobijaju. Korisnik je jedan od ključnih aktera planiranja i projektovanja zelenih površina u gradu, pa je poznavanje i razumevanje njegovih potreba važna karika u održivom razvoju i upravljanju zelenim prostorima. Radovi na temu urbanih bašta, iako raznovrsni u pogledu disciplina i pristupa, geografski su ograničeni a u pojedinim oblastima nedostaju saznanja bazirana na empirijskom istraživanju. Funkcije urbanih bašta razlikuju se u razvijenim i zemljama u razvoju, a malo je poznat kontekst jugoistočne Evrope, čije se države ne mogu svrstati ni u jednu od dve društvene i ekonomske kategorije.

Predmet istraživanja je socio-ekonomski značaj urbanih bašta iz perspektive korisnika i mogućnosti prepoznavanja urbanih bašta kao dela sistema zelenih površina kroz različite modele organizacije i

upravljanja zajedničkim urbanim baštama. „Sistem zelenih površina“ koristi se u disertaciji kao „krovni“, pravno utemeljen termin kojim se daje formalni okvir pitanju upravljanja zelenim otvorenim prostorima u gradu³. U disertaciji se pravi razlika u upotrebi termina „zelena površina“ i „zeleni prostor“. Termin „zelena površina“ se razume kao jedinica prostornog i urbanističkog planiranja, koja je određena, pre svega, prostorno-fizičkim karakteristikama. Termin „zeleni prostor“, pored prostorno-fizičke, podrazumeva i dimenziju koja se odnosi na korišćenje prostora i na njegovu višeznačnu vrednost za korisnike, što je ključna odrednica za razumevanje fenomena urbanih bašta⁴.

Urbane bašte posmatraju se kao multifunkcionalni elementi zelene infrastrukture sa naglašenom simbiozom proizvodnih i socijalnih funkcija, koja ih izdvaja od ostalih tipova otvorenih zelenih prostora u gradu. Istraživanjem se ispituju osnovni profili korisnika bašta, percipirani benefiti njihovog boravka i rada u bašti, motivi za bavljenje baštom i proizvodno-ekonomski značaj bašta. Proizvodno-ekonomski značaj bašta se odnosi na mogućnosti zadovoljenja potreba domaćinstava za svežim voćem i povrćem, uštede kroz smanjenje troškova kupovine hrane i zarade kroz prodaju proizvoda. Konačno, predmetom istraživanja je obuhvaćeno ispitivanje mogućnosti integrisanja urbanih bašta u održivi razvoj grada kroz različite modele organizacije i upravljanja zajedničkim urbanim baštama.

1.2 Ciljevi istraživanja

Disertacija prati dva pravca istraživanja. Prvi pravac teži da ispita fenomen urbanog baštovanstva kroz društvene i proizvodno-ekonomske funkcije bašta iz perspektive korisnika. Drugi pravac istraživanja se odnosi na sagledavanje mogućnosti integracije zajedničkih urbanih bašta u sistem zelenih površina kroz ispitivanje uspešnih primera (u nastavku: modela) organizacije i upravljanja zajedničkim urbanim baštama.

Formulisanje ciljeva i zadataka u prvom delu istraživanja bio je iterativan proces. Pošlo se od posebnih eksplorativnih i deskriptivnih ciljeva kako bi se razumeo fenomen urbanih bašta, upoznao kontekst i stekli uvidi u stanje urbanih bašta na predmetnom području grada Beograda. Postavljeni su sledeći ciljevi:

- identifikovanje osnovnih tipova urbanih bašta,
- ispitivanje percipiranih benefita bašta iz perspektive korisnika,
- istraživanje profila korisnika bašta,
- ispitivanje proizvodno-ekonomskog značaja bašta za korisnike.

U toku rada postavljeni su dodatni ciljevi:

---

³ Projektom „Zelena regulativa Beograda“ postavljen je dugoročni cilj regulisanja upravljanja sistemom zelenih površina, koje podrazumeva „definisanje mera, normativa i pravila za očuvanje, planiranje, podizanje, uređenje i održavanje sistema zelenih površina Beograda“ (Službeni list grada Beograda br. 110, p.6).

⁴ U vreme pisanja disertacije, u akademskim i stručnim krugovima su i dalje aktuelne terminološke nedoumice oko upotrebe pojmova „zelena površina“ i „zeleni prostor“. Planom detaljne regulacije sistema zelenih površina Beograda, koji je usvojen 2019. godine i predstavlja četvrtu fazu projekta „Zelena regulativa Beograda“, „zelena površina“ se definiše kao „uređen ili neuređen deo otvorenog prostora grada u kojem su prisutni prirodni elementi (biljke, voda i zemljište) i koji zajedno sa građevinskim elementima, opremom i instalacijama čine fizičku, tehničko-tehnološku i biotehničku celinu“ (Službeni list grada Beograda br. 110, p.21). U sličnom periodu, Udruženje pejzažnih arhitekata Srbije objavljuje publikaciju pod nazivom „Održivost zelenih prostora – ka zakonskoj regulativi“ (Vujičić et al., 2018), a Grad Novi Sad usvaja 2015. godine „Strategiju razvoja sistema zelenih prostora grada Novog Sada 2015-2030“. Autorki disertacije nisu poznate naučne i stručne diskusije objavljene na temu upotrebe ova dva pojma, pa se za potrebe istraživanja opredeljuje za termin „zeleni prostor“ koji, prema autorki, podrazumeva njegovu ne samo prostornu dimenziju, već i kvalitet korišćenja (društvenu dimenziju, rekreativnu, proizvodnu, i slično) i značenja koja kreiraju korisnici prostora.

- utvrđivanje povezanosti između socio-demografskih karakteristika korisnika bašta i motiva za bavljenje baštom,
- statističko potvrđivanje i opisivanje osnovnih profila korisnika bašta na osnovu socio-demografskih karakteristika i motiva za bavljenje baštom.

U okviru drugog dela istraživanja su postavljeni sledeći ciljevi:

- ispitivanje različitih modela organizacije i upravljanja zajedničkim urbanim baštama,
- ispitivanje različitih institucionalnih okvira integrisanja urbanih bašta u strateška i prostorno-planska dokumenta u nekoliko evropskih gradova, kao primera dobre prakse,
- utvrđivanje ključnih izazova uspostavljanja i razvoja zajedničkih urbanih bašta, i
- utvrđivanje faktora uspeha koji podržavaju dugoročno, održivo upravljanje i funkcionisanje zajedničkih urbanih bašta.

Na kraju, opšti cilj istraživanja je da se integrišu stečena znanja o društvenim i proizvodno-ekonomskim benefitima bašta za različite socio-demografske grupe i profile korisnika u potencijalne modele upravljanja zajedničkim urbanim baštama kroz zbirnu diskusiju rezultata i kroz preporuke za praksu, pre svega za donosioce odluka na nivou gradske i opštinskih uprava.

1.3 Istraživačka pitanja i hipoteze

Prvi deo istraživanja pratio je opšte istraživačko pitanje eksplorativnog tipa: „Kakav je društveno-ekonomski značaj urbanih bašta za korisnike?“.

Pojedinačna istraživačka pitanja su sledeća:

1. Koji osnovni tipovi urbanih bašta mogu da se izdvoje u Beogradu?
2. Koji su benefiti boravka i rada u bašti za korisnike?
3. Ko su urbani baštovani danas?
4. U kojoj meri je proizvodno-ekonomska funkcija urbanih bašta značajna za korisnike?

Na osnovu rezultata eksplorativne faze istraživanja formulisane su sledeće hipoteze:

H1: Motivi za bavljenje baštom i percipirani benefiti boravka i rada u bašti zavise od socio-demografskih karakteristika korisnika.

H2: Mogu se izdvojiti dva osnovna profila korisnika bašta prema socio-demografskim karakteristikama i motivima za bavljenje baštom.

H3: Urbane bašte su isplative za korisnike kada se uzmu u obzir finansijska ulaganja i vrednosti dobijenih proizvoda.

Drugi deo istraživanja vođen je sledećim opštim istraživačkim pitanjem eksplanatornog tipa: „Koji modeli upravljanja zajedničkim urbanim baštama mogu biti uspešni u pogledu integrisanja urbanih bašta u sistem zelenih površina grada i njihove „zaštite“ kao legitimnog korišćenja zemljišta u gradu?“

Pojedinačna pitanja u okviru drugog dela istraživanja su sledeća:

- Kako funkcionišu različiti modeli organizacije i upravljanja zajedničkim urbanim baštama u pogledu aktera, diskursa, resursa i „pravila igre“?

- Na koji način su zajedničke urbane bašte integrisane u strateška i prostorno-planska dokumenta na primerima tri evropska grada (Malmea, Zagreba i Beograda)?
- Koji su ključni izazovi uspostavljanja i razvoja zajedničkih urbanih bašta?
- Koji su faktori uspeha koji podržavaju dugoročno, održivo upravljanje i funkcionisanje zajedničkih urbanih bašta?

Mešovito, opšte pitanje koje povezuje dva dela istraživanja formulisano je na sledeći način:

- Na koji način se mogu integrisati stečena znanja o socio-ekonomskim benefitima bašta za korisnike u potencijalne modele upravljanja zajedničkim urbanim baštama?

2. PREGLED ISTRAŽIVANJA I TEORIJSKE OSNOVE

2.1 Pregled istraživanja o urbanim baštama

2.1.1 Definicije i tipovi urbanih bašta

Urbane bašte su prostori u gradu u kojima pojedinci ili grupe građana uzgajaju voće, povrće, začinske biljke i/ili cvetne kulture, na površinama u javnoj ili privatnoj svojini, za sopstvene potrebe ili (ređe) prodaju. U širem smislu se pod urbanim baštama misli na vrtove u okviru škola i vrtića, bolnica i zatvora, terapijske vrtove, uzgajanje biljaka u žardinjerama na terasama i krovovima, parcelisane bašte, vrtove u okviru okućnica i bašte zajednice.

Pri kategorizaciji urbanih bašta, Van Venhuizen (van Veenhuizen, 2007) se poziva na predloge različitih autora i predlaže kategorizaciju na osnovu nekoliko kriterijuma:

1. lokacija bašte u odnosu na mesto stanovanja korisnika: a) bašte na parceli (bašte u okviru okućnice, bašte na krovovima, balkonima i terasama) i b) bašte van parcele (parcelisane bašte, bašte zajednice);
2. pravo svojine i namena zemljišta: a) bašte na „privatnom“ zemljištu (u vlasništvu korisnika ili na iznajmljenom zemljištu), „javnom“ zemljištu (u okviru parkova, zaštićenih oblasti, duž puteva, železničkih pruga, vodotokova) i „polujavnom“ zemljištu (u okviru škola, bolnica, zatvora).

Osim navedenih, pojedine podele uzimaju u obzir i komercijalne oblike urbanih bašta i male farme u urbanim i peri-urbani zonama (van Veenhuizen, 2007).

Za potrebe ovog istraživanja koristiće se kategorije koje su osmislili Drešer i saradnici (Drescher et al., 2006) i u nastavku će se detaljnije opisati tri tipa urbanih bašta koje su ovi autori izdvojili: privatne bašte (eng. *home gardens, domestic gardens*), parcelisane bašte (eng. *allotment gardens*) i bašte zajednice (eng. *community gardens*).

2.1.1.1 Privatne bašte

Privatna bašta je utilitarni deo vrta u okviru okućnice, u privatnom vlasništvu ili zakupu, koju koriste i obrađuju pojedinci ili porodice koji tu stanuju. Korisnici privatnih bašta u njima uzgajaju voće, povrće, začinske biljke ili cvetne kulture, ili njihovu kombinaciju.

2.1.1.2 Parcelisane bašte

Parcelisane bašte su vrtovi izdvojeni na nekoliko do nekoliko stotina parcela koje se dodeljuju individualnim korisnicima i porodicama na korišćenje (Holmer & Drescher, 2005). Uglavnom se nalaze na zemljištu u javnoj svojini. Njima upravljaju lokalna uprava, privatne ili javne organizacije ili udruženja građana. Korisnik parcele je u obavezi da plaća članarinu i/ili zakup parcele i da poštuje utvrđena zajednička pravila (Office International, prema Bell, 2016).

2.1.1.3 Bašte zajednice

Glover (2003, prema Pitt, 2013) nudi opštu polaznu definiciju bašta zajednice kao organizovanih inicijativa gde se delovi zemljišta koriste za proizvodnju hrane ili cvetnih kultura u urbanoj sredini za ličnu ili kolektivnu dobrobit, pri čemu članovi međusobno dele resurse, kao što su prostor, alat, voda. Mada mogu da sadrže pojedinačne parcele koje se individualno koriste, kao u parcelisanim baštama, kod bašta zajednice naglasak je na kolektivno deljenom prostoru, pa ovaj tip bašta ima

izraženiji javni i demokratski karakter (Firth et al., 2011; Bell, 2016). Bašte zajednice se često vezuju za privremeno korišćenje na površinama koje nisu privedene planiranoj nameni, na napuštenim površinama u okviru gusto izgrađenih gradskih jezgara i njihovo postojanje je često privremenog karaktera (Bell, 2016).

Činjenica je, međutim, da su razlike između parcelisanih bašta i bašta zajednice sve manje i da se javljaju brojne hibridne forme (Bell, 2016).

2.1.2 Objašnjenje terminologije

S obzirom na različite nazive kojima se opisuju isti ili slični pojmovi u međunarodnoj i domaćoj literaturi, neophodno je na početku pojasniti izbor termina u radu.

Utilitarne bašte u okviru okućnice koje obrađuje porodica ili pojedinac u okviru jednog domaćinstva se na engleskom jeziku nazivaju „*domestic garden*“, „*home garden*“, „*vegetable garden*“ ili „*kitchen garden*“. U disertaciji se za ovaj tip bašta koristi termin „privatne bašte“ kojim se obuhvataju značenja „lični“ i „domaći“ sadržana u reči „privatan“ (Vujaklija, 1980).

Terminologija koja se odnosi na urbane bašte kojima upravlja udruženje ili zajednica baštovana nije jasno definisana u domaćoj stručnoj literaturi. U upotrebi je više termina koji najčešće nisu precizno određeni. U projektu „Zelena regulativa Beograda“ koristi se termin „baštenske kolonije“ (Urbanistički zavod Beograda, 2007). Ovaj termin se koristi i u tekstu Generalnog urbanističkog plana 2021 iz 2016. godine, u kome se predlaže formiranje „baštenskih kolonija“ na građevinskom zemljištu za ostale namene do njegovog privođenja nameni. Pregledom dokumentarnog materijala utvrđeno je da je termin „baštenske kolonije“ kod nas prvi uveo Aleksandar Krstić početkom tridesetih godina prošlog veka u jednom od svojih članaka u Beogradskim opštinskim novinama (Krstić, 1932a). Iste godine, Grčević (1932) objavljuje članak u kojem predlaže termin „gradske parcelarske baštice“ umesto Krstićevog prevoda.

U Generalnom planu Beograda 2021 (Službeni list grada Beograda br. 27/2003, 25/2005, 34/2007, 2003) u okviru koncepcija razvoja poljoprivrednog zemljišta koristi se termin „zajedničke gradske bašte“ za bašte podeljene na sitne parcele za višegodišnje individualno korišćenje. Urbanistkinja Aleksandra Tilinger (2014) koristi termin „male gradske bašte“ da opiše različite oblike urbanih bašta sa kolektivnim korišćenjem obuhvatajući značenje termina „*allotment gardens*“, „*community gardens*“, „*Kleingärten*“. Tilinger pod „malim gradskim baštama“ podrazumeva manje parcele koje se individualno koriste i veće koje se obrađuju kolektivno.

U radu će se koristiti termini „parcelisane bašte“ kao prevod za izraz „*allotment gardens*“ i „bašte zajednice“ kao prevod za „*community gardens*“ kada se referenciraju tekstovi stranih autora. Za opis postojećih urbanih bašta u Beogradu, zadržaće se termini koji su u upotrebi i koji su prihvaćeni u stručnoj i široj javnosti kako se ne bi dodatno otežavalo razumevanje i unosila zabuna. Tako se za opisivanje postojećih „divljih“ bašta koje su mapirane u okviru projekta Zelena regulativa Beograda kao „baštenske kolonije“ zadržava taj termin. Za opisivanje urbanih bašta kojima formalno upravlja udruženje ili zajednica baštovana i koje fizički mogu biti uređene kao jedna zajednička parcela ili kao parcelisane bašte sa jednom ili više zajedničkih površina, koristi se termin „bašta zajednice“. U situacijama u kojima se želi naglasiti razlika između privatnih bašta, koje se individualno koriste i u sklopu su okućnice, i bašta koje odlikuje veći broj korisnika na određenoj lokaciji, određeni stepen zajedništva u upravljanju i udaljenost od mesta stanovanja, za drugi tip bašta koristiće se termin „zajedničke urbane bašte“, bilo da se govori o kontekstu Beograda (baštenske kolonije i bašte zajednice) ili međunarodnoj literaturi (parcelisane bašte i bašte zajednice).

2.1.3 Istorijski razvoj zajedničkih urbanih bašta u Evropi

2.1.3.1 Urbane bašte u zemljama zapadne Evrope

Kešavarz i Bel (Keshavarz & Bell, 2016) su istraživali razvoj zajedničkih urbanih bašta u Evropi kroz istoriju i napravili sistematičan i detaljan hronološki pregled događaja. Oni su izdvojili četiri značajna perioda od vremena formiranja prvih organizovanih parcela za gajenje voća i povrća u evropskim gradovima do danas, kada urbano baštovanstvo doživljava značajan period obnove.

Prva faza u nastanku i razvoju urbanih bašta vezuje se za period industrijalizacije (1700-1910) kada je došlog do intenzivnog razvoja industrijskih gradova naročito u Velikoj Britaniji, Rur regionu u Nemačkoj, u severnoj Francuskoj i Belgiji. Uslovi života su bili izuzetno teški zbog ne higijenskih uslova sredine, zagađenosti vazduha, ugroženosti zdravlja i siromaštva u radničkim naseljima. Urbane bašte nastale su kao odgovor na ovakve uslove. Opštine su siromašnim radničkim porodicama dodeljivale male parcele za proizvodnju hrane, ogreva i slično. U tom periodu, podstaknut problemima industrijskih gradova, Ebenezer Haurard razvija koncept „vrtnog grada” u kojem važnu ulogu posvećuje i urbanim baštama.

Druga faza se odnosi na period dva svetska rata i velike depresije (1911-1950). U gradovima je u vreme rata bilo teško nabaviti hranu i veliki broj ljudi bio je suočen sa glađu. Pak (Pack, 1919, prema Bell, 2016) navodi podatak da je početkom Prvog svetskog rata tri miliona seljaka u Francuskoj i osam miliona u Rusiji napustilo svoja imanja i otišlo u rat, što je dovelo do velikog nedostatka hrane u gradovima, kako za civile tako i za one koji su se borili u ratu. U ovakvim uslovima, mnoge porodice su se oslonile na sopstvenu proizvodnju hrane. U Velikoj Britaniji i drugim zemljama zahvaćenim ratom započete su kampanje za uključivanje građana u lokalnu proizvodnju hrane za šta je dozvoljeno korišćenje svih raspoloživih gradskih prostora. Pobednički vrtovi su bili nazivi kampanja u Sjedinjenim Američkim Državama (eng. „*Victory gardens*“) i Velikoj Britaniji (eng. „*Dig for Victory*“) koja je pozivala ljude da proizvode hranu u okviru okućnica, na zapuštenim površinama u gradu, u parkovima, školskim dvorištima, u napuštenim fabrikama i sličnim slobodnim prostorima (Slika 1).

Slika 1. Poster u okviru kampanje „pobedničkih vrtova“ u Velikoj Britaniji i SAD (izvor: gardenersofthenorthshore.org (slika levo) i www.wisconsinhistory.org (slika desno))

Prva udruženja korisnika zajedničkih urbanih bašta u industrijskim zemljama javila su se između dva svetska rata. Godine 1926. u Luksemburgu je osnovan Međunarodni savez baštenskih kolonija (*Office International des Coins de Terres et des Jardins Familiaux*).

Zajedničke urbane bašte su u ovom periodu bile podjednako važne i u zemljama Istočnog bloka i sa podjednakom pažnjom su tretirane u planskim dokumentima. Zajedničke bašte su bile veoma prisutni u sovjetskom periodu. Njihova uloga je, pored proizvodnje hrane, bila u širenju ideoloških principa komunističkog društva – solidarnosti između radnika i zaposlenih u društvenim službama i povećanja motivisanosti za rad. Parcele za uspostavljanje bašta davane su društvenim preduzećima i dalje raspodeljivane radnicima na korišćenje.

Treća faza u razvoju zajedničkih urbanih bašta odnosi se na period naglog opadanja broja urbanih bašta i zainteresovanosti građana, nakon posleratne obnove (1951-1972). Ljude su zajedničke bašte u tom periodu podsećale na period gladi, siromaštva i stradanja u ratu. Osim toga, intenzivna izgradnja stambenih jedinica bila je prioritet i zahtevi za gradskim zemljištem za izgradnju su bili veliki. Kako je životni standard rastao, tako su se ljudi usmerili na privatne bašte. Ujedno, kampanje kojima su građani u toku rata podsticani da uzgajaju voće i povrće u zajedničkim baštama nisu više bile aktuelne.

Uprkos svemu, zajedničke urbane bašte nikada nisu prestale da postoje. Njihov preporod je započeo 70-ih godina prošlog veka, kao reakcija na rađanje globalnog ekološkog pokreta za zaštitu životne sredine, krize iz 1973. godine i početka Evropske Unije kroz osnivanje Evropske ekonomske zajednice. Kešavarz i Bel (Keshavarz & Bell, 2016) smatraju da ova, **četvrta faza**, traje od 1973. godine do danas. Urbane bašte su postale deo programa i akcija na raznim političkim i planskim nivoima, kao važno sredstvo za postizanje brojnih ekoloških, društvenih i ekonomskih ciljeva na lokalnom nivou.

U nekim zemljama zajedničke urbane bašte su tek u svom početku. U Grčkoj su prve zajedničke urbane bašte organizovane 2012. godine i odgovor su na ekonomsku recesiju i kolaps socijalne države (Keshavarz & Bell, 2016). U Srbiji su prve zajedničke urbane bašte inicirane od strane udruženja građana u Beogradu i Novom Sadu. U Beogradu je 2012. godine⁵ formirana prva zajednička bašta u mestu Slanci, nedaleko od centra grada (Keshavarz & Bell, 2016).

Rezultati velikog međunarodnog istraživanja koje se bavilo zajedničkim urbanim baštama u Evropi publikovani su 2016. godine u okviru knjige "*Urban Allotment Gardens in Europe*" (Bell et al., 2016). Knjiga je nastala kao rezultat četvorogodišnjeg programa COST⁶ Action TU1201 finansiranog od strane Evropske Unije i obuhvata iskustva iz 31 zemlje, zabeležena radom 170 istraživača i stručnjaka. Ova studija je značajna jer pored istorijskog pregleda razvoja bašta i analize društvenih, ekoloških i ekonomskih uticaja u različitim nacionalnim kontekstima širom Evrope nudi istraživačku platformu koja bi trebalo da doprinese razumevanju značaja urbanih bašta u održivom razvoju gradova u Evropi.

2.1.3.2 Urbane bašte u zemljama jugoistočne Evrope

Zemlje Istočnog bloka su usled promena društvenog i političkog sistema nakon pada komunizma prolazile kroz period tranzicije, koji se u mnogim zemljama manifestovao značajnim osiromašenjem stanovništva i propadanjem infrastrukture. U otežanim uslovima života i siromaštvu, poljoprivredna proizvodnja za sopstvene potrebe i prodaju su bili osnovni izvor prehrambene sigurnosti (Deelstra & Girardet, 2000). Motivisana pre svega ekonomskim teškoćama (Chisholm, 1996; Deelstra & Girardet,

⁵ Prema drugoj grupi autora, ova zajednica je formirana 2013. godine (Djokic et al., 2016).

⁶ COST je skraćenica za *European Cooperation in Science and Technology* (Evropska saradnja u oblasti nauke i tehnologije). COST je panevropski međunarodni okvir, čija je misija da omogući i podrži naučni i tehnološki razvoj i saradnju na polju istraživanja i inovacija.

2000; Yoveva et al., 2000; Yoveva & Mishev, 2001), urbana poljoprivreda je služila kao „mreža socijalne sigurnosti“ za siromašnija domaćinstva i kao komplementarni izvor hrane za porodice sa srednjim prihodima (Yoveva & Mishev, 2001). U literaturi su opisani primeri Tirane u Albaniji (Chisholm, 1996; Deelstra & Girardet, 2000) i gradova u Bugarskoj (Yoveva et al., 2000; Yoveva & Mishev, 2001). Devedesete godine prošlog veka su u Bugarskoj obeležili rast cena, gubitak radnih mesta i prehrambena kriza (Yoveva et al., 2000). U ovo vreme je urbana poljoprivreda predstavljala važan faktor u stabilizaciji prehrambene bezbednosti stanovnika Sofije. Ljudi su gajili voće, povrće i domaće životinje u okviru okućnica i na taj način uspevali da porodicama obezbede osnovne namirnice i prevaziđu velika kolebanja u ceni hrane koja se u to vreme mogla kupiti u radnjama (Yoveva et al., 2000).

Pored urbane poljoprivrede organizovane na nivou domaćinstva - u okviru okućnica, kuća i stanova, i malih farmi u peri-urbanim zonama grada, u drugoj polovini dvadesetog veka su u gradovima u regionu počele da se razvijaju zajedničke bašte. Zajedničke urbane bašte nisu tradicionalan oblik urbane poljoprivrede u gradovima jugoistočne Evrope (Boukharaeva & Marloie, 2015; Pickard & Koleva, 2015; Costa et al., 2016; Keshavarz & Bell, 2016; Ursić et al., 2018). U ovom regionu se pojava prvih zajedničkih bašta vezuje za period kasne urbanizacije, što potvrđuje tvrdnju Kešavarza i Bela (Keshavarz & Bell, 2016) da je poreklo inicijativa u svakoj evropskoj zemlji bilo slično, uprkos tome što su se u nekim zemljama zajedničke bašte pojavile ranije, a u nekim kasnije, i da je vezano za ista pitanja kao što su nestašica hrane tokom ratova ili ekonomske recesije, intenzivan urbani rast i zagađenje, i urbanizacija društva (Keshavarz & Bell, 2016).

Slično baštenskim kolonijama u Beogradu, koje se sedamdesetih godina dvadesetog veka javljaju u blizini novoizgrađenih stambenih naselja (Djokić et al., 2018), u Zagrebu u Hrvatskoj (Rihtman-Auguštin, 1988) i Dimitrovgradu i Plovdivu u Bugarskoj (Medarov, 2015; Pickard, 2018) dešava se sličan scenario: stanovnici novih naselja prisvajaju neiskorišćeno javno zemljište u blizini svojih stambenih zgrada, neformalno ga parcelišu i pretvaraju u bašte. U Zagrebu se ovi vrtovi nazivaju „divlji“ vrtovi (Biti & Blagaić Bergman, 2014), u Plovdivu „*ранчо*“ (lična komunikacija sa D. Pikard, 2020⁷). Osim proizvodnje hrane (Gulin Zrnić, 2015; Medarov, 2015), u literaturi su zabeležene i opisane druge koristi ovih neformalnih baštenskih kolonija za njihove korisnike kao što su mogućnost društvene interakcije (Macura, 1987; Rihtman-Auguštin, 1988), zabava, rekreacija i opuštanje, i povezivanje sa prirodom (Macura, 1987; Gulin Zrnić, 2015).

Novi oblici zajedničkih urbanih bašta javljaju se u gradovima regiona početkom prethodne decenije. U Beogradu se 2013. godine organizuje baštenska zajednica „Baštalište“ od strane nevladinih organizacija sa ciljem ostvarivanja ekoloških, društvenih i zdravstvenih benefita, a u širem kontekstu razvoja lokalnih zajednica i održivog grada (Djokić et al., 2016b). U drugim gradovima regiona je primećen sličan fenomen. U Bugarskoj su nove zajedničke bašte uglavnom inicirane od strane mladih pojedinaca koji su studirali u inostranstvu i koristili svoja iskustva da aktiviraju lokalne zajednice, da povećaju svest građana o ekološkim pitanjima i da podrže ugrožene grupe (Pickard & Koleva, 2015; Šmid Hribar et al., 2018). U Hrvatskoj su nove inicijative za urbano baštovanstvo došle uglavnom kao građanski odgovor na projekte urbanog razvoja „odozgo prema dole“ i deluju kao pokretači građanske akcije i samoorganizacije (Gulin Zrnić & Rubić, 2018). U Sarajevu nove zajedničke bašte podržavaju međunarodni donatori kroz lokalne nevladine organizacije sa ciljem postizanja društvene kohezije u multietničkim sredinama i isceljujućih terapijskih efekata za one sa posleratnim sindromom (El Bilali et al., 2013).

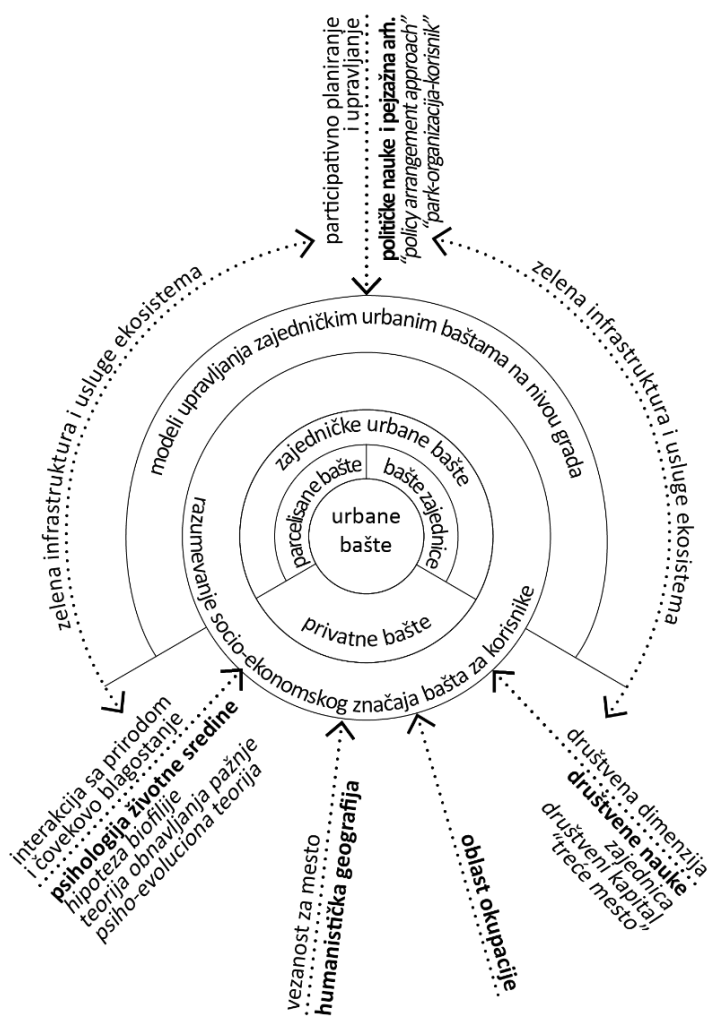
---

⁷ Dona Pikard (Dona Pickard) je sociološkinja koja se bavi istraživanjem uticaja urbane poljoprivrede na blagostanje ljudi u gradovima u Bugarskoj.

2.2 Teorijski okvir istraživanja

Istraživanje se oslanja na širok spektar naučnih oblasti i disciplina (Šema 1). Odluka da se rad ne stavlja pod okvir jedne oblasti i teorijskog pristupa rezultat je eksplorativne prirode istraživanja, koja je podrazumevala iterativan proces rada na terenu i pregleda literature, i kontinuirano proširivanje teorijskih okvira kako bi se razumeo fenomen urbanog baštovanstva – prvo, kao prostornih jedinica koje ostvaruju usluge ekosistema; drugo, kao aktivnosti u bašti i potreba korisnika. Osim toga, postavljena istraživačka pitanja, koja se odnose na perspektivu korisnika i perspektivu „grada”, zahtevala su uvide u različite naučne oblasti.

U radu se povezuju, s jedne strane, oblasti psihologije životne sredine, humanističke geografije, okupacije i društvenih nauka, kroz fenomenološki pristup istraživanju značenja i benefita čovekove interakcije sa prirodom, identiteta i vezanosti sa mestom, i društvenog kapitala, sa teorijom i praksom participativnog planiranja i upravljanja. Ove oblasti istraživanja nisu dovoljno povezane, uprkos tome što imaju puno da ponude jedne drugima. Manzo i Perkins (2006) su, na primer, kroz svoje dugogodišnje istraživanje koncepta vezanosti za mesto utvrdili da se literatura koja se bavi ovim konceptom fokusira na osećanja i iskustva pojedinaca i da ih ne integriše u širi društveno-politički kontekst u kom se odvija planiranje. Slično, literatura koja se bavi planiranjem fokus stavlja na participaciju i osnaživanjem a propušta da uzme u obzir emotivne veze sa mestom. Autori, dalje, naglašavaju kako emotivna povezanost može da motiviše saradnju između građana i da pozitivno utiče na izgradnju i unapređenje zajednice (Manzo & Perkins, 2006).

Šema 1. Teorijski okvir istraživanja: pregled teorijskih osnova od značaja za predmet istraživanja

2.2.1 Zelena infrastruktura i usluge ekosistema

Zelena infrastruktura je „mreža prirodnih i ostalih otvorenih prostora, koja štiti vrednosti i funkcije prirodnih ekosistema, održava čist vazduh i vodu, i obezbeđuje širok dijapazon benefita za ljude i divlji svet” (Benedict & McMahon, 2006, p. 1). Koncept zelene infrastrukture je danas u širokoj upotrebi u zemljama Evrope kao instrument kojim se odgovara na sve veće pritiske na životnu sredinu, a koji potencijalno rezultiraju degradacijom prirodnih staništa, gubitkom biodiverziteta i problema izazvanih klimatskim promenama (Tutundžić et al., 2020).

U osnovi koncepta zelene infrastrukture je multifunkcionalnost prirodnih resursa (Natural England, 2009; European Commission, 2013, 2019), koja se odnosi na mogućnost da jedno područje ispunjava nekoliko funkcija istovremeno i obezbeđuje različite koristi za ljude (European Commission, 2012). Funkcije se odnose na zaštitu ekosistema i biodiverziteta, promovisanje društvenog blagostanja i zdravlja, podržavanje razvoja zelene ekonomije i održivog upravljanja zemljom i vodom (European Commission, 2012).

Urbana zelena infrastruktura ima potencijal da podrži i obezbedi brojne usluge ekosistema za potrebe urbane populacije. Usluge ekosistema se definišu kao "koristi koje ljudi imaju od ekosistema" i grupišu se u četiri osnovne kategorije: usluge snabdevanja (hrana, voda, drvo, vlakna); usluge regulacije (regulacija klime, poplava, bolesti, otpada i kvaliteta voda); usluge podrške (formiranje tla, fotosinteza i kruženje materije) i usluge od kulturnog značaja (rekreacija, estetsko uživanje i duhovno ispunjenje) (MEA, 2005, p. 40).

Iako danas široko prihvaćen okvir koji je našao značajnu primenu u procesima donošenja odluka vezanih za pitanja životne sredine, koncept usluga ekosistema je predmet diskusije i kritike naučne zajednice, naročito onog dela koji se bavi temama održivosti i održivog razvoja iz perspektive društvenih nauka. Oспорavanje postojećeg okvira se fokusira na nekoliko ključnih tačaka: 1) u pitanju je antropocentrični pristup koji isključivo uzima u obzir instrumentalne vrednosti ekosistema⁸ (Stålhammar & Thorén, 2019), 2) ovim okvirom se prenaplaćavaju ekonomske koristi koje čovek ostvaruje od ekosistema (Gómez-Baggethun et al., 2014; Scholte et al., 2015; Raymond et al., 2017), a zanemaruje razumevanje koliko su lokalni, kulturni i psihološki procesi važni u odnosima čoveka i okoline (Raymond et al., 2017; Stålhammar & Thorén, 2019), 3) površno se razmatraju suštinske odlike kulture (Raymond et al., 2017).

Rejmond i saradnici (Raymond et al., 2017) kritikuju postojeći okvir usluga ekosistema zbog nametanja podele između aspekata ekosistema i kulturnog sistema. Odnos između čoveka i prirode je kompleksan i može se okarakterisati na različite načine: kao utilitaran, altruistički i biocentrični, mada se u konceptualnom okviru usluga ekosistema dominantno koristi utilitarna perspektiva (Raymond et al., 2017). Kao mogući način za prevazilaženje podele između kulturnog i ostalih aspekata ekosistema, Rejmond i saradnici (Raymond et al., 2017) se oslanjaju na nešto oko čega se naučna zajednica slaže – da su usluge ekosistema rezultat ko-produkcije čoveka i prirode. Pod ko-produkcijom se misli, između ostalog, na kombinaciju različitih oblika prirodnog, ljudskog, finansijskog i proizvodnog kapitala (uključujući tehnologiju i infrastrukturu) za dobijanje usluga ekosistema (Raymond et al., 2017). Doprinos ljudske percepcije i kulture ko-produkciji usluga ekosistema zasnovan je na shvatanju da se ekosistemi fizički i kulturno stvaraju kroz interakciju čoveka i njegove okoline (Setten et al., 2012, prema Raymond et al., 2017). Primeri ko-produkcije

---

⁸ Nešto ima instrumentalnu vrednost (eng. *instrumental value*) kada je sredstvo za postizanje određenog cilja - od direktne upotrebe hrane i vrsta za eksploataciju drvne mase, do kulturnih i duhovnih vrednosti povezanih sa vrstama ili staništima (Reyers et al., 2012). S druge strane, nešto ima stvarnu, vlastitu vrednost (eng. *intrinsic value*) kada je samo sebi svrha (Reyers et al., 2012). Stvarna, vlastita vrednost se odnosi na mišljenje da prirodni svet, a samim tim i ekosistemi, biodiverzitet i geodiverzitet zaslužuju očuvanje bez obzira na materijalne koristi ili merljive vrednosti. U osnovi stvarne, vlastite vrednosti ekosistema je etičko pitanje, koje ukazuje na to da se unutrašnja vrednost prirode ne može uporediti sa bilo kojim drugim skupom vrednosti (Georgina et al., 2011).

ekosistema su brojni i raznovrsni: suvi zidovi i žive ograde deo su kulturnog nasleđa, imaju estetsku i ekološku vrednost; materijalna dobra i infrastruktura omogućavaju ljudima da uživaju u višestrukim uslugama ekosistema od kulturnog značaja, kao što su rekreacija, estetika i duhovna iskustva (Raymond et al., 2017); iako je priroda odgovorna za prostranstva pod šumama na severnoj hemisferi, drvo kao materijal moguće je dobiti samo primenom ljudskog i proizvodnog kapitala (Georgina et al., 2011).

Vrednovanje usluga od kulturnog značaja je verovatno najproblematičnija oblast istraživanja i diskusije (Scholte et al., 2015; Raymond et al., 2017; Stålhammar & Thorén, 2019; Vasiljevic & Gavrilovic, 2021). Prema Milenijumskoj proceni ekosistema, usluge od kulturnog značaja su „nematerijalne koristi koje ljudi ostvaruju od ekosistema kroz duhovno bogaćenje, kognitivni razvoj, refleksiju, rekreaciju i estetska iskustva” (MEA, 2005, p. 40). Njihova nematerijalna priroda otežava da se razume o kojim se sve koristima radi (Church et al., 2014). Kreiranje jasnog i doslednog okvira za razumevanje i analizu usluga od kulturnog značaja dodatno otežava to što su te koristi vrlo individualne i zavise od lične interpretacije pojedinca - ono što je za jednog čoveka benefit, za drugoga može biti smetnja (Church et al., 2014). Prema MEA (2005), nematerijalne koristi obuhvataju kulturnu raznovrsnost, duhovne i verske vrednosti, sisteme znanja (tradicionalne i formalne), obrazovne vrednosti, inspiraciju, estetske vrednosti, društvene veze, osećaj mesta, kulturno nasleđe, rekreaciju i ekoturizam. Kulturne benefite teško je meriti, jer vrlo često nisu jasne granice između različitih kategorija. Tako npr. iskustvo prirode (estetski doživljaj) se može tumačiti na različite načine – kroz identitet, lična iskustva ili sposobnosti osobe (Church et al., 2014).

U nastavku teksta bavimo se uslugama od kulturnog značaja kroz konceptualni okvir razvijen u okviru projekta Nacionalna procena ekosistema Velike Britanije (u nastavku UKNEA, orig. *UK National Ecosystem Assessment*). UKNEA nudi dopunjen i razrađen konceptualni okvir u odnosu na MEA, koji ima za cilj da olakša i operacionalizuje vrednovanje usluga ekosistema u praksi - da prepozna tipove informacija koji su od značaja za ekonomsku procenu usluga ekosistema, s jedne strane, i da omogući nemonetarno vrednovanje onih usluga ekosistema za koje monetarna procena nema smisla (Georgina et al., 2011). U osnovi ovog okvira su procesi koji povezuju čovekovo blagostanje i životnu sredinu (Georgina et al., 2011).

2.2.1.1 Usluge ekosistema od kulturnog značaja

UKNEA (2014, p. 5) definiše usluge od kulturnog značaja kao „individualne ili zajedničke koristi za ljudsko blagostanje koje proizilaze iz interakcija između prostora životne sredine (kao što su vrtovi, parkovi, plaže i predeli) i kulturnih praksi (kao što su bavljenje baštom, šetnja, slikanje i posmatranje divljih vrsta)”.

Ovim pristupom se ističu dve dimenzije usluga od kulturnog značaja: prostor i kulturne prakse. Prostorna dimenzija se definiše kao lokacija, mesto ili predeo u kojem ljudi ostvaruju interakciju između sebe i sa prirodom. U biofizičkom smislu, ekosistemi obezbeđuju fizičke komponente ovih prostora i omogućavaju kulturne prakse koje se vezuju za te prostore (Church et al., 2014). Kultura koja se javlja u ovom kontekstu nije „vlasništvo” ekosistema, kao njima svojstven i nužan deo, već je rezultat interakcije između ljudi, njihovih vrednosti i životne sredine – procesa ko-kreacije koji traje kroz vreme (UKNEA, 2014).

Prostor, s jedne strane, omogućava kulturne prakse; s druge strane, prostor je oblikovan kulturnim praksama. Kroz UKNEA konceptualni okvir usluga ekosistema od kulturnog značaja, izdvajaju se četiri tipa kulturnih praksi:

- 1) Igra i vežbanje, koji podrazumevaju aktivnosti u slobodno vreme, nevezane za oblast rada, i koje obuhvataju formalne i neformalne interakcije između čoveka i prirodne sredine. Mogu biti

pasivne ili aktivne, društvene ili individualne kao, na primer, šetnja, šetanje psa, planinarenje, trčanje, vožnja bicikle, sedenje, posmatranje, slušanje i sl.

- 2) Stvaranje i izražavanje, koji obuhvataju aktivnosti u slobodno vreme, nevezane za oblast rada, koje podrazumevaju svesnu izradu simboličkih artefakata ili procesa. U pitanju su aktivnosti koje su inspirisane prirodom kao što su slikanje, crtanje, fotografisanje, pisanje i sl.
- 3) Proizvodnja i nega, aktivnosti koje se nalaze između rada i slobodnih aktivnosti vezanih za prirodnu sredinu. Osim profesija koje se bave životnom sredinom i zemljom, u ovu kategoriju spadaju neformalne aktivnosti upravljanja sredinom, kao što su obrađivanje zemlje i proizvodnja hrane, aktivizam i zaštita životne sredine, građanska nauka, baštovanstvo i sl.
- 4) Prikupljanje i konzumiranje, aktivnosti koje se vezuju i za rad i za slobodno vreme, koje podrazumevaju prikupljanje plodova iz prirode, i konzumiranje lokalno proizvedene hrane i pića, ali i proizvoda koji su rezultat kulture određenog mesta (npr. lokalna umetnička dela) (Church et al., 2014).

Kroz okvir UKNEA se naročito produbljuje razumevanje nematerijalnih koristi koje ljudi ostvaruju od ekosistema koje se mogu grupisati u tri dimenzije: 1) identitet, vezan za čovekovo pripadanje i povezanost sa mestom, pri čemu lokalni ekosistem ima simboličku ulogu u kreiranju identiteta; 2) iskustva, koja se odnose na mentalne i fizičke benefite kontakta sa prirodom; 3) sposobnosti, koje se odnose na to kako priroda podržava ljude da razvijaju svoje individualne i društvene kapacitete (Chan et al., 2011; Church et al., 2014; Kenter et al., 2014).

U nastavku su prikazani osnovni teorijski pristupi kojima će se produbiti razumevanje navedene tri dimenzije nematerijalnih koristi ekosistema. Teorijski okviri su grupisani po tematskim oblastima i to: 1) interakcija sa prirodom i značaj za čovekovo blagostanje, 2) perspektiva okupacije, 3) vezanost za mesto i 4) društvena dimenzija.

2.2.2 Interakcija čovek-priroda i čovekovo blagostanje

Empirijska istraživanja ukazuju na to da je kontakt sa prirodom povezan sa širokim spektrom psiholoških i fizičkih dobrobiti za čoveka (Kaplan & Kaplan, 1989; Ulrich et al., 1991; Pretty et al., 2007; Berman et al., 2008; Hartig et al., 2011; Cervinka et al., 2012; McMahan, 2018). Pod prirodom se misli na prirodu blisko okruženje, čija je ključna karakteristika to da sadrži elemente živog sistema, uključujući floru i faunu (McMahan, 2018). Koncept prirode je u velikoj meri subjektivno određen (McMahan, 2018). Zato se posmatra kao širok i inkluzivan koncept koji obuhvata prirodna okruženja koja su svakodnevno dostupna i koja se nalaze u blizini mesta rada i stanovanja (Kaplan & Kaplan, 1989). Vrtovi i bašte su jedan takav oblik prirodnog okruženja. Značajan broj istraživanja usmeren je upravo na povezanost između vrta kao dela prirode i čovekovog zdravlja i blagostanja (Ulrich, 1999; Stigsdotter & Grahn, 2002; van den Berg et al., 2010; Pitt, 2014; Pálsdóttir, 2014; Pálsdóttir et al., 2018; Vujčić, 2018; Biglin, 2020; de Bell et al., 2020). Istraživanja ukazuju da hortikulture aktivnosti u vrtu imaju naročito pozitivan efekat na zadovoljstvo životom (Waliczek et al., 2005), na subjektivno blagostanje (McMahan, 2018), na mentalno zdravlje i poremećaje uzrokovane stresom (Pálsdóttir, 2014; Pálsdóttir et al., 2018; Vujčić, 2018).

Izdvojena su tri teorijska pristupa koja daju okvir razumevanju odnosa između prirodne sredine i čovekovog blagostanja: hipoteza biofilije, teorija obnavljanja pažnje i psiho-evolucionarna teorija.

2.2.2.1 Hipoteza biofilije

U osnovi koncepta biofilije je pretpostavka da čovek ima urođenu ljubav prema prirodi i da kroz interakciju sa prirodom zadovoljava tu osnovnu potrebu (Berman, 2014). Prema hipotezi biofilije,

čovjek ima „urođenu sklonost da se fokusira na život i životne procese“ (Wilson, 1984, p. 1–2). U pitanju je instinktivna emocionalna veza koju ljudi osećaju prema drugim formama života (Wilson, 1993, p. 31).

Osnovni motiv za kreiranje koncepta biofilije bio je njegova primena u zaštiti prirode – Vilson se bavio pitanjem kako da čovekovo ponašanje bude više prijateljsko i dobronamerno prema drugim vrstama (prema Krčmářová, 2009). Odgovore je tražio u teoriji evolucije – čovek je kroz vreme razvio skup instinkata koji se manifestuju u nesvesnim i/ili iracionalnim reakcijama na određene prirodne fenomene, kao što su sklonost ka određenim tipovima predela (predeli koji omogućavaju dobru preglednost i mesto za skrivanje), ka domaćim i divljim životinjama, strah od zmija, litica i drugih mesta koje potencijalno ugrožavaju život i predstavljaju pretnju (Krčmářová, 2009; Soulé, 1993, prema Tidball, 2012).

Iako savremeni čovek ne mora više da bude u interakciji sa prirodom kako bi sebi obezbedio opstanak, pretpostavlja se da smo zadržali tu duboko usađenu, biološki zasnovanu želju (McMahan, 2018). Najveći deo ljudske istorije odvijao se u prirodnim okruženjima, a redovan kontakt sa izgrađenim okruženjem tek je relativno noviji razvoj, zbog čega se veruje da ljudi pozitivnije reaguju na prirodno nasuprot izgrađenom okruženju (McMahan, 2018).

2.2.2.2 Teorija obnavljanja pažnje

Teorija obnavljanja pažnje (eng. *Attention Restoration Theory*) se bavi pažnjom kao kognitivnim procesom i vodi poreklo iz psihologije. Prema ovoj teoriji, kod ljudi postoje dve vrste pažnje: usmerena (eng. *directed attention*) i fascinacija ili nenamerna pažnja (eng. *involuntary attention*) (Kaplan & Kaplan, 1989; Kaplan et al., 1998). Usmerena pažnja se opisuje kao namerni, mentalni proces razmišljanja i percepcije. Aktivna je kada se osoba fokusira na određeni zadatak ili kada je potrebno ograničiti percepciju nepotrebnih informacija, poput buke ili ometajućih nadražaja (Pálsdóttir, 2014). Usmerena pažnja je ograničen resurs i može se iscrpeti - čovek može da usmerava pažnju neko vreme dok ne oseti mentalni zamor, nakon čega ima poteškoće da se fokusira. Time se objašnjava mentalni zamor i poteškoće u koncentraciji nakon napornog i dugog radnog dana (Berman, 2014; Pálsdóttir, 2014). Drugi oblik pažnje je nenamerna pažnja, koja je automatski privučena nadražajima koji dolaze iz okoline, kao što su glasan zvuk, jaka svetlost i slično. Ovaj oblik pažnje je manje podložan trošenju i zamoru i nad njim čovek nema kontrolu (Berman, 2014). Prema teoriji obnavljanja pažnje, istrošena usmerena pažnja može da se povрати kroz restorativno iskustvo fascinacije ili nenamerne pažnje u prirodnom okruženju (Pálsdóttir, 2014). Fascinacija prirodom i procesima u prirodi je, takozvana, „meka“ fascinacija, koja omogućava da osoba funkcioniše bez korišćenja usmerene pažnje (Kaplan & Kaplan, 1989). Na ovaj način, usmerena pažnja se „odmara“ i omogućava se njen oporavak. Dalje, Kaplan i Kaplan (1989) povezuju „meku“ fascinaciju sa osećajem zadovoljstva i uživanjem. Ako se usmerena pažnja razume kao način da se ostvari fokus u sredini koja je konfuzna, postizanje jasnoće i fokusa podrazumeva smanjenje ili eliminisanje bola koji je rezultat nesigurnosti i konfuzije. Nervni sistem je tako strukturisan da zadovoljstvo i bol inhibiraju jedno drugo: iskustvo zadovoljstva smanjuje ili eliminiše bol. Na ovaj način Kaplan i Kaplan (1989) zaključuju da bi iskustvo zadovoljstva trebalo da smanji potrebu za usmerenom pažnjom. Oni zadovoljstvo tumače u kontekstu karakteristika sredine: zadovoljstvo se vezuje za preferiranu, poželjnu sredinu, koja ima određene kvalitete - podržava osećaj sigurnosti i lakog snalaženja, u kojoj je brza procena dovoljna da se oceni da je sredina bezbedna i da može da se istražuje bez rizika i opasnosti.

Prema ovoj teoriji, postoje četiri karakteristike interakcije osoba-okruženje, koje doprinose restorativnom iskustvu⁹:

1) *izmeštenost* - biti fizički ili konceptualno, mentalno izmešten od svakodnevnog okruženja. Idealne destinacije za fizičko izmeštanje su prirodna okruženja kao što su morska obala, jezero, šuma ili planina. Međutim, osećaj izmeštenosti ne zahteva udaljena prirodna područja – zeleni prostori u gradu, koji su svakodnevno lako dostupni, takođe obezbeđuju oporavak od mentalne iscrpljenosti izazvane zahtevima usmerene pažnje. Osim toga, mentalna izmeštenost u momentima kada um odluta do udaljenih mesta, dok se, na primer, gleda kroz prozor, takođe stvara osećaj izmeštenosti i doprinosi oporavku pažnje.

2) *širina* – odnosi se na osećaj potpuno drugog sveta, koji je prostorno toliko velik da granice nisu vidljive. Priroda nudi osećaj širine, čak i ako osoba nije u divljini. Vrt ima širinu i u fizičkom i u konceptualnom smislu – tako, na primer, i u toku zime osoba može razmišljati o vrtu, šetati i razmišljati o promenama koje će se realizovati na proleće. Širina se odnosi na koherentnost, povezanost i celovitost slike jednog sveta u koji osoba „uranja”. Kaplan i Kaplan (1989) navode primere dramskih pisaca, koji koriste ovu dimenziju prilikom pisanja svojih dela; tržnih centara, koji teže da kreiraju iskustvo da se osoba nalazi u potpuno drugom svetu, i slično.

3) *fascinacija* - sadrži obrasce koji zadržavaju nečiju pažnju bez napora. Da bi određena sredina bila restorativna, važno je da nadražaji budu po prirodi blagi, tako da mogu da privuku pažnju ali da je ne okupiraju u potpunosti (Berman, 2014). Mnoge fascinacije koje pruža prirodno okruženje kvalifikuju se kao „meke” fascinacije: oblaci, zalasci sunca, kretanje lišća na povetarcu - oni lako zadržavaju pažnju, ali na nedramatičan način, i ostavljaju prostora za razmišljanje o drugim stvarima (Kaplan, 1995).

4) *kompatibilnost* – odnosi se na podržavanje onoga što neko želi ili je sklon da uradi - prostor koji je usklađan sa potrebama čoveka i zahtevima različitih aktivnosti. Prirodna sredina se naročito doživljava kao kompatibilna, što se vidi u povezanosti čovekovih potreba i kvaliteta okruženja. Za prosečnog čoveka, prirodna sredina zahteva značajno manji fizički i mentalni napor u odnosu na urbanu sredinu (Kaplan & Kaplan, 1989; Kaplan et al., 1998).

2.2.2.3 Psiho-evolucionarna teorija

Za razliku od teorije obnavljanja pažnje, koja podrazumeva odvijanje kognitivnih procesa pri doživljaju okoline, psiho-evolucionarna teorija (eng. *Psycho-evolutionary theory*) pretpostavlja da neposredni, nesvesni emocionalni odgovori, a ne „kontrolisani” kognitivni odgovori, igraju ključnu ulogu u tome kako čovek reaguje na prirodno okruženje (Ulrich et al., 1991). Prema ovoj teoriji, čovek ima urođenu sklonost da se poveže sa prirodom i da pozitivno reaguje na elemente u prirodi kao što su, na primer, zelenilo i voda (Ulrich et al., 1991). Određena prirodna okruženja bila su od presudnog značaja za opstanak ljudske vrste tokom većeg dela ljudske evolucionarne istorije (predeli tipa savane, prostori sa vodom, i sl.). Ovakva okruženja utiču na smanjenje stresa kroz nesvesne procese i afekte koji se dešavaju u najstarijim delovima mozga, a koje pokreću emocije. Ovi procesi ili refleksi sugerišu kada čovek može da se odmori ili kada treba da bude aktivan, uključujući i spremnost za borbu ili bekstvo (Pálsdóttir, 2014).

Evolucionarna teorija tvrdi da su ljudi, budući da su evoluirali tokom dužeg perioda u prirodnom okruženju, donekle fiziološki, a možda i psihološki prilagođeni prirodnom okruženju. S obzirom da

---

⁹ Termin „restorativno”, koji se u disertaciji koristi u kontekstu pojmova „restorativno iskustvo” i „restorativno okruženje”, preuzet je od Vujčić (2018) kao prevod na srpski jezik originalnog termina „*restorative*” (eng.) i podrazumeva svojstvo oporavka mentalne energije i efektivnosti (Kaplan & Kaplan, 1989).

ovo evoluciono iskustvo nedostaje kada je u pitanju urbano ili izgrađeno okruženje, boravak u izgrađenoj sredini zahteva veći napor u pronalaženju mehanizama za adaptaciju (Stainbrook, 1968, prema Ulrich et al., 1991). Ako je osoba pod stresom, napor poreban za adaptaciju može da oteža opuštanje i oporavak (Ulrich et al., 1991). Ova teorija je je inspirisana hipotezom o biofiliji (Wilson, 1984) i teorijom savane (Orions, 1986, prema Pálsdóttir, 2014).

Kako bi se bolje razumela ulogu boravka i aktivnosti u bašti u obezbeđivanju benefita za zdravlje i blagostanje korisnika, u narednom segmentu se razmatra interakcija između čoveka i prirode iz perspektive oblasti koje se bave okupacijom i okupacionom terapijom.

2.2.3 Perspektiva okupacije¹⁰

Nauka koja se bavi okupacijom posmatra čoveka kao aktivno biće koje provodi život u radu, baveći se smislenim, značajnim i korisnim aktivnostima čak i kada mu to nije obaveza ili nužda (Wilcock, 1999). Pod okupacijom se misli na ono „što ljudi rade kada deluju kao *agenti* sopstvenih namera da bi se dobro prilagodili i uklopili u svoje okruženje” (Yerxa, 2000, p. 91). „Raditi“ se često koristi kao sinonim za okupaciju (Wilcock, 1999). Raditi, s jedne strane, i ne raditi, s druge, značajni su pokazatelji blagostanja i bolesti (Wilcock, 1999). Za blagostanje je potreban balans, a raditi i biti aktivan podržavaju ravnotežu u čovekovom životu (Jonsson & Persson, 2006; Persson & Jonsson, 2009). Prema Antonovskom (1987, prema Persson et al., 2001, p. 8), kada čovek svakodnevnne životne zadatke doživljava „smislenim, razumljivim i izvodljivim”, stvara se osećaj koherentnosti koji doprinosi zdravlju i blagostranju. Međutim, okupacija ne podrazumeva samo čovekovo aktivno delovanje i rad, već i stanja koja su naizgled pasivna i koja obuhvataju dimenzije „biti”, „pripadati” i „postajati” (Wilcock, 1999; Hammell, 2014; Hitch et al., 2014), o kojima će biti reči kasnije.

Nauka koja se bavi okupacijom uzima u obzir ne samo ljude i njihovo delovanje već i sredinu kojoj se okupacija dešava (Yerxa, 2000). Bašte zajednice su, na primer, okruženja u kojima može da se izvodi niz okupacija koje ne obuhvataju samo rad u bašti već i interakciju sa drugim ljudima i širim ekosistemom (Ong et al., 2019). Person i saradnici (Persson et al., 2001) definišu okupaciju kao interakciju između pojedinca, okoline i zadatka – tek kada je osoba izabrala zadatak i izvela ga, on postaje okupacija. Oni definišu četiri kategorije okupacije: održavanje, rad, igra i rekreacija. Održavanje se odnosi na rutinske aktivnosti koje moraju da se obavljaju redovno, kao što je, na primer, košenje travnjaka u vrtu ili uklanjanje korova u bašti. Rad podrazumeva aktivnosti koje se fokusiraju na proizvodnju i na učinak, koje je neophodno obavljati kako bi se direktno ili indirektno obezbedila sredstva za život. Igra obuhvata aktivnosti koje se doživljavaju kao radosne i prijatne i koje daju priliku da se privremeno ostave po strani pravila koja društveni kontekst obično nameće. Rekreacija se, slično igri, odnosi na okupacije koje nisu obavezne, već ih osoba obavlja zato što želi i u njima uživa. Razlika u odnosu na igru je u tome što rekreacija podrazumeva opuštanje i uživanje u samom postojanju, dimenziji koju Vilkokova (Wilcock, 1999) naziva „biti”.

Doživljaj okupacije je, međutim, subjektivna stvar. Ono što jedna osoba smatra poslom, drugoj osobi može biti rasonoda i ispunjenje slobodnog vremena (Persson & Jonsson, 2009). Osim toga, ista osoba može imati različite doživljaje jedne aktivnosti, odnosno okupacije u različitim trenucima u životu (Persson & Jonsson, 2009). Zbog toga je važno razumeti pojedinačna iskustva i doživljaje okupacija i načina na koje ih osobe vrednuju.

Prema Modelu vrednosti i značenja u okupacijama (eng. *Value and Meaning in Occupations - ValMO*) (Persson et al., 2001; Persson & Jonsson, 2009; Erlandsson et al., 2011), okupacije nose

---

¹⁰ Termin „okupacija” preuzet je iz domaće naučne i stručne literature iz oblasti okupacione terapije, koja se kod pojedinih izvora još naziva radna terapija ili okupaciono-radna terapija (izvor <https://www.drajzerova.org.rs/content/radna-terapija>). Na akademskom nivou, „okupaciona terapija“ se predaje u okviru studijskog programa Defektologija na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu i na drugim akademskim institucijama sličnih profila.

određenu vrednost za korisnike, takozvanu „vrednost okupacije“, koja je važan preduslov da se doživi smisao (Persson et al., 2001). Zato se Person i kolege (Persson et al., 2001) u svom radu fokusiraju na razumevanje vrednosti, koja prema njima ima tri dimenzije: 1) konkretnu vrednost, koja se odnosi na vidljive, opipljive i materijalne karakteristike vrednosti okupacije, a rezultat može biti proizvod koji osobi donosi zadovoljstvo kroz poboljšane ili novostečene veštine i sposobnosti; 2) simboličku vrednost, koja reflektuje ličnu, kulturološku i univerzalnu interpretaciju značenja okupacije i 3) samonagrađujuću vrednost, koja se odnosi na neposredan osećaj zadovoljstva i uživanja u određenoj okupaciji.

Poslednja dimenzija vrednosti okupacije – samonagrađujuća vrednost - od naročitog je značaja za razumevanje fenomena urbanog baštovanstva. Uživanje i zadovoljstvo koje osoba oseća u toku okupacije, mogu da budu praćeni iskustvom gubitka pojma o vremenu i o sebi, koje Čiksentsmihalji (Csikszentmihalyi, 1988, prema Persson et al., 2001) naziva „iskustvom toka“ (eng. *experience of flow*). Osim iskustva toka, koje će biti objašnjeno u nastavku, dimenzija vrednosti samonagrađivanja uključuje fiziološka stanja koja nisu stanja toka, kao, na primer, stanje opuštenosti i osećaj slobode koji se postižu kroz rekreaciju (Persson et al., 2001).

Teoriju toka u oblasti socijalne psihologije osmislio je američki psiholog mađarskog porekla Čiksentsmihalji (Csikszentmihalyi, 1975, 1990, prema Persson & Jonsson, 2009, p. 135) sedamdesetih godina prošlog veka „kao iskustvo tokom koga izvršilac ima samo perifernu svest o vremenu ili sebi zbog svoje potpune usredsređenosti i apsorpcije u procesu rada, koji je u osnovi angažovan i prijatan“. Čiksentsmihalji (Csikszentmihalyi, 2002, p. 4, prema Pitt, 2014) opisuje tok kao „stanje u kojem su ljudi toliko uključeni u aktivnost da izgleda da ništa drugo nije važno“; vreme brzo prolazi i čovek prestaje da se oseća odvojeno od zadatka ili sveta. Namera teorije toka je da se razumeju optimalna iskustva u ljudskom ponašanju, naročito kada je u pitanju odnos ličnih kapaciteta (veština i sposobnosti) i zahtevnosti okupacije. Teorija toka se, tako, bavi ravnotežom ili neravnotežom između izazova i veština unutar okupacije: tok bi se dogodio kada se izazovi i zahtevi date okupacije podudare sa veštinama i sposobnostima osobe (Persson & Jonsson, 2009). Pokazalo se, obično, da kada okupacija generiše iskustvo toka, ona predstavlja natprosečno zahtevan izazov, ali izazov koji odgovara veštinama osobe (Persson et al., 2001). Stanje toka je, u stvari, stanje optimalnog iskustva koje nastaje kada se aktivnost obavlja sa uživanjem i bez napora, i kada osoba ima potpunu kontrolu nad onim što radi (Trebješanin, 2017). Ljudi imaju koristi od iskustva toka jer ono dovodi do zadovoljstva u njihovom svakodnevnom životu i do osećaja blagostanja (Jonsson & Persson, 2006; Persson & Jonsson, 2009).

Na kraju, možda najprijemčiviji pristup razumevanju značenja okupacije jeste kroz četiri dimenzije: 1) raditi (eng. *doing*), 2) biti (eng. *being*), 3) pripadati (eng. *belonging*) i 4) postajati (eng. *becoming*) (Wilcock, 1999; Hammell, 2014; Hitch et al., 2014). „Raditi“ se odnosi na preduzimanje i obavljanje aktivnosti i često se koristi kao sinonim za okupaciju. Zahteva uključivanje u aktivnosti koje su značajne za osobu, ali koje ne moraju biti namerne ili organizovane (de Mello et al., 2020). „Biti“ u sebi sadrži ideju prirode i suštine, biti veran sebi, svojim kapacitetima i mogućnostima (Wilcock, 1999). Odnosi se na refleksiju, mirovanje i razmišljanje o sebi (Ekstam, 2020). To je lična, a ne društvena dimenzija okupacije (Ekstam, 2020). „Pripadati“ se, s druge strane, odnosi na odnose između ljudi (Wilcock, 2007, prema de Mello et al., 2020): društvenu interakciju, uzajamnu podršku, prijateljstvo (de Mello et al., 2020), na uključivanje i razmenu aktivnosti sa drugima (Ekstam, 2020). „Postajati“ je povezano sa promenom i razvojem osobe (de Mello et al., 2020) vremenom, kroz okupaciju (Ekstam, 2020). „Postajati“ se odnosi na budućnost i sadrži u sebi ideju transformacije, promene i samoostvarenja. Vezuje se za čovekov potencijal i razvoj (Wilcock, 1999).

Pored teorija koje sagledavaju odnos čoveka i prirode iz perspektive blagostanja i mentalnog zdravlja, istraživanja su pokazala da je opravdano razmotriti i ostale dimenzije ovog odnosa kada su u pitanju urbane bašte (Guitart et al., 2012). Bavljenje baštom se može posmatrati kao praksa koja kreira mesto

i pomaže da se uspostavi povezanost sa lokacijom. U ovom kontekstu se razmatraju teorije koje uzimaju u obzir čovekovu povezanost sa mestom, prethodna iskustva i sećanja, i društveni aspekt.

2.2.4 Vezanost za mesto

Na koji način prethodna i sadašnja iskustva utiču na značenja koja se pridaju mestu istražiće se kroz prizmu humanističke geografije (Relph, 1976, 2002; Tuan, 1977, 1979; Seamon & Sowers, 2008) i psihologije životne sredine (Lewicka, 2011, 2013; Biglin, 2020).

Mesto se smatra lokacijom koja nosi značenje (Lewicka et al., 2019). Kakva je priroda značenja koja transformišu lokaciju u mesto, predmet je rasprave između geografa koji polaze iz fenomenološkog i konstruktivističkog pravca filozofije. Fenomenologija se kao pravac bavi izučavanjem sveta kroz iskustvo pojedinca, onako kako ga pojedinac opisuje (Creswell, 2009, p. 13). Konstruktivisti polaze od pretpostavke da pojedinci teže razumevanju sveta oko sebe i razvijaju subjektivna značenja svojih iskustava – značenja koja se odnose na određene objekte ili stvari. Konstruktivisti pokušavaju da ustanove značenje koje fenomen ima za učesnika u istraživanju (Creswell, 2009, p. 16).

Istraživanje koncepta mesta i osećaja mesta počinje sedamdesetih godina prošlog veka kroz fenomenološka istraživanja Tuana (Tuan, 1974, 1977, 1979), Relfa (Relph, 1976) i Simona (Seamon, 1980), a kao reakcija na dotadašnji dominantno kvantitativni prostorni pristup u izučavanju mesta među geografima. Tuan (1975, prema Lewicka et al., 2019) smatra da fenomenološko iskustvo utiče na to da apstraktan prostor postane mesto koje ima značenje za pojedinca.

Tuan (1979) zastupa poziciju da se proces povezivanja sa mestom može razmatrati kroz razumevanje čovekovih iskustava i osećanja vezanih za prostor. Pod iskustvima Tuan (1979) podrazumeva različite načine na koje upoznajemo svet: naša čula (osećanja), percepciju i koncepciju (način mišljenja). On dalje pravi razliku između javnih simbola - mesta koja vizuelno utiču na ljude i izazivaju strahopoštovanje, i „oblasti brige“ (eng. *fields of care*) - mesta koja upoznajemo čulima mirisa, ukusa, sluha i dodira, za šta je potrebno vreme i produženo iskustvo i koja izazivaju osećaj naklonosti i pozitivne emocije. Jedan od načina uspostavljanja osećaja mesta je kroz ponovljeno iskustvo: produženi svakodnevni kontakt sa okolinom kroz čulne doživljaje. Dnevne rutine koje podrazumevaju kretanje poznatim stazama, od jedne tačke do druge, utiču na našu percepciju i naša telesna očekivanja - poznata „mreža čvorova i njihovih veza“ utiskuje se u naše perceptivne sisteme (Tuan, 1979, p. 418). Blizak odnos sa lokalitetom i čulni doživljaj prostora vremenom jačaju afektivne veze sa mestom. Sličnu perspektivu o značaju vremena dele i drugi autori, kao na primer Relf (Relph, 2002, p. 103), koji kaže da *genius loci* zahteva vreme da se razvije; da osećaj mesta stvaraju oni koji u tim mestima žive i rade i koji se o njima brinu. Tuan (1974) je uveo koncept „topofilija“ da opiše afektivnu vezu između čoveka i mesta. Afektivna veza se odnosi na emocionalni odnos sa mestom, odnosno „smeštanje emocija u objekte sa kojima se povezujemo, osećaj pripadanja, spremnost da se ostane blizu i želja za povratkom kada smo daleko“ (Lewicka, 2013, p. 49).

Da bi se bolje razumeo proces afektivnog povezivanja sa mestom, Lewicka (Lewicka, 2013) piše o ulozi sećanja u formiranju kontinuiteta i vezanosti za mesto. Postoji vremenska dimenzija u osećaju vezanosti za mesto koja podrazumeva kontinuitet odnosa sa objektom za koji se osoba vezuje, a koja pomaže da se povežu prošlost i sadašnjost i da se povezanost produži i na budućnost (Lewicka, 2013). Lewicka (Lewicka, 2013) identifikuje nekoliko tipova sećanja koji pomažu ljudima da uspostave lične emocionalne veze sa novim mestima. To su proceduralna, autobiografska, rodoslovna i memorija mesta. Proceduralno pamćenje i autobiografska sećanja vezana za mesto u vezi su sa vremenom provedenim u nekom mestu - što je u pitanju duži vremenski period, to je snažniji osećaj vezanosti za dato mesto. Konceptualno rodoslovno (genealoško) pamćenje i istorija mesta manje zavise od dimenzije vremena i trajanja boravka.

Osećaj kontinuiteta se, dakle, može steći na nekoliko načina. Očigledan način je kroz dugogodišnje iskustvo mesta. Manje očigledan način je kroz simboličko, namerno usredsređivanje na prošlost, „bilo svoju, svoje porodice ili samog mesta“ (Lewicka, 2013, p. 51). Istraživanja su pokazala da je poznavanje sopstvene genealoške, lične i porodične prošlosti jedan od centralnih aspekata ličnog integriteta. Deca sa kojima se priča o njihovoj porodičnoj istoriji imaju jači identitet i samopouzdanje i bolje su prilagođena od onih kojima nedostaje znanje i informacije o prošlosti svoje porodice (Fivush et al., 2008, prema Lewicka, 2013). Osećaj kontinuiteta između prošlosti i sadašnjosti važan je za uspostavljanje vezanosti za mesto.

Kada se govori o kontinuitetu odnosa sa objektom za koji se osoba vezuje, treba naglasiti da objekat ne mora nužno biti mesto. To mogu biti elementi mesta koji postaju medijumi ove veze. Tuan (1979) govori o materijalnim objektima koji su neophodni da se kroz njih objektivizuju osećanja u međuljudskim odnosima. Na primer, korišćenje reči kao znakova afektivnog vezivanja ili deljenje intimnog prostora sa drugima. Uzgajanje tradicionalnih kultura voća i povrća i drugih biljnih vrsta i primena poznatih praksi u obrađivanju bašte mogu, takođe, da budu medijum u povezivanju sa mestom, na šta ukazuju radovi koji se bave iskustvima i doživljajima migranata u novim mestima stanovanja (Ouis & Lisberg Jensen, 2009; Čepić, 2011; Biglin, 2020; Ekstam et al., 2021; Pálsdóttir et al., 2021). Studija koja je ispitivala mogućnosti razvoja osećaja pripadanja kroz organizovani program aktivnosti u bašti kod grupe imigranata u Malmeu u Švedskoj pokazala je da osećaj pripadanja može da se razvije kroz aktivnosti sadnje, uzgajanja i negovanje biljaka u inkluzivnom i podržavajućem okruženju (Pálsdóttir et al., 2021). Program aktivnosti u bašti omogućio je učesnicima da se povežu sa predelima svog porekla kroz sadnju onih vrsta biljaka koje su njima poznate.

2.2.5 Društvena dimenzija bašta

Istraživanja ukazuju na to da bašte zajednice povećavaju društvenu koheziju, podržavaju umrežavanje i povezivanje i utiču pozitivno na društveni kapital i to tako što predstavljaju zajednički prostor, takozvano „treće mesto“ (Oldenburg, 1989), i omogućavaju zajedničke aktivnosti (Firth et al., 2011). Glavni razlog zašto se smatra da bašte zajednice podstiču izgradnju zajednice je taj što okupljaju ljude, i podstiču ih da se sastanu i povežu (Veen, 2015).

U nastavku su prikazani teorijski pristupi koji objašnjavaju i dalje razrađuju koncepte društvenog kapitala, zajednice i „trećeg mesta“.

2.2.5.1 Društveni kapital

Pod društvenim kapitalom misli se na društvene strukture, institucije i zajedničke vrednosti koje čine zajednice (Firth et al., 2011). Putnam (1995, p. 664–665) definiše društveni kapital kao „odlike društvenog života – mreže, norme i poverenje – koje omogućavaju učesnicima da deluju efikasnije zajedno u težnji za postizanjem zajedničkih ciljeva“. On koristi termin društvenog kapitala u kontekstu građanskog angažovanja i participacije. Pod građanskim angažovanjem misli na povezanost ljudi sa životom zajednice.

Prema Putnamu (2000, prema Chitov, 2006), društveni kapital se može podeliti na dva tipa – onaj koji zblizava (eng. *bonding social capital*) i onaj koji premošćuje (eng. *bridging social capital*). Društveni kapital zblizavanja se odnosi na snažne veze u obliku poverenja i saradnje između pojedinaca koje odlikuju slične socio-demografske karakteristike, kao što su članovi porodice, bliski prijatelji ili komšije (Woolcock, 2001; Firth et al., 2011; Claridge, 2018). Društveni kapital premošćavanja opisuje odnose poštovanja i uzajamne, recipročne odnose između osoba koje ne dele zajednički identitet, odnosno koje su svesne međusobnih socio-demografskih razlika poput starosti, etničke pripadnosti, klase i slično (Woolcock, 2001). U istraživanju društvenog kapitala u okviru bašta zajednice u Njujorku, Čitov (Chitov, 2006) se oslanja na Putnamovu podelu društvenog kapitala na kapital zblizavanja i kapital premošćavanja. Kapital zblizavanja definiše kao vrednost koja se

stvara unutar grupe baštovana koji zajedno rade na zajedničkim parcelama i obezbeđuje koheziju unutar grupe, a kapital premošćavanja predstavlja vrednost koja se stvara između baštovana jedne bašte zajednice i baštovana iz drugih zajednica, ili između baštovana i njihovih prijatelja, poznanika, saradnika i drugih spoljnih aktera (Chitov, 2006, p. 441).

Osim navedena dva oblika društvenog kapitala, naknadno je identifikovan i treći oblik kojim se opisuju veze između pojedinaca i institucija ili drugih pojedinaca koji su na pozicijama moći u odnosu na njih (eng. *linking social capital*) (Woolcock, 2001; Szreter & Woolcock, 2004). Dok se prva dva oblika društvenog kapitala odnose na horizontalno povezivanje između ljudi, kapital povezivanja se odnosi na vertikalno povezivanje pojedinaca i zajednica sa institucijama i političkim strukturama (Warren et al., 2001, prema Poortinga, 2012; Claridge, 2018).

Bliski odnosi sa porodicom, prijateljima i komšijama funkcionišu kao društvena mreža podrške, naročito u momentima krize (Hawkins & Maurer, 2010). Međutim, bez kapitala premošćavanja postoji rizik da bi grupe koje su interno dobro povezane i bliske mogle da postanu izolovane od ostatka društva. Premošćavanje ovde podrazumeva povezivanje sa ljudima iz različitih društvenih mreža, što omogućava pristup informacijama, resursima i mogućnostima. Na kraju, društveni kapital povezivanja omogućava pristup značajno većem spektru resursa (Firth et al., 2011).

2.2.5.2 Zajednica

U osnovi društvenog kapitala nalazi se ideja da su jake društvene mreže i odnosi korisni za članove zajednice (Firth et al., 2011). Koncept se koristi da bi se objasnilo na koje načine se zajednice i pojedinci mogu povezivati u različite građanske, kulturne ili ekonomske strukture i kontekste (Firth et al., 2011).

Prema Kembridžovom rečniku, zajednicu čine „ljudi koji žive u jednoj određenoj oblasti ili ljudi koji se smatraju zajednicom zbog zajedničkih interesa, društvene grupe ili nacionalnosti” (Cambridge Dictionary¹¹).

U kontekstu bašta zajednice, često se misli na „zajednice vezane za mesto“. U nekim slučajevima, međutim, blizina naselja i mesta stanovanja nije uslov za postojanje zajednice. Tako Kingzli i Taunzend (Kingsley & Townsend, 2006) sugerišu da zajednica ne treba da bude definisana mestom već percepcijom i doživljajem lične povezanosti. Zajednice su društveni konstrukti interakcije i deljenja između ljudi koji imaju zajednički cilj (Moseley, 2003, prema Firth et al., 2011), Prema tome, mogu se izdvojiti dva tipa zajednice – **interesne zajednice**, kod kojih fizička udaljenost nije određujući faktor (kao npr. akademska zajednica) i **prostorne zajednice**, gde se stanovnici naselja identifikuju sa mestom stanovanja (Firth et al., 2011).

2.2.5.3 Koncept „trećeg mesta”

Oldenburg (1989) uvodi koncept „trećeg mesta” da opiše prostore kao što su kafane, barovi, knjižare, frizerski saloni i slična mesta koja se nalaze u središtu lokalne zajednice. Ako je dom prvo mesto, posao drugo, onda su „treća mesta” ona u kojima se ljudi neformalno okupljaju, koja su lokalna i inkluzivna i čija je osnovna i najvažnija funkcija ta da ujedinjuju susedstvo (Oldenburg, 1989). Nekoliko autora, koji su se bavili istraživanjem društvenog aspekta bašta zajednice, ukazali su na to da i bašte zajednice imaju karakter „trećih mesta” u kojima se ljudi okupljaju, sreću, sastaju i pričaju jedni s drugima (Chitov, 2006; Veen, 2015).

---

¹¹ Izvor: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/community>

„Treće mesto” omogućava beg od svakodnevice i posvećivanje drugim stvarima osim životnih obaveza i napornog rada. Kada govori o prostornom aspektu trećeg mesta, Oldenburg (1989) govori o neutralnom mestu: „Da bi grad i njegova susedstva ponudili bogato i raznoliko udruženje koje predstavlja njihovo obećanje i njihov potencijal, mora postojati neutralno tlo na kojem se ljudi mogu okupljati. Moraju postojati mesta na koja pojedinci mogu dolaziti i odlaziti kako im volja, u kojima niko nije u obavezi da igra domaćina i u kojima se svi osećaju kao kod kuće i ugodno. Ako ne postoji neutralno tlo u naseljima u kojima ljudi žive, druženja i povezivanja van kuće biće osiromašena. Mnogi, možda većina komšija se nikada neće sresti [...], jer za to nema mesta. Tamo gde je neutralno tlo dostupno, to omogućava daleko neformalnije, čak i intimnije, odnose među ljudima nego što bi se to moglo postići u kući“(Oldenburg, 1989).

Osnovne karakteristike „trećeg mesta” su sledeće: 1) razgovor je glavna aktivnost - razgovor koji je živ, zanimljiv i prijatan; 2) pristupačnost i ugodnost – mesta koja su blizu i lako dostupna, gde osoba može da ode kad se oseća usamljeno ili kada želi da se opusti posle stresnog i napornog radnog dana, gde zna da ga uvek čeka dobro društvo; 3) redovni posetioци ili korisnici su pojedinci koji mestu daju poseban karakter i zahvaljujući kojima tu uvek ima nekog poznatog, nekog iz društva; 4) neupadljivost – mesta koja nisu posebno lepa, elegantna, promovisana; 5) zabavno i razigrano raspoloženje – dominiraju osećaj radosti, lepo raspoloženje i prihvaćenost od strane drugih; 6) dom van kuće – za „treća mesta” je karakterističan osećaj doma i osećaja „kao kod kuće“ (Oldenburg, 1989).

Iz navedenog pregleda literature može se zaključiti da se različite discipline na različite načine bave odnosom čoveka i prirode: oblast psihologije životne sredine ima u fokusu restorativne funkcije prirodnog okruženja; istraživanja iz oblasti okupacije fokusiraju se na uticaj aktivnosti i rada na čovekovo blagostanje; humanistički geografi bave se prirodom odnosa čoveka sa mestom kroz sećanja i identitet, osećanja, stavove i ponašanja, a sociolozi i politikolozi kroz koncepte zajednice i društvenog kapitala.

Oblast participativnog upravljanja otvorenim urbanim prostorima se aktivno razvija poslednjih godina (van der Steen et al., 2015; Jansson et al., 2019; Fors et al., 2020; Jansson et al., 2020a) ali uglavnom odvojeno od znanja stečenih u disciplinama koje se oslanjaju na iskustva i doživljaje pojedinaca i zajednica opisanih iznad. Kombinacija različitih perspektiva doprinosi bogatijem razumevanju ne samo toga kako planiranje utiče na doživljaje pojedinaca, već i kako osećanja, ponašanja i mišljenja korisnika utiču na planiranje i upravljanje.

2.2.6 Participativno planiranje i upravljanje zelenim otvorenim prostorima u gradu

Upravljanje javnim zelenim prostorima u gradu sve više podrazumeva uključivanje korisnika u donošenje odluka, koje se tiču korišćenja, održavanja i razvoja ovih prostora (Randrup & Jansson, 2020). Kroz učešće u održavanju i upravljanju lokalnim zelenim prostorima, kod korisnika se razvija osećaj pripadanja i povezanosti sa mestom, jača se osećaj zajednice, podiže se svest o životnoj sredini i smanjuje se rizik od vandalizma i anti-društvenog ponašanja (Molin, 2014). „Mesto“ se može definisati kao fizički prostor ispunjen značenjem ili kao društveni konstrukt koji ima zajedničku jedinstvenu prošlost među korisnicima (Molin, 2014). Osećaj mesta odnosi se na emocionalnu i psihološku povezanost korisnika sa mestom koje dobro poznaje (Cheng et al., 2003, prema Molin, 2014). Kada ljudi osećaju povezanost sa mestom, spremniji su da brinu o svojoj okolini i da tome posvete vreme, što je naročito važno danas, u uslovima globalizacije, jednoličnosti i „anonimne konzumacije“ prostora, koji vode gubitku osećaja odgovornosti prema životnoj sredini (Molin, 2014).

2.2.6.1 Upravljanje javnim zelenim prostorima u gradu i učešće javnosti

Upravljanje otvorenim urbanim prostorima u gradu tradicionalno pripada javnom sektoru (Molin, 2014; Jansson et al., 2019; Fors et al., 2020). Uključivanje javnosti u preuzimanje odgovornosti i

brige za svoju okolinu relativno je nova stavka na globalnoj agendi. Međunarodna dokumenta kao što su Arhuska konvencija (United Nations, 1998) i Evropska konvencija o predelu (Council of Europe, 2000) promovišu značajniju ulogu korisnika i lokalnih zajednica u donošenju odluka koje se tiču životne sredine kao načina da se poveća demokratičnost procesa, odgovornost i transparentnost upravljanja (Jansson et al., 2019; Jansson et al., 2020b). Dok su u prošlosti planiranje i upravljanje zemljištem bili u nadležnosti državne uprave, u kontekstu evropskih zemalja i politika sve se više očekuje od drugih aktera (lokalnih zajednica, nevladinih organizacija, privrednog sektora) da se uključe u procese donošenja odluka kada je u pitanju utvrđivanje namene zemljišta, korišćenje i održavanje otvorenih gradskih prostora (Cowell & Murdoch, 1999, prema Buijs et al., 2016; Randrup and Jansson, 2020). Promena fokusa sa uprave (eng. *government*) na upravljanje (eng. *governance*) podrazumeva da javna administracija saraduje sa ostalim akterima, uključujući korisnike otvorenih gradskih prostora (Jansson et al., 2020b, p. 12).

U najužem smislu, upravljanje je termin koji ima značenje suprotno od konvencionalne uprave (Jansson et al., 2020b). Karakteriše ga policentrični sistem u kojem akteri iz privatnog i javnog sektora dobrovoljno saraduju na načine koji ne odgovaraju obavezno tradicionalnoj hijerarhiji (Jansson et al., 2020b). Tradicionalni model upravljanja „odozgo“, u kojem odluke donose političari bez učešća korisnika, smatraju se „zastarelim, nelegitimnim i neefektivnim“ (Arts & Visseren-Hamakers, 2012; Jansson et al., 2020b, p. 17). U osnovi upravljanja nalazi se ideja da pojedinačni akteri ne mogu da reše kolektivni problem sami i da je zato neophodna saradnja (Sehested, 2004, prema Jansson et al., 2020b). Promena sa uprave na upravljanje ne znači da država nije uključena u održavanje otvorenih gradskih prostora - država je i dalje značajan akter, možda i najznačajniji. Nova je, međutim, potreba za uključivanjem ostalih relevantnih aktera, kako bi se na najbolji mogući način realizovalo održavanje otvorenih gradskih prostora (Dempsey & Smith, 2014). Lokalna uprava i dalje ima ključnu ulogu u upravljanju javnim zelenim prostorima u gradu kao vlasnik zemljišta i donosilac javnih politika, što znači da uključivanje korisnika u procese upravljanja i razvoja zelenih prostora i dalje zavisi od lokalne uprave (Mattijssen et al., 2018, prema Fors et al., 2020).

Interesovanje za uključivanje šire javnosti u prostorno i urbanističko planiranje na lokalnom nivou počelo je da raste šezdesetih godina prošlog veka u zemljama Zapada (Healey, 1997). Uključivanje javnosti u donošenje odluka bilo je značajno u kontekstu prevazilaženja slabosti predstavničke demokratije kao načina upravljanja, koja se oslanjala na veštine i znanja eksperata i donosilaca odluka, a zanemarivala znanje građana i privatnog sektora (Healey, 1997). Učešće javnosti je postalo značajna tema u oblasti planiranja i donošenja odluka u vezi sa pitanjima životne sredine. Lestvica participacije koju je osmislila Arnstein (1969) izdvaja osam modela uključivanja javnosti u zavisnosti od realne moći u donošenju odluka, koja se prenosi sa vlasti na građane: od lažne participacije koja obuhvata manipulaciju i terapiju, preko simboličnog uključivanja javnosti kroz informisanje, konsultovanje i umirivanje, do osnaživanja građana u obliku partnerstva, prenošenja moći i građanske kontrole. Arnstein (1969) naglašava da je učešće građana u donošenju odluka izraz građanske moći i da bez stvarnog transfera moći na građane, koji omogućava da oni zaista utiču na rezultate procesa, svi drugi modeli participacije su "prazni rituali" (p. 216).

Osim tipologije participacije koju je ponudila Arnstein (1969), Fors i saradnici (2020) daju pregled drugih pristupa koji su od značaja za upravljanje otvorenim prostorima u gradu. Spektar participacije je, tako, jedan od pristupa koji je našao primenu u oblasti planiranja i upravljanja šumama (Ambrose-Oji et al., 2011, prema Fors et al., 2020). Spektar participacije je razvilo Međunarodno udruženje za učešće javnosti (eng. *International Association for Public Participation*) i razlikuje pet nivoa učešća javnosti: informisanje, konsultovanje, uključivanje, partnerstvo i osnaživanje. Ovi nivoi se nalaze na kontinuumu koji na jednom kraju ima vladu kao vodećeg aktera u donošenju odluka, a na drugom – vladu koja podržava učešće nevladinih aktera u donošenju odluka (Ambrose-Oji et al., 2011, prema van der Jagt et al., 2017a). Spektrom participacije opisuje se detaljnije uloga nevladinih aktera u različitim oblicima participacije u okviru spektra (van der Jagt et al., 2017a). Tako, uključivanje i

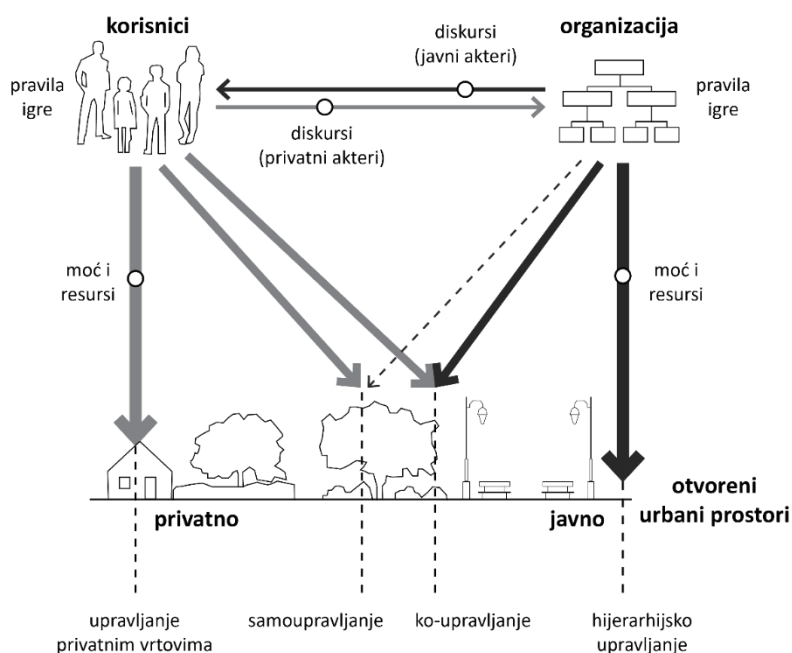
partnerstvo predstavljaju različite nivoe kolaborativnog donošenja odluka gde je moć i dalje dominantno na strani vladinih organizacija ili lokalnih uprava (Fors et al., 2020). Osnaživanje, sa druge strane, je nivo participacije u kojem lokalna zajednica ili drugi nevladini akteri ostvaruju određenu autonomiju i imaju moć da donose odluke u vezi sa razvojem i održavanjem zelenog prostora (Fors et al., 2020).

2.2.6.2 Uloga korisnika u upravljanju zelenim prostorima u gradu

Učešće javnosti se suštinski vezuje za korisnike, odnosno ljude ili grupe ljudi koji redovno posećuju i koriste prostor (Fors et al., 2020). Korisnici mogu biti deo „lokalne zajednice vezane za mesto“, koji stanuju u blizini, ili deo „interesne zajednice“, koju povezuje zajedničko interesovanje za dati prostor, odnosno mesto. U osnovi potrebe za učešćem korisnika nalazi se ideja da je odgovarajuće demokratsko i održivo upravljanje otvorenim zelenim prostorima u gradu moguće jedino ako su korisnici neposredno uključeni i njihove potrebe uzete u obzir i integrisane u planove (van Herzele et al., 2005; Sheppard et al., 2017, prema Fors et al., 2020).

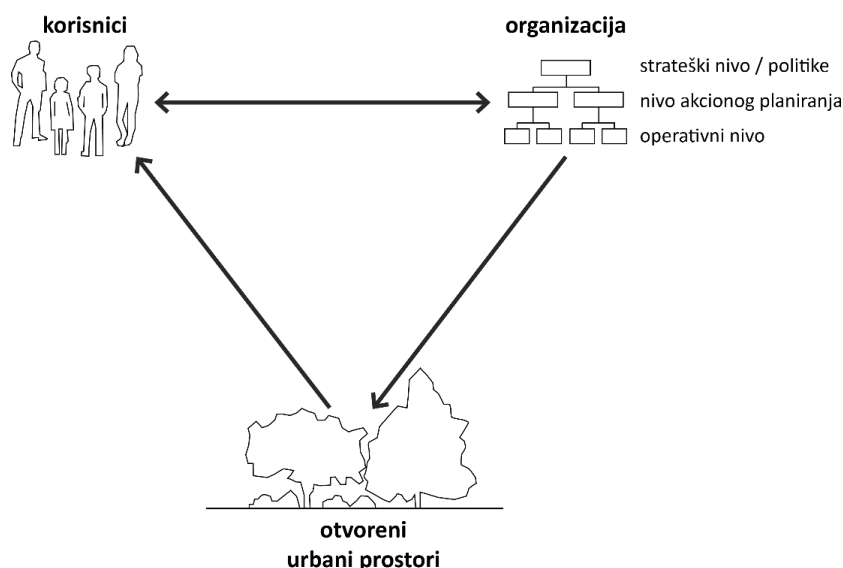
Ovde je potrebno objasniti terminologiju koja se odnosi na upravljanje i održavanje zelenih urbanih prostora. Upravljanje (eng. *governance*) se odnosi na saradnju vladinih i nevladinih aktera pri donošenju odluka u vezi sa razvojem zelenih prostora, u okviru određenog diskursa i u skladu sa pravilima i propisima, sa fokusom na odnose moći i resurse (Jansson et al., 2020b, p. 12). Menadžment otvorenim gradskim prostorima (eng. *management*) podrazumeva strateški, inkluzivan i dugoročan pristup kontinuiranog planiranja, projektovanja, izvođenja i održavanja otvorenih prostora (Jansson et al., 2020b, p. 12). Održavanje otvorenih gradskih prostora (eng. *maintenance*), kao još jedan srodan termin, odnosi se na operativni nivo – procese i aktivnosti, koji se sprovode kako bi se održavali postojeći gradski prostori (Jansson et al., 2020b, p. 12).

Postoji puno sličnosti i preklapanja između pojmova upravljanja i menadžmenta, pa se u nastavku posmatraju zajedno, kroz kombinovani pristup koji su osmislili Jansson i saradnici (Jansson et al., 2019; Jansson et al., 2020b) (Šema 2). Ovaj pristup kombinuje nekoliko okvira i to „park-organizacija-korisnik“ (Randrup & Persson, 2009), pristup aranžmana politika (eng. *policy arrangements approach*, u nastavku PAA) (Arts et al., 2000, 2006) i skalu upravljanja od hijerarhijskog modela do samoupravljanja (van der Jagt et al., 2017a).

Šema 2. Kombinovani model upravljanja i menadžmenta (preuzeto i prilagođeno od Jansson et al. (2019))

Model „park-organizacija-korisnik“ ukazuje na odnose između otvorenog zelenog prostora, lokalne samouprave ili javnog preduzeća koje njom upravlja i korisnika (Randrup & Persson, 2009) (Šema 3). Ovim modelom se uvažava to da se aktivnosti upravljanja otvorenim zelenim prostorom tiču ne samo organizacije koja prostorom formalno upravlja, već uključuju i korisnike prostora kao značajne aktere (Jansson et al., 2020b).

Šema 3. Model „park-organizacija-korisnik“ (preuzeto i prilagođeno od Randrup et al. (2009))

PAA je analitički okvir koji služi za razumevanje „aranžmana upravljanja“ otvorenim zelenim prostorima. Upravljanje se odnosi na uključivanje različitih učesnika u proces upravljanja i to na „decentralizovan, umrežen, participativan način“ (Buijs et al., 2016, p. 13). Rezultati i održivost „aranžmana upravljanja“ (eng. *governance arrangements*) zavise od 1) raspoloživih resursa kao što su prostor, znanja i veštine, vreme, novac ili moć; 2) mreže aktera kao što su javni sektor, privatni sektor, korisnici i neprofitne organizacije, njihovih uloga i odnosa; 3) diskursa koji se odnose na sadržaj domena javnih politika u okviru kojih se upravlja datim prostorom; i 4) „pravila igre“, koja se odnose na formalna i neformalna pravila upravljanja (Jansson et al., 2020b). U zavisnosti od uloga koje u upravljanju zelenim prostorom imaju vladini i ostali akteri, „aranžmani upravljanja“ mogu biti hijerarhijski, u kojima vladini akteri imaju ključnu ulogu dok ostali, nevladini akteri ne učestvuju u donošenju odluka, preko ko-upravljanja do samoupravljanja (Jansson et al., 2020b). Ko-upravljanje je model u kojem vladini i nevladini akteri saraduju, a inicijativa može biti pokrenuta „odozdo“ (eng. *bottom-up*) ili „odozgo“ (eng. *top-down*). U kontekstu zajedničkih urbanih bašta, pod procesima „odozgo“ misli se na bašte kojima upravljaju eksperti bez uključivanja predstavnika lokalne zajednice, a pod procesima „odozdo“ na bašte kojima upravljaju gotovo isključivo lokalne zajednice (Fox-Kämper et al., 2018). U slučajevima ko-upravljanja, lokalna uprava prenosi deo kontrole (moći) na određene grupe korisnika (Jansson et al., 2020b). Samoupravljanje je model u kojem korisnici organizuju i sprovode upravljanje bez ili uz minimalno angažovanje lokalne uprave (Jansson et al., 2020b). Primeri samoupravljanja su inicijative koje pokreću korisnici, nevladine organizacije ili udruženja građana, koje preuzimaju upravljanje od javnog sektora u cilju povećanja kvaliteta prostora ili njegove zaštite (Jansson et al., 2020b). U pojedinim slučajevima, lokalne uprave mogu inicirati, podsticati i podržavati samoorganizaciju građana i samoupravljanje određenim prostorom iz ekonomskih razloga ili u cilju društvene održivosti (Jansson et al., 2020b).

Sledi kratak prikaz analitičkog okvira PAA. U disertaciji se ovaj okvir koristi za opisivanje i razumevanje različitih oblika upravljanja otvorenim zelenim prostorima u gradu i, konkretno, zajedničkim urbanim baštama, kao i faktora koji utiču na dugoročnost i održivost različitih modela

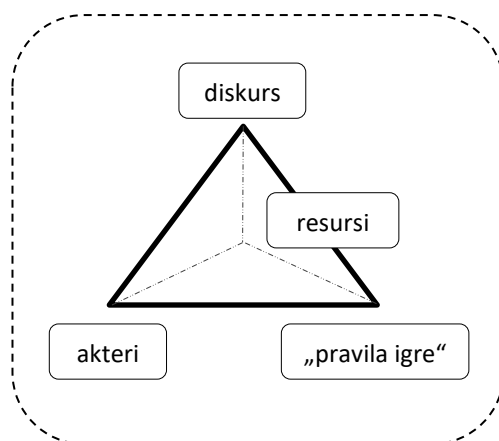
upravljanja (Buijs et al., 2016). Ovaj okvir pomaže da se operacionalizuju aspekti koji omogućavaju integrisanje zajedničkih urbanih bašta u upravljanje sistemom zelenih površina grada.

2.2.6.3 Pristup aranžmana politika (eng. *Policy Arrangements Approach, PAA*)¹²

Koncept aranžmana politika se odnosi na sadržaj i organizaciju domena politika u pogledu diskursa, koalicija (aktera), „pravila igre“ i resursa (Arts et al., 2006; Buizer, 2008). Ovaj analitički okvir pruža novi ugao razumevanja promena u politikama životne sredine i od značaja je za unapređenje ovih politika (Arts et al., 2006). Govori o tome kako se akteri postavljaju u odnosu na određeni domen politike, ko utvrđuje pravila upravljanja i uz pomoć kojih resursa. Akteri, pravila i resursi čine **organizaciju** domena politike, a diskurs se odnosi na njen **sadržaj** (Buizer, 2008).

PAA je našao primenu u analizi procesa institucionalizacije politika zaštite životne sredine, zaštite prirode, upravljanja vodama, zaštite kulturnog nasleđa, ruralne sredine i infrastrukture (Buizer, 2008). Institucionalizacija podrazumeva „razvoj struktura, stabilizaciju i promene: institucije, ma koliko stabilne izgledale na prvi pogled, podložne su stalnim promenama i prilagođavanjima, dekonstrukcijama i rekonstrukcijama“ (Arts et al., 2006, p. 96).

Okvir PAA se može ilustrovati u obliku tetraedra, čija temena predstavljaju četiri dimenzije: diskurse, aktere, resurse i „pravila igre“ (Šema 4). Slično kao Buijs i saradnici (2016, p.15), u radu se više govori o aranžmanima upravljanja (eng. *governance arrangements*) nego o aranžmanima politika (eng. *policy arrangements*), zato što nisu sve inicijative koje se odnose na upravljanje zelenim prostorima u gradu „stabilizovane u formalne politike“, a ipak se mogu razumeti i opisati kroz četiri dimenzije tetraedra (Arts et al., 2006; Buijs et al., 2016, p. 15).

Šema 4. Pristup aranžmana politika (eng. *policy arrangements approach*) (preuzeto od Liefferink, 2006, prema Buizer et al., 2014)

Diskursi

Diskursi se odnose na zajedničke ciljeve i vizije aktera uključenih u upravljanje određenim mestom (Buijs et al., 2019), na njihove norme i vrednosti, na to kako definišu probleme i koje pristupe rešenjima biraju (Arts et al., 2006). Uspešni modeli upravljanja uzimaju u obzir diskurse koji dolaze „odozgo“ (na primer, lokalne uprave) i one koje dolaze „odozdo“ (nevladine organizacije, građani i udruženja građana) (Buijs et al., 2019). Prema Hajeru (1995, p. 44, prema Buijs et al., 2016), diskurs

¹² Autorka prevodi termin „*Policy Arrangements Approach*“ (eng.) kao „pristup aranžmana politika“. Ciljanim pregledom literature na srpskom jeziku iz oblasti političkih nauka i zaštite životne sredine nije identifikovan prevod koji bi više odgovarao originalnom značenju pojma, a koji je ustaljen na srpskom jeziku i prihvaćen u širim akademskim krugovima.

je „posebna grupa ideja, koncepata i kategorizacija koja se proizvodi, reprodukuje i transformiše u određeni niz praksi i kroz koje se daje značenje fizičkoj i socijalnoj stvarnosti“.

Analiza diskursa pruža odgovore na sledeća pitanja: 1) koji su ciljevi inicijativa (na primer, fizička transformacija prostora, pružanje otpora izgradnji na određenom prostoru) i 2) kakve ideje i narative promoviše data inicijativa (Buizer et al., 2014).

Akteri i koalicije

Akteri su pojedinci ili organizacije, koji su uključeni u upravljanje određenim mestom. Koalicija se sastoji od više od jednog aktera, koji su se udružili kako bi ispunili zajednički cilj kroz dodeljivanje i podelu resursa, poštujući pri tom određena „pravila igre“ oko kojih su se usaglasili (Buizer, 2008). U osnovi zajedničke akcije može da se nalazi zajednički diskurs (Buizer, 2008). Akteri koji su uključeni u aktivnosti kreiranja i održavanja mesta mogu biti raznovrsni i uključuju javni sektor i lokalne uprave, stanovnike naselja, investitore, privatni sektor i vlasnike gradskog zemljišta, naučno-istraživačke organizacije i konsultante (Buijs et al., 2019).

Analiza aktera pruža odgovore na sledeća pitanja: 1) ko je osnovao inicijativu i 2) ko su ostali akteri koji su direktno ili indirektno uključeni u njeno upravljanje ili osećaju posledice ovih procesa (Buizer et al., 2014).

Resursi

Postoje različiti tipovi resursa. Osim finansijskih, resursi su i znanje, prostor i legitimitet (na primer, brojnost članova inicijative) (Buizer, 2008; Buizer et al., 2014). Akteri koji raspolažu resursima imaju veću kontrolu nad ishodom upravljanja u odnosu na one koji resursima ne raspolažu. Resursi i moć koja ide uz njih često nisu očigledni i vidljivi, naročito kada su čvrsto ugrađeni u institucionalne strukture i pravila (Buizer, 2008).

Analiza resursa pruža odgovore na sledeća pitanja: 1) kako se inicijativa finansira i 2) koja znanja i veštine su na raspolaganju unutar inicijative (Buizer et al., 2014).

„Pravila igre“

„Pravilima igre“ se definiše okvir mogućih aktivnosti lokalnih uprava i korisnika (Buijs et al., 2019). Mogu biti formalna ili neformalna (Buizer et al., 2014). Formalna pravila su definisana zvaničnim dokumentima, dok su neformalna pravila ono što se radi i ne radi u jednoj političkoj kulturi (Arts et al., 2000). Ovo znači da „pravila igre“ nisu striktno ograničena na ono što stoji u dokumentima zvaničnih politika. Neformalna „pravila igre“, koja izlaze iz okvira zvaničnih utvrđenih politika, su ona pravila koja primenjuju lokalne inicijative pri realizaciji inovativnih ideja. Buizer (2008) primećuje da su „operativna pravila“ najčešća prepreka inovaciji kada se govori o odnosu lokalnih inicijativa i zvaničnih politika. Problem je u diskursima, odnosno idejama koje se nalaze u osnovi pravila ili u načinima na koje ih akteri ili koalicije primenjuju (Buizer, 2008).

Analiza „pravila igre“ pruža odgovore na sledeća pitanja: 1) koja pravila je inicijativa usvojila kako bi se postigli postavljeni ciljevi i 2) koje strategije postoje od strane nevladinih aktera da se utiče na donošenje odluka (Buizer et al., 2014).

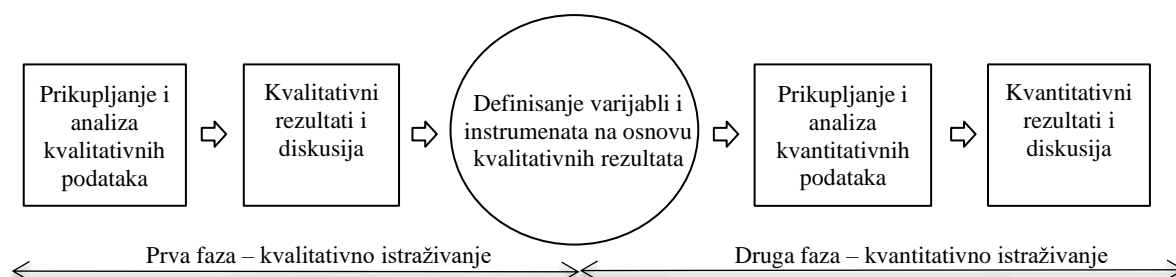
3. MATERIJAL I METOD RADA

3.1 Pristup istraživanju

Istraživanje je podeljeno u dva dela. U prvom delu rada primenjen je mešoviti pristup, dok je drugi deo rada baziran na kvalitativnom pristupu istraživanju.

Mešoviti pristup istraživanju u prvom delu rada podrazumeva kombinovanje kvalitativnih i kvantitativnih metoda i tehnika. Osnovna pretpostavka ovog pristupa je da kada istraživač kombinuje statističke trendove (kvantitativne podatke) sa pričama i ličnim iskustvima (kvalitativni podaci), kolektivna snaga podataka pruža bolje razumevanje istraživačkog problema nego bilo koji oblik podataka zasebno (Creswell, 2015). Ono što mešoviti pristup razlikuje od prikupljanja različitih tipova kvalitativnih i kvantitativnih podataka jeste proces integracije podataka koji se može predvideti u različitim fazama istraživanja (Creswell, 2015).

U radu je primenjen *eksplorativni sekvencijalni nacrt istraživanja* u dve faze: u prvoj fazi prikupljeni su i analizirani kvalitativni podaci, a na osnovu rezultata kreiran je instrument i sprovedena su merenja u drugoj kvantitativnoj fazi istraživanja (Šema 5) (Creswell, 2015). Sekvencijalni mešoviti pristup omogućio je da se na početku istraživanja generišu bogati podaci o relativno nepoznatom fenomenu urbanih bašta kroz opažanja na terenu i polu-strukturisane intervju sa korisnicima. Odluka da se problem prvo istraži kvalitativnim metodama doneta je iz praktičnih razloga: populacija koja se istražuje je nedovoljno proučena, a samim baštama je bilo teško pristupiti (Creswell, 2015). Rezultati kvalitativne faze se kroz kreiranje varijabli i instrumenta integrišu u kvantitativnu fazu istraživanja.

Šema 5. Prvi deo istraživanja: eksplorativni sekvencijalni nacrt istraživanja (Creswell, 2015)

Prva, kvalitativna faza istraživanja podrazumevala je opažanja na terenu i polu-strukturisane intervju na uzorku korisnika urbanih bašta (Tabela 1). Cilj ove faze bio je da se stekne uvid u slojevitost značenja i benefita koje bašte imaju za korisnike. U drugoj, kvantitativnoj fazi primenjeno je istraživanje anketnog tipa. Cilj ove faze bio je da se provere rezultati kvalitativnog istraživanja na većem uzorku i da se testiraju hipoteze definisane na osnovu kvalitativne faze istraživanja. U pitanju su hipoteze koje se odnose na povezanost socio-demografskih karakteristika ispitanika i motiva za bavljenje baštom, i na tipologiju, odnosno profile korisnika bašta.

Pored navedenih kvalitativnih i kvantitativnih metoda, relativno nezavisno u odnosu na mešoviti pristup, primenjeni su elementi građanske nauke (eng. *citizen science*) za potrebe beleženja prinosa, troškova u baštu kroz instrument baštenskog dnevnika. Iako naizgled nezavisna faza u istraživanju, realizacija baštenskog dnevnika od značaja je za triangulaciju podataka i rezultata samoprocene proizvodno-ekonomskog značaja bašte za korisnike.

Drugi deo disertacije podrazumevao je studije slučaja pet modela (inicijativa ili projekata) upravljanja zajedničkim urbanim baštama u tri grada (Zagrebu, Malmeu i Beogradu) i ispitivanje različitih

mogućnosti integracije zajedničkih urbanih bašta u strateška i planska dokumenta, kroz prikupljanje i analizu sekundarnih podataka i kroz polu-strukturisane intervjue sa ključnim akterima.

Na kraju, kreirane su preporuke o mogućnostima integracije stečenih znanja o profilima korisnika, njihovim motivima za bavljenje baštom i percipiranim benefitima boravka i rada u bašti u javne politike grada na osnovu obe grupe rezultata, njihovom sintezom i povezivanjem.

Tabela 1. Prikaz metodologije prema delovima i fazama istraživanja

PRVI DEO ISTRAŽIVANJA				DRUGI DEO ISTRAŽIVANJA		SINTEZA		
Faza 1		Faza 2		Faza 3				
Prikupljanje kvalitativnih podataka	Analiza kvalitativnih podataka	Prikupljanje kvantitativnih podataka	Analiza kvantitativnih podataka	Prikupljanje podataka – baštenski dnevnik	Analiza podataka – baštenski dnevnik	Prikupljanje kvalitativnih podataka	Analiza kvalitativnih podataka	Sinteza rezultata
Procedure:								
Polu-strukturisani intervjui licem u lice sa korisnicima bašta (N = 44); centralni fenomeni: percipirani benefiti, proizvodno-ekonomski značaj bašta Opažanja na terenu	Transkripcija intervjua Tematska analiza	Anketa: strukturisani upitnik za korisnike bašta (N = 134) Varijable: tip bašte i lokacija; instrument za ocenu motiva; karakteristike bašta, učestalost korišćenja i načini obrađivanja; proizvodno-ekonomski značaj bašte za domaćinstvo; socio-demografske karakteristike ispitanika	Čišćenje podataka, unošenje u softver (<i>IBM SPSS Statistics</i> 25) Deskriptivna statistika Inferencijalna statistika: faktorska analiza, korelacione analize	Učesnici u istraživanju (N=4) vode baštenske dnevnike u toku jedne vegetacione sezone	Unošenje podataka u tabelu Obračun vrednosti voća i povrća na osnovu cena na tržištu Obračun pokazatelja produktivnosti i ekonomičnosti bašte	Pregled literature, planova i dokumenata za pet studija slučaja Polu-strukturisani intervjui sa predstavnicima gradskih uprava, organizacija i korisnika urbanih bašta u pet studija slučaja (N=9)	Sistematizovanje podataka i poređenje rezultata studija slučaja kroz okvir aranžmana politika (eng. <i>policy arrangement approach</i>) (diskurs, „pravila igre”, resursi, akteri)	Integrisanje rezultata prva dva dela istraživanja
Rezultati:								
Audio snimci razgovora	Transkribovani zapisi intervjua; izvodi iz intervjua, kodovi i teme	Baza podataka sa varijablama i skalama	Tabelarno prikazani statistički rezultati	Tabelarni ili tekstualni podaci o aktivnostima u bašti, prinosima, troškovima za svaku nedelju	Tabelarni prikaz ekonomskih rezultata bašta	Tekstualni opis studija slučaja	Tabelarni i tekstualni opis	Preporuke za modele zajedničkih urbanih bašta

3.2 Prvi deo istraživanja

3.2.1 Prva faza: kvalitativno istraživanje

U osnovi kvalitativnog istraživanja nalazi se potreba da se razume i objasni fenomen i značenja koja su ljudi konstruisali, tj. kako ljudi shvataju svet i iskustva koja imaju u svetu (Merriam & Tisdell, 2016). Podaci se prikupljaju kroz intervjue, opažanja na terenu i kroz pregled i analizu dokumenata (Merriam & Tisdell, 2016). Izbor kvalitativne metode imao je za cilj da se istraže značenja koja bašta ima za ispitanike, odnosno da se ispituju percipirani benefiti bašta. Osim toga, intervjui su poslužili za prikupljanje podataka o načinima na koji se bašta koristi i obrađuje, o samoproceni proizvodno-ekonomskog značaja bašta za korisnike, kao i o socio-demografskim karakteristikama ispitanika kao što su starost, pol, stepen obrazovanja, zaposlenost i da li su se nekada bavili poljoprivredom.

Pre istraživanja, svi učesnici su usmeno informisani o cilju istraživanja i o uslovima učešća: da je učešće u istraživanju dobrovoljno, da mogu u bilo kom momentu da prekinu intervju bez negativnih posledica, da će podaci biti anonimni i da će se prema njima ophoditi poverljivo (Gideon, 2012).

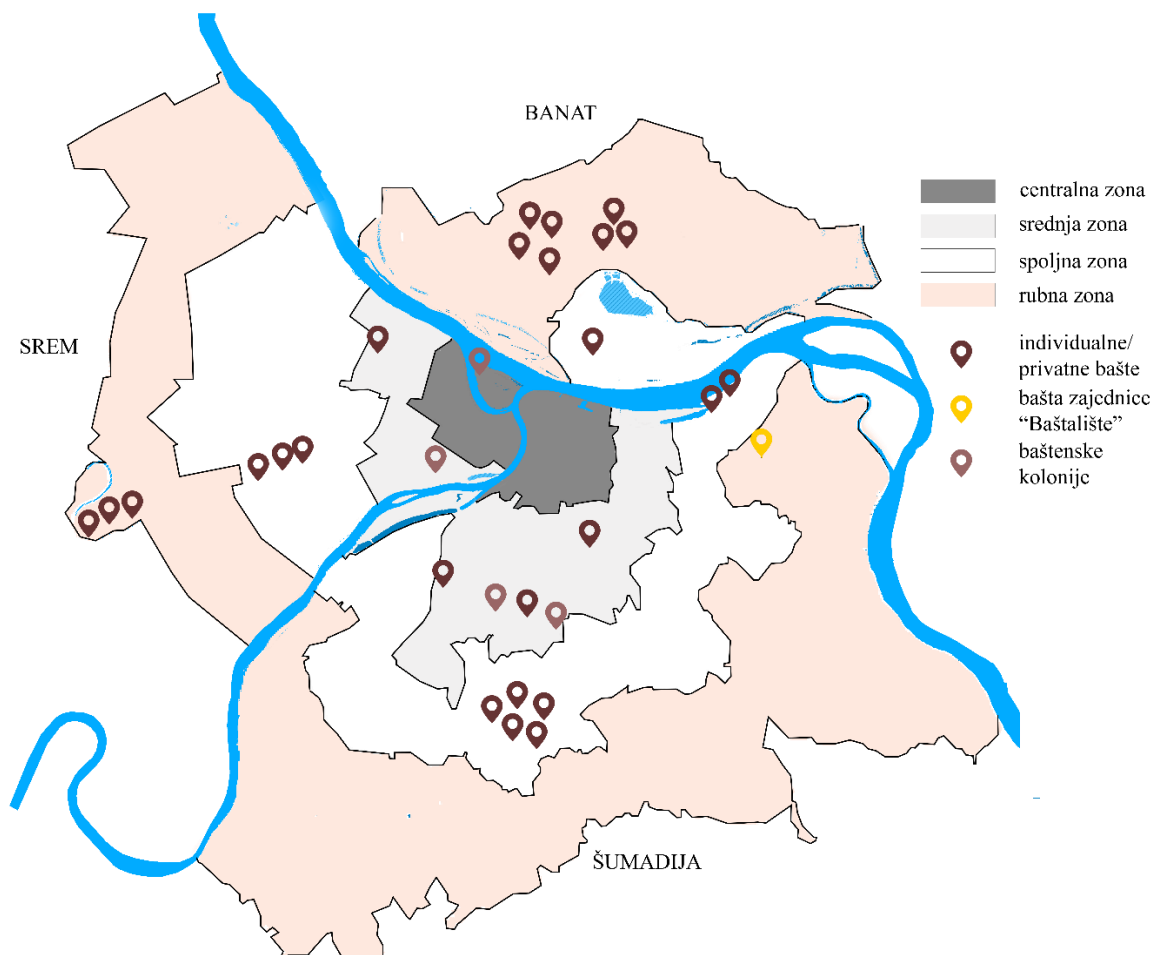
3.2.1.1 Prostorni obuhvat istraživanja

Istraživanje je sprovedeno na teritoriji opština Novi Beograd i Surčin, Rakovica i Palilula. Osnovni kriterijumi za odabir lokacija bili su:

- da se bašte nalaze u okviru granica građevinskog područja definisanog Generalnim urbanističkim planom Beograda (GUP 2021);
- da su ravnomerno raspoređene u tri geografske regije – sremska, banatska i šumadijska.

Inicijalni obilasci mogućih lokacija i analiza planskih dokumenata, mapa, naučnih i popularnih članaka, pokazala je da privatne bašte generalno nisu zastupljene u centralnoj i srednjoj zoni grada (osim izuzetaka), pa je samim tim i prostorni okvir istraživanja ograničen na spoljnu i rubnu zonu grada.

Istraživanjem je obuhvaćeno 25 privatnih bašta u naseljima Surčin, Ledine, Zemun, Borča, Ovča, Kotež, Višnjička banja, Voždovac, Kanarevo brdo, Žarkovo i Resnik; četiri baštenske kolonije na Velikom ratnom ostrvu, u Bloku 58 na Novom Beogradu, u Filmskom gradu i na Miljakovcu; jedna bašta zajednice u naselju Slanci (Slika 2).

Slika 2. Lokacije bašta obuhvaćenih istraživanjem u odnosu na zone grada i tip bašta

3.2.1.2 Uzorak ispitanika

Polu-strukturisani intervjui sprovedeni su sa ukupno 45 korisnika urbanih bašta, od toga 25 korisnika privatnih bašta, 14 članova bašte zajednice i 6 baštovana iz baštenskih kolonija. Jedan od ispitanika iz bašte zajednice je po izvedenom intervjuu odustao od učešća tako da je konačan uzorak obuhvatio 44 baštovana. U kvalitativnim istraživanjima je opšte prihvaćeno pravilo da se veličina uzorka ne može odrediti unapred, već se broj ispitanika određuje na osnovu stepena zasićenosti podacima. Zasićenje se definiše kao tačka u prikupljanju podataka kada odgovori na pitanja počinju da se ponavljaju, a novi podaci ne doprinose razvoju novih kodova ili tema. Tada se prestaje sa prikupljanjem podataka (Creswell, 2015; Merriam & Tisdell, 2016), kako je i učinjeno u ovom istraživanju.

Učesnici u istraživanju su starosti od 31 do 89 godina ($M=60,30$, $SD=15,74$), sa dominantnim učešćem populacije starije od 65 godina (61,4%) (Tabela 2). Struktura učesnika prema polu je relativno ujednačena sa nešto više žena u uzorku (52,3%). Polovina ispitanika su penzioneri (52,3%), a značajan broj (13,6%) pripada kategoriji nezaposlenih. Ujednačeno je učešće osoba sa završenom srednjom školom i onih sa visokim ili višim stepenom obrazovanja, dok je 11,4 % ispitanika sa osnovnom školskom spremom. Većina ispitanika je imala prethodnog iskustva u poljoprivredi (65,9%).

Tabela 2. Socio-demografske karakteristike ispitanika izražene u frekvencijama i procentima

		Broj	Procentat (%)
pol	muški	21	47.7
	ženski	23	52.3
starost	<40	5	11.4
	41-65	12	27.3
	>66	27	61.4
nivo obrazovanja	osnovno	5	11.4
	srednje	20	45.5
	više ili visoko	19	43.2
radni status	zaposlen	15	34.1
	nezaposlen	6	13.6
	penzioner	23	52.3
tradicija bavljenja poljoprivredom	da	29	65.9
	ne	15	34.1

U Tabeli 3 su prikazane razlike u socio-demografskim karakteristikama između poduzoraka ispitanika – korisnika tri tipa urbanih bašta. Ukratko, članovi bašte zajednice su mlađa populacija u odnosu na korisnike baštenskih kolonija i privatnih bašta, viših nivoa obrazovanja i sa manjim udjelom penzionera u pogledu radnog statusa ispitanika. Manje od jedne trećine članova bašte zajednice je imalo prethodnog iskustva u poljoprivredi u poređenju sa znatno većim udjelom u uzorku korisnika privatnih bašta (88%) i baštenskih kolonija (50%).

Tabela 3. Socio-demografske karakteristike ispitanika prema tipu bašte izražene u frekvencijama i procentima

		tip bašte					
		individualna bašta		bašta zajednice		baštenska kolonija	
		Broj	Procentat (%)	Broj	Procentat (%)	Broj	Procentat (%)
pol	muški	11	44.0	5	38.5	5	83.3
	ženski	14	56.0	8	61.5	1	16.7
starost	<40	0	0.0	4	30.8	1	16.7
	41-65	6	24.0	6	46.2	0	0.0
	>66	19	76.0	3	23.1	5	83.3
nivo obrazovanja	osnovno	5	20.0	0	0.0	0	0.0
	srednje	13	52.0	1	7.7	6	100.0
	više ili visoko	7	28.0	12	92.3	0	0.0
radni status	zaposlen	4	16.0	10	76.9	1	16.7
	nezaposlen	6	24.0	0	0.0	0	0.0
	penzioner	15	60.0	3	23.1	5	83.3
tradicija bavljenja poljoprivredom	da	22	88.0	4	30.8	3	50.0
	ne	3	12.0	9	69.2	3	50.0

3.2.1.3 Procedura

Istraživanje na terenu sprovedeno je u periodu od aprila do novembra 2018. godine.

Način uzorkovanja ispitanika bio je uslovljen tipom bašta. Kod privatnih bašta, odabir ispitanika vršen je na dva načina: 1) direktno na terenu, obilaskom domaćinstava sa baštama na lokacijama koje su prethodno identifikovane pregledom satelitskih snimaka i 2) preko predstavnika mesnih zajednica koji su pomogli da se ostvari kontakt sa prvih nekoliko domaćinstava koja imaju baštu (mesne

zajednice Resnik i Višnjica). Primenjeno je uzorkovanje „grudvom snega“¹³ tako što je početno izabrano nekoliko baštovana koji su nas dalje upućivali na komšije, prijatelje ili poznanike koji su imali bašte na teritoriji predmetnih opština. Ovaj način uzorkovanja je omogućio pronalaženje i regrutovanje „skrivenne populacije“ u kojoj pojedinci nisu lako dostupni (Lopez & Whitehead, 2013), što je bilo od posebnog značaja u slučaju baštenskih kolonija. Relativno mali broj baštovana u baštenskim kolonijama, neformalan status ovih bašta i nepoverljivost prema strancima učinili su ovu ciljnu grupu najteže dostupnom.

Sa članovima bašte zajednice prvi kontakt je uspostavljen preko koordinatorke baštenske zajednice, koja je ostalim učesnicima najavila prisustvo istraživača i upoznala ih sa istraživanjem.

Polu-strukturisani intervjui sa korisnicima bašta bio je podeljen u nekoliko tematskih celina: 1) karakteristike bašte i način korišćenja, 2) motivi za bavljenje baštom i percipirani benefiti boravka i rada u bašti, 3) proizvodno-ekonomski značaj bašte i 4) socio-demografske karakteristike korisnika (Prilog 1). Formulisanju strukture intervjua prethodilo je eksplorativno pilot istraživanje na uzorku od 14 domaćinstava sa baštama na teritoriji grada Kragujevca. Pilot istraživanje sprovedeno je u periodu od kraja februara do kraja marta 2017. godine. Tematske celine intervjua definisane su na osnovu rezultata pilot istraživanja, pregleda literature i postojećih istraživanja. Značajna karakteristika polu-strukturisanog tipa intervjua je što se ostavlja mogućnost za pojavu novih tema koje mogu biti od značaja za istraživanje, a koje nisu mogle biti identifikovane u početnim fazama planiranja. Istraživač je mogao da postavi dodatna pitanja kada je odgovore bilo potrebno pojasniti (Griffie, 2005). Od značaja je bila i fleksibilnost u redosledu postavljanja pitanja koja je omogućila slobodnije kretanje sa jedne na drugu temu u odnosu na tok intervjua i relevantnost odgovora (Gideon, 2012).

Intervjui su vođeni sa članovima domaćinstava koji su najaktivniji u bašti. U proseku su trajali oko 30 minuta. Razgovori su snimani uz prethodnu dozvolu ispitanika. Petoro ispitanika nije želelo da razgovor bude sniman, pa su umesto toga vođene beleške u toku razgovora. Intervjui su vođeni u bašti, osim sa nekoliko članova baštenske zajednice, gde su za razgovor izabrane lokacije u gradu koje su učesnicima najviše odgovarale. Razgovori su realizovani uglavnom u toku vikenda ili u poslepodnevnim časovima u toku radne nedelje, kada je verovatnoća da ljudi rade u bašti bila najveća. Završavani su obilaskom bašta i beleženjem opažanja sa terena.

Kvalitativni podaci dobijeni kroz polu-strukturisane intervjue analizirani su metodom tematske analize. Ova metoda služi da se organizuju i opišu skupovi podataka, a koristi se i za tumačenje različitih aspekata teme istraživanja (Braun & Clarke, 2006). Skup podataka koji su korišćeni za analizu činili su intervjui sa 44 korisnika bašta. Cilj tematske analize podataka bio je da se otkrije opseg značenja i benefita koje bašte imaju za korisnike i da se doprinese odgovorima na istraživačka pitanja:

Tematskom analizom su identifikovani, analizirani i beleženi obrasci, tj. teme unutar podataka kroz šest koraka (Braun & Clarke, 2006). Prvi korak bio je preslušavanje audio zapisa i transkripcija intervjua, zatim iščitavanje zapisa nekoliko puta i dobro upoznavanje sa prikupljenim podacima. Drugi korak je bio kodiranje podataka. Prilikom čitanja teksta, sa strane su beleženi komentari u vidu reči, izraza ili kratkih fraza (kodovi) koji su se odnosili na različite aspekte podataka i čiji je cilj bio sistematična organizacija podataka u segmente. Uz kodove su tabelarno unošeni i delovi transkripta na koje se kodovi odnose kao i šifra ispitanika, kako bi se moglo vratiti na tekst i proveriti kontekst u svakom momentu. Treći korak je podrazumevao razvrstavanje kodova u potencijalne teme ili

---

¹³ Prilikom uzorkovanja „grudvom snega“ bira se početni ispitanik koji identifikuje druge potencijalne učesnike u istraživanju, a oni biraju sledeće, sve dok se ne postigne željena veličina uzorka (Belić & Cincović, 2020, p. 68).

kategorije na osnovu sličnosti i odnosa između kodova. U narednom koraku su revidirane izdvojene teme. Nakon što su teme utvrđene, u petom koraku je za svaku određena definicija i naziv. U poslednjem šestom koraku pisano je tumačenje rezultata.

Proces kvalitativnog istraživanja nije bio linearan. Analiza kvalitativnih podataka rađena je uporedo sa prikupljanjem podataka, što je standardna procedura u kvalitativnim istraživanjima (Creswell, 2015; Merriam & Tisdell, 2016). Teme su identifikovane na osnovu procene da li tema obuhvata nešto značajno za celokupno istraživačko pitanje, a ne na osnovu učestalosti pojavljivanja u pojedinačnim odgovorima (Braun & Clarke, 2006).

3.2.1.4 Opažanja na terenu

Istraživač u kvalitativnim istraživanjima često provodi znatnu količinu vremena u prirodnom okruženju studije, često u intenzivnom kontaktu sa učesnicima (Merriam & Tisdell, 2016), što je ovde bio slučaj. Pri boravku u baštama, beležene su situacije i događaji, koji su doživljeni sopstvenim čulima ili uz pomoć foto-kamere (Walliman, 2011). Beleške su korišćene za triangulaciju rezultata zajedno sa polu-strukturisanim intervjuima i analizom dokumenata kako bi se potkrepili i potvrdili zaključci istraživanja (Merriam & Tisdell, 2016).

Opažanja na terenu bila su od naročitog značaja za istraživanje baštenske zajednice. Pomogla su da se bolje razume kontekst i dinamika zajednice, da se ostvari kontakt sa baštovanima (Veen, 2015) i uspostavi odnos poverenja.

Od marta 2017. godine do novembra 2018. godine baštenska zajednica je posećena osam puta. Na početku istraživanja, na jednom od sastanaka članova zajednice izložen je predmet istraživanja, a članovi zajednice upoznati su sa baštenskim dnevnikom i konceptom učešća građana u naučnom istraživanju. Posete baštenskoj zajednici su, osim posmatranja, podrazumevale i učestovanje u zajedničkim aktivnostima baštovana, kao što je akcija čišćenja ulaza u zajedničku parcelu. Svaki odlazak u baštu bio je praćen kratkim izveštajem. Osim učešća u aktivnostima u bašti, prisustvovalo se događajima, stručnim panel diskusijama i radionicama koje su organizovali članovi baštenske zajednice u bašti i van nje. Pored želje da se razumeju kontekst i potrebe baštovana, razlog za aktivno uključivanje u organizovane aktivnosti bila je i potreba da se zajednici zahvali i doprinese na određeni način.

Beleške opažanja su pratile i polu-strukturisane intervju sa korisnicima privatnih bašta i baštenskih kolonija.

3.2.2 Druga faza: kvantitativno istraživanje anketnog tipa

Kvantitativni nacrt se koristi kako bi se na većem uzorku proverili rezultati dobijeni kvalitativnim istraživanjem, proverile hipoteze o odnosima između varijabli i omogućila generalizacija zaključaka na celokupnu populaciju (Sekol & Maurović, 2017).

Kao što je predviđeno procedurom eksplorativnog sekcencijalnog mešovitog pristupa, kvantitativno istraživanje anketnog tipa obuhvatilo je 1) razvoj instrumenta za merenje motiva korisnika bašta na osnovu tema izdvojenih u kvalitativnoj fazi i 2) testiranje instrumenta na većem uzorku (Creswell & Plano Clark, 2018). Osim navedenog instrumenta, upitnik je obuhvatio pitanja koja se odnose na ostale varijable, koje su od značaja za proveru hipoteza formiranih u toku prve faze istraživanja.

3.2.2.1 Uzorak ispitanika

Anketa je sprovedena na uzorku od 134 korisnika bašta, koji bašte obrađuju na teritoriji građevinskog područja Beograda. Cilj uzorkovanja bio je da se obuhvate dve subpopulacije korisnika bašta -

korisnici privatnih bašta u spoljnim i rubnim zonama grada, i korisnici bašta zajednice, kako bi se, između ostalog, proverile hipoteze o razlikama između ova dva profila korisnika.

Kako je populacija bašte zajednice ograničena na broj aktivnih članova zajednice, uzorak ankete je proširen tako da obuhvati "skrivenu populaciju" baštovana koja deli slične karakteristike sa članovima baštenske zajednice. U pitanju su baštovani koji imaju pojačanu svest o značaju urbane poljoprivrede i o pitanjima zdrave ishrane i zdrave životne sredine, a koji uzgajaju voće i povrće na različitim površinama u gradu. Ovoj populaciji je pristupljeno preko ekoloških organizacija i događaja koji okupljaju osobe zainteresovane za pitanja lokalne proizvodnje hrane.

Prosečna starost ispitanika koji su učestvovali u anketi je 54 godine. Najmlađi učesnik ima 20 godina, najstariji 87 ($AS=53,62$, $SD=14,47$). Udeo osoba ženskog pola je značajno veći (64,2%) u odnosu na udeo osoba muškog pola (Tabela 4). Približno je jednak broj ispitanika sa završenim srednjim (47,8%) i visokim nivoom obrazovanja (43,3%). Skoro jedna trećina učesnika su penzioneri, dok je 11,9% nezaposleno. Oko dve trećine ispitanika spada u grupu niskih i srednjih primanja od 100-449 evra mesečno¹⁴, dok jedna trećina ima primanja viša od 450 evra mesečno. U proseku, ispitanici imaju oko 19 godina iskustva u bavljenju baštom ($AS=19,33$, $SD=19,11$).

Tabela 4. Socio-demografske karakteristike uzorka (N=134) izražene u procentima i frekvencijama

		Broj (N=134)	%
starost ispitanika	<40	27	20.1%
	41-65	79	59.0%
	>66	28	20.9%
pol	muški	48	35.8%
	ženski	86	64.2%
nivo obrazovanja	osnovna škola i nezavršeno osnovno obrazovanje	12	8.9%
	srednja škola	64	47.8%
	viša ili visoka stručna sprema	58	43.3%
radni status	zaposlen	75	56.0%
	nezaposlen	16	11.9%
	penzioner	39	29.1%
	student	4	3.0%
mesečna primanja	manje od 249 evra	50	37.6%
	250-449 evra	40	30.1%
	450-599 evra	21	15.8%
	600-799 evra	10	7.5%
	preko 800 evra	12	9.0%

3.2.2.2 Procedura ankete

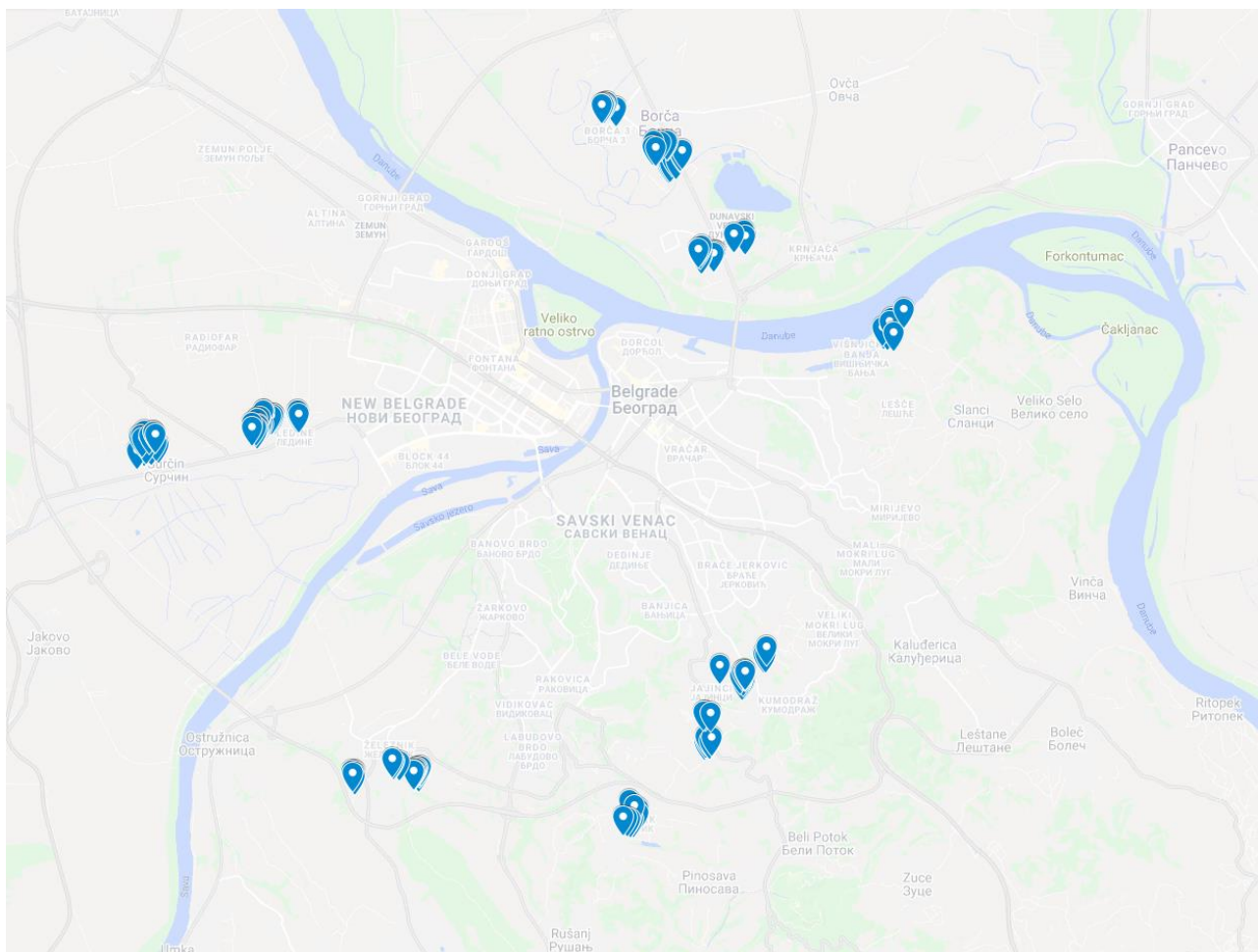
Načini prikupljanja podataka razlikovali su se za dva poduzorka. Prva grupa ispitanika (korisnici privatnih bašta u spoljnim i rubnim zonama grada) anketirana je uživo, u svojim baštama, metodom intervjua licem u lice, a manji deo popunjavanjem upitnika u papiru. Od ukupno 89 prikupljenih odgovora, 78 je dobijeno intervjuom licem u lice, dok je 11 ispitanika popunilo upitnik u papiru. Anketiranje je obavljeno od kraja septembra do kraja oktobra 2020. godine.

¹⁴ U 2019. godini, prosečni mesečni prihodi u novcu i u naturi po članu domaćinstvu za sva domaćinstva u beogradskom regionu iznosili su 30.388 dinara (Statistički godišnjak Republike Srbije, 2020, p. 59) ili 258 evra. Prosečna penzija u 2019. godini u Srbiji iznosila je 28.202 dinara, odnosno 239 evra (Statistički godišnjak Republike Srbije, 2020, p. 103).

Srednji kurs dinara: 1 eur = 118 rsd.

Za anketiranje licem u lice angažovani su anketari koji su u parovima obilazili odabrane lokacije. Svi anketari su se obavezali da prate utvrđeni protokol: jedan anketar je postavljao pitanja, drugi je beležio odgovore. Anketari su prethodno prošli obuku i dobili uputstvo za anketiranje, mapu sa obeleženim lokacijama domaćinstava, prazne upitnike u papiru i kartice sa ponuđenim odgovorima (eng. *show cards*). Ispitanici su pre pristanka da učestvuju u anketi upoznati sa ciljevima istraživanja i sa tim da je učešće dobrovoljno, da su odgovori anonimni i da će se sa njima postupati na poverljiv način.

Podaci su prikupljeni na teritoriji naselja Surčin i Ledine (sremski deo), Borča i Krnjača (banatski deo), Železnik, Resnik, Jajinci, Kumodraž i Višnjica (šumadijski deo). Odabir lokacija izvršen je na osnovu istih kriterijuma kao i odabir lokacija za polu-strukturisane intervjuje. Pre izlaska na teren identifikovane su i mapirane bašte na onlajn platformi *Google Maps* (Slika 3). Mapa sa obeleženim baštama služila je anketarima za pronalazak prvih nekoliko ispitanika u naselju, koji su ih dalje upućivali na komšije koje imaju baštu.

Slika 3. Lokacije privatnih bašta obeležene na Google Maps platformi (izvor: Google Maps, 2021)

Druga grupa ispitanika (N=45) anketirana je popunjavanjem upitnika u papiru i popunjavanjem elektronskog upitnika. Jedan deo baštovana (N=15) anketiran je krajem oktobra 2020. godine u okviru događaja koji se okupljao urbane baštovane zainteresovane za pitanja razvoja urbane poljoprivrede i zdrave životne sredine, popunjavanjem upitnika u papiru. Drugi deo ispitanika (N=30) je regrutovan preko fejsbuk stranica dve ekološke inicijative na kojima su podeljene osnovne informacije o istraživanju a pratioci stranica pozvani da učestvuju u anketi. Elektronski upitnik je postavljen preko platforme *Google Forms* od kraja oktobra do kraja decembra 2020. godine.

Razlozi kombinovanja različitih načina prikupljanja podataka bili su praktične prirode: zbog aktuelne epidemiološke situacije izazvane virusom *Covid-19*, istraživanje na terenu moralo je biti usklađeno sa zvaničnim uputstvima i preporukama epidemioloških službi, i prekinuto je u momentu kada je procenjeno da anketiranje licem u lice nije bezbedno. Osim toga, drugu grupu urbanih baštovana čini „skrivena populacija” koju bi bilo teško anketirati licem u lice.

Struktura upitnika i formulacije pitanja za korisnike bašta bazirani su na rezultatima polustrukturisanih intervjuja i pregleda literature. Upitnici su testirani na malom uzorku pre početka ankete, što je omogućilo da se uvide i isprave nedostaci, da se pojedina pitanja izostave, a druga adekvatnije formulišu.

3.2.2.3 *Instrumenti i varijable u istraživanju*

Upitnik se sastojao iz pitanja zatvorenog i otvorenog tipa (Prilog 2). Sadržao je sledeće grupe pitanja: 1) tip bašte i lokacija, 2) instrument za ocenu motiva korisnika za bavljenje baštom, 3) karakteristike bašte, učestalost korišćenja i načini obrađivanja bašte, 4) proizvodno-ekonomski značaj bašte za domaćinstvo i 5) socio-demografske karakteristike ispitanika.

Instrument za ocenu motiva za bavljenje baštom sastojao se iz dva pitanja sa ukupno 23 stavke odgovora. Prvo pitanje glasi „U kojoj meri se slažete sa tvrdnjom da su ponuđene stavke vaši motivi za bavljenje baštom?” sa navedenih 11 stavki i ponuđenim ocenama na petostepenoj skali Likertovog tipa od 1 – „uopšte se ne slažem” do 5 – „potpuno se slažem”. Stavke su formulisane na osnovu odgovora dobijenih u intervjuima sa korisnicima bašta, što je preporučena procedura kada se razvija novi instrument (Creswell & Plano Clark, 2018). Drugo pitanje je formulisano na osnovu Skale za merenje zadovoljstva slobodnim aktivnostima (orig. *Leisure Satisfaction Measure*) (Beard & Ragheb, 1980) i sadrži 12 stavki sa odgovorima na petostepenoj skali kao kod prvog pitanja. Prema originalnom upitniku, skala sadrži 24 stavke, ima šestofaktorsku strukturu i sastoji se od sledećih benefita koji čine to zadovoljstvo: psihološki, edukativni, socijalni, relaksacija, fiziološki¹⁵ i estetski (Beard & Ragheb, 1980). Ova skala je prilagođena ciljevima istraživanja tako što su stavke koji se odnose na edukativni i estetski faktor uklonjene. Osim toga, isključena su pitanja za koja se kroz testiranje upitnika utvrdilo da izazivaju negativne reakcije i zbunjenost kod ispitanika. Ostala pitanja su preformulisana tako da se odnose na aktivnosti u bašti, a ne na slobodne aktivnosti uopšteno. Tako stavka koja u originalnom instrumentu glasi „Moje slobodne aktivnosti mi pružaju osećaj da sam nešto postigao/-la”, u upitniku prilagođenom za korisnike bašta glasi „Aktivnosti u bašti mi pružaju osećaj da sam nešto postigao/-la”. Skala za merenje zadovoljstva slobodnim aktivnostima je prevedena na srpski jezik od strane istraživača, nakon čega je lektorisana od strane filologa za engleski jezik.

Pored instrumenta za merenje motiva, ostala pitanja u anketi mere varijable koje se odnose na karakteristike bašte, korišćenje bašte i karakteristike ispitanika (Prilog 2).

3.2.2.4 *Plan statističke obrade podataka*

Podaci prikupljeni anketom su kodirani, uneti u softver za obradu podataka i očišćeni (Fowler, 2014), nakon čega je usledila statistička analiza podataka. Za obradu i analizu podataka korišćen je softverski paket *IBM SPSS Statistics 25*.

Kvantitativni podaci su obrađeni metodama deskriptivne i inferencijalne statistike.

---

¹⁵ U nastavku teksta, umesto „fiziološki“ benefiti, što je originalan naziv faktora u radu Beard i Ragheb (1980), korišćene se termin „fizički“ benefiti.

1) Deskriptivna statistika

Deskriptivna statistička analiza (aritmetička sredina, standardna devijacija, procenti i frekvencija) korišćena je za izračunavanje, opisivanje i prikazivanje osnovnih karakteristika uzorka i poduzoraka.

2) Faktorska analiza

Na svim stavkama koje sačinjavaju instrument za merenje motiva za bavljenje baštom sprovedena je faktorska analiza (metod najveće verodostojnosti - eng. *Maximum-Likelihood Method*) i izračunati su Kronbahovi koeficijenti pouzdanosti (pouzdanost tipa unutrašnje konzistentnosti). Kako je utvrđeno da su pojedinačni motivi značajno povezani, izabrana je kosa rotacija *Promax* (kose rotacije podržavaju pretpostavku o postojanju korelacija između latentnih faktora konstrukta). Opravdanost primene faktorske analize proverena je Bartletovim testom sferičnosti i vrednošću Kajzer-Majer-Olkinove mere. Prilikom donošenja zaključaka o faktorskoj strukturi konstrukta uziman je u obzir grafički kriterijum, tj. *Scree test*.

Skorovi na dobijenim latentnim faktorima računati su kao aritmetička sredina skorova stavki (motiva) koje im pripadaju, odnosno suma ocena za svaku pojedinačnu stavku unutar faktora podeljena ukupnim brojem stavki u okviru datog faktora.

3) Korelacije između varijabli

Da bi se utvrdilo da li su i na koji način motivi za bavljenje baštom povezani sa socio-demografskim karakteristikama korisnika bašta, izvedeni su testovi Pirsonov koeficijent korelacije i t test.

Pirsonov koeficijent korelacije je mera linearne povezanosti dve kontinuirane varijable i može imati vrednosti od -1 do 1 (Pallant, 2016). Ovim testom su utvrđene povezanosti dve numeričke varijable (iskustvo u obrađivanju bašte izraženo u godinama i starost ispitanika izražena u godinama) i vrednosti pojedinačnih motiva i latentnih faktora motiva za bavljenje baštom.

T testom za nezavisne uzorke poređene su aritmetičke sredine između podgrupa unutar kategoričkih varijabli (nivo obrazovanja ispitanika, radni status, mesečna primanja) u odnosu na pojedinačne motive i izdvojene latentne faktore motiva. Kategoričke varijable sa više podgrupa od dve prethodno su transformisane u binarne promenljive na sledeći način: stepen obrazovanja u kategorije srednje i osnovno obrazovanje, i više i visoko obrazovanje; radni status u zaposlen i nezaposlen (u koji spadaju penzioneri i studenti); mesečna primanja u primanja ispod prosečnih (manje od 449 evra) i iznad prosečnih (preko 450 evra).

3.2.3 Treća faza: baštenski dnevnik

3.2.3.1 Građanska nauka i baštenski dnevnik

Da bi se izmerile vrednosti proizvedenih jestivih biljaka i troškovi ulaganja u baštu korišćen je „baštenski dnevnik“ kao instrument za prikupljanje podataka. U prikupljanje podataka uključeni su korisnici bašta.

Baštenski dnevnik je tehnika inspirisana participativnim pristupom uključivanja građana u istraživanje - građanska nauka (eng. *citizen science*). Građanska nauka teži demokratizaciji procesa stvaranja znanja tako što se građanima daje određena moć u odlučivanju o tome šta će se istraživati i na koji način, i građani se uključuju u proces prikupljanja podataka i izvođenje zaključaka istraživanja (McCormick, 2009, prema Gittleman et al., 2012). U ovom radu, baštovani nisu bili uključeni u izradu nacrtu istraživanja i izvođenje zaključaka, pa se ne može govoriti o demokratskom pristupu istraživanju. Međutim, angažovanje korisnika bašta u procesu prikupljanju podataka imalo je dvostruki značaj: prvo, dobijanje preciznih podataka o količinama voća i povrća iz bašte, o

troškovima zalivanja, prihrane, rada i ostalim troškovima, nije bilo moguće bez direktnog uključivanja osoba koje rade u bašti; drugo, baštovani koji su se dobrovoljno prijavili da učestvuju u istraživanju doživeli su baštenski dnevnik kao alatku koja će im pomoći da procene proizvodno-ekonomsku funkciju svoje bašte, o kojoj prethodno ili nisu razmišljali ili nisu imali način da je izmere.

Rezultati baštenskog dnevnika imaju za cilj da ukažu na potencijal urbanih bašta da se pod određenim uslovima ostvari određeni proizvod i ekonomski rezultat. Rezultati se ne mogu generalizovati s obzirom na mali uzorak i na vremensku ograničenost istraživanja na jednu vegetacionu sezonu.

3.2.3.2 Uzorak

Beleženje podataka u baštenski dnevnik vršilo je ukupno pet baštovana. Jedan učesnik je u toku istraživanja odustao. Na kraju, baštenski dnevnik je ispunilo i dovršilo četvero korisnika privatnih bašta u periodu april – novembar 2018. Mali broj učesnika u ovom delu istraživanja je očekivan zbog zahtevnosti i trajanja procesa koji podrazumeva kontinuirano učešće u toku dužeg vremenskog perioda. Ovakva stopa odaziva ne odstupa mnogo od drugih istraživanja koja su primenjivala baštenski dnevnik kao instrument (Algert et al., 2014; Pourias et al., 2015). Istraživanja sličnog tipa stimulisala su učešće korisnika bašta kroz finansijska sredstva, što u ovom istraživanju nije bilo moguće.

3.2.3.3 Procedura

Kao osnova za izradu baštenskog dnevnika korišćen je javno dostupan skup „alata“ za prikupljenje podataka pod nazivom *Farming Concrete Toolkit*¹⁶. „*Farming Concrete*“ je projekat otvorenog tipa, baziran na uključivanju zajednice, koji je pokrenut sa ciljem da se utvrdi količina hrane koja se proizvede u baštenskim zajednicama u Njujorku. Format i sadržaj dnevnika formulisanog u okviru ovog projekta su modifikovani i prilagođeni istraživačkim pitanjima i ciljevima disertacije. Učesnici u istraživanju su beležili sve neposredne troškove vezane za baštu, s jedne strane i prinose, s druge. Baštenski dnevnik pripremljen je u formi tabele (Slika 4).

Broj parcele: L00 Baštovan/-ka: Baštovan Baštovanović Broj lista: 02

MERENJE PLODOVA, VREMENA PROVEDENOG U BAŠTI I TROŠKOVA											
Redni br.	Naziv vrste	16.04-22.04.			23.04-29.04.			30.04-06.05.			Komentar
		Masa (kg)	Broj sati u bašti (h)	Troškovi (RSD)	Masa (kg)	Broj sati u bašti (h)	Troškovi (RSD)	Masa (kg)	Broj sati u bašti (h)	Troškovi (RSD)	
1	BELI LUK	/	1,5	150 RSD	0,5+1,0	/	/	1,5+0,5	1 + 1,5	/	
2	JAGODA	/		rasad +	/			/			
3	KRASTAVAC	/		200 RSD	/			/			
4				rukavice							

Slika 4. Tabela baštenskog dnevnika i uputstvo za popunjavanje za učesnike u istraživanju

Svakom učesniku je na početku istraživanja dodeljen prazan baštenski dnevnik, digitalna vaga za merenje i uputstvo za beleženje podataka (Prilog 3). U dnevnik su beležili direktne troškove koje su imali za nabavku semena i rasada, đubriva i preparata za zaštitu biljaka i ostalog materijala (RSD). Osim toga, beležili su utrošak vode za zalivanje (m³), vreme provedeno u bašti (radni sati) i alate koje su koristili za rad. Prinosi su beleženi za svaku vrstu pojedinačno - merena je masa proizvoda, a podaci su izraženi u kilogramima. Uzete su u obzir sve jestive biljke (povrće, začinske biljke, jagode) osim drvenastih voćaka. Učesnici su na nedeljnom nivou slali beleške kako bi se osigurao kontinuitet u beleženju podataka, omogućilo postavljanje pitanja i rešavanje nedoumica i održao redovan kontakt između istraživača i učesnika.

¹⁶ Izvor: www.farmingconcrete.org/

Na kraju sezone, podaci iz pojedinačnih baštenskih dnevnika su uneti u zasebne listove u *Excel* tabeli. Za svaku baštu pojedinačno sumirani su rezultati i obračunate tržišne vrednosti proizvoda i utroška.

3.2.3.4 Analiza podataka iz baštenskih dnevnika

Za obračun tržišne vrednosti proizvedenih jestivih biljaka korišćeni su podaci Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srbije iz elektronske baze podataka STIPS (Sistem tržišnih informacija poljoprivrede Srbije¹⁷) tako što su prosečne cene povrća po nedeljama iz 2018. godine sa zelene pijace Kalenić u Beogradu $\left[\frac{rsd}{kg}\right]$ množene masom svake pojedinačne kulture iz baštenskog dnevnika $[kg]$. Tako su utvrđene vrednosti za svaku kulturu zasebno. Cena rada obračunata je kao proizvod ukupnog broja radnih sati u toku sezone $[h]$ i bruto prosečne cene rada po satu¹⁸ $\left[\frac{eur}{h}\right]$. Cena utrošene vode za zalivanje obračunata je kao proizvod ukupne utrošene zapremine vode $[m^3]$ i komunalne cene vode iz sistema vodosnabdevanja¹⁹ $\left[\frac{rsd}{m^3}\right]$.

Kako bi se utvrdio ekonomski uspeh urbanih bašta, obračunati su prihodi i ulaganja. Prihodi predstavljaju vrednost proizvedenih jestivih biljaka, a ulaganja se odnose na utrošenu radnu snagu i troškove (Andžić, 2007). Troškovi obuhvataju nabavku semena i rasada, đubriva i preparata za zaštitu biljaka, vode za zalivanje, ostalog materijala poput creva za zalivanje, sistema kap-po-kap, ograda, pritki i slično, i alata čiji je korisni vek trajanja duži od godinu dana, sa uračunatom stopom amortizacije. Troškovi rada obračunati su odvojeno kao proizvod broja radnih sati i bruto prosečne cene rada po satu.

Za analizu podataka korišćeni su ekonomski pokazatelji koje su primenili Glavan i saradnici (2018) u komparativnoj studiji ekonomskih rezultata urbanih bašta u tri evropska grada. Korišćenje istih grupa pokazatelja u ovom radu omogućilo je poređenje rezultata i dublje razumevanje nalaza. Na ovaj način se povećava baza podataka koja je od koristi široj istraživačkoj zajednici. Sve monetarne vrednosti izražene su u evropskoj valuti, kako bi se olakšalo poređenje rezultata²⁰. Slede opisi relevantnih ekonomskih pokazatelja.

Ukupna vrednost proizvoda po bašti u toku sezone:

$$V = Q_1 \times c_1 + Q_2 \times c_2 + \dots + Q_n \times c_n [eur]$$

gde je Q - količina proizvoda pojedinačnih kultura $[kg]$, c – jedinična cena proizvoda pojedinačnih kultura $\left[\frac{eur}{kg}\right]$.

Ukupni troškovi po bašti u toku sezone bez uračunatog rada:

$$T = T_1 + T_2 + T_3 + T_4 + T_5 [eur]$$

gde su $T_1 - T_5 [eur]$ ukupni troškovi u toku sezone za (1) rasad i seme, (2) đubrivo i preparate za zaštitu, (3) vodu za zalivanje, (4) ostali materijal i (5) alat.

Dobit po bašti u toku sezone:

¹⁷ Izvor: <https://www.stips.minpolj.gov.rs/>

¹⁸ Izvor: EUROSTAT, 2015. Earnings Statistics. http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Earnings_statistics

¹⁹ Cena vode za domaćinstva iznosila je 68,00 din/m³ (izvor <https://www.bvk.rs/цене/>, preuzeto 17.08.2020.)

²⁰ Konverzija je rađena prema odnosu 1 eur = 118 rsd.

$$D = V - T \text{ [eur]}$$

gde je V – ukupna vrednost proizvoda po bašti [eur], T – ukupni troškovi bez uračunatog rada [eur].

Produktivnost proizvodnje po jedinici površine bašte:

$$PP_{površ} = \frac{Q}{P} \left[\frac{kg}{m^2} \right]$$

gde je Q - količina proizvoda [kg], P – površina bašte [m²].

Produktivnost proizvodnje izražena u porcijama hrane po jedinici površine:

$$PP_{porc} = \frac{PP_{površ}}{PDP} \left[\frac{br.porcija}{m^2} \right]$$

gde je $PP_{površ}$ - produktivnost proizvodnje po jedinici površine bašte $\left[\frac{kg}{m^2} \right]$; PDP – prosečne dnevne potrebe za voćem i povrćem odrasle osobe (400 g) ili porodice (1300 g) izraženo u kg (WHO, 2003).

Produktivnost rada po jedinici površine bašte:

$$PR_{površ} = \frac{R}{P} \left[\frac{h}{m^2} \right]$$

gde je R – rad izražen u broju sati provedenih u bašti u toku sezone [h], P - površina bašte [m²].

Produktivnost rada po jedinici proizvoda:

$$PR_{proiz} = \frac{R}{Q} \left[\frac{h}{kg} \right]$$

gde je R – rad izražen u broju sati provedenih u bašti u toku sezone [h], Q - količina proizvoda [kg].

Produktivnost rada po porciji hrane:

$$PR_{porc} = \frac{R}{BP} \left[\frac{h}{br.porcija} \right]$$

gde je R – rad izražen u broju sati provedenih u bašti u toku sezone [h], BP – ukupan broj porcija hrane u toku sezone (nema jedinice).

3.3 Drugi deo istraživanja

3.3.1 Studije slučaja

Opšti cilj drugog dela istraživanja bio je da se ispituju i razumeju različiti modeli integracije zajedničkih urbanih bašta u sistem zelenih površina grada iz perspektive upravljanja otvorenim zelenim prostorima, kroz primere inicijativa i projekata u nekoliko gradova u Evropi.

U istraživanju je primenjen metod studije slučaja. Studija slučaja je metod kvalitativnog istraživanja u kom se detaljno istražuje program, događaj, aktivnost, proces ili pojedinci, pri čemu istraživač prikuplja detaljne informacije koristeći različite procedure prikupljanja podataka tokom dužeg vremenskog perioda (Creswell, 2009). Yin (2018) sugeriše da se istraživač može opredeliti za studiju slučaja kao istraživački metod kada (1) opšta istraživačka pitanja započinju sa „kako“ i „zašto“; (2)

istraživač nema kontrolu ili je ima malo nad događajima koji su u vezi sa ponašanjem (što je, na primer, karakteristično za eksperimente) i (3) kada je fokus istraživanja na trenutnim, a ne istorijskim fenomenima. Studije slučaja su takođe relevantne ukoliko istraživačka pitanja zahtevaju opširan i „dubinski“ opis nekog društvenog fenomena (Yin, 2018). Na osnovu navedenog se može zaključiti da je studija slučaja odgovarajući metod u odnosu na opšti cilj drugog dela istraživanja i postavljena istraživačka pitanja.

Za studije slučaja je selektovano ukupno pet modela upravljanja zajedničkim urbanim baštama u tri grada (Zagreb, Malmeu i Beogradu), a izbor studija slučaja bio je baziran na sledećim kriterijumima:

- da se obuhvate inicijative i projekti pokrenuti „odozgo“ i „odozdo“;
- da se, između ostalih, obuhvate lokalni i primeri iz regiona, sa relativno sličnim društvenim, ekonomskim i političkim kontekstom;
- da su na raspolaganju sekundarni podaci o inicijativama i projektima;

Osim navedenih kriterijuma, značajan je bio i pragmatični aspekt istraživanja, koji je podrazumevao mogućnost obilaska lokacija bašta i intervjuisanja predstavnika organizacija, gradskih uprava i korisnika.

U istraživanju su korišćeni analiza dokumenata, polu-strukturisani intervjui i komparativna analiza studija slučaja (Tabela 5). Kombinovanjem različitih izvora podataka, koji se odnose na isti fenomen, omogućena je provera pouzdanosti i celovitosti kvalitativnih podataka, odnosno triangulacija (Walliman, 2011).

Tabela 5. Pregled metoda prikupljanja podataka za izabrane studije slučaja

Grad	Naziv inicijative ili projekta	Izvori sekundarnih podataka	Intervjui (broj intervjua)
Zagreb	Gradski vrtovi	Strategije, studije, naučne publikacije, predavanja i prezentacija sa konferencije ²¹	1 intervju
Malme	„Botildenberg“	Naučne i stručne publikacije, internet stranica organizacije	2 intervjua
	Baštenske zajednice (orig. <i>stadsodling</i>)	Strategije, studije, naučne publikacije, internet stranice grada	1 intervju
	Parcelisane bašte (orig. <i>odlingslotter</i>)	Strategije, studije, naučne publikacije, internet stranice grada	3 intervjua
Beograd	Baštenska zajednica „Baštalište“	Naučne publikacije, internet stranica organizacije	2 intervjua

3.3.2 Analiza dokumenata

Analiza dokumenata podrazumevala je čitanje i tumačenje različitih vrsta dokumenata, uključujući zvanične internet stranice organizacija i institucija, projektne izveštaje, planska i strateška dokumenta, kao i prezentacije i predavanja u okviru naučno-stručnih konferencija i seminara kojima je autorka prisustvovala. Kroz analizu dokumenata upoznati su konteksti projekata i inicijativa (na primer, sistem planiranja zelenih prostora u gradu, relevantne institucije, istorija razvoja zajedničkih urbanih bašta, i slično). Osim toga, analiza dokumenata imala je za cilj da pomogne u identifikaciji relevantnih aktera i u pripremi intervjua. Proces prikupljanja i analize sekundarnih podataka (dokumenta) i primarnih podataka (intervjui) bio je cikličan, pa se autorka disertacije kroz intervjue informisala o dodatnim dokumentima od značaja za temu istraživanja.

²¹ *Le:Notre Landscape Forum* održan od 9-13. aprila 2019. godine u Zagrebu (Univerzitet u Zagrebu, Fakultet za poljoprivredu)

3.3.3 Polu-strukturisani intervjui

Polu-strukturisani intervjui sprovedeni su sa ispitanicima različitih profila (stručnjaci pri gradskim sekretarijatima i sektorima, predstavnici nevladinih organizacija, korisnici bašta), uživo ili preko onlajn platforme Zoom. Pre intervjua, ispitanici su bili informisani o uslovima učešća u istraživanju i dali su pismenu saglasnost (Prilog 6). Razgovori su snimani. Intervjui koji su izvedeni na engleskom jeziku, sa učesnicima iz Malmea, transkribovani su korišćenjem besplatnih usluga jedne od onlajn platformi (<https://otter.ai/>), nakon čega je detaljno proverena tačnost transkripcije poređenjem dobijenog teksta i audio snimaka. Intervjue na srpskom i hrvatskom jeziku transkribovala je autorka disertacije.

Struktura intervjue utvrđena je unapred i podrazumevala je nekoliko opštih tema: nastanak projekta ili inicijative; uloga grada i ostalih aktera u pogledu obezbeđivanja resursa, pravila upravljanja i korišćenja bašta; ključni izazovi i očekivanja u pogledu budućnosti inicijative ili projekta (Prilog 5). Osim toga, kroz intervjue su tražena dodatna pojašnjenja za podatke prikupljene kroz analizu dokumenata, kako bi se verifikovalo razumevanje konteksta.

Dubinski polu-strukturisani intervjui sprovedeni su sa ukupno devet ispitanika, od toga sedam predstavnika različitih institucija i organizacija (ukupno pet institucija i organizacija) i dva korisnika urbanih bašta (Tabela 6).

Intervjui su sprovedeni u periodu od 2017. do 2021. godine. Širok vremenski raspon izvođenja intervjua može se objasniti dinamikom celog istraživanja – s obzirom na eksplorativni karakter i prostorni obuhvat prvog dela istraživanja, u prvim fazama rada intervjuisani su koordinatorka baštenske zajednice u Beogradu i urbanistkinja iz Urbanističkog zavoda Beograda. Ostalim intervjui u drugim gradovima pristupilo se tek nakon što je prvi deo istraživanja bio završen.

Intervju su trajali između 40 i 50 minuta.

Tabela 6. Podaci o polu-strukturisanim intervjui i učesnicima u istraživanju

Grad	Naziv inicijative ili projekta	Organizacija	Pozicija u organizaciji	Akronim	Godina prikupljanja podataka
Zagreb	Gradski vrtovi	Gradski ured za gospodarstvo, ekološku održivost i strategijsko planiranje Grada Zagreba	1 intervju (rukovoditeljka Odjela za poljoprivredno zemljište)	BM	2021.
Malme	„Botildenberg“	NVO „Botildenberg“	2 intervjua (1 projektna menadžerka i 1 osoba zadužena za društveni vrt)	CS CA ₁	2021.
	Baštenske zajednice (orig. <i>stadsodling</i>)	Odeljenje za javnu životnu sredinu, Jedinica za urbanu sredinu, Kancelarija za nekretnine i ulice Grada Malmea ²²	1 intervju (koordinatorka projekta baštenskih zajednica)	PB	2021.
	Parcelisane bašte (orig. <i>odlingslotter</i>)	Jedinica za održavanje, Kancelarija za nekretnine i ulice Grada Malmea ²³	3 intervjua (1 koordinatorka tima za baštenske kolonije i parcelisane bašte; 2 korisnice parcelisanih bašta)	AWT AL CA ₂	2021.

²² Malmö stad, Fastighets- och gatukontoret, Avdelningen för offentlig miljö, Stadsmiljöenheten; eng. City of Malmö, Real Estate and Street Office, Department of Public Environment, Urban Environment Unit

²³ Malmö stad, Fastighets- och gatukontoret, Fastighetsavdelningen, Förvaltningsenheten; eng. City of Malmö, Real Estate and Street Office, Real Estate Department, Management Unit

Grad	Naziv inicijative ili projekta	Organizacija	Pozicija u organizaciji	Akronim	Godina prikupljanja podataka
Beograd	Baštenska zajednica „Baštalište“	NVO „Ama – Centar za negu čoveka i prirode”, Urbanistički zavod Beograd	2 intervjua (1 koordinatorica baštenske zajednice; 1 pejzažni arhitekta - urbanista)	KM AT	2017.

3.3.4 Komparativna analiza studija slučaja

Komparativna analiza podataka bazirana je na četiri dimenzije analitičkog okvira aranžmana politika (eng. *policy arrangements approach*, PAA): diskursi, akteri, resursi i „pravila igre“.

Postoji nekoliko razloga zašto je izabran okvir PAA za analizu podataka. U pitanju je analitički okvir koji omogućava da se ispituju različiti oblici saradnje vladinih i nevladinih aktera, koji za cilj imaju upravljanje urbanim zelenim prostorima (Arts et al., 2006, prema Buijs et al., 2016). Dalje, PAA omogućava da se uzmu u obzir formalne i neformalne inicijative i njihova uloga u sistemu zelenih površina, nezavisno od postojećih institucionalnih okvira, i da se operacionalizuju i analiziraju politike i modeli upravljanja urbanim baštama kroz sadržaj (diskurse) i organizaciju („pravila igre“, aktere i resurse) (Buijs, 2008). PAA se u radu primenjuje kao instrument za analizu procesa i konteksta institucionalizacije zajedničkih urbanih bašta, za procenu uspeha izabranih inicijativa i ispitivanje mogućnosti transfera znanja. Ovaj deo istraživanja ima za cilj da ukaže na implikacije za planersku praksu, koja u osnovi ima javne politike.

Primarni i sekundarni podaci posmatrani su zajedno, kao skup podataka, za svaku inicijativu ili projekat pojedinačno. Pažljivim čitanjem, podaci su grupisani u četiri dimenzije (akteri, diskursi, resursi i „pravila igre“) i podatke koji opisuju kontekst. Osim toga, četiri dimenzije upravljanja u okviru PAA poslužile su kao struktura za prikaz rezultata i diskusiju. Rezultati su prikazani deskriptivno, koristeći citate iz dokumenata i intervjua za ilustrovanje pojedinih tačaka.

Osnovni zaključci i rezultati su sumirani i prikazani tabelarno. Ovakav prikaz rezultata imao je za cilj da olakša poređenja i diskusiju. Na kraju, narativ je kreiran da se prikažu, intergrišu i tumače rezultati (Buijs et al., 2016).

4. REZULTATI PRVOG DELA ISTRAŽIVANJA I DISKUSIJA

4.1 Urbane bašte u Beogradu kroz istoriju

Bašte su oduvek bile deo života u gradovima u Srbiji. U opisima Beograda nastalim polovinom 19. veka, dok je grad još bio pod vlašću Otomanskog carstva, govori se o sistemu gradskih privatnih vrtova u kojima su se gajile „ruže, bosiljak, karanfil, lale, ljiljan, suncokret, ali i jabuke, kruške, šljive i vinova loza“ (Krstić, 1934, prema Vuksanović-Macura & Ćorović, 2013, p. 222). Zanimljiv je opis „Alijine bašte“ u koju su Beograđani, sve do bombardovanja 1862. godine, voleli da „odu na lepo voće i grožđe“: „To je bila bašta jednog Turčina, a nalazila se kod Vidin kapije. Kad dospe grožđe, Alija je imao dosta mušterija. Ko bi došao da jede grožđe, platio bi na vratima groš, pa bi jeo bez mere koliko može. A ko bi hteo da ponese, tome bi Alija izmerio i naplatio groš od oke“ (Milićević, 1902, prema Knežević, 1958). Pored bašta, Beograđani su imali svoje njive, vinograde, a svaka kuća je imala i živinu, po neku kravu, kozu ili ovcu, pa su deo svojih potreba za hranom mogli da podmire sopstvenom proizvodnjom (Knežević, 1958).

Sa iseljenjem turskih porodica iz varoši nestao je sistem vrtova koji su vekovima činili orijentalni karakter grada (Vuksanović-Macura & Ćorović, 2013). Pro-evropski urbani razvoj Beograda koji je nastupio krajem 19. i početkom 20. veka uticao je na rast vrednosti zemljišta u gradu, što je podstaklo veći stepen izgrađenosti parcele (Vuksanović-Macura & Ćorović, 2016) i potiskivanje bašta u rubne delove grada.

Sa urbanizacijom Beograda sanitarno-higijenski i zdravstveni uslovi života u centralnim delovima grada postajali su sve lošiji. Širenje zaraznih bolesti poput tuberkuloze, koja je bila glavni uzrok smrti kod urbanog stanovništva u prvim decenijama 20. veka (Jovanović-Batut, 1930), vezivalo se za nedostatak sunčeve svetlosti i loše uslove stanovanja (Vuksanović-Macura & Ćorović, 2013). Higijena i javno zdravlje, razvoj grada na periferiji i ishrana, neki su od osnovnih problema sa kojima se grad suočavao u tom periodu (iz pregleda brojeva Beogradskih opštinskih novina od 1930-1935. godine). Razvoj javnih parkova i zelenog zaštitnog pojasa poslužio je kao instrument za poboljšanje „zdravstvene prilike naselja“ i za sprečavanje širenja grada i formiranja nehigijenskih naselja na periferiji (Maksimović, 1930; Krstić, 1932b, p. 20).

U istom periodu piše se o značaju „domaćih cvetnih bašta na periferiji grada“, koji dodiruje interese ne samo pojedinaca, već i interese opšte zajednice Beograda—bašte i ostalo zelenilo daju privlačnost gradu i stvaraju povoljnije životne i higijenske uslove (Zečević, 1930, p. 500). Bašta je prošireni deo stana koji je „najuglednije odmorište, najbolje lečilište, najprijatnije igralište i najveći izvor zdravlja, mira i sreće za sve doba uzrasta“ (Zečević, 1930, p. 500). Više tekstova je publikovano u tom periodu, koji govore o principima planiranja i uređenja ukrasnog vrta – o izboru vrsta, njihovim karakteristikama i principima grupisanja drveća, šiblja i cvetnih kultura (Zečević, 1930, 1932; Adžić, 1932).

U ovom kontekstu se prvi put pominje koncept baštenskih kolonija. U istom periodu se u Evropi osniva Međunarodni savez baštenskih kolonija²⁴. U tekstu koji je objavljen 1932. godine u Beogradskim opštinskim novinama, Aleksandar Krstić, šef Odeljenja za parkove i pošumljavanje, predložio je formiranje baštenskih kolonija u Beogradu po uzoru na gradove u Engleskoj, Danskoj, Nemačkoj i drugim evropskim zemljama. Baštenske kolonije bile bi odgovor na loše uslove života u prenaseljenim centralnim delovima u kojima su stanovnici grada „bez ikakvog ili u najboljem slučaju nedovoljnog dodira sa prirodom“ (Krstić, 1932a, p. 206). Već tada je prepoznat značaj dodira sa prirodom koji „velikovaroško stanovništvo ne treba nikad sasvim da prekine, jer iz njega se stvaraju najblagorodnije ljudske osobine“ (Krstić, 1932a, p. 206). Prepoznaje se i njihov značaj za decu, gde „slobodno kretanje na suncu i zdravom vazduhu“ i „direktan kontakt sa prirodom“ pomažu njihov

²⁴ Izvor: <http://www.jardins-familiaux.org/office/eoffice.html>.

telesni i duhovni razvoj (Krstić, 1932a, p. 206). Kroz baštu se deci daje prilika „da se nauče poznavati prirodu, a s tim u vezi i voleti je“ (Krstić, 1932a, p. 206).

Zanimljivo je da se baštenske kolonije vide i kao „socijalne ustanove“, koje imaju društveni, vaspitni i zdravstveni značaj—da su to mesta u kojima „činovnici i radnici odmaraju sa svojim porodicama na svežem vazduhu i u laganom i zabavnom radu“, da imaju „ne samo estetsko, već još i više socijalno-zdravstveno i čisto utilitarno značenje bavljenja od ranog proleća pa do u jesen“ (Grčević, 1932, p. 376). To su demokratske zajednice u kojima se gube staleške razlike, jer građani različitih zanimanja i materijalnih stanja rade zajedno, jedni pored drugih (Grčević, 1932). Ako u doba mira i prosperiteta bašte imaju primarno socijalnu funkciju, u kriznim vremenima, poput onih izazvanih ratovima, bašte se lako transformišu u ekonomske jedinice sa isključivo produktivnom povrtarskom funkcijom (Krstić, 1932a). Baštenske kolonije su „pretežno produkt teških vremena i oskudica“, koje su imale značajnu funkciju u ishrani stanovništva za vreme Prvog svetskog rata i u prvim godinama posle rata (Krstić, 1932a, p. 206).

Krstić (1932a, p. 206) pod baštenskom kolonijom podrazumeva „estetično ograđeni [...] kompleks zemljišta na periferiji naselja, 2 do 25 hek. u prostoru, koji je podeljen na niz baštica veličine 250—400 kv. met. Baštice su odeljene stazama, koje vode ka centralnom delu zemljišta, gde se nalazi dečije igralište sa drugim zajedničkim potrebama. Svaka baštica je propisno ograđena i ima svoj ladjak. Ceo prostor se tretira kao javno šetalište, sa izuzetkom ograđenih površina na kojima zakupci uživaju isključivo pravo iskorišćavanja“. Baštenske kolonije se predlažu po uzoru na evropski pokret i prema principima Luksemburškog internacionalnog saveza baštenskih kolonija (Grčević, 1932), odnosno Međunarodnog saveza baštenskih kolonija (Krstić, 1932a).

Krstić (1932a) predlaže osnivanje baštenskih kolonija na periferiji naselja i daje preporuke za odabir lokacija u pogledu kvaliteta zemljišta, ekspozicije, zaštićenosti od vetrova, pristupačnosti, blizine izvora vode za zalivanje, reljefa. Dalje, predlaže osnovne sadržaje i prostornu organizaciju kolonija—dobar raspored puteva i staza, zajedničke sadržaje za opšte potrebe i dečje igralište. Duž glavnih puteva i po obodu predlažu se drvoredi, a živa ograda se predviđa za ograđivanje kolonija. Prostor kolonije deli se na bašte u jednoj ili dve veličine. Svaka bašta ograđena je lakom ogradom i u svakoj se predviđa senik. Krstić (1932a, p. 210) predlaže da se definišu samo osnovna pravila prostornog uređenja bašta, a da dalja izgradnja bašta bude „izraz ukusa i potrebe pojedinaca“.

Krstić (1932a), dalje, govori o institucionalnom i zakonodavnom okviru osnivanja baštenskih kolonija i modelima njihovog upravljanja. S obzirom na specifičnosti kulturnog i društvenog konteksta, na kulturni nivo, vaspitanje i mentalitet gradskog stanovništva u Beogradu, potrebno je prilagoditi način osnivanja baštenskih kolonija lokalnim uslovima. Iako smatra da bi najbolji princip osnivanja kolonija bio putem udruženja, Krstić ne vidi udruživanje kao model koji bi dao uspeha, bar ne u početku. Zato smatra da bi opština trebalo da pokrene inicijativu, dok se udruženje baštovana ne formira i ne ojača.

Korišćenje baštenske kolonije bilo bi uređeno pravilima. Korisnici bašta plaćali bi mesečnu rentu. Osim toga, bili bi u obavezi da na svojoj parceli posade 5-7 sadnice ukrasnog parkovskog drveća prema prethodno utvrđenom planu baštenske kolonije i da ove sadnice neguju u toku svog zakupa. Zanimljivo je da se razmišlja o fleksibilnosti korišćenja ovih prostora i mogućnosti njihove transformacije u javni park nakon izvesnog perioda.

Opština bi trebalo da ustupi na korišćenje zemljište površine od 2-4 hektara na period od deset i više godina. Dalje, Krstić razrađuje konkretan plan jedne baštenske kolonije koju predlaže na lokaciji u blizini Avalskog puta na Voždovcu na površini od oko 2 hektara. Kolonija bi bila izdvojena na 55 parcela površine od 250-300 m². Pored individualnih parcela, 20% površine kolonije bilo bi rezervisano za „opšte potrebe, puteve, igrališta, itd.“ (Krstić, 1932a, p. 212).

Iste godine kada Krstić objavljuje tekst o baštenskim kolonijama, Grčević piše o potrebi za zakonodavnim okvirom kojim bi se omogućilo i regulisalo formiranje i zaštita baštenskih kolonija u Beogradu (Grčević, 1932). Slično kao njegov kolega, Grčević smatra da bi inicijativu za pokretanje baštenskih kolonija trebalo da preuzme opština, a da bi se građani uključili s obzirom na brojne i dokazane koristi. Pri ovome se poziva na prakse i zakone kojima su uređene baštenske kolonije u Nemačkoj, Velikoj Britaniji i Austriji. Da je zakonodavni osnov ključan za razvoj baštenskih kolonija, potkrepljuje rečenicom da „Francuska zaostaje u parcelarstvu zato što nema posebnog zakona o ovim bašticama“ (Grčević, 1932, p. 377).

Uprkos zagovaranju baštenskih kolonija od strane stručnjaka, baštenske kolonije nisu realizovane tridesetih godina prošlog veka. Razlozi su višestruki. Prvo, Srbija je bila pretežno agrarna zemlja bez većih industrijskih naselja (Krstić, 1932a). Tridesetih godina prošlog veka oko 75% ukupnog stanovništva živelo je na selu, a 25% u gradu (Krekić, 1932). Taj odnos je ostao gotovo neizmenjen 1953. godine (*National Report of the Republic of Serbia to the Habitat III Conference*, 2016), nakon čega počinje posleratna obnova praćena ubrzanom industrijalizacijom i urbanizacijom zemlje. Drugo, preovladavalo je stanovište da poljoprivredi nije mesto u gradu. Još od polovine 19. veka urbanistički razvoj Beograda bazirao se na težnjama „za lepšom, skladnijom životnom sredinom, za nečim, u osnovi novim, drugačijim od onoga što je bilo u teškim danima pod turskom vlašću“ (Maksimović, 1974, p. 191).

Urbanistička paradigma prema kojoj poljoprivredi nije mesto u gradu bila je dominantna u promišljanjima razvoja Beograda u periodu obnove posle Drugog svetskog rata. Interesantan je primer naselja Železnik, „prvog socijalističkog grada“, sa čijom se izgradnjom započelo 1947. godine. Urbanistički plan za Železnik predviđao je javne zelene površine između stambenih zgrada, koje bi imale funkciju odmarališta „pod zasenčenim pergolama ili na travnatom pokrivaču, pod krošnjom lipe ili javora“, koji bi omogućili svakom stanovniku ovog naselja „da u punoj tišini uživa u koloritu i mirisu cvetnih partera, u ponekoj dobro postavljenoj skulpturi, u osećaju da sve pripada njemu, članu novog grada koji se rađa pred njegovim očima“ (Maksimović, prema Macura, 1985, p. 36). Macura (1985, p. 36), međutim, smatra da su realne potrebe stanovnika grada bile drugačije i da je realnost „tražila baštu umesto cvetnog partera“. Prema Maksimoviću (prema Macura, 1985), na zahtev investitora je inicijalni plan parkovskog uređenja zelenih prostora zamenjen planom parcelisanih bašta - u okviru stambenih blokova bilo je planirano 120 parcela površine 30 – 45 m² za povrtnjake. Ipak, ovaj projekat nikada nije realizovan. Iako su nova gradska naselja u Beogradu planirana po uzoru na CIAM-ovski grad, nije ispoštovan aspekt Le Korbizijeovog vertikalnog vrtnog grada da se deo otvorenih prostora između stambenih zgrada „u skladu sa željama stanovnika“ predvidi za „povrtnjake i voćnjake“ (Macura, 1985, p. 36). Nijedno od novih gradskih naselja u Beogradu i drugim većim gradovima u Srbiji nije realizovalo ovu viziju (Macura, 1985). Tako je Beograd polovinom 20. veka odustao od ideje planiranja parcelisanih bašta namenjenih uzgajanju biljaka u gradu (Adžić, 2012).

Period posle Drugog svetskog rata obeležen je intenzivnom industrijalizacijom zemlje, koja je bila praćena masovnom migracijom ljudi iz sela u gradove i izgradnjom naselja kolektivnog stanovanja. Za većinu novih stanovnika grada uslovi života u novoizgrađenim blokovima bili su daleko iznad nivoa njihove stambene i urbane kulture (Stojanović, 1975), a život u kolektivnim stambenim zgradama značio je korenitu promenu u navikama i načinu života (Čepić et al., 2022). U takvim okolnostima su 1960-ih i 1970-ih godina počele da se javljaju prve baštenske kolonije. Pod uticajem starih navika obrade zemlje i potrebe da se bude u kontaktu sa prirodom (Djokić et al., 2018), novi stanovnici su neformalno prisvajali neiskorišćene slobodne javne površine u blizini svojih stambenih blokova, parcelisali ih i transformisali u bašte (Čepić et al., 2022). Neke od tih bašta postoje i danas (Adžić, 2012). Nalaze se širom grada, na teritoriji velikog broja gradskih opština (Novi Beograd, Zemun, Palilula, Voždovac, Rakovica, Čukarica i drugih) na površini od oko 126 ha (Adžić, 2012).

Novi talas razvoja urbanih bašta vezuje se za inicijative građana i udruženja s početka prethodne decenije. Prva bašta zajednice, nazvana „Baštalište“, nastala je 2013. godine od strane dve nevladine organizacije (Djokić et al., 2018). Osim „Baštališta“, postoje i druge zajednice okupljene oko ideje urbane poljoprivrede, s tim što su uglavnom u pitanju grupe poznanika ili prijatelja, ili članova stručnih ili ostalih organizacija, koji su se ciljano udružili kako bi na zajedničkoj parceli uzgajali voće i povrće. Koliko je autorki poznato, „Baštalište“ je u momentu pisanja disertacije jedina organizovana baštenska zajednica koja je otvorena za sve građane, sa javnim godišnjim pozivima za nove članove.

4.2 Tipovi urbanih bašta

Na teritoriji Beograda su identifikovana tri osnovna tipa urbanih bašta i to privatne bašte, baštenske kolonije i bašte zajednice. Podela je izvršena prema načinu korišćenja bašta (individualno ili kolektivno), udaljenosti od mesta stanovanja i vlasništvu nad parcelom (privatno vlasništvo, iznajmljivanje parcele i skvtiranje zemljišta), i odgovara delom klasifikaciji koju su osmislili Drešer i saradnici (Drescher et al., 2006). Istraživanjem su obuhvaćene isključivo utilitarne bašte. Ovom podelom nisu obuhvaćene urbane bašte u okviru škola, vrtića, bolnica i zatvora.

Privatne bašte su delovi okućnica u kojima se gaje voće, povrće i začinske biljke, neposredno uz objekat u kom žive korisnici bašte, pojedinci ili porodice (**Slika 5** i **Slika 6**). Privatne bašte nisu izdvojene kao poseban tip biotopa ili namena zemljišta u gradu, pa nije moguće utvrditi precizno njihovu zastupljenost na teritoriji Beograda. Ipak, na osnovu podataka dobijenih iz karte biotopa, satelitskih snimaka i istraživanja na terenu, moglo se utvrditi da utilitarne privatne bašte, osim nekoliko izuzetaka, nisu prisutne u centralnoj i srednjoj zoni grada. Bašte su identifikovane u spoljnoj i rubnoj zoni grada i to dominantno u okviru podtipa biotopa „mikrokompleks mozaično raspoređenih biotopa sa učešćem izgrađenih površina < 50%“ (Urbanistički zavod Beograda, 2007).

Površine privatnih bašta obuhvaćenih istraživanjem značajno variraju i iznose između 15 m² i 800 m².

Slika 5. Ortofotogram snimak dela naselja Ledine sa okućnicama sa privatnim baštama (izvor: <https://gisbiotopa.beograd.gov.rs/Map>)

Slika 6. Fotografija privatne bašte u naselju Ledine (Čepić, 2018)

Termin „**baštenske kolonije**“ preuzet je iz projekta „Zelena regulativa grada Beograda“ (Urbanistički zavod Beograda, 2007) i odnosi se na postojeće neformalne parcelisane bašte u blizini naselja kolektivnog stanovanja, koje su nastajale šezdesetih do devedesetih godina prošlog veka zauzimanjem i parcelisanjem neuređenih zelenih površina od strane stanovnika obližnjih stambenih blokova. Bašte nisu u vlasništvu korisnika, ne postoji formalna organizacija niti uređeno pravo korišćenja parcela.

Istraživanjem su obuhvaćene četiri baštenske kolonije: u Bloku 58 na Novom Beogradu, na Velikom ratnom ostrvu, u Filmskom gradu i na Miljakovcu (**Tabela 7, Slika 7, Slika 8, Slika 9 i Slika 10**).

Slika 7. Ortofotogram snimak baštenske kolonije u Bloku 58 (izvor: <https://gisbiotopa.beograd.gov.rs/Map>)

Slika 8. Ortofotogram snimak baštenske kolonije na Velikom ratnom ostrvu (izvor: <https://gisbiotopa.beograd.gov.rs/Map>)

Slika 9. Ortofotogram snimak baštenske kolonije u naselju Filmski grad (izvor: <https://gisbiotopa.beograd.gov.rs/Map>)

Slika 10. Ortofotogram snimak baštenske kolonije u naselju Miljakovac (izvor: <https://gisbiotopa.beograd.gov.rs/Map>)

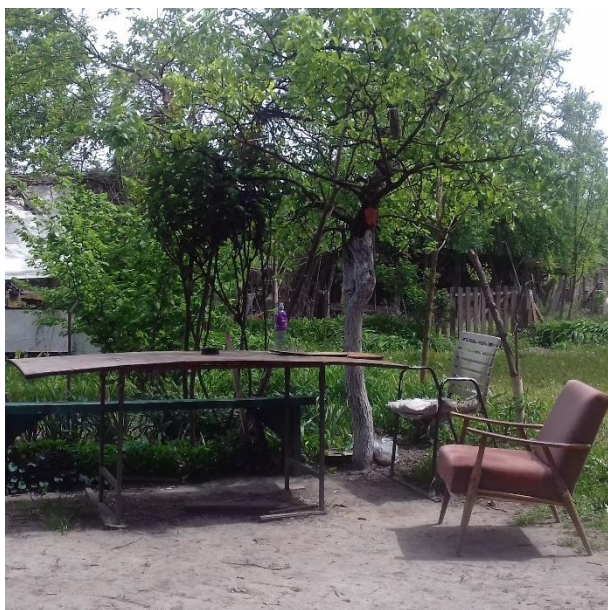

Tabela 7. Opisi baštenskih kolonija obuhvaćenih istraživanjem: površina biotopa, tipologija, namena i oblik svojine

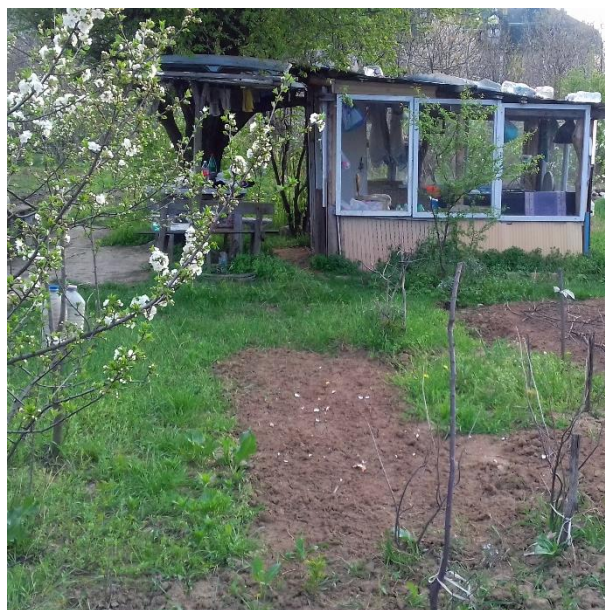
Lokacija baštenske kolonije	Površina pod biotopom ²⁵	Tipologija biotopa	Oblik svojine ²⁶
Blok 58, Novi Beograd	0,9 ha	baštenske kolonije	javna
Veliko ratno ostrvo	0,7 ha ²⁷	baštenske kolonije	javna
Filmski grad	3,9 ha	baštenske kolonije	javna i privatna
Miljakovac	31,0 ha	baštenske kolonije	javna i privatna

Površine individualnih parcela u okviru baštenskih kolonija značajno variraju: od 200 m² u Bloku 58 do 3000 m² na Velikom ratnom ostrvu. Parcele su najčešće ograđene ogradama od recikliranih materijala (žice, drveta). Na skoro svakoj parceli postoji prostor za odmor sa stolovima i klupama (Slika 11). Osim toga, uglavnom svaka parcela poseduje kućicu za alat. Izgrađeni elementi poput alatnica, ostava, ograda i mobilijara su konstruisani od recikliranih materijala (Slika 12). U baštenskim kolonijama nema infrastrukture poput vodosnabdevanja ili rasvete. Na Velikom ratnom ostrvu, navodnjavanje se vrši vodom iz Dunava uz korišćenje pumpi. Na drugim lokacijama, korisnici donose vodu sa sobom, u balonima i flašama, pri dolasku u baštu. Deo korisnika prikuplja kišnicu sa krovova objekata.

U baštama se osim utilitarnih uzgajaju i cvetne kulture. Za razliku od bašte zajednice, u okviru koje je zabranjena sadnja perena, žbunja i drveća, baštenske kolonije su bogate drvenastim biljkama. Drveće je u pojedinim baštama zasađeno pre nekoliko decenija.

Slika 11. Prostor za odmor i druženje u baštenskoj koloniji na Velikom ratnom ostrvu (Čepić, 2018)

Slika 12. Pomoćni objekat od recikliranih materijala u baštenskoj koloniji u naselju Filmski grad (Čepić, 2018)

Bašte zajednice su formalno organizovane zajednice baštovana, kojima upravlja udruženje baštovana. Bašta zajednice „Baštalište“ se sastoji od 21 individualne parcele, zajedničke parcele o kojoj brine zajednica baštovana, ostalih zajedničkih površina (staze, ulaz, pergola i prostor za

²⁵ Izvori podataka: <https://gisbiotopa.beograd.gov.rs/Map>

²⁶ Izvor podataka <https://katastar.rgz.gov.rs/eKatastarPublic/PublicAccess.aspx>

²⁷ Površine baštenskih kolonija su preuzete iz karte biotopa (<https://gisbiotopa.beograd.gov.rs/Map>). Obilaskom terena, međutim, utvrđena je nedoslednost između površina kartiranih kao biotop „baštenska kolonija“ i realnih površina koje obrađuju korisnici. Tako su iz razgovora sa baštovanima, površine koje oni koriste i obrađuju kao bašte znatno veće od kartiranih.

sedenje), alatnice i šumarka u kom su kanisteri za zalivanje (Slika 13 i Slika 14). Površina individualne parcele iznosi 36 m². Baštovani plaćaju godišnju najamninu za korišćenje parcele, regulisani su načini korišćenja i obrađivanja, i postoji određeni nivo zajedništva u upravljanju baštom²⁸. Osim u gornjem delu parcele koji se ne obrađuje i na kom je očuvano drveće iz perioda pre formiranja bašte, na delu parcele sa baštama nema drveća: na individualnim površinama je jedino dozvoljeno uzgajanje jednogodišnjih biljaka, a na zajedničkoj parceli i perena.

Bašta zajednice nalazi se na zemljištu u privatnoj svojini, datom na korišćenje nevladinoj organizaciji koja je osnovala baštu zajednice i koja koordinira njenim upravljanjem.

Slika 13. Ortofoto snimak bašte zajednice u naselju Slanci (izvor: <https://gisbiotopa.beograd.gov.rs/Map>)

Slika 14. Parcele u bašti zajednice „Baštalište” u naselju Slanci (Čepić, 2018)

4.3 Rezultati polu-strukturisanih intervjuja i opažanja na terenu

4.3.1 Slojevitost značenja bašta i percipirani benefiti

Metodom tematske analize polu-strukturisanih intervjuja sa korisnicima bašta izdvojeno je sedam osnovnih tema koje se odnose na percipirane benefite bašta i to: sveža i zdrava hrana, proizvodno-ekonomski značaj bašte, restorativno iskustvo, fizička aktivnosti i zdravlje, samoostvarenje i učenje, društvena dimenzija i identitet (**Tabela 8**). U okviru teme „restorativno iskustvo” izdvojene su četiri podteme i to: „eskapizam”, „povezivanje sa prirodom”, „razonoda i rekreacija”, i „rad kao zadovoljstvo”. U okviru teme „društvena dimenzija bašte” izdvojene su dve podteme: „društvena interakcija” i „zajednica”.

²⁸ Lična komunikacija sa koordinatorkom udruženja „Baštalište“, marta 2017. god.

Tabela 8. Nazivi i opisi tema izdvojenih tematskom analizom kvalitativnih podataka dobijenih kroz intervju sa korisnicima bašta

TEMA	OPIS TEME
Sveža i zdrava hrana	Sveža i zdrava hrana, kontrolisani uslovi proizvodnje, „znam šta jedem”;
Proizvodno-ekonomski značaj bašte	Zadovoljenje potreba jednog ili više domaćinstava; ušteda; zarada kroz prodaju viškova;
Restorativno iskustvo	„Beg od kuće”; skretanje misli sa svakodnevice i problema; opuštanje i oslobađanje stresa; rad kao zadovoljstvo; povezivanje sa prirodom; odmor; razonoda i rekreacija;
Fizička aktivnost i zdravlje	Biti na vazduhu, kretati se i biti fizički aktivan; benefiti za zdravlje – mentalno i fizičko;
Samoostvarenje i učenje	Ponos i zadovoljstvo na uspeh bašte, kada biljke rastu i razvijaju se, bašta kao izazov, mogućnosti za učenje, eksperimentisanje, sticanje novih veština i lični razvoj; osećaj pripadanje i vlasništva, posedovanja (eng. <i>ownership</i>), nešto što si sam stvorio;
Društvena dimenzija	Druženje; poklanjanje voća i povrća; razmena sa komšijama; učenje od drugih; kvalitetno vreme sa porodicom; biti deo zajednice;
Identitet	Sećanja, kontinuitet, tradicija, transgeneracijska povezanost i pripadanje; veza sa mestom porekla; veza sa selom i prirodom;

4.3.1.1 Sveža i zdrava hrana

Mogućnost samostalnog uzgajanja voća i povrća u bašti, prema odgovorima baštovana, donosi niz benefita. Prvo, sveža hrana je u toku sezone lako dostupna, naročito kada su u pitanju privatne bašte. Dovoljno je izaći iz kuće i ubrati sveže plodove. Zatim, baštovani naglašavaju razliku u ukusu i kvalitetu domaćeg proizvoda i onog koji se kupuje na pijaci ili u supermarketu. Voće i povrće koje su sami uzgajili ukusnije je i „slade“ od onoga sa pijace. Osećaj zadovoljstva koji prati proces uzgajanja voća i povrća – od setve ili sadnje, preko nege, do ubiranja plodova i konzumacije, utiče na percepciju ukusa i uživanje u hrani. Mnogim baštovanima je važno da znaju kako je hrana proizvedena i, samim tim, koliko je bezbedna za ishranu. Briga da najmlađi u domaćinstvu, deca ili unuci, jedu zdravu hranu, jedan je od ključnih motiva za bavljenje baštom onih ispitanika koji imaju decu.

Kroz intervju sa članovima baštenske zajednice, primećeno je da je odluka da se bave baštom deo širih uverenja o značaju održivog načina života i zdrave životne sredine. Za pojedine baštovane, iskustvo rada u bašti, iako relativno novo, pokrenulo je niz promena u načinu života i odnosu prema životnoj sredini. Ovako jedna od članica zajednice opisuje svoje iskustvo:

„Ja sam mislila - sad ćemo mi tu da gajimo povrće, uberemo i to je to, nema ništa više. Ali, u stvari, onda počneš da razmišljaš o otpadu, o kompostiranju. Mi imamo sad kompost na terasi, ali pošto nije baš zgodno, odneli smo ga u baštu. Onda te bašta pokrene da razmišljaš o mnogim stvarima koje su vezane za životnu okolinu, za reciklažu. Ja sam na kraju došla i do toga da neću da kupujem novu garderobu (Zara, Mango, i to), jer se to šije negde za sitne pare, onda dođe ovde. A to sve počinje od toga kad ti kreneš da sadiš povrće.“
(BZ10²⁹)

Osim toga, primećeno je da bašta utiče na navike u ishrani i promenu odnosa prema hrani. Voće i povrće u bašti je lako dostupno u toku sezone, češće se bere i u većim količinama konzumira. Nakon života u stanu na Novom Beogradu, jedna od učesnica u istraživanju preselila se u naselje Surčin, u kuću sa dvorištem, u kom je odmah po preseljenju osnovala baštu:

²⁹ Oznake se odnose na ispitanike tri tipa bašta i to: BK01-BK06 baštenske kolonije, PB01-PB25 privatne bašte, BZ01-BZ14 baštenska zajednica.

„Znam da više jedem povrća i voća. Kad sam živela na Novom Beogradu, u sezoni kupim jednom – dva puta neko voće (breskve, kajsije), i to je to. Ja ovde imam najmanje 15 dana, od početka do kraja. Ubereš svoje, znaš da je zdravo.“ (PB01)

Baštovani konzumiraju sezonsko voće i povrće, ne samo zbog njihove dostupnosti u bašti, već i zbog promene svesti o značaju lokalne proizvodnje hrane. Ove promene pokreću i druge:

„Imam neku veću svest o važnosti povrća time što to gajim. Pa ćeš onda i na pijaci to češće da kupiš. S druge strane, ima nekih vrsta za kojima nisam bio lud, npr. tikva ili bundeva, ali pošto su one jako dobro rodile trebalo je naći recepte i stekne se afinitet prema nečemu (za jelo) što ranije nisam imao.“ (BZ05)

4.3.1.2 Proizvodno - ekonomski značaj bašte

Intervjui sa korisnicima bašta ukazali su na često ambivalentan odnos prema proizvodno-ekonomskoj funkciji bašte. Pitanja koja su imala za cilj da istraže ovu temu odnosila su se na motive za bavljenje baštom, u kojoj meri je bašta važan izvor hrane za domaćinstvo, postoji li potreba za dokupljivanjem sezonskog voća i povrća i u kojoj meri je samostalna proizvodnja značajna za smanjenje mesečnih troškova. Osim toga što su se subjektivni doživljaji razlikovali značajno između ispitanika, često su odgovori u toku pojedinačnih intervjuova zvučali kontradiktorno ili su se menjali u toku razgovora. U nastavku je odlomak odgovora iz jednog intervjuova na pitanje koliko je mogućnost uštede kroz smanjenje troškova nabavke voća i povrća značajan motiv za bavljenje baštom:

„Ušteda? Ma ne, to je sitno, zanemarljivo. Ovo je više da imaš za sebe. [...] Pa dobro, imamo sve za sebe, baš sve – od početka proleća do zime. Ima i za decu. Nije nam ovo potreba, imamo sasvim dovoljnu penziju. Ali, dobro dođe. Ništa ne kupujemo ovo što ima u bašti.“ (PB05)

Ispitanik tvrdi da je proizvodno-ekonomska funkcija bašte zanemarljiva, iako drugi deo odgovora sugerise značajnu proizvodnu funkciju bašte, koja obezbeđuje autonomiju ne samo jednog, već nekoliko domaćinstava u pogledu stepena obezbeđenosti voćem i povrćem. Na ovakvu percepciju baštovana utiče više faktora, kao što su niske cene voća i povrća na tržištu i neizvesnost prinosa, koji nisu potpuno pod kontrolom baštovana već zavise i od vremenskih uslova, kvaliteta zemljišta, pojave bolesti i štetočina. Jedne godine bašta može biti uspešna, a sledeće ne:

„U svakom slučaju ima koristi, ali ja to ne računam. Pošto nekad imam štetu, desi se da ništa ne uspe – ja to onda ne smatram nekim gubitkom.“ (PB08)

Subjektivni doživljaj proizvodno-ekonomskog značaja bašte mogao bi se predstaviti kao gradijent između dve krajnje, suprotstavljene percepcije – jedne, koja u bašti prepoznaje ne samo mogućnost uštede, već i zarade kroz prodaju voća, povrća i cveća, i druge, prema kojoj se bašta ne isplati i rashodi su veći od koristi. Između ova dva kraja smešteni su ostali doživljaji – od uštede kao neočekivanog, a dobrodošlog benefita, preko prepoznavanja određenih koristi (na primer, da se ne mora ići do radnje ili pijace, da se štedi gorivo i slično) do potpune nezainteresovanosti baštovana za ekonomsku funkciju bašte. U nastavku su ove razlike u percepciji predstavljene kroz opise i citate iz intervjuova.

Od učesnika u istraživanju, jedna četvrtina prodaje voće, povrće i/ili cveće i tako ostvaruje prihode. Za ispitanike koji prodaju svoje proizvode, bašta predstavlja osnovni izvor voća i povrća za domaćinstvo i značajno utiče na smanjenje troškova kupovine hrane. Zarada od prodaje nije, međutim, ocenjena kao značajan motiv za bavljenje baštom. Voće i povrće se uzgajaju najpre za sopstvene potrebe, a uglavnom se višak proizvoda prodaje.

Korisnici individualnih, privatnih bašta u spoljnim i rubnim zonama grada su mnogo češće govorili o „koristi“ ili „računici“ kao osnovnom izvoru motivacije za bavljenje baštom u odnosu na druge dve grupe baštovana. Koristi od bašte opisivane su na različite načine. Ispitanik iz naselja Ledine ima baštu površine 250 m² koju sa porodicom obrađuje poslednjih 18 godina. U okolini Knina, odakle su poreklom, bavili su se poljoprivredom. Ovako on opisuje „koristi“ od bašte:

„Samo za nas ovde, sad smo imali berbu graška – za nas dvoje obrali smo desetak kilograma graška, što je nama dovoljno za godinu dana. Krompira imamo za pola godine sa ove male površine u bašti. Imali bismo i za celu godinu, da je samo za nas – nego mi hranimo 12 članova iz bašte. Prošle godine smo dobili oko 60 – 70 kg krompira, graška oko desetak kilograma, salate imamo za celu godinu – imamo plastenik, zatim krastavce, paradajz, čeri paradajz – od svega pravimo zimnicu. Imamo skoro sve svoje iz bašte.“
(PB04)

U privatnim baštama može da se proizvede dovoljno hrane za potrebe nekoliko domaćinstava. Pored toga što se konzumira u svežem stanju, višak voća i povrća se obrađuje, procesira i koristi u vidu zimnice, sokova ili alkoholnih pića. Kao korist, doživljava se i to što je voće i povrće fizički lako dostupno, pa mogu da se ostvare uštede u vremenu i troškovima prevoza do mesta nabavke:

„Evo primera – potrebno ti je pola kilograma salate. Neko bi rekao – nije to skupo na pijaci. Ali sad računajte - odavde, ja treba da odem na pijacu u Surčin da bih kupio pola kilograma salate. Potrošiću na kartu autobusku toliko koliko košta salata. Druga stvar, izgubiću najmanje 40 minuta da sve obavim.“ (PB04)

Odgovori grupe baštovana sugerišu da ekonomsko razmišljanje relevantno i u samom planiranju bašte. Odluka o tome koje će se kulture gajiti bazira se na težnji da se ostvari što bolji ekonomski rezultat. Tako, pri planiranju bašte, pojedini ispitanici daju prednost kulturama koje imaju višu tržišnu vrednost i koje je isplativo uzgajati. Slično, opredeljenje za proizvodnju u zaštićenom prostoru plastenika ili staklenika ima veze sa visokim cenama kultura na početku i kraju vegetacione sezone. Domaćinstva koja imaju plastenik imaju pristup svežem voću i povrću u periodima kada je njihova cena na tržištu najviša, u rano proleće i kasnu jesen. Osim toga, plastenik omogućava da se u kontrolisanim uslovima, bez upotrebe hemijskih preparata, uzgaja voće i povrće koje je dostupno preko cele godine.

U naseljima u spoljnoj i rubnoj zoni grada (Žarkovo, Resnik, Surčin, Borča i Višnjica) postoje domaćinstva kojima je poljoprivredna proizvodnja osnovni ili značajan dopunski izvor prihoda i koja se poljoprivredom bave nekoliko generacija unazad. Oni obrađuju njive u blizini mesta stanovanja, van naselja, i te proizvode prodaju, a u samoj bašti u okviru okućnice uzgajaju voće i povrće za sopstvene potrebe. Broj poljoprivredno aktivnih domaćinstava se poslednjih decenija značajno smanjio a karakter ovih naselja se promenio od ruralnog ka urbanom.

Deo ispitanika smatra da je „bašta skupa igračka“ (BZ06) i da su su rashodi na kraju sezone veći od koristi. Osim direktnih materijalnih troškova, misli se i na uloženo vreme i troškove rada. Troškovi su naročito visoki kod članova baštenske zajednice, koji osim ulaganja u rasad i seme, prihranu biljaka i ostali materijal, navode i troškove iznajmljivanja parcele i prevoza. Zajedničko za ovu grupu ispitanika jeste to da ih za bavljenje baštom po pravilu motivišu drugi, neekonomski razlozi.

Na kraju, odgovori baštovana ukazuju najčešće na indirektnu ekonomsku benefite kao što su dostupnost sveže i bezbedne hrane u značajnim količinama, kada se deo proizvoda poklanja široj porodici, a višak se prodaje ili se od njega priprema zimnica. Većina ispitanika nije motivisana ekonomskim razlozima. Ušteda se doživljava kao pozitivna okolnost, a ne kao osnovni motiv za

bavljenje baštom, pa se može zaključiti da se većina ispitanika ne bavi baštom iz neophodnosti i egzistencijalnih potreba.

Niko od učesnika u istraživanju se do sada nije bavio kalkulacijom troškova i prinosa vezanih za baštu.

4.3.1.3 Restorativno iskustvo

Restorativno iskustvo boravka i rada u bašti, koje su pojedini ispitanici opisivali rečima „*terapijsko*” i „*lekovito*”, odnosi se na mogućnost opuštanja, oporavka i odmora; vezuje se za boravak napolju, u prirodi, i za osećaj zadovoljstva prilikom rada u bašti. Primećeno je da se čulni doživljaji prirode poput kontakta sa zemljom i biljkama, zvukova ptica i insekata i posmatranje živog sveta, uglavnom dovode u vezu sa osećajem zadovoljstva. Osim toga, baštovani vrednuju mogućnost predaha od života u gradu i svakodnevnih obaveza i odgovornosti, i osećaj uživanja i emocionalne ispunjenosti u toku laganog fizičkog rada. Za starije baštovane su boravak i rad u bašti način da se ispuni slobodno vreme i radi nešto korisno. U poređenju sa preostalim šest tema, restorativno iskustvo je izrazito vrednovano u odgovorima korisnika baštenskih kolonija i bašte zajednice, a nešto manje u odgovorima korisnika privatnih bašta. Srazmerno broju ispitanika unutar tri kategorije bašta, eskapizam, razonoda i rekreacija, i rad kao zadovoljstvo najčešće su pominjani u odgovorima korisnika baštenskih kolonija; povezivanje sa prirodom su kao benefit najčešće navodili članovi bašte zajednice.

4.3.1.3.1 Eskapizam

Eskapizam se odnosi na mogućnost predaha od realnosti kroz „beg od kuće” i isključivanje od problema. Ispitanici su primetili da prilikom aktivnosti u bašti misli odlutaju, čovek se opusti i ne razmišlja, a fokus je samo na onome što se radi u tom trenutku. U toku ovih aktivnosti menja se percepcija vremena:

„Obično mislim da ću da ostanem jedan do dva sata, a ostanem mnogo duže. [...] Dešavalo mi se da me zatekne noć u bašti, potpuno izgubim pojam o vremenu.“ (BZ05)

U bašti se pronalazi sigurnost, utočište, smisao i svrha. O ovakvom doživljaju svedoče najviše ispitanici iz baštenskih kolonija, za koje odlazak u baštu podrazumeva izmeštanje iz svog ličnog i porodičnog okruženja, motiviše ih da budu aktivni i budi kod njih volju za životom:

„Ja jedva čekam da ustanem i da dođem ovde. Ovde mi je merak, tu izađem svaki čas, stalno sam napolju. Ja tamo sedim i televiziju ne mogu više da gledam. Muziku, sport – ni to više ne mogu. Godine čine svoje. Nisam više zainteresovan za to. Volim, gledam baštu.“ (BK05)

Stariji ispitanici iz baštenskih kolonija u bašti pronalaze utehu: boravak u prirodi, aktivnosti u bašti i kontakt sa drugima čine da se osećaju manje izolovano, naročito nakon gubitka bliske osobe:

„Ne razmišljam ni o čemu. O problemima i šta ja znam. A pogotovo sada kad mi je žena umrla. Manje pažnje imaš od dece nego od partnera. I onda izbegneš to – to te malo opušta. Kad dođeš ovde, ne razmišljaš ni o čemu, nego šta ćeš uraditi.“ (BK01)

Nekoliko ispitanika je prepoznalo neposrednu vezu između mentalnog zdravlja i boravka i rada u bašti. Jedna od učesnica u istraživanju, stara 70 godina, dolazi u baštensku koloniju najviše „zbog

zdravlja”. Skretanje misli sa svakodnevice, bolesti i problema pomoglo joj je da se emotivno oseća bolje i da smanji dozu farmakoterapije. Ovako opisuje šta za nju znači mogućnost boravka u bašti:

„Volim da radim, puno volim da radim. Dosadno je sedeti u četiri zida. [...] Puno mi znači da radim u bašti.” (BK02)

4.3.1.3.2 Povezivanje sa prirodom

Baštovani su pažljivi posmatrači, zainteresovani za procese u prirodi pri čemu se oslanjaju na svoja čulna iskustva i doživljaje bašte - miris zemlje, trave i biljaka, zvukovi insekata i ptica, i ukus svežeg povrća. Baštovanka iz Koteža ovako je opisala doživljaj boravka u bašti:

„Je l' čuješ – ptice sve vreme pevaju. Inače, kad padne kiša, ja dođem ovde, listovi na drveću trepere, to je prosto jedna sreća da ti gledaš to. Najviše volim to.“ (PB08)

Više ispitanika je opisalo kako uživa u procesu transformacije bašte – u tome da posmatraju i prate kako biljke rastu i razvijaju se. Ovaj proces izaziva prijatne emocije i zadivljenost životom:

„Ja svako jutro (baštu) obiđem, vidim. Kad biljka izviruje iz zemlje, kad niče, meni to znači, ja se radujem tome, ja to volim.“ (PB01)

Nekada je manje bitno da se ubere plod, koliko je važno da se isprati prirodni ciklus i oseti zadovoljstvo zbog doprinosa tom procesu. Bašta i biljke su rezultat rada, brige i nege baštovana.

Odnos sa biljkama i sa živim svetom u bašti nije jednostran. Uspeh bašte nije u potpunosti pod kontrolom baštovana, već zavisi od vremenskih uslova, od zemljišta, od pojave bolesti i štetočina, pa ishod uložene rada prati neizvesnost. Tako rad u bašti uči strpljenju i drugačijem odnosu prema prirodi.

Posmatranje prirodnih procesa u bašti i odnosa u prirodi podstiče samorefleksiju i otvara prostor za kognitivni, kreativni i spiritualni razvoj pojedinca:

„[...] dosta toga sam naučio od samih biljaka, kako one opstaju, njihov životni ciklus. Malo je više filozofski pogled. Naučio sam i o biljkama, i od biljaka.“ (BZ04)

4.3.1.3.3 Razonoda i rekreacija

Ispitanicima iz baštenskih kolonija, koji su u proseku stariji od 70 godina, bašta naročito znači kao način da se ispuni slobodno vreme i da se rasonode, a aktivnosti u bašti su opisivali kao „*zanimaciju*” i „*rekreaciju*”. S druge strane, vreme u bašti je korisno i „*ciljano*” provedeno vreme, što je velikom broju ispitanika važan aspekt koji ovu aktivnost izdvaja i razlikuje od ostalih načina da se ispuni slobodno vreme:

„Da nema bašte, ja bih nekuda šetao, lutao, ovako ipak nešto i privredim. Ima čovek sa čim da se zanima.” (PB11)

Nekoliko mlađih, radno aktivnih ispitanika – korisnika privatnih bašta i bašte zajednice – bavljenje baštom opisalo je kao „*hobi*” i način da se čovek odmori nakon radnog dana provedenog u zatvorenom prostoru.

4.3.1.3.4 Rad kao zadovoljstvo

Većina baštovana je opisala rad u bašti kao relaksirajuću aktivnost koja im pričinjava zadovoljstvo. Kao što je iznad navedeno, vreme koje se provodi u bašti je, s jedne strane, slobodno vreme koje je potrebno ispuniti. S druge strane, to je korisno provedeno vreme u toku kog se nešto proizvede i stvori. Rad baštovanu donosi osećaj svrhe i smisla - da radi nešto korisno za sebe i svoje zdravlje, i da doprinosi domaćinstvu:

„Ja, koliko bi trebalo da idem da šetam, ja tu energiju potrošim tu u svom dvorištu i imam kol'ko – tol'ko koristi. Ako bih išao samo da šetam, imao bih koristi za zdravlje, al' ne bih imao ništa da uberem.“ (PB20)

Za starije baštovane, koji su od detinjstva imali iskustva sa baštom, rad u bašti je navika i svakodnevna aktivnost koja se podrazumeva i koja se dovodi u vezu sa voljom, zdravljem i životnom energijom:

„Naučili smo raditi, od malena. U Kninu smo mi radili mnogo. Onaj ko nešto nauči, nije lako to da promeni. Jedino silom prilika, ako oboliš, pa ne možeš da radiš.“ (PB05)

Rad u bašti je i pitanje odluke – za razliku od grupe starijih baštovana iz baštenskih kolonija i privatnih bašta, kojima aktivnosti u bašti znače „za ubijanje vremena“, odgovori mlađih ispitanika iz bašte zajednice sugerišu da je u pitanju izbor da se vreme posveti aktivnostima koje za njih imaju značenje i smisao:

„Čovek bira šta će da radi, ne zato što ne znam šta ću sa sobom, pa idem u baštu. Ja to biram, to je moj izbor.“ (BZ06)

4.3.1.4 Fizička aktivnost i zdravlje

Baviti se baštom podrazumeva fizičku aktivnost, koju baštovani uobičajeno vezuju za zdravlje i održavanje zdravlja. Stariji ispitanici, koji nisu više radno aktivni, navode kao jedan od ključnih motiva za bavljenje baštom mogućnost da budu fizički aktivni i da provode vreme na svežem vazduhu, a rad u bašti dovode direktno u vezu sa svojim fizičkim zdravljem. Aktivnosti u bašti se opisuju kao lagane i umerene, a rad se obavlja sa pauzama i kontrolisano, tako da ne dođe do preteranog zamora. Ovakve aktivnosti se opisuju kao izvor zadovoljstva. Korisnik baštenske kolonije na Velikom ratnom ostrvu, star 89 godina, sledećim rečima opisuje značaj boravka i rada u bašti za svoje zdravlje:

„Sad ću vam ispričati. Ja sam bio krajem novembra kod kardiologa. [...] Završili smo posao i onda on kaže: „Koliko imaš godina?“ Ja kažem: „Osamdesetdevet nemam punih.“ On zove sestru: „Vidi“, kaže, „čovek, 89 godina, kako izgleda!“ Šta je tu u pitanju – ja kažem njemu: „Prvo - fizička aktivnost, broj jedan. Onda, poštovanje ovih pravila ishrane.“ (BK04)

Međutim, nekoliko učesnika u istraživanju svedočilo je o tome kako rad u bašti ume da bude fizički zahtevan i iscrpljujući, naročito kada su u pitanju starije osobe sa zdravstvenim problemima.

Pojedine aktivnosti u bašti se kod mlađe populacije doživljavaju kao alternativa standardnim oblicima rekreacije, koje u izvesnoj meri mogu da zamene sport i vežbanje. Ovo je naglašeno u kontekstu sedentarnog načina života i povećanog svakodnevnog stresa, koji prate život radno aktivnog stanovništva u gradu.

4.3.1.5 Samoostvarenje i učenje

Osećaj zadovoljstva „*da imaš nešto što si sam napravio*“ (BZ03) je važan aspekt rada. Njega prati osećaj ponosa na uspeh svoje bašte. Često u govoru baštovani naglašavaju da je u pitanju njihov proizvod: „*moj paradajz, moj luk, moja salata*“ (PB20). Osim toga, potvrda koja dolazi spolja, od drugih ljudi, pruža poseban osećaj zadovoljstva i samopoštovanja mnogim baštovanima.

Za manje iskusne baštovane, bašta predstavlja izazov. Isplanirati parcelu, izabrati kulture prema principu „dobrih suseda“, savladati sezonsku dinamiku radova u bašti, veštine su i znanja koje novi baštovani stiču u toku procesa rada. Kroz proces učenja i eksperimentisanja, bašta postaje mesto za igru u kom se istražuje i stvara. Takav odnos prema bašti podstiče uzbuđenje i kreativnost kod baštovana:

„Kada bi mi neko rekao - radi isto što i prošle godine, da bukvalno iste biljke sadiš kao prošle godine, da ništa ne pokušaš što je neobično, ja bih rekao: „Pa, ne zanima me.“ (BZ05)

4.3.1.6 Društvena dimenzija bašte

Pod društvenom dimenzijom bašte misli se na one aspekte boravka i rada u bašti koji podrazumevaju aktivne međuljudske odnose - odnose između članova porodice, s jedne strane, i odnose sa drugim baštovanima, komšijama, prijateljima i poznanicima, s druge strane. Izdvojene su dve podteme: jedna je „društvena interakcija“ i odnosi se na druženje ili kratkotrajnu interakciju, i aktivnosti razmene proizvoda, materijala, znanja i iskustava između baštovana, baštovana i njihovih članova porodice, i baštovana i ostalih pojedinaca ili grupa; druga je „značenje zajednice“, koja se isključivo odnosi na članove bašte zajednice. Mogućnost društvene interakcije sa članovima porodice i drugim baštovanima najviše je vrednovana od strane ispitanika u baštenskim kolonijama (proporcionalno u odnosu na broj ispitanika, ova podtema se najčešće pojavljivala u odgovorima baštovana iz baštenskih kolonija), a značenje zajednice se više puta javilo kao pitanje od značaja za članove bašte zajednice.

4.3.1.6.1 Društvena interakcija

Učesnici u istraživanju uglavnom nisu navodili druženje i povezivanje sa drugima kao značajne motive za bavljenje baštom. Ipak, opažanja na terenu i analiza intervjua otkrili su neke relevantne društvene aspekte boravka i aktivnosti u bašti. Rezultati istraživanja sugerišu da priroda međuljudskih odnosa, intenzitet i frekvencija društvene interakcije u bašti zavise, između ostalog, od tipa bašte.

U privatnim baštama obično postoji neformalna podela poslova između članova domaćinstva. Često je dvoje ili više članova domaćinstva angažovano u bašti i obično se radovi izvode zajedno, istovremeno. Praksa da se višak voća i povrća deli sa članovima proširene porodice, sa komšijama, prijateljima ili poznanicima, da se razmenjuju materijal (rasad i seme) i saveti o uzgajanju biljaka, kultivaciji zemljišta i zaštiti od bolesti i štetočina sa onima koji imaju baštu, nalazi se u osnovi interakcije korisnika privatnih bašta sa drugim ljudima.

Baštovani iz baštenskih kolonija cene kontakt sa drugima i mogućnost razmene i druženja u bašti. Pri obilasku baštenskih kolonija, često smo sretali baštovane u društvu jedni drugih. Jedna od učesnica u istraživanju iz baštenske kolonije na Novom Beogradu, stara 70 godina, opisala je vrednost koju za nju ima prisustvo drugih ljudi i mogućnost makar kratke interakcije sledećim rečima:

„Ovde volim kad neko prođe, pa mi se javi, pa se ja njemu javim. [...] Ja volim sa komšijom kad prođe da popričam.“ (BK02)

Baštenske kolonije su mesta udaljena od privatnog prostora doma. Svih šest učesnika u istraživanju su u okviru svojih parcela izdvojili prostor za odmor i druženje i opremili ga stolovima i stolicama ili klupama. Ispitanici su populacija u proseku starija od 70 godina starosti i žive u stambenim zgradama u blizini baštenskih kolonija, što delom objašnjava potrebu za društvenom interakcijom i provođenjem vremena napolju. Baštovani se uglavnom poznaju dosta dugo - u nekim slučajevima dve ili tri decenije. Tako dvojica baštovana na Velikom ratnom ostrvu, starosti 70 i 89 godina, baštu obrađuju zajedno skoro dvadeset godina. Ovako jedan od njih opisuje druženje u bašti:

„Kad imamo malo slobodnog vremena, onda odigramo partiju šaha. Sednemo, popijemo neko piće, kafu, družimo se. Bude lepo.“ (BK04)

Osim toga, parcele u baštenskim kolonijama služe i kao produženi privatni prostor doma, gde se mlađi članovi porodice i prijatelji pridružuju vikendom i praznicima, kada se organizuju zajedničke aktivnosti u bašti.

Za razliku od baštenskih kolonija, u bašti zajednice se baštovani kraće poznaju - od nekoliko dana do nekoliko godina. Prosečna starost ispitanika je 46 godina, a većina su radno aktivni. Druženje i provođenje vremena sa drugim baštovanima najčešće nije navođeno kao motiv za bavljenje baštom ove grupe ispitanika. Ipak, većini članova bašte zajednice prija što u bašti mogu da sretnu druge baštovane sa kojima razmenjuju znanja i iskustva. Mogućnost sticanja novih veština, radoznalost u vezi sa praksama koje drugi primenjuju, zadovoljstvo u učenju od drugih i deljenju svojih iskustava sa drugima, nalaze se u osnovi društvene interakcije između članova zajednice. Saveti od iskusnijih baštovana posebno su dragoceni za nove članove zajednice. Na pitanje da li bi radije obrađivao privatnu baštu ili baštu u zajednici, jedan baštovan je odgovorio:

„Da su isti uslovi, opet bi mi bilo zanimljivije u baštenskoj zajednici, pošto dođu ljudi i pitaju šta da rade, pričaju šta sade. Pogledaj samo koliko raznolikih stilova pritki ima u Baštalištu - samim tim gledaš, pratiš i možeš da naučiš šta je najbolje. Svakako mi znači što imam koga da pitam ponekad nešto.“ (BZ02)

Članovi bašte zajednice u baštu rado dovode decu i druge članove porodice, i cene mogućnost da kroz aktivnosti u bašti provedu kvalitetno vreme sa porodicom. Ovako članica bašte zajednice opisuje aktivnosti u bašti:

“Umesto da sedimo ispred tv-a, [...], umesto da nam dođe neko i pričamo prazne priče po hiljaditi put, ja dođem u baštu i srećna sam. [...] I onda izvučem još i sina, da budemo nešto napolju, da učimo. To mi je isto bitan porodičan trenutak, da budemo zajedno.“ (BZ03)

Na kraju, deo baštovana dolazi u baštu zajednice u potrazi za osećajem mira i samoće. Njima je boravak u prirodi i „povezivanje sa biljkama i insektima“ važniji od povezivanja sa ljudima (CG02). Zanimljivo je, međutim, da svi ispitanici cene udaljeno, nenametljivo prisustvo poznatih ljudi u bašti i mogućnost da se sretnu drugi baštovani pri dolasku u baštu.

4.3.1.6.2 Značenje zajednice

Značenje koncepta „zajednice“ pokrenuto je u intervjuima sa članovima bašte zajednice „Baštalište“.

Članovi baštenske zajednice dele interesovanja kao što su uzgajanje voća i povrća u bezbednim i kontrolisanim uslovima, boravak napolju, u prirodi, i osećaj relaksacije. Pored toga, članovi baštenske zajednice su se okupili oko principa organske poljoprivrede i obavezali se da u bašti ne koriste sredstva koja mogu biti štetna po ljude i životnu sredinu. Mnogi ispitanici doživljavaju baštensku

zajednicu kao zajednicu istomišljenika, s obzirom na sličan odnos prema proizvodnji hrane i životnoj sredini. Za neke ispitanike, ovo je bio važan razlog zašto su se uopšte pridružili zajednici. S druge strane, zajednička interesovanja ne znače nužno i biske odnose između članova zajednice. Bašta ima potencijal da privuče raznoliku grupu pojedinaca, koji, osim baštovanstva, ne dele druga interesovanja, ciljeve ili motive. Na primer, intervjui sa članovima baštenske zajednice su otkrili da nemaju svi ispitanici potrebu da budu aktivni članovi zajednice ili da se povežu sa drugima. Neki su se baštenskoj zajednici priključili isključivo iz želje da rade u bašti, da budu u kontaktu sa prirodom i da ispune vreme kvalitetnim aktivnostima.

Pojedini ispitanici su uvereni da je zajednica moguća jedino ako postoje zajedničke aktivnosti oko kojih bi se članovi okupili kao što su obrađivanje zajedničke parcele, radne akcije čišćenja staza i ulaza, organizovanje događaja, sastanaka i druženja. Pitanje postojanja zajedničke parcele postaje „ideološko pitanje“:

„Slično je u stambenoj zajednici. U zgradi svako ima stan, i tu postoji neka zajednička prostorija. Mislim da treba da postoji neki zajednički poduhvat, da se proba bar.“ (BZ05)

Za nekoliko ispitanika prioritet je aktivna i jaka zajednica, koja se odražava na rešavanje praktičnih problema u bašti, kao što su vodosnabdevanje i instalacija sistema za zalivanje, održavanje zajedničkih površina ulaza i staza, nabavka stajnjaka, prevrtanje komposta, i slično. Kod dela ispitanika se interesovanje za organizaciju zajednice razvilo vremenom kroz redovno učešće na sastancima, organizovanje zajedničkih aktivnosti i rešavanje pitanja od značaja za zajednicu. U zavisnosti od ličnih obaveza, članovi imaju manje ili više vremena da se posvete bašti i zajedničkim aktivnostima, a stepen učešća menja se u zavisnosti od okolnosti.

Jasna distinkcija između privatnog i zajedničkog prostora i pravila upravljanja važni su jednom delu zajednice. Prioritet im je individualna parcela, koju samostalno obrađuju a u održavanju i nezi zajedničkih površina učestvuju „koliko mogu“. Ipak, većina ispitanika se slaže da se angažovanje oko „zajedničkog“ svodi na pojedinca – na onog „ko ima vremena“ i ko je spreman da preuzme odgovornost:

„Mi smo i dalje previše u individualnom modu kao društvo, stalno se očekuje da će neko drugi preuzeti odgovornost. I od tog dela sam odustala. Uglavnom za stvari koje su meni bile bitne sam sama preuzimala odgovornost, ali uvek mora postojati jedna osoba koja je odgovorna za akciju. Inače kolektivna odgovornost ne radi, ne funkcioniše.“ (BZ12)

4.3.1.7 Identitet

Ovom temom su obuhvaćena iskustva i doživljaji baštovana koji se odnose na sećanja iz detinjstva, vezanost za predeo porekla, za selo i prirodu, tradiciju i kontinuitet u praksama obrađivanja zemljišta. Ovo je jedina od sedam tema koja nije eksplicitno prepoznata od strane ispitanika kao motiv za bavljenje baštom ili benefit rada u bašti, već je identifikovana posredno, kroz podpitanja u intervjuu i kroz zapažanja na terenu.

Nekoliko ispitanika koji su detinjstvo ili njegov deo proveli na selu, opisali su sećanja koja ožive prilikom dolaska u baštu:

„Kad stignem u baštu gore, kao zavesa da se spusti. Pošto sam odrastao na selu, volim zemlju, miris zemlje, trave. Kad osetim taj miris, to je bukvalno čišćenje (organizma). [...] Vuče me nazad miris zemlje, miris pokošene trave, deteline. Povezuje me nazad sa detinjstvom.“ (BZ04)

Baštovani su se prisećali iskustava iz detinjstva koja vezuju za specifične jestive vrste tipične za podneblje iz kojeg potiču i opisivali emotivne veze sa predelima svog porekla. Ispitanik poreklom iz Hrvatske opisao je doživljaje ovim rečima:

„Ovo je smokva – mi obožavamo smokvu, Dalmatinci. Kad smo živeli u Dalmaciji, to nam je hrana bila. Ja sam smokve voleo ujutru, u izlasku sunca, da jedem, i poneseš parče hleba. I sa smokve kad berem, ona je hladna kao iz frižidera, noć je rashladi. A ovako sada, kada bih kupio smokvu na pijaci, može da stoji pet dana, neću je uzeti. Nije to taj ambijent, gde je jedeš.“
(PB04)

Kod nekoliko baštovana starije generacije, koji su se u Beograd doselili iz ruralnih krajeva, očuvao se odnos prema bašti kao nečemu što se podrazumeva - kao poznatom načinu života, koji je deo svakodnevnih aktivnosti članova domaćinstva:

„U kraju gde sam ja rastao, bašta je bila logična. Bila je sramota ako nemaš baštu.“ (PB22)

Baštovani su na emotivan način govorili o načinima na koji su njihovi roditelji obrađivali zemlju, pa se njihovo bavljenje baštom može tumačiti kao nastavak tradicije i očuvanje porodičnog nasleđa. Nekoliko korisnika privatnih bašta ukazalo je na to da nemaju potrebu da eksperimentišu u radu - da isprobavaju nove tehnike kultivacije ili uzgajaju druge kulture:

„Zato što želim po starim običajima da radim, to je stabilno, uhodan je sistem. Znamo da ne možemo nešto gajiti što zahteva, na primer, puno vode.“
(PB04)

O emotivnoj potrebi da se napravi veza između generacija i da se kreiraju zajednička sećanja, govorio je baštovan iz baštenske zajednice, star 32 godine. Rođen i odrastao u Beogradu, kao treća generacija koja živi u gradu, nikada nije imao vezu sa selom, iako je za tim kao dete osećao potrebu. U odraslom dobu, želi da se kroz baštu poveže sa svojom decom:

„Sinulo mi je da mogu na taj način nešto da im ostavim. Možda je i preambiciozno s moje strane, ali bih voleo da se toga sećaju, da su sa mamom i tatom vikendom išle u baštu. To ja nisam imao, a to mi se sviđa oduvek.“
(BZ01)

Drveće se u intervjuima više puta pojavilo kao simbol dugovečnosti, kontinuiteta i transgeneracijskog prenosa sećanja. U baštenskim kolonijama, koje postoje već nekoliko decenija, drveće svedoči o kontinuitetu kolonije i o ličnim istorijama. Na Velikom ratnom ostrvu, korisnik bašte u baštenskoj koloniji govorio je s ponosom o jasenovima koje su posadili njegovi rođaci pre 35 godina i koji su još uvek tu, kao deo bašte koju je on nasledio i koju danas obrađuje.

4.3.2 Profili korisnika urbanih bašta

Intervjui sa korisnicima privatnih bašta, baštenskih kolonija i bašte zajednice ukazali su na širok spektar različitih iskustava, doživljaja i stavova baštovana, koji oblikuju njihov odnos prema bašti i radu u bašti. Izdvajaju se dva profila baštovana, čija iskustva i doživljaji predstavljaju krajnje polove ovog spektra. Ukratko bi se ova dva profila mogla opisati na sledeći način: 1) baštovani koji su najčešće poreklom sa sela i koji su se od detinjstva bavili poljoprivredom ili baštom, kojima se bašta podrazumeva kao logičan način da se ispuni slobodno vreme i radi nešto korisno, i 2) nova generacija baštovana, kojima bašta predstavlja izazov i koji uče kako da uzgajaju voće i povrće, kojima je rad u bašti svestan izbor i deo je potrebe da se uzgaja zdrava hrana, u zdravoj životnoj sredini, često kao

deo šire zajednice okupljene oko pitanja urbane poljoprivrede. U nastavku su detaljnije ilustrovana dva profila baštovana, koja su nazvana „stari” i „novi” baštovani, kroz opise i odlomke iz intervjua.

„Stari baštovani” su najčešće starije osobe, sa višegodišnjim ili višedecenijskim iskustvom u bavljenju baštom, koje uglavnom uzgajaju voće i povrće u okviru okućnice u spoljnim i rubnim zonama grada. Stari baštovan je „*naučio raditi*” i rad u bašti mu pričinjava zadovoljstvo, deo je svakodnevnih rutine i način da se ispuni slobodno vreme, naročito kada je osoba u penziji, o čemu svedoči baštovanka iz Resnika, stara 69 godina:

„Ne mogu da sedim besposlena. I kad sam bila zaposlena, pre penzije, imala sam baštu. Imala sam volju. Ja ne mogu da sedim. Glupo mi je da imam dvorište a da u njemu nema ništa.” (PB21)

Kada govori o bašti, „stari baštovan” je pragmatičan i često govori o „*koristima*” koje ima od bašte. Koristi se, s jedne strane, odnose na mogućnosti da se zadovolje potrebe domaćinstva za voćem i povrćem i da se proizvede dovoljno hrane za decu i njihove porodice. S druge strane, koristi se odnosi na zdravu ishranu, fizičku aktivnost i boravak napolju. „Stari baštovani” vrednuju značaj koji rad u bašti ima za zdravlje. Kada se aktivnosti u bašti organizuju tako da odgovaraju mogućnostima i fizičkoj sposobnosti baštovana, tada „stari baštovan” govori o radu u bašti kao rekreaciji i uživanju, a aktivnosti se organizuju tako da ne zamaraju i ne opterećuju:

„Ujutru u 5 sati ja se dižem, obiđem šta treba, okopam, počupam korov, zalijem. To mi je zadovoljstvo. Oko 9 sati idem u kuću oko ručka. Onda legnem, do 6 sati odmaram. Imam tempo.” (PB05)

U suprotnom, u domaćinstvima u kojima bašta predstavlja izvor prihoda a fizičke sposobnosti baštovana i zdravstveno stanje nisu u skladu sa fizički zahtevnim aktivnostima, rad u bašti se opisuje kao obaveza i opterećenje koje ne pričinjava zadovoljstvo.

„Novi baštovani”, s druge strane, imaju malo ili nemaju uopšte prethodnog iskustva u poljoprivredi ili radu u bašti, kroz rad u bašti uče o biljkama, hortikulturi i poljoprivredi i ovaj proces doživljavaju kao izazov:

„Mislila sam da ćemo da budemo uspešniji u bašti. Nešto je baš lako, a nešto i nije toliko lako. Neke stvari nam uspevaju, kao paradajz koji rodi svake godine super, ali nešto nam ne uspeva. [...] Prvo smo bili skeptični. Gde ćemo mi da sadimo baštu, kad mi ne znamo to da radimo. Ali smo rešili da probamo. Posle nekog vremena smo se baš primili.” (BZ10)

Najčešće su „novi baštovani” rođeni ili odrasli u gradu. Boravak u bašti obično opisuju kroz čulna iskustva i doživljaje prirode, a vreme u bašti naročito cene zbog mogućnosti kontakta sa zemljom, biljkama i drugim živim svetom. Priroda se često opisuje kao izvor fascinacije, interesovanja i prijatnih emocija:

„Zadivljenost celim procesom, od nastanka do celog zapisa i ploda, fascinira me život kao takav. Prelepo je imati plodove, to je prelep deo. Kontakt sa zemljom, to me vraća nekoj jednostavnosti postojanja.” (BZ12)

„Novi baštovani” su posvećeni organskim principima biljne proizvodnje i zainteresovani su za pitanje porekla hrane. U određenim fazama života se zabrinutost za kvalitet i bezbednost hrane, koja se svakodnevno kupuje i konzumira, naročito pojačava, što je slučaj kod mladih porodica sa malom decom, gde je izvor motivacije za proizvodnju voća i povrća zdrava ishrana dece. Kod drugih, rad u

zatvorenom prostoru i, generalno, sedentarni način života, potreba da se promeni svakodnevna rutina i da se nauči nešto novo, okidači su za početak bavljenja baštom.

Nova generacija baštovana koristi postojeći tehnološki i društveni kapital za razmenu informacija, znanja i veština kroz društvene mreže i literaturu dostupnu onlajn, kroz događaje, seminare i radionice u organizaciji formalnih i neformalnih udruženja okupljenih oko pitanja urbane poljoprivrede.

„Novi baštovani” najčešće nemaju puno slobodnog vremena na raspolaganju. Rad u bašti za njih ne predstavlja „ispunjenje vremena”, već je u pitanju svesna odluka da se vreme posveti uzgajanju biljaka i brizi o bašti.

Na kraju, „novim baštovanima” nije toliko važan proizvodni i ekonomski aspekt uzgajanja voća i povrća. Važniji su im drugi benefiti:

„Nije mi toliko bitno da pojedem plod, koliko mi je važno kad vidim da je biljka porasla. Ponekad se desi i da ne uberemo plod, nema veze.” (BZ10)

4.4 Diskusija rezultata kvalitativne faze istraživanja

4.4.1 Materijalni i nematerijalni benefiti bašta

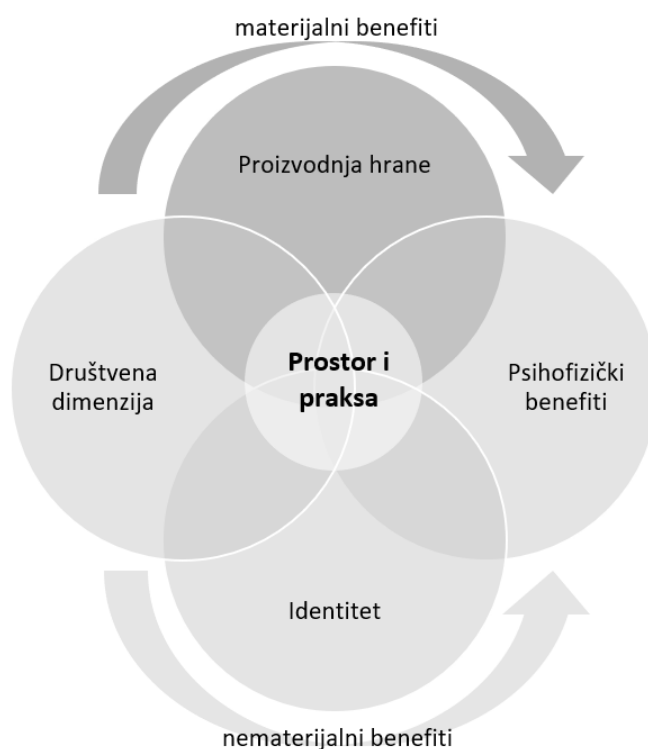
Teme koje su izdvojene u procesu analize kvalitativnih podataka tumače se kao percipirani benefiti boravka i rada u bašti. Posmatrajući navedene benefite kroz okvir usluga ekosistema, mogu se izdvojiti dve osnovne grupe: benefiti koji proizilaze iz usluga snabdevanja (proizvodnja hrane i ostali materijalni benefiti) i benefiti koji su vezani za usluge od kulturnog značaja (psihofizički benefiti boravka i rada u bašti, društvena dimenzija i identitet) (**Tabela 9**). U pitanju su finalne usluge ekosistema koje ljudi mogu relativno lako da percipiraju i vrednuju, jer su direktno povezane sa dobrima koja se ostvaruju od ekosistema bašta (Georgina et al., 2011). Sličnu podelu benefita bašta utvrdili su Stiven i Rejčel Kaplan u istraživanju sprovedenom sedamdesetih godina prošlog veka na uzorku od više od 4.000 ispitanika, kada se u rezultatima jasno izdvojila grupa materijalnih koristi kao što su značaj uzgajanja sopstvene hrane, smanjenje troškova i zadovoljstvo od ubiranja plodova, i grupa ostalih nematerijalnih koristi kao što su mir i tišina, fascinacija prirodom, čulni doživljaji, deljenje proizvoda iz bašte sa drugima, istraživanje i eksperimentisanje, učenje i razmena znanja, urednost bašte (Kaplan & Kaplan, 1989).

Tabela 9. Klasifikacija izdvojenih podtema, tema i dimenzija u odnosu na usluge ekosistema

	PODTEME	TEME	DIMENZIJE
USLUGE SNABDEVANJA		Proizvodno-ekonomski značaj bašte Zdrava hrana	Proizvodnja hrane i ostali materijalni benefiti bašta
USLUGE OD KULTURNOG ZNAČAJA	Eskapizam Povezivanje s prirodom Rad kao zadovoljstvo Razonoda i rekreacija	Restorativno iskustvo Fizička aktivnost i zdravlje Samoostvarenje i učenje	Psihofizički benefiti boravka i rada u bašti: „Bašta me održava!”
	Zajednica Društvena interakcija	Društvena dimenzija	Društvena dimenzija bašta i pitanje zajednice
		Identitet	Identitet i mogućnosti razvoja osećaja vezanosti za mesto

Jedan od najznačajnijih rezultata kvalitativnog dela istraživanja jeste razumevanje da su percipirani benefiti urbanih bašta rezultat procesa ko-kreacije između čoveka i njegove okoline, što odgovara konceptualnom okviru UKNEA (UKNEA, 2014). Usluge snabdevanja i usluge od kulturnog značaja ne obezbeđuju zeleni prostori bašta sami po sebi. Ove usluge i benefiti koji iz njih proizilaze rezultat su interakcije čoveka i prirode, odnosno aktivnosti, kulturnih praksi i boravka u bašti (u nastavku *okupacija*) i samog prostora bašte. Okupacija je pokretač, a fizički prostor bašte i priroda su medijum za ostvarivanje benefita.

Grupisanjem tema izdvojene su četiri dimenzije benefita koje su rezultat interakcije prostora i prakse (okupacije): proizvodnja hrane i ostali materijalni benefiti bašta, psihofizički benefiti boravka i rada u bašti, društvena dimenzija bašta i pitanje zajednice, i identitet i mogućnosti razvoja osećaja vezanosti za mesto (**Šema 6**).

Šema 6. Četiri dimenzije percipiranih benefita boravka i rada u bašti koji su rezultat interakcije prostora i prakse

4.4.2 Proizvodnja hrane i ostali materijalni benefiti bašta

Slično kao i u velikom broju istraživanja na temu motiva i benefita urbanih bašta (Calvet-Mir et al., 2016b; Pourias et al., 2016; Lewis et al., 2018), proizvodnja sveže i zdrave hrane je najčešće pominjan motiv u odgovorima baštovana, pri čemu korisnici privatnih bašta najviše vrednuju mogućnost uzgajanja zdrave hrane za svoju porodicu i decu. U odgovorima dominira nepoverenje u kvalitet voća i povrća koje se prodaje na pijaci ili supermarketu, pa im samostalna proizvodnja osigurava kvalitetnu, zdravu i bezbednu hranu i omogućava „da znaju šta jedu”. Osim toga, voće i povrće koje su sami uzgajali ukusnije je od onoga sa pijace ili iz supermarketa. Luis i saradnici (Lewis et al., 2018) su u istraživanju motiva i stavova baštovana u Lozani u Švajcarskoj došli do sličnih rezultata: ispitanici kojima je proizvodnja hrane značajan motiv vrednuju tri osnovna aspekta: sveža i ukusnija hrana, bezbednija hrana i hrana koju su sami proizveli.

Oslanjajući se na ekonomske modele koje Glavan i saradnici (2016) primenjuju u svom radu i na osnovu rezultata kvalitativne faze istraživanja, mogu se izdvojiti dva osnovna modela u osnovi ekonomskog funkcionisanja bašta koje su obuhvaćene istraživanjem: 1) ušteda i zadovoljenje potreba domaćinstva i 2) zarada. Pokazalo se da ponašanje baštovana, iako nije značajno motivisano ekonomskim razlozima, u osnovi često ima racionalno ekonomsko razmišljanje i donošenje odluka.

Intervjui sa korisnicima bašta ukazali su na nekoliko strategija koje baštovani primenjuju da bi ostvarili uštede. Prvo, deo baštovana uzgaja u bašti one kulture koje su na pijaci ili u supermarketu najskuplje, a ostalo voće i povrće dokupljuju. Na ovaj način se na ograničenom prostoru ostvaruje veća vrednost proizvoda. Slično racionalno razmišljanje primećeno je kod baštovana koji imaju plastenike – proizvodnja u zaštićenom prostoru omogućava da se domaćinstva obezbede kulturama u periodu ranog proleća, kada su one na pijaci ili u supermarketu najskuplje. Ovakvo ekonomsko ponašanje baštovana koje se odnosi na izbor profitabilnih vrsta voća i povrća, identifikovali su i Puria i saradnici (Pourias et al., 2016) u zajedničkim urbanim baštama u Parizu i Montrealu.

Primećene su i ostale strategije uštede. Da se višak voća i povrća ne bi bacao, baštovani prerađuju i konzerviraju hranu: prave zimnicu, sokove i alkoholna pića. Ovakav obrazac ponašanja karakterističan je, naročito, za grupu „starih baštovana“. Sličan obrazac zabeležen je u gradovima u regionu (Yoveva et al., 2000). Krajem devedesetih godina 20. veka i početkom 21. veka, istraživanja urbane poljoprivrede u gradovima Bugarske ukazala su na to da urbana poljoprivreda, uključujući urbane bašte, predstavlja „sigurnosnu mrežu” za siromašnija domaćinstva i značajnu dopunu ishrani i prihodima za domaćinstva sa prosečnim primanjima (Yoveva et al., 2000; Yoveva & Mishev, 2001). Ono što preostane od proizvoda poklanja se u najvećem broju slučajeva široj porodici, prijateljima, kolegama i komšijama. Poklanjanje viška proizvoda iz bašte zabeleženo je u velikom broju istraživanja u različitim kulturnim, društvenim i ekonomskim kontekstima (Blair et al., 1991; Patel, 1991; Drescher et al., 2006; Pourias et al., 2016; Glavan et al., 2018). U odgovorima ispitanika je potvrđeno da se proizvodi najčešće dele sa decom i njihovim porodicama i drugim članovima proširene porodice. Bašta ovako obezbeđuje potrebe nekoliko domaćinstava i pruža starijim baštovanima priliku da održavaju bliske odnose sa porodicom, da se osećaju korisnim i ostvarenim.

Očekivano, kada je finansijska situacija domaćinstava stabilna, proizvodnja voća i povrća u bašti se ne doživljava kao ekonomski značajna aktivnost kojom se ostvaruju uštede. Povrće i voće nije skupo, pa su mnogi ispitanici procenili da je jeftinije kupiti nego samostalno uzgajati, naročito ako se uzme u obzir uloženi rad. Male uštede se ostvare u vremenu i troškovima prevoza koji se utroše za odlazak na pijacu ili u supermarket. S druge strane, domaćinstva koja nemaju stabilna primanja ili su primanja niska doživljavaju baštu kao značajan izvor voća i povrća, koje, inače, možda ne bi mogli sebi da priušte: „*Ne bih ja jela toliko povrća da nemam baštu. Jer nije penzija toliko velika da bi se moglo toliko kupiti – malo zeleni, malo blitve, malo salate. Sve to kad se skupi, to je lepa stavka*” (PB06). Intervjui sa korisnicima bašta sugerisali su veći ekonomski značaj proizvodnje hrane za penzionere koji imaju niska primanja, što potvrđuje da je samostalna proizvodnja hrane naročita značajna

siromašnijim i ugroženijim kategorijama stanovnika kao način da se smanje troškovi i ostvare dodatni prihodi kroz prodaju viškova proizvoda (van Veenhuizen, 2007). Većina ispitanika, međutim, ne uzgaja hranu iz finansijske neophodnosti.

Za razliku od gradova u zemljama u razvoju, u evropskim gradovima je bavljenje baštom najčešće neprofitna aktivnost u kojima samo pojedini baštovani prodaju višak proizvoda (Glavan et al., 2018). Ovo je delimično potvrđeno u ovom radu.

Od 44 intervjuisana korisnika bašta, 11 prodaje voće, povrće ili cveće da bi ostvarili zaradu. Baštovani koji prodaju proizvode iz bašte, osim mreže prijatelja i poznanika, nemaju organizovane i razrađene kanale prodaje – prodaje se uglavnom višak, poznanicima i prijateljima, kako se hrana ne bi bacala i kako bi se nadomestili osnovni troškovi. Jedino se cvetne kulture proizvode namenski za prodaju. Iako je u pitanju očigledno ekonomsko ponašanje koje u osnovi ima „maksimiziranje svog materijalnog blagostanja” (Labus, 2006, p. 21), zarada nije značajan motiv za bavljenje baštom ispitanika koji svoje proizvode prodaju. Može se reći da je prodaja samo jedan aspekt ekonomskog ponašanja, koji je deo šire slike baštovana kao „ekonomskih bića“ (Labus, 2006, p. 21).

4.4.3 Identitet i mogućnosti razvoja osećaja vezanosti za mesto

Ljudi za baštu vezuju značenja koja potvrđuju njihov osećaj pripadanja i ličnog identiteta kroz asocijacije na predeo svog porekla i elemente predela kroz koje „objektivizuju osećanja” (Tuan, 1979) i kroz sećanja na čulne doživljaje iz detinjstva. Ova dimenzija u značenju bašta, koju Mekfarland i saradnici (McFarland et al., 2018) nazivaju „nostalgija“, identifikovana je u istraživanjima koja se bave iskustvima i doživljajima migranata u novim sredinama (Biglin, 2020; Ekstam et al., 2021; Pálsdóttir et al., 2021).

Poznat ukus hrane i mogućnost da u novoj sredini uzgajaju voće i povrće koje ih podseća na detinjstvo, da ga pripremaju na isti ili sličan način na koji su to radili u prošlosti može da ima terapeutsko dejstvo (Biglin, 2020). Biglin (2020) je istraživala kako korisnici bašta koji su izbegli u Veliku Britaniju kreiraju osećaj mesta kroz čulna iskustva u bašti i zaključila da primenjivanje prethodnih znanja i ponavljanje poznatih iskustava u novoj sredini pomažu u kreiranju značenja i povezivanju sa mestom. Emotivne reakcije koje je autorka zabeležila kod učesnika dok su govorili o vrstama biljaka i kulturama iz svojih rodni zemalja, slične su emocijama zabeleženim u ovom istraživanju.

Mnogi baštovani prisetili su se iskustava iz detinjstva vezanih za specifične jestive biljke tipične za njihovo mesto porekla. Povezanost sa mestom počinje prvi put da se formira u detinjstvu - u mestima u kojima se provede detinjstvo ili njegov deo, a ovaj doživljaj povezanosti utiče na odnose prema prostorima u kojima se živi kasnije u životu (Francis, 1995). Baštovani koji su učestvovali u istraživanju danas uzgajaju vrste koje ih podsećaju na detinjstvo. Baštovanka poreklom iz Bosne uzgaja bamiju, za koju kaže da ju je teško pronaći u Beogradu, a koja je podseća na ukuse iz rane mladosti. Baštovan poreklom iz Crne Gore je posadio smokvu „*baš kao u Crnoj Gori*”. Biljke imaju ulogu materijalnih objekata koji podržavaju kontinuitet odnosa sa prošlošću. O ovome govore Ouis i Lisberg Jensen (2009) u svom radu o kulturnoj i biološkoj raznovrsnosti parcelisanih bašta u Malmeu u Švedskoj. Autori pišu o percipiranoj ulozi biljaka, koje migranti uzgajaju iz semena donetog iz domovine, da se omogući „neprekinuta biološka veza” sa mestom porekla i olakša osećaj „ukorenjivanja” i pripadanja u novoj sredini (Ouis & Lisberg Jensen, 2009, p. 134). Teoretičari koji se bave konceptom mesta takođe govore o kontinuitetu odnosa sa objektom za koji se osoba vezuje i objektom koji služi kao medijum kroz koji se objektivizuju osećanja (Tuan, 1979; Scannell & Gifford, 2010). Kroz razgovor o starim stablima u bašti, ispitanici su delili priču o istoriji mesta i svojoj ličnoj istoriji. Različita istraživanja su ukazala na to da drveće doprinosi osećaju mesta na nekoliko načina: drvo predstavlja fizički objekat u prostoru koji služi kao obeležje ili spomen obeležje; drveće vrši brojne regulatorne ekološke funkcije i kroz kretanje materija (vazduha, vode, zemljišta) povezuje

mesta; drveće povezuje životinje poput veverica i ptica, i ljude koji hodaju ili se zadržavaju između drveća; podstiče osećaj privrženosti i povezanosti kod pojedinaca kada su u dodiru sa drvećem (Martin, 2020, p. 110).

Bavljenje baštom je veliki broj ispitanika povezao sa porodičnom istorijom. Baštovani koji su imali prethodnog iskustva sa poljoprivredom govorili su o radu u bašti kao uobičajenoj aktivnosti u svojoj porodici i mestu u kom su odrastali. Osim toga, razgovori sa pojedinim baštovanima i zapažanja prilikom terenskog istraživanja, ukazali su na to da je boravak u bašti sa decom i unucima značajna aktivnost za deo baštovana. Ovo sugerise potrebu da se kroz rad u bašti ostvari veza sa mlađim članovima porodice i da se kreiraju buduća sećanja. Levicka (Lewicka, 2013, p. 51) opisuje sećanje kao „lepak” koji povezuje ljude sa mestima. Kada govori o nostalgiji, ističe kako nije u pitanju samo sentimentalna čežnja za nečim što je prošlo, već je nostalgija „moćno psihološko sredstvo na koje se ljudi spontano oslanjaju kako bi povratili samokontinuitet poremećen velikim životnim preokretima i traumatičnim životnim događajima” (Lewicka, 2013, p. 53). Nostalgija se u kontekstu rada u bašti može shvatiti kao „produktivna nostalgija”, koja nije usmerena samo na prošlost, već i na sadašnjost i budućnost (Blunt, 2003, p. 717). Iz perspektive koju daje Blunt (Blunt, 2003), nostalgija je osećaj koji pomaže ljudima da se povežu sa novim mestom.

Vežanost za mesto u osnovi ima emocionalni odnos i odnosi se na „pozitivne veze sa fizičkim i društvenim okruženjem koje podržava identitet i pruža druge psihološke benefite“ (Brown et al., 2003, p. 259). Osećaj vežanosti za mesto dugoročno može da utiče na veću posvećenost i angažovanje korisnika bašta da se mesto unapredi i održava i na razvoj zajednice baštovana i lokalne zajednice. Razumevanje potencijala stvaranja ovakvih veza sa mestom može imati značajne implikacije za praksu - za informisanje planera i donosilaca odluka o važnosti formalnog usvajanja, podrške i podsticanja prakse baštovanstva u gradu, o čemu će biti govora u narednom poglavlju.

4.4.4 Psihofizički benefiti boravka i rada u bašti: „Bašta me održava!”

Psihofizički benefiti, na osnovu odgovora ispitanika, proizilaze iz prirodnih karakteristika prostora bašta, s jedne strane, i boravka i aktivnosti u bašti, s druge. Odnose se na osećaje opuštanja i oslobađanja od stresa kroz povezivanje sa prirodom, rad i rekreaciju, fizičku aktivnost na otvorenom, i osećaj samoostvarenja i ličnog razvoja. Ovom dimenzijom obuhvaćene su teme slične onima koje je Rejčel Kaplan (1973) u svom istraživanju prepoznala kao psihološke koristi.

Utvrđeni psihofizički benefiti u skladu su sa rezultatima istraživanjima koji ukazuju da je boravak u prirodi koristan za zdravlje i blagostanje ljudi i da može imati značajnu ulogu u smanjenju nivoa stresa i depresije (Kaplan & Kaplan, 1989; Ulrich et al., 1991; Kaplan, 1995; Ulrich, 1999; Pálsdóttir, 2014; Vujčić, 2018). Uпитani da navedu i opišu motive koji ih pokreću da se bave baštom, ispitanici su najčešće odgovarali kako boravak i rad i u bašti čine da se osećaju dobro, a zadovoljstvo i uživanje su najčešće pominjana osećanja. Slično kao u istraživanju bašta zajednice koje je sprovedla Pitt (Pitt, 2014), fizička aktivnost, zdrava hrane i zdravlje su uglavnom pominjani fizički benefiti, a „mentalni oporavak” kroz opuštanje, rekreaciju, uživanje u prirodi, je najviše vrednovan aspekt koji se nalazi u osnovi pozitivnog emocionalnog iskustva subjektivnog blagostanja. U odnosu na istraživane tipove bašte, psihofizički benefiti su najviše vrednovani od strane ispitanika iz baštenskih kolonija, koji su kao motive za bavljenje baštom i percipirane benefite najčešće navodili fizičku aktivnost i zdravlje, razonodu i rekreaciju i eskapizam (opuštanje, „beg od kuće”).

U nastavku se rezultati tumače kroz dva teorijska okvira i to kroz teoriju obnavljanja pažnje (Kaplan & Kaplan, 1989; Kaplan et al., 1998), koja se bazira na restorativnim karakteristikama prirodnog okruženja, i na teorijama koje se odnose na perspektivu okupacije (Wilcock, 1999; Jonsson & Persson, 2006), sa fokusom na boravku i aktivnostima u prirodi.

Rezultati istraživanja su potvrdili značaj „meke” fascinacije, izmeštenosti, širine i kompatibilnosti kao faktora koji utiču na terapeutsko iskustvo bašte (Kaplan & Kaplan, 1987, 1989).

Bašta je **bogata izvorima fascinacije**, koji su značajan izvor zadovoljstva za korisnike (Kaplan & Kaplan, 1989; Kaplan, 1995). Ispitanici su u razgovorima opisivali zvukove ptica, pomeranja lišća na vetru, kapi kiše, mirisa zemlje i trave. Govorili su o sezonskim promenama u bašti – cvetanju brojnih vrsta u proleće, promeni boje listova u jesen. Osim toga, za veliki broj baštovana, najznačajniji izvor zadovoljstva jeste mogućnost da posmatraju biljke kako rastu i razvijaju se – od semena do ploda. Ovakvi opisi, koji govore o fascinaciji prirodom i živim svetom, mogu se tumačiti kroz koncept biofilije (Wilson, 1984, 1993), prema kojem čovek ima urođenu ljubav prema prirodi, a kroz interakciju sa prirodom zadovoljava tu osnovnu, njemu urođenu potrebu (Berman, 2014). Iskustvo neposredne interakcije sa biljkama je lekovito i donosi niz emocionalnih, intelektualnih, društvenih i fizičkih benefita (Starling, 2016). Kroz negovanje biljaka baštovan ispunjava potrebu da brine o drugim živim bićima. U nekoliko situacija, baštovani su poredili odnos koji imaju sa biljkama sa odnosom prema ljudima. Zajedničko za sve odgovore bilo je to da se briga o biljkama opisuje kao manje zahtevna i emotivno iscrpljujuća. Ako se briga o biljkama razume kao metafora brige o samom sebi (što je jedan od pristupa u hortikulturnoj terapiji o kojem piše Starling (2016)), onda postaje jasno kako odnos čoveka i biljke može biti lekovit: biljke reaguju na brigu koju baštovan ispoljava kroz orezivanje, uklanjanje suvih listova, presađivanje i ostale aktivnosti nege tako što razvijaju nove listove ili cvetove, što kod baštovana može da dovede do osećaja povećanog samopoštovanja i samopouzdanja, nade i osećaja kontrole nad okolinom (Starling, 2016).

Rezultati istraživanja su ukazali na važnu ulogu koju boravak u bašti ima za opuštanje i smanjenje stresa **izmeštanjem iz svakodnevnog okruženja**. Više istraživanje je ukazalo na potrebu čoveka da se osami u prirodi vrta (Pálsdóttir, 2014; Pálsdóttir et al., 2018), odmori od života u gradu i oseti slobodu kroz boravak napolju (Freeman et al., 2012; Nordh et al., 2016; Pourias et al., 2016). Vrtovi su mesta koja omogućavaju odvajanje od svakodnevne rutine, razmišljanje i kontemplaciju, i predah od urbanih stresora – buke i vizuelne stimulacije, i nedostatka prirode (Skelly, 2016, p. 132). Ovu dimenziju su Kaplan i Kaplan (1987, 1989) nazvali izmeštenost (eng. *being away*), jer omogućava da se osoba izmesti iz svakodnevnog okruženja i sadržaja, koji su za nju zahtevni. Sa dimenzijom izmeštenosti povezana je **dimenzija širine ili koherentnosti**, koju su autori opisali kao biti „u potpuno drugom svetu” koji se doživljava kao smislena celina čiji su delovi povezani (Kaplan & Kaplan, 1987, 1989, p. 184). Istraživanje je pokazalo da je iskustvo izmeštenosti i koherentnosti prilikom boravka u bašti naročito karakteristično za ispitanike iz bašte zajednice i iz baštenskih kolonija, ali na različite načine. Mlađim, radno sposobnim baštovanima iz bašte zajednice odlazak u baštu omogućava da „pobegnem” od razmišljanja o poslu i drugim obavezama i da se sklone od buke, zagađenja i drugih stresora urbane sredine. Govorili su o tome koliko im znači mogućnost da iskuse mir i tišinu u bašti i da se oporave na kraju napornog radnog dana. Osim toga, fizički rad im prija nakon, uglavnom, celodnevnog sedenja i rada za računarnom. Baštovani iz baštenskih kolonija su opisivali odlazak u baštu kao „beg od kuće“ – kao način da se izmeste iz svog ličnog i porodičnog konteksta, iz zatvorenog prostora stana, da budu aktivni, da se bave nečim što im pričinjava zadovoljstvo i što za njih ima smisla. Ovoj grupi ispitanika su osnovni motivi za bavljenje baštom mogućnost da ispune slobodno vreme, fizičko zdravlje i rekreacija kroz lagan i kontrolisan rad. Bašta je prostor u kom se osećaju manje izolovano, zaštićeno i bezbedno, gde odlaze da bi se osećali bolje. Zajedničko za ova dva tipa bašta jeste to da su fizički odvojena od mesta stanovanja, što objašnjava doživljaj izmeštanja iz svakodnevnog okruženja i ulazak u „drugi svet”, koji je prostorno jasno definisan i odvojen od prostora doma. Ovakvo tumačenje pomaže da se razume zašto su korisnici privatnih bašta u svojim odgovorima vrlo retko pominjali eskapizam kao izvor zadovoljstva.

Na kraju, **kompatibilnost** kao faktor restorativnosti bašte odnosi se na usklađenost fizičkog i prirodnog okruženja bašte i potreba i mogućnosti korisnika (Kaplan & Kaplan, 1987). Kompatibilnost nije zabeležena kod svih ispitanika. Nekoliko starijih baštovana, kojima je poljoprivreda bila (ili je i

dalje) osnovni izvor prihoda, rad u bašti doživljava kao obavezu i dodatni posao. Umesto da ih odmire, aktivnosti u bašti ih opterećuju i zamaraju. Nekoliko baštovana je opisalo kako nije fizički spremno za obavljanje težih poslova kao što su riljanje ili kopanje: „*To je jako težak fizički posao, malo pretežak za moje godine i za ženu*” (PB08). S druge strane, stariji baštovani – naročito ispitanici iz baštenskih kolonija - koji su aktivnosti u bašti opisali kao lagan i relaksiran rad sa pauzama i kao način da korisno ispune vreme, doživljavaju baštu kao nešto čime vole da se bave i u čemu uživaju. Njihove potrebe za rasonodom i fizičkom aktivnošću napolju, „na vazduhu”, su kompatibilne sa fizičkim prostorom bašte i aktivnostima koje su u bašti moguće. Slično se može reći za članove bašte zajednice, koji su rad u bašti opisali kao izazov i način da ostvare sopstvene potencijale – da nauče nešto novo, da naprave nešto sami, da budu u kontaktu sa prirodom: „*Mislim da čovek treba stalno neke nove veštine da stiče. Ti negde u svojoj struci se izgubiš, ne možeš da napraviš neke, ili da nađeš inspiraciju za nekim novim usavršavanjem. Možda ti struka dosadi, možda bi malo da se odmoriš. Ideja je bila da malo izađem iz svoje svakodnevice, a da usput naučim novu veštinu*” (BZ11).

Rezultati istraživanja sugerišu da su interakcija prostora i prakse, odnosno povezivanje sa prirodom kroz različite aspekte okupacije - *biti, raditi, pripadati i postajati* (Wilcock, 1999; Hitch et al., 2014) faktori koji utiču pozitivno na blagostanje baštovana. Vilkokova (Wilcock, 1999, p. 2) veruje da postoji snažna veza između okupacije i zdravlja, u toj meri da ona smatra da je okupacija „prirodni biološki mehanizam za zdravlje”.

Boravak u prirodi i telesni, čulni doživljaji živog sveta, odvajanje od svakodnevnih problema i misli, prisutnost u sadašnjem trenutku i gubitak pojma o vremenu su iskustva i doživljaji koje su baštovani opisali u intervjuima i koji se mogu razumeti kroz aspekt okupacije „biti”. „Biti” u prirodi omogućava „mir”, kako je opisao jedan od baštovana iz bašte zajednice, i to kroz „kontemplaciju i uživanje u unutrašnjem životu” (Maslow, 1968, prema Wilcock, 1999, p. 4). Sličan doživljaj bašte, koji može da se nazove **prisutnost**, otkrila je Palsdotir (Pálsdóttir, 2014, p. 49) kod učesnika u programu rehabilitacione bašte i opisala kao „biti u sadašnjosti – u prirodi”, „biti jedan sa prirodom” i „mir i spokoj u prirodi”. Ona je ukazala na to da su ovi doživljaji deo faze odmaranja i oporavka (u pitanju su faze u procesu rehabilitacije osoba sa mentalnim poremećajima povezanim sa stresom). „Biti”, odnosno boraviti u bašti, ima samonagrađujuću vrednost koja se odnosi na neposredan osećaj zadovoljstva i uživanja u određenoj okupaciji (Persson et al., 2001). Vrednost boravka u bašti je značajna jer je preduslov za doživljaj značenja i smisla. Prema Čiksentsmihaljiju (Csikszentmihalyi, 1997, prema Persson et al., 2001), optimalna i izbalansirana iskustva u svakodnevnom životu doprinose doživljaju da život ima smisla i utiču na kvalitet života. Zato ispitanicima iz bašte zajednice dolazak u baštu predstavlja „oporavak” od zahtevnih aktivnosti svakodnevnice okupacije, koja podrazumeva kontekst posla, porodice i drugih obaveza. Kroz aspekt okupacije „biti” može da se razume i to što korisnicima bašte zajednice društveni kontakt u bašti nije prioritet: „...*ja nisam puno sa ljudima u zajednici, ali mi prija što znam da postoje. A sad, mnogo u interakciji nisam. Nisam čak primetila da su ljudi generalno zainteresovani za interakciju*“ (BZ03). Palsdotir (Pálsdóttir, 2014, p.56) ovo naziva potrebom za „društvenom tišinom” i opisuje je kao „snažnu potrebu da se bude sam sa prirodom [...] neometan prisustvom drugih“. U istraživanju koje je sprovedeno u rehabilitacionoj bašti u Alnarpu u Švedskoj, a koje se bavilo ulogom prirode u rehabilitaciji osoba sa mentalnim poremećajima povezanim sa stresom, učesnici su svedočili o tome da je neposredan i blizak odnos sa prirodom bio narušen u prisustvu drugih ljudi (Pálsdóttir, 2014). To je imalo veze sa zvukovima i bukom, i sa fizičkim prisustvom drugih osoba u njihovom okruženju (Pálsdóttir, 2014). Kod osoba koje su izložene stresu, inicijalni mehanizam kojim reaguju na stres je povlačenje u sebe i potreba da se bude u sredini koja podržava oporavak i opuštanje. Kako se doživljaj stresa smanjuje, tako se kapacitet da se bude aktivan i da se poveže sa drugim ljudima povećava (Grahn, 2011, prema Pálsdóttir, 2014). Tako se može očekivati da se kapacitet „novih baštovana” za društvenu interakciju i kreiranje bliskih odnosa s drugima unutar zajednice može povećati vremenom, kao rezultat kontinuiranog, dužeg bavljenja baštom, upoznavanja i povećanja poverenja između članova

zajednice. Društvena interakcija u bašti mogla bi vremenom dobiti na značaju i postati jedan od motiva za bavljenje baštom, što u momentu istraživanja nije bio slučaj.

Dimenzija „raditi” (Wilcock, 1999) je višeslojna i na različite načine doprinosi osećaju zadovoljstva kod baštovana. „Raditi” se nalazi u osnovi fizičke aktivnosti u bašti, koju stariji baštovani direktno vezuju za fizičko (i mentalno) zdravlje. Aktivnosti kao što su riljanje, okopavanje, plevljenje, sadnja i slično, su fizički zahtevne i podrazumevaju aktivaciju određenih grupa mišića. Osim toga, „raditi” napolju, na otvorenom, predstavlja dodatni benefit koji stariji baštovani cene i smatraju važnim za svoje zdravlje. Stariji ispitanici, koji nisu radno aktivni, a naročito baštovani iz baštenskih kolonija, vrednuju mogućnost da kroz rad u bašti ispune slobodno vreme, da im ne bude dosadno i da ne sede zatvoreni u „u četiri zida” (BK02), jer „nešto kad imaš da radiš, bude ti lakše” (PB14). Rad, tako, donosi olakšanje i doprinosi fizičkom i mentalnom zdravlju i blagostanju. Pored toga, veliki broj učesnika u istraživanju imao je potrebu da naglasi da aktivnosti u bašti nisu samo razonoda i ispunjenje slobodnog vremena. Članovi bašte zajednice, na primer, nemaju puno slobodnog vremena na raspolaganju, već odlazak u baštu doživljavaju kao svesnu odluku da se posvete tim aktivnostima: „ne zato što ne znam šta ću sa sobom, pa idem u baštu - ja to biram, to je moj izbor” (BZ06). Tako je većina ispitanika naglasila da im je rad u bašti značajan kao korisno i „ciljano” provedeno vreme iz kojeg proizilaze konkretne vrednosti rada (Persson et al., 2001): pozitivni uticaji na fizičko i mentalno zdravlje, proizvodnja zdrave i sveže hrane, deljenje proizvoda sa porodicom i prijateljima i slično: „Ja ne mogu da sedim. Glupo mi je da imam dvorište a da u njemu nema ništa. Neko ko ima dvorište, da njega to ne interesuje, meni to nije jasno.” (PB21). Ovaj poslednji primer ističe još jedan sloj značenja rada u bašti, koji je specifičan za baštovane koji imaju prethodno iskustvo u poljoprivredi. Ispitanici koji su u starijem životnom dobu, rođeni i odrasli na selu, isticali su dimenziju rada kao navike: kao neophodne delatnosti, koju vole i u kojoj uživaju, i koju su naučili u detinjstvu: „Mi smo baštu oduvek imali. Volimo to da radimo. [...] Mi smo seoska deca (osmeh)” (PB13). U odgovorima ove grupe ispitanika provlači se snažna veza između fizičkog rada i životne energije, volje i zdravlja: „Čisto iz zadovoljstva radimo, čovek sve dok radi on se oseća zdravo. [...] Rad održava čoveka” (PB19). Ovakav odnos baštovana prema radu potvrđuje teorijske postavke nauke o okupaciji o čoveku kao aktivnom biću, koje je „nemoguće zamisliti” bez rada i da je rad snažan pokazatelj čovekovog blagostanja i zdravlja (Wilcock, 1999, p.3). Odnos prema radu u bašti kao navici i nečemu što se podrazumeva biće dodatno istražen kroz dimenziju identiteta.

„Postajati” se odnosi na potencijal pojedinca da se razvija i transformiše kroz okupaciju (Hitch et al., 2014). Promene u razmišljanju, u životnim navikama i u odnosu prema hrani i životnoj sredini, oslikavaju transformaciju pojedinca kroz praksu bavljenja baštom. „Postajati” se odnosi na čovekovu potrebu da bude deo promene koja je veća od njega samog, bilo da je u pitanju potreba da se formira i ojača zajednica baštovana kroz zajednički rad i aktivnosti, ili da se doprinese očuvanju životne sredine.

Kroz navedene primere može se zaključiti da rad u bašti nosi različita značenja za različite ljude, a da je zajedničko to što za sve predstavlja smislenu i svrsishodnu delatnost. Antonovski (Antonovsky, 1987, prema Persson et al., 2001, p. 8) sugerise da „pronalaženje svakodnevnih životnih zadataka smislenim, razumljivim i izvodljivim su osnovne varijable koje stvaraju osećaj celine i povezanosti, što zauzvrat utiče na zdravlje i blagostanje“, što je u osnovi psihofizičkih benefita i restorativnog iskustva rada u bašti.

4.4.5 Društvena dimenzija bašta i pitanje zajednice

Društveni aspekt korišćenja bašta izdvojen je kao jedan od benefita, ali je samo u nekoliko odgovora naveden eksplicitno kao motiv za bavljenje baštom i to u kontekstu bašte zajednice. Tek je opažanjima na terenu i kroz niz podpitanja u druga dva tipa bašta otkrivena društvena dimenzija koja se ogleda u zajedničkom radu sa članovima porodice, poklanjanju viškova voća i povrća, druženju uz kafu ili obrok, razmeni i uzajamnoj pomoći sa komšijama. Ovakvo zanemarivanje društvene funkcije

bašte od strane korisnika odstupa od nalaza istraživanja u drugim gradovima. Istraživači se uglavnom slažu oko toga da bašte zajednice povećavaju društvenu koheziju, podržavaju povezivanje i utiču pozitivno na društveni kapital i to kroz zajednički prostor i aktivnosti (Kingsley & Townsend, 2006; Firth et al., 2011; Pourias et al., 2016).

Društvena dimenzija benefita bašta obuhvata porodične odnose, s jedne strane, i odnose sa prijateljima i drugim baštovanima, s druge, kroz uzajamnu pomoć i razmenu proizvoda, razmenu znanja i učenje, kroz kontakt i druženje i, na kraju, kroz zajedničku organizaciju i upravljanje.

Način na koji je nekoliko starijih baštovana iz baštenskih kolonija opisalo doživljaj boravka u bašti - bašta kao mesto na koje vole da odu, da pobegnu od svakodnevnih briga i razmišljanja i bave se aktivnostima koja im pričinjavaju zadovoljstvo – ukazuje na to da baštenske kolonije imaju karakteristike „trećih mesta” (Oldenburg, 1989). Baštenske kolonije su neutralna mesta koja su baštovanima lako dostupna. Nalaze se u blizini mesta stanovanja i u njih mogu otići kad god požele. Ljudi se u baštenskim kolonijama poznaju dugo. Nekoliko ispitanika obrađuje baštu duže od tri decenije. Kada su u bašti, nađu vremena da odigraju partiju šaha zajedno, popiju piće i razgovaraju ili se bave nekim drugim zajedničkim aktivnostima. Osim toga, baštovani su opisali i druženje sa članovima porodice, decom i prijateljima koji s vremena na vreme dođu u baštu, najčešće vikendom i za vreme praznika. „Treća mesta” su važna jer „povezuju ljude i pomažu da se izgrade zajednice, služe starima, okupljaju odrasle i decu u opuštenom okruženju, neguju demokratiju, obezbeđuju mesta za zabavu ljudi, a svi ovi kvaliteti unapređuju i podstiču prijateljstvo, razumevanje i toleranciju” (Cheatham, 2001, p. 17, prema Veen, 2015).

U kojoj meri različiti tipovi urbanih bašta funkcionišu kao „treća mesta” ili imaju potencijal da postanu takvi prostori i podrže formiranje jakih zajednica, moglo bi da se tumači kroz nekoliko faktora: 1) **lokacija bašte** u odnosu na mesto stanovanja baštovana, 2) **vreme** (koliko dugo se baštovani poznaju i koliko dugo obrađuju svoje bašte), 3) **društveni kapital** i 4) **neutralnost prostora bašte**. U nastavku je fokus na zajedničkim urbanim baštama (baštenske kolonije i bašta zajednice), koje su fizički udaljene od privatnog, ličnog prostora doma i koje karakteriše određeni nivo zajedništva. To ne znači da privatne, individualne bašte nemaju potencijal da kreiraju lokalne zajednice. Privatne bašte su lokalni prostori. Pojedini baštovani, koji su ujedno i komšije, se poznaju dugo. Međutim, privatne bašte nisu neutralna mesta, jer su vezane za dom i za lični prostor. Osim toga, privatni karakter ovog tipa bašta ograničava diskusiju o različitim modelima upravljanja, što je jedan od ciljeva disertacije.

Lokacija bašte je važna u kontekstu pitanja u kojoj meri bašta doprinosi ili ima potencijal da doprinese formiranju lokalne zajednice. Baštenska zajednica „Baštalište“ se nalazi u rubnoj zoni grada, u naselju Slanci, a članovi zajednice žive u različitim delovima grada, udaljenim od 4 km do 13 km od bašte. Baštovani doživljavaju zajednicu kao grupu „*istomišljenika*”, koji dele slična interesovanja i sličan odnos prema proizvodnji hrane i životnoj sredini. Tako se ova bašta zajednice tumači kao interesna zajednica, čiji se društveni kapital bazira na zajedničkim interesovanjima članova i kojom upravljaju pojedinci izvan lokalne zajednice (Firth et al., 2011). Zbog ovoga se očekuje da je doprinos široj lokalnoj zajednici ograničen (Firth et al., 2011). Baštenske kolonije, s druge strane, imaju odlike zajednica zasnovanih na lokaciji. Nalaze se u blizini stambenih naselja a koriste ih i održavaju ljudi koji žive u neposrednoj blizini. Lokacija bašte u blizini mesta stanovanja može da utiče na stepen povezanosti unutar zajednice i mogućnost ostvarivanja bliskih odnosa (Firth et al., 2011; Veen, 2015). Veen (Veen, 2015) ovo objašnjava na sledeći način: za povezivanje sa drugima je važno da postoje prostori koji omogućavaju spontane susrete, imajući u vidu da je učestalost društvenih kontakata ključna u uspostavljanju odnosa između ljudi. Odnosi između komšija, na primer, razvijaju se kroz ponovljeni kontakt, svakodnevno viđanje i kroz kratkotrajne razgovore prilikom susreta napolju i pozdravljanja jedni drugih. Opažanjem na terenu primećeno je da svaka pojedinačna bašta u baštenskim kolonijama ima prostor za sedenje i odmor – uglavnom su to stolovi sa klupama i

stolicama, koji služe za okupljanje i druženje. Osim toga što obezbeđuju prostor za spontane susrete između baštovana, bašte olakšavaju povezivanje ljudi kroz zajednički rad, kroz rešavanje zajedničkih problema, kroz deljenje hrane i informacija (Veen, 2015).

Postojanje društvene povezanosti unutar zajednice može se objasniti i **faktorom vremena**. Ispitanici iz baštenskih kolonija obrađuju bašte u proseku duže od 20 godina. Od šestoro ispitanika, petoro je u bašti skoro svakog dana, a jedan baštovan dva do tri puta nedeljno. Pri svakom dolasku u baštu u proseku se zadržavaju oko četiri sata. Ispitanici, tako, imaju priliku da se često i u kontinuitetu sreću u bašti. Tokom tog procesa formiraju se veze i poneki bliski odnosi između baštovana, koji inicijalno nisu bili motiv, ali su rezultat navedenih okolnosti. Slično zapažanje zabeleženo je u istraživanju takozvanih starih socijalističkih vrtova u Zagrebu, koji su sličnog karaktera kao baštenske kolonije – prostori zauzeti od strane stanara okolnih zgrada sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog veka, izdvojeni na parcele koje se individualno obrađuju i koje su razdvojene ogradama (Slavuj Borčić et al., 2016). Većina baštovana u starim zagrebačkim vrtovima poznaje se godinama, često iz vremena kada su bašte zajednički zauzete. Slavuj Borčić i saradnici (2016) zaključuju da su se uprkos individualnom korišćenju parcela unutar starih vrtova razvile dinamične zajednice. Jedan od razloga je kontinuitet i trajanje odnosa. S druge strane, članovi baštenske zajednice u Slancima se u zajednici zadržavaju u proseku godinu i po dana i ređe posećuju baštu – dve trećine ispitanika dolazi u baštu dva do tri puta nedeljno, a ostali jednom nedeljno ili ređe. U bašti se zadržavaju u proseku oko dva i po sata. Parcele se, prema pravilima zajednice, iznajmljuju na period od godinu dana, a samo je troje od trinaest ispitanika u zajednici duže od dve sezone. Druga istraživanja su, takođe, nagovestila da vreme može biti ključan faktor koji utiče na raznovrsnost baštovana u okviru zajednice (kapital premošćavanja) i dubinu društvenih odnosa (kapital zbližavanja) (Kingsley & Townsend, 2006).

U istraživanju su prepoznati različiti oblici **društvenog kapitala** u tri tipa bašta: u privatnim baštama kapital zbližavanja sa članovima porodice kroz deljenje proizvoda iz bašte i zajednički rad, i kapital premošćavanja na nivou susedstva, u odnosima sa komšijama; u baštenskim kolonijama kapital zbližavanja u odnosima između baštovana, kroz dugogodišnju i učestalu interakciju i druženje, i između baštovana i članova porodice kroz zajednički rad, druženje i zabavu, najčešće vikendom ili praznicima; u bašti zajednice kapital zbližavanja i premošćavanja između članova zajednice, i kapital povezivanja sa drugim organizacijama i institucijama. Kapital zbližavanja se odnosi na snažne veze unutar grupe pojedinaca koji dele zajedničke socio-demografske karakteristike; kapital premošćavanja se odnosi na slabije veze između pojedinaca (kao što su, na primer, kolege ili poznanici) koji se možda drugačije, van konteksta bašte, ne bi sreli; kapital povezivanja se odnosi na vertikalne, hijerarhijske veze između pojedinaca - između osoba na politički ili finansijski moćnim pozicijama i baštovana (Firth et al., 2011). Sva tri tipa društvenog kapitala su važna za formiranje snažnih zajednica (Firth et al., 2011).

Hrana se često javlja kao motiv koji povezuje i zbližava, naročito u kontekstu privatnih bašta, kada se proizvodi iz bašte dele sa decom i njihovim porodicama i sa komšijama. Ovakva funkcija hrane zabeležena je i u drugim istraživanjima. U programima hortikulture terapije i terapije šumom se, na primer, zajednički obrok često planira kao redovan deo aktivnosti, koji omogućava da se ljudi u grupi upoznaju, povežu i da se održava relativna bliskost (Sonntag-Öström et al., 2011; Pálsdóttir et al., 2021). Osim kroz hranu i proizvode iz bašte, zajednički rad i aktivnosti u bašti jedan su od načina održavanja bliskih odnosa između članova porodice, koji često pomažu jedni drugima kroz neformalnu podelu poslova i obaveza u bašti. Razmena sa komšijama, iako kroz intervju nije naglašena kao značajna, pominjana je često u kontekstu razmene viškova voća i povrća i određenih resursa - u naseljima u spoljnim i rubnim zonama grada pojedini baštovani nabavljaju stajnjak i druge vrste organskih đubriva od komšija, razmenjuju sa njima savete oko uzgajanja biljnih kultura, razmenjuju seme i resad. Ovakve razmene, koje doprinose uspostavljanju čvršćih veza u susedstvu a koje su važne u smislu pristupa resursima (Firth et al., 2011), mogle bi se okarakterisati kao kapital premošćavanja (mada imaju odlike i kapitala zbližavanja).

Osnovu međuljudskih odnosa u baštenskim kolonijama čine kapital zblizavanja između baštovana i njihovih porodica i između komšija baštovana. Uprkos tome što nema formalne organizacije zajednice, u osnovi društvenog kapitala baštenskih kolonija je snažna društvena interakcija koja je rezultat dugogodišnjih poznanstava između baštovana, redovnih i čestih susreta u bašti i druženja. U baštenskim kolonijama ne postoje parcele koje se kolektivno obrađuju (osim u slučajevima kada se dva baštovana dogovore da zajedno održavaju jednu parcelu). Ipak, zajedničke aktivnosti postoje - svaka individualna parcela ima prostor za odmor i sedenje, gde se baštovani okupljaju i druže. U okviru baštenskih kolonija nisu zabeleženi kapital premošćavanja i kapital povezivanja.

Bašte zajednice privlače ljude različitih profila – različitih interesovanja, socio-demografskih karakteristika i različitih očekivanja, o čemu svedoče i druga istraživanja (Kingsley & Townsend, 2006; Teig et al., 2009). Raznolikost u okviru zajednice baštovana može da bude izvor frustracije kada su očekivanja od zajednice različita. Intervjui sa članovima „Baštališta” su ukazali na to da nisu svi baštovani inicijalno bili motivisani društvenom dimenzijom bašte, već se pozitivan odnos prema zajednici razvio vremenom. Deo baštovana nije zainteresovan za aktivno učešće u upravljanju baštenskom zajednicom i okrenut je ka svojoj individualnoj parceli. Ipak, baštovani dele određene zajedničke principe, interesovanja i ciljeve. Odnosi između članova zajednice temelje se na pitanjima od praktičnog interesa za sve kao što su pitanja organizacije i upravljanja, unapređenja infrastrukture (vodosnabdevanje), održavanje zajedničkih prostora. Baštovani najviše cene mogućnost razmene znanja i učenja od drugih u bašti. Pored toga, članovi zajednice imaju razvijen sistem komunikacije i razmene informacija - preko društvenih mreža i u neposrednoj komunikaciji između pojedinaca dogovara se deljenje prevoza do bašte i nazad, razmena materijala i alata, podela poslova u bašti (na primer, zalivanje bašta ili prikupljanje plodova kada neki od članova nisu u mogućnosti da dođu u baštu). Pojedini članovi učestvovali su u događajima koji su imali za cilj povezivanje sa ljudima i organizacijama van same zajednice (dani otvorenih vrata i drugi događaji otvoreni za javnost, radionice, seminari). Ove aktivnosti imaju odlike kapitala premošćavanja na nivou zajednice - povezivanje sa ljudima iz različitih društvenih mreža, koje omogućava pristup informacijama i novim prilikama (Firth et al., 2011). U okviru bašte zajednice, najslabije je razvijen kapital povezivanja sa institucijama, organizacijama i pojedincima koji su na pozicijama moći u odnosu na zajednicu i koji bi mogao da omogući pristup širem opsegu resursa (Firth et al., 2011).

4.4.6 Profili korisnika bašta

Kroz razgovore sa korisnicima bašta izdvojila su se dva dominantna odnosa prema bašti: jedna grupa ispitanika, kasnije nazvana „stari baštovani”, govorila je o bašti kao o nečemu što se podrazumeva, a njihovi odgovori sugerišu da se baštom bave „po inerciji”. Za drugu grupu, takozvane „nove baštovane”, bavljenje baštom znači izbor i odluku da se posvete toj aktivnosti. Ova podela, iako gruba, može imati značajne implikacije za razvoj, planiranje i upravljanje zajedničkim baštama u gradu na nekoliko načina. Prvo, može da pomogne da se predvide potrebe određenih grupa korisnika, a planiranje i modeli upravljanja zajedničkim baštama usklade sa njihovim potrebama. Na primer, ukoliko inicijativa za formiranje zajedničke bašte krene od grupe građana koja se može okarakterisati kao „novi baštovani”, može se pretpostaviti da će pitanja značenja i organizacije zajednice, s jedne strane, i mogućnosti treninga i edukacije, s druge, biti najrelevantnija u početku. Drugo, dinamičan i proaktivan odnos „novih baštovana” prema bašti i promene u navikama i odnosu prema ishrani i životnoj sredini koje nastaju kao rezultat bavljenja baštom, pokazatelji su potencijala za promene na nivou ne samo pojedinca i zajednice baštovana, već i šire - na nivou lokalne zajednice i društva. Ovaj potencijal, na primer, može da se ostvari kroz programe edukacije dece i mladih u cilju podizanja svesti o lokalnoj proizvodnji hrane, značaju prirode u gradu i zdravoj životnoj sredini.

Profilisanje na „stare” i „nove baštovane” ima sličnosti sa tipologijama do kojih su došli istraživači u drugim evropskim gradovima. Ven (Veen, 2015) je u svom istraživanju bašta zajednice u nekoliko gradova u Holandiji utvrdila podelu na one koji su motivisani prvenstveno interesovanjem za

bavljenje baštom i za proizvode iz bašte (voće i povrće) i one koji su najpre motivisani društvenim benefitima bašte. Partalidu i Antopulu (Partalidou & Anthopoulou, 2017) su u parcelisanim baštama u gradu Termi u Grčkoj izdvojili dve grupa baštovana u odnosu na različite potrebe (prema Maslovljevoj hijerarhiji potreba) i motive koji utiču na njihovu participaciju: baštovane koji su pokrenuti osnovnim potrebama i baštovane motivisane potrebama višeg reda.

U narednoj, kvantitativnoj fazi istraživanja, proverena je značajnost ova dva profila na većem uzorku i na proširenoj populaciji za „nove baštovane”. Proverene su razlike između dva profila prema socio-demografskim karakteristikama i motivima za bavljenje baštom.

Važno je primetiti da se baštovani iz baštenskih kolonija ne mogu svrstati u jedan od dva izdvojena profila. U pitanju su uglavnom osobe starije generacije koje nisu radno aktivne, kojima odlazak u baštu najviše znači kao razonoda i rekreacija, a boravak napolju i aktivnosti u bašti su važni za fizičko i mentalno zdravlje. Na osnovu uzorka od šest ispitanika, neformalnih razgovora sa drugim baštovanima i opažanja na terenu, može se pretpostaviti da su zajedničke karakteristike koje ih opisuju starost, koliko dugo obrađuju baštu i radni status (penzioner). S obzirom da je u pitanju „skrivena populacija”, u okviru kvantitativnog istraživanja nije bilo moguće obuhvatiti ovu kategoriju baštovana.

4.5 Rezultati kvantitativne faze istraživanja

Rezultati kvantitativne faze istraživanja prate postavljene hipoteze:

H1: Motivi za bavljenje baštom i percipirani benefiti boravka i rada u bašti zavise od socio-demografskih karakteristika korisnika.

H2: Mogu se izdvojiti dva osnovna profila korisnika bašta prema socio-demografskim karakteristikama i motivima za bavljenje baštom.

H3: Urbane bašte su isplative za korisnike kada se uzmu u obzir finansijska ulaganja i vrednosti dobijenih proizvoda.

Pre testiranja postavljenih hipoteza proverene su kategorije benefita, koje su prethodno identifikovane u okviru kvalitativne faze, kreiranjem instrumenta za merenje motiva za bavljenje baštom.

Rezultati su prikazani u četiri odeljka: 1) karakteristike bašta, učestalost korišćenja i načini obrađivanja, 2) motivi korisnika bašta, 3) profili korisnika bašta i 4) proizvodno-ekonomski značaj bašta.

4.5.1 Karakteristike bašta, učestalost korišćenja i načini obrađivanja bašta

Površina bašta značajno varira i kreće se od 0,5 m² u žardinjerama na terasi do 3000 m² u okviru okućnice (N=130). Prosečna površina bašta iznosi 327 m² (AS=326,97, SD=487,13), a vrednost medijane je 200 m².

Tabela 10. Tip bašte, učestalosti rada u bašti i primene sredstava za zaštitu biljaka u uzorku prema zastupljenosti u uzorku (frekvencija i procenat)

		Broj	%
Tip bašte	bašta u okviru okućnice	109	81.3%
	biljke u žardinjerama na terasi	10	7.5%
	bašta u okviru baštenske zajednice	10	7.5%
	ostalo	5	3.7%
Učestalost rada u bašti	svakog dana ili skoro svakog dana	43	32.1%
	par puta nedeljno	58	43.3%
	otprilike jednom nedeljno	30	22.4%
	par puta mesečno ili ređe	3	2.2%
Primena sredstava za zaštitu biljaka od štetočina i bolesti	Ne koristim ništa za zaštitu biljaka	44	32.8%
	Uglavnom koristim prirodne preparate, ali ponekad i hemijske	45	33.6%
	Uglavnom koristim hemijske preparate, ali ponekad i prirodne	8	6.0%
	Podjednako koristim i hemijske i prirodne preparate	7	5.2%
	Koristim samo i isključivo prirodne preparate	27	20.1%
	Koristim samo i isključivo hemijske preparate	3	2.2%

Iskustvo baštovana u bavljenju baštom iznosi od nekoliko meseci do vremenskog intervala koji pojedini korisnici identifikuju kao „*ceo život*“. Medijana iznosi 10 godina, a prosečna vrednost iskustva rada u bašti je oko 19 godina ($AS=19,33$, $SD=19,11$).

Najveći broj baštovana radi u bašti par puta nedeljno (43,3%, $N=134$), a jedna trećina je aktivna skoro svakoga dana (32,1%) (**Tabela 10**).

Približno jednak broj korisnika bašta ne koristi ništa za zaštitu biljaka (32,8%, $N=134$) ili koristi uglavnom prirodne preparate, a tek ponekad hemijske (33,6%). Na osnovu zabeleženih odgovora, može se zaključiti da svega 8,2% korisnika bašta ima preferenciju ka primeni hemijskih preparata (koriste isključivo hemijske preparate ili uglavnom koriste hemijske, a ponekad prirodne preparate), a da značajna većina ispitanika primenjuje principe organske biljne proizvodnje (**Tabela 10**).

4.5.2 Motivi korisnika bašta

4.5.2.1 Instrument za merenje motiva korisnika bašta

Na osnovu izdvojenih tema u kvalitativnoj fazi istraživanja (sveža i zdrava hrana; proizvodno-ekonomski značaj bašte; restorativno iskustvo; fizička aktivnost i zdravlje, samoostvarenje i učenje; društvena dimenzija; identitet) i pregleda literature, kreiran je instrument za ocenu motiva korisnika urbanih bašta, koji je sproveden na uzorku od 134 baštovana. Instrumentom nije obuhvaćena tema „identitet“. Ova tema se u intervjuima ne spominje u kontekstu motiva za bavljenje baštom, već se razume kao značenje koje ispitanici pripisuju bašti i aktivnostima u bašti, kroz koje se emotivno povezuju sa mestom kroz sećanja, kontinuitet i porodičnu istoriju.

Instrument se sastoji iz 23 stavke koje su ocenjivane na petostepenoj skali Likertovog tipa (**Tabela 11**).

Tabela 11. Instrument za merenje motiva za bavljenje baštom

Konstrukt	Stavka u upitniku
Sveža i zdrava hrana	Radim u bašti...da bismo imali sveže voće i povrće. Radim u bašti...da bih znao šta jedem (kako je proizvedeno). Radim u bašti...da bismo se zdravo hranili.
Proizvodno-ekonomski značaj bašte	Radim u bašti...da bih uštedeo novac. Radim u bašti...da bih zaradio kroz prodaju voća, povrća ili cveća. Radim u bašti...da bismo imali dovoljno (voća i povrća) za naše domaćinstvo.
Fizička aktivnost i zdravlje	Radim u bašti...da bih se kretao i bio fizički aktivan. Aktivnosti u bašti su za mene fizički zahtevne i teške. Aktivnosti u bašti su dobre za moju kondiciju. Aktivnosti u bašti mi pomažu da ostanem fizički zdrav/-a. Radim u bašti...da ispunim vreme.
Restorativno iskustvo	Radim u bašti...zato što me rad u bašti opušta. Aktivnosti u bašti mi pomažu da se opustim. Aktivnosti u bašti mi pomažu da se oslobodim stresa. Aktivnosti u bašti mi pomažu da se dobro osećam u emotivnom smislu. Bavim se baštom zato što volim.
Samoostvarenje i učenje	Aktivnosti u bašti mi daju osećaj da sam nešto postigao/-la. Moje aktivnosti u bašti zahtevaju dosta različitih veština i sposobnosti. Aktivnosti u bašti mi daju samopouzdanje.
Društvena dimenzija bašte	Radim u bašti...da bih se družio sa komšijama. Radim u bašti...da bih imao da poklonim drugima voće i povrće. Kroz aktivnosti u bašti sam u kontaktu sa drugim ljudima. Aktivnosti u bašti su mi pomogle da razvijem bliske odnose sa drugima.

4.5.2.2 Deskriptivna statistika skale za merenje motiva korisnika bašta

Deskriptivnom statističkom analizom utvrđene su aritmetičke sredine i standardne devijacije za sve pojedinačne motive (**Tabela 12**). Utvrđeno je da se ispitanici **u najmanjoj meri slažu sa stavkom da se baštom bave radi „zarade“**, a **u najvećoj meri se slažu sa motivima „znam šta jedem“ i „zdrava hrana“**.

Neujednačenost raspršenja odgovora na različitim stavkama govori da su ispitanici više međusobno usaglašeni u vezi sa pojedinim motivima (na primer, „zdrava hrana“ i „znam šta jedem“), dok je međusobno slaganje u vezi sa nekim drugim motivima niže (na primer, „ušteda“ i „slobodno vreme“).

Rezultat Kronbahove alfe ($\alpha=0.848$) ukazuje na visoku internu konzistenciju stavki u okviru skale i na pouzdanost pitanja u okviru upitnika.

Tabela 12. Aritmetička sredina i standardna devijacija za stavke skale motiva za bavljenje baštom

šifra	stavka	AS	SD
[ušteda]	Radim u bašti...da bih uštedeo novac.	2.70	1.332
[zarada]	Radim u bašti...da bih zaradio kroz prodaju voća, povrća ili eveća.	1.48	.963
[za potrebe domaćinstva]	Radim u bašti...da bismo imali dovoljno (voća i povrća) za naše domaćinstvo.	3.63	1.199
[sveže voće i povrće]	Radim u bašti...da bismo imali sveže voće i povrće.	4.47	.801
[znam šta jedem]	Radim u bašti...da bih znao šta jedem (kako je proizvedeno).	4.60	.777
[zdrava hrana]	Radim u bašti...da bismo se zdravo hranili.	4.60	.758
[fizička aktivnost]	Radim u bašti...da bih se kretao i bio fizički aktivan.	4.10	1.040
[slobodno vreme]	Radim u bašti...da ispunim vreme.	3.25	1.368
[rad opušta]	Radim u bašti...zato što me rad u bašti opušta.	4.16	1.005
[druženje sa komšijama]	Radim u bašti...da bih se družio sa komšijama.	2.29	1.198
[poklon]	Radim u bašti...da bih imao da poklonim drugima voće i povrće.	3.40	1.239
[postignuće]	Aktivnosti u bašti mi daju osećaj da sam nešto postigao/-la.	4.07	.959
[veštine]	Moje aktivnosti u bašti zahtevaju dosta različitih veština i sposobnosti.	3.80	1.188
[samopouzdanje]	Aktivnosti u bašti mi daju samopouzdanje.	3.49	1.212
[kontakt sa ljudima]	Kroz aktivnosti u bašti sam u kontaktu sa drugim ljudima.	2.73	1.215
[bliski odnosi]	Aktivnosti u bašti su mi pomogle da razvijem bliske odnose sa drugima.	2.65	1.270
[opuštanje]	Aktivnosti u bašti mi pomažu da se opustim.	4.33	.865
[oslobađanje stresa]	Aktivnosti u bašti mi pomažu da se oslobodim stresa.	4.18	.988
[emocionalno blagostanje]	Aktivnosti u bašti mi pomažu da se dobro osećam u emotivnom smislu.	3.86	1.142
[volim]	Bavim se baštom zato što volim.	4.40	.894
[fizički zahtevne]	Aktivnosti u bašti su za mene fizički zahtevne i teške.	2.56	1.167
[kondicija]	Aktivnosti u bašti su dobre za moju kondiciju.	4.14	.877
[fizičko zdravlje]	Aktivnosti u bašti mi pomažu da ostanem fizički zdrav/-a.	4.17	.818

AS= aritmetička sredina; SD=standardna devijacija

4.5.2.3 Faktorska analiza skale za merenje motiva korisnika bašta

Kako bi se proverilo da li faktorska struktura instrumenta za merenje motiva za bavljenje baštom odgovara konstruktima (**Tabela 11**), izvedena je faktorska analiza na svim stavkama koje sačinjavaju instrument. Prethodno je proverena pogodnost skupa podataka za faktorsku analizu. Značajnost Bartletovog testa sferičnosti sugeriše da postoji značajna povezanost između originalnih varijabli i da je matrica korelacija pogodna za faktorsku analizu ($\chi^2=1492.706$, Sig =.000), a vrednost Kajzer-Majer-Olkinove mere (KMO=0,808) ukazuje da stavke imaju zadovoljavajuću reprezentativnost, te da se mogu generalizovati na čitav domen koji mere.

Primenjena je Metoda najveće verodostojnosti (engl. *Maximum-Likelihood Method*) i kosa rotacija *Promax*³⁰. Prilikom donošenja zaključaka o faktorskoj strukturi konstrukta uzet je u obzir grafički

³⁰ Kako su pojedinačni motivi značajno povezani (Prilog 2), izabrana je kosa rotacija *Promax* (kose rotacije podržavaju pretpostavku o postojanju korelacija između latentnih faktora konstrukta).

kriterijum - *Scree test*, koji je pokazao da prvih šest faktora imaju prihvatljive svojstvene vrednosti (veće od 1). Sledeći rezultate *Scree* testa, u konfirmatornoj faktorskoj analizi testirano je šestofaktorsko rešenje fiksiranjem broja faktora na šest.

Ukupna varijansa konstrukta motivacije za bavljenje baštom, objašnjena šestofaktorskim rešenjem, iznosi 67,6%, od čega prvi faktor („restorativno iskustvo”) objašnjava 27,4% varijanse, drugi faktor („sveža i zdrava hrana”) 14,5%, treći faktor („društvena dimenzija”) 8,3%, četvrti faktor („samoostvarenje i učenje”) 6,6%, peti faktor („fizička aktivnost i zdravlje”) 5,8% i šesti faktor („proizvodno-ekonomski značaj bašte”) 5,0%.

Pre donošenja konačne odluke o faktorskoj strukturi motivacije za bavljenje baštom, izvršena je analiza interkorelacije dobijenih faktora (Pirsonov koeficijent korelacije). Kako se vidi u Tabeli 13, postoji osrednja korelacija između faktora „samoostvarenje i učenje” i „restorativno iskustvo” (0.578) i slaba korelacija između faktora „fizička aktivnost i zdravlje” i „restorativno iskustvo” (0.484), pa ih možemo smatrati suštinski različitim izvorima motivacije. Značajnosti hi-kvadrata (eng. *goodness-of-fit*) sugeriše prihvatljivost ovog rešenja ($\chi^2=164.226$, Sig=.023).

Tabela 13. Interkorelacije faktora šestofaktorskog rešenja

	proizvodno-ekonomski značaj bašte	sveža i zdrava hrana	fizička aktivnost i zdravlje	restorativno iskustvo	samoostvarenje i učenje	društvena dimenzija
proizvodno-ekonomski značaj bašta	1	.330**	.193*	-.080	.020	.218*
sveža i zdrava hrana	.330**	1	.184*	-.010	.078	.257**
fizička aktivnost i zdravlje	.193*	.184*	1	.484**	.391**	.340**
restorativno iskustvo	-.080	-.010	.484**	1	.578**	.302**
samoostvarenje i učenje	.020	.078	.391**	.578**	1	.339**
društvena dimenzija	.218*	.257**	.340**	.302**	.339**	1

Može se zaključiti da faktorska struktura motiva korisnika gotovo u potpunosti odgovara izdvojenim temama u okviru kvalitativne faze istraživanja - potvrđeno je svih šest izdvojenih tema, odnosno kategorija motiva. Jedino se stavka „Radim u bašti...da ispunim vreme”, koja je pretpostavljena kao indikator podteme „razonoda i rekreacija” unutar teme „restorativno iskustvo”, faktorskom analizom pripojila temi „fizička aktivnost i zdravlje”.

4.5.2.4 Deskriptivna statistika faktora skale za merenje motiva korisnika bašta

Deskriptivnom statistikom dobijenih latentnih faktora utvrđen je njihov značaj za baštovane. Za svaki faktor određena je aritmetička sredina skorova svih aspekata motivacije, odnosno varijabli unutar faktora (Tabela 14). Rezultati ove analize ukazuju da su **korisnicima bašta najvažniji „sveža i zdrava hrana“ i „restorativno iskustvo“**. „Proizvodno-ekonomski značaj bašte” i „društvena dimenzija” su motivi od manjeg značaja.

Tabela 14. Empirijski minimum i maksimum, aritmetička sredina, standardna devijacija, standardizovani skjunis i kurtosis i Kolmogorov-Sminov test za faktore skale motiva za bavljenje baštom

	Min	Max	AS	SD	Std Sk	Std Ku	K-S
proizvodno-ekonomski značaj bašte	1.00	5.00	2.60	0.87	1.71	-0.17	.112**
sveža i zdrava hrana	1.00	5.00	4.56	0.70	-11.58	18.19	.278**
fizička aktivnost i zdravlje	1.60	5.00	3.64	0.70	-2.19	-0.51	.122**
restorativno iskustvo	1.00	5.00	4.20	0.80	-6.71	6.01	.159**
samoostvarenje i učenje	1.67	5.00	3.79	0.90	-2.09	-1.14	.106**
društvena dimenzija	1.00	5.00	2.76	0.97	0.30	-1.40	.104**

Napomena: Raspon varijacije (*Min* – najmanja vrednost varijable, *Max* – najveća vrednost varijable); *AS*= aritmetička sredina; *SD*=standardna devijacija; *Std Sk*=standardizovani skjunis (koeficijent asimetrije); *Std Ku*= standardizovani kurtosis (koeficijent spljoštenosti ili izduženosti distribucije); *K-S*= vrednost Kolmogorov-Smirnov testa
* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Proverene su pouzdanosti merne skale i interne konzistencije faktora korišćenjem Kronbahovog koeficijenta alfa kako bi se utvrdilo koliko su stavke unutar faktora povezane kao grupa. Jako dobru pouzdanost faktora imaju „sveža i zdrava hrana” (0,876), „restorativno iskustvo” (0,885) i „društvena dimenzija” (0,801), a dobru pouzdanost imaju faktori „samoostvarenje i učenje” (0,766) i „fizička aktivnost i zdravlje” (0,656). Nižu od zadovoljavajuće vrednosti Kronbahove alfe ima „proizvodno-ekonomski značaj bašte” (0,583). Međutim, ako se uzme u obzir da faktor čine svega tri stavke, može se reći da je ova vrednost Kronbahove alfe prihvatljiva.

4.5.2.5 Povezanost motiva i socio-demografskih karakteristika ispitanika

Da bi se utvrdilo da li su i na koji način motivi za bavljenje baštom povezani sa socio-demografskim karakteristikama korisnika bašta, izvedeni su testovi Pirsonov koeficijent korelacije i t test, čiji su rezultati prikazani u Tabeli 15.

Provereno je da li se motivacija za bavljenje baštom može dovesti u vezu sa:

- iskustvom u obrađivanju bašte, izraženom u godinama,
- starošću korisnika bašte, izraženom u godinama,
- stepenom obrazovanja korisnika bašte, izraženim u kategorijama - niže obrazovanje (nezavršena ili završena osnovna škola, završena srednja škola) i više obrazovanje (viša ili visoka stručna sprema),
- radnim statusom korisnika bašte, izraženim u kategorijama - zaposlena osoba i nezaposlena osoba (u ovu kategoriju spadaju i penzioneri i studenti),
- finansijskim primanjima korisnika bašte, izraženim u kategorijama - primanja ispod proseka (do 449 evra mesečno) i primanja iznad proseka (više od 450 evra mesečno).

Tabela 15. Testovi značajnosti povezanosti različitih motiva za bavljenje baštom i sociodemografskih karakteristika poput starosti ispitanika, godina bavljenja baštom, nivoa obrazovanja, radnog statusa i mesečnih primanja

	Statistički test / statistik	Proizvodno-ekonomski značaj bašte	Sveža i zdrava hrana	Fizička aktivnost i zdravlje	Restorativno iskustvo	Samoostvarenje i učenje	Društvena dimenzija
Iskustvo u obrađivanju bašte (godine)	Korelacija / Pirsonov koeficijent korelacije	.173*	.101	.338**	.084	.183*	.278**
Starost ispitanika (godine)	Korelacija / Pirsonov koeficijent korelacije	.230**	.010	.460**	.108	.019	.218*
Nivo obrazovanja	T test / t statistik	3.350**	.400	1.080	-1.305	-1.473	.834
Radni status	T test / t statistik	-1.684	.567	-2.725**	-1.614	-2.707**	-2.528*
Mesečna primanja	T test / t statistik	2.003*	.204	1.640	.906	-.742	1.883

*p<0,05; **p<0,01

Iskustvo rada u bašti, izraženo u godinama, može se dovesti u vezu sa motivima koji su u vezi sa proizvodno-ekonomskim značajem bašte (0,173), fizičkom aktivnošću i zdravljem (0,338), samoostvarenjem i učenjem (0,183), i društvenom dimenzijom bašte (0,278) i to tako da su ovi motivi izraženiji kod korisnika koji se duže vremena bave baštom. Treba imati u vidu da su ove korelacije, iako značajne, niske, te samo potencijalno i u vrlo maloj meri mogu doprineti objašnjenju varijanse motivacije za bavljenje baštom.

Sličan se zaključak može doneti i kada je reč o povezanosti godinama života i motiva za bavljenje baštom – stariji ispitanici su više motivisani proizvodno-ekonomskim značajem bašte (0,230), fizičkom aktivnošću i zdravljem (0,460) i društvenim aspektom rada u bašti (0,218) u odnosu na mlađe ispitanike. Navedene korelacije su statistički značajne, ali je stepen korelacije slab, osim u slučaju motiva koji se odnosi na fizičku aktivnost i zdravlje, koji je srednje jačine.

Nivo obrazovanja korelira samo sa motivom koji se odnosi na proizvodno-ekonomski značaj bašte: ispitanicima sa nižim stepenom obrazovanja su ekonomski razlozi važniji nego onima sa višim stepenom stručne spreme. Kada je korelacija proverena na pojedinačnim motivima u okviru proizvodno-ekonomskog faktora, utvrđena je značajna razlika na sva tri motiva koji se odnose na mogućnosti uštede, zarade i proizvodnje dovoljnih količina voća i povrća za potrebe domaćinstva.

Radni status korelira sa motivima koji se odnose na fizičku aktivnost i zdravlje, samoostvarenje i učenje, i društvenu dimenziju bašte i to tako da su kod nezaposlenih ispitanika ovi motivi izraženiji i ocenjeni višim vrednostima. Pod kategorijom „nezaposleni” obuhvaćeni su i penzioneri i studenti, pa se ova grupa baštovana može preciznije opisati kao osobe kod kojih svakodnevne radne obaveze i radno vreme nisu strukturisani kao kod ispitanika koji su zaposleni. Ipak, očekivane su razlike u motivima između navedenih podgrupa pa se one razmatraju odvojeno u nastavku.

U tabelama ispod prikazane su aritmetičke sredine podgrupa zaposleni, nezaposleni, penzioneri i studenti za faktore motiva (**Tabela 16**) i za pojedinačne motive (**Tabela 17**). Na osnovu navedenih skorova može se zaključiti sledeće:

- Penzioneri više vrednuju rad u bašti kao fizičku aktivnost koja doprinosi kondiciji i zdravlju u odnosu na ostale grupe ($AS=4,08$). Očekivano, studenti su najniže ocenili kondiciju i fizičko zdravlje kao motive za bavljenje baštom ($AS=3,15$).
- Proizvodna i ekonomska funkcija bašte od većeg su značaja za nezaposlene ispitanike, penzionere i studente u odnosu na zaposlene i to tako što nezaposlene više motivišu mogućnost

zarade kroz prodaju voća, povrća i cveća ($AS=2,13$), a penzionere i studente mogućnosti uštede kroz uzgajanje voća i povrća ($AS=3,03$, $AS=2,75$).

- Penzioneri su najvišom ocenom ocenili rad u bašti kao način da se ispuni slobodno vreme ($AS=3,85$), kao i to da ih rad u bašti opušta ($AS=4,44$), u odnosu na ostale ispitanike.
- Mogućnost da se kroz rad u bašti ostvari osećaj da su nešto postigli, da su stekli izvesne veštine i sposobnosti, i osećaj samopouzdanja, najmanje je vrednovana od strane zaposlenih ispitanika. Faktor „samoostvarenje i učenje“ je statistički značajno niže ocenjen od strane zaposlenih u odnosu na druge grupe ($AS=3,51$). Sticanje novih veština i sposobnosti je najznačajniji motiv kod studenata u poređenju sa ostalim kategorijama ispitanika ($AS=4,75$).
- Društvena dimenzija urbanih bašta najznačajnija je za nezaposlene ispitanike ($AS=2,92$) i za penzionere ($AS=3,04$): druženje sa komšijama je podjednako važno za ove dve grupe, dok je mogućnost formiranja bliskih odnosa sa drugima kroz aktivnosti u bašti naročito visoko ocenjeno od strane penzionera u odnosu na druge grupe ($AS=3,13$).
- Zadovoljstvo koje proizilazi iz rada u bašti kao aktivnosti koja se „voli“ i koja čini da se dobro osećaju u emotivnom smislu je značajniji motiv kod penzionera ($AS=4,62$, $AS=4,23$) i studenata ($AS=4,75$, $AS=4,25$) nego kod ostale dve grupe ispitanika.

Tabela 16. Aritmetičke sredine skorova na faktorima motiva za bavljenje baštom u zavisnosti od radnog statusa ispitanika

	Radni status			
	Zaposlen (N=75)	Nezaposlen (N=16)	Penzioner (N=39)	Student (N=4)
	AS	AS	AS	AS
proizvodno-ekonomski značaj bašte	2.49	2.73	2.77	2.58
sveža i zdrava hrana	4.59	4.44	4.57	4.33
fizička aktivnosti i zdravlje	3.50	3.38	4.08	3.15
restorativno iskustvo	4.10	4.09	4.41	4.40
samoostvarenje i učenje	3.51	4.13	4.10	4.58
društvena dimenzija	2.57	2.92	3.04	2.81

Tabela 17. Aritmetičke sredine skorova na motivima za bavljenje baštom u zavisnosti od radnog statusa ispitanika

	Radni status			
	Zaposlen (N=75)	Nezaposlen (N=16)	Penzioner (N=39)	Student (N=4)
	AS	AS	AS	AS
[ušteda]	2.57	2.50	3.03	2.75
[zarada]	1.35	2.13	1.49	1.25
[za potrebe domaćinstva]	3.56	3.56	3.79	3.75
[sveže voće i povrće]	4.51	4.37	4.51	3.75
[znam šta jedem]	4.61	4.50	4.56	5.00
[zdrava hrana]	4.64	4.44	4.63	4.25
[fizička aktivnost]	3.92	3.75	4.67	3.25
[slobodno vreme]	2.99	2.94	3.85	3.50
[rad opušta]	4.07	4.00	4.44	4.00
[druženje sa komšijama]	2.08	2.56	2.62	2.00
[poklon]	3.25	3.75	3.51	3.50
[postignuće]	3.89	4.19	4.28	4.75
[veštine]	3.56	4.19	4.00	4.75
[samopouzdanje]	3.07	4.00	4.03	4.25
[kontakt sa ljudima]	2.61	2.75	2.92	3.00
[bliski odnosi]	2.40	2.62	3.13	2.75
[opuštanje]	4.25	4.19	4.51	4.50
[oslobađanje stresa]	4.09	4.31	4.26	4.50
[emocionalno blagostanje]	3.68	3.69	4.23	4.25
[volim]	4.31	4.25	4.62	4.75
[fizički zahtevne]	2.53	2.13	2.79	2.50
[kondicija]	4.03	4.00	4.51	3.25
[fizičko zdravlje]	4.04	4.06	4.56	3.25

Očekivano, mesečna finansijska primanja mogu se dovesti u vezu sa proizvodno-ekonomskom motivom za bavljenje baštom: korisnicima bašta sa nižim primanjima je ekonomski motiv važniji nego onima sa višim primanjima (**Tabela 15**).

Jedino se motivi „sveža i zdrava hrana“ i „restorativno iskustvo“ ne mogu dovesti u vezu ni sa jednom od testiranih socio-demografskih varijabli – ove kategorije motiva su podjednako važni razlozi za bavljenje baštom u svakoj od testiranih socio-demografskih grupa (**Tabela 15**).

4.5.3 Profili korisnika bašta

Rezultati analize kvalitativnih podataka dobijenih iz polu-strukturisanih intervjuja sa korisnicima bašta sugerisali su postojanje razlika u odnosima prema bašti i motivima za bavljenje baštom između korisnika privatnih bašta u spoljnim i rubnim zonama grada i korisnika bašte zajednice, u pogledu motiva za bavljenje baštom i socio-demografskih karakteristika. Statističkim analizama proverene su razlike između dva poduzorka korisnika bašta, koji su ilustrativno okarakterisani kao „stari“ i „novi“ baštovani.

4.5.3.1 Socio-demografske karakteristike dva poduzorka korisnika bašta

Proverena je hipoteza da se dve grupe korisnika bašta razlikuju prema sledećim socio-demografskim karakteristikama ispitanika: starost, stepen obrazovanja, radni status, mesečna primanja i godine iskustva u obrađivanju bašte. U Tabeli 18 su prikazane socio-demografske karakteristike dve podgrupe ispitanika.

Hipoteza je testirana na uzorku od 134 ispitanika, od čega je 89 korisnika privatnih bašta iz spoljnih delova grada (u nastavku „stari baštovani“) i 45 ispitanika iz grupe „novih baštovana“. Rezultati su pokazali statistički značajne razlike između ova dva poduzorka na svim varijablama, osim radnom statusu ispitanika.

Tabela 18. Socio-demografske karakteristike poduzoraka korisnika bašta (stari i novi baštovani) izražene u procentima i frekvencijama

		podgrupe			
		stari baštovani (N=89)		novi baštovani (n=45)	
		Broj	%	Broj	%
starost ispitanika	<40	7	7.9%	20	44.4%
	41-65	58	65.2%	21	46.7%
	>66	24	27.0%	4	8.9%
pol	muški	37	41.6%	11	24.4%
	ženski	52	58.4%	34	75.6%
nivo obrazovanja	osnovna škola i nezavršeno osnovno obrazovanje	11	12.3%	1	2.2%
	srednja škola	55	61.8%	9	20.0%
	viša ili visoka stručna sprema	23	25.8%	35	77.8%
radni status	zaposlen	47	52.8%	28	62.2%
	nezaposlen	9	10.1%	7	15.6%
	penzioner	33	37.1%	6	13.3%
	student	0	0.0%	4	8.9%
mesečna primanja	manje od 249 evra	38	43.1%	12	26.6%
	250-449 evra	28	31.8%	12	26.7%
	450-599 evra	15	17.0%	6	13.3%
	600-799 evra	4	4.5%	6	13.3%
	preko 800 evra	3	3.4%	9	20.0%

„Stari baštovani“ su korisnici privatnih bašta u spoljnim i rubnim zonama grada, koji su u proseku stariji u odnosu na baštovane iz druge grupe, nižih nivoa obrazovanja i primanja, a sa više godina iskustva rada u bašti. Polovina ispitanika iz ove grupe je starija od 58 godina. Oko 75% ispitanika

ima srednji ili niži nivo obrazovanja, a sličan procenat ispitanika ima primanja niža od prosečnih u državi³¹. U proseku se stari baštovan bavi baštom 24 godine ($AS=23,56$, $SD=19,83$).

„Novi baštovani” se bave uzgajanjem voća i povrća u urbanoj sredini (u baštenskoj zajednici, žardinjerama na terasi ili u okviru okućnice) i u proseku su mlađi, viših nivoa obrazovanja i viših primanja u odnosu na „stare baštovane”. Polovina ispitanika iz ove grupe mlađa je od 44 godine. Oko 80% ima viši ili visok nivo obrazovanja. Ujednačen je broj ispitanika iz ove grupe prema primanjima: oko 50% ispitanika ima viša i visoka primanja, odnosno niža i srednja primanja. Imaju u proseku 11 godina ($AS=10,96$, $SD=14,47$) iskustva rada u bašti.

4.5.3.2 Motivi dva poduzorka korisnika bašta

U nastavku su prikazani rezultati testova kojima je proverena hipoteza da postoje statistički značajne razlike između dva poduzorka korisnika bašta u odnosu na šest grupa motiva: proizvodno-ekonomski značaj bašte, sveža i zdrava hrana, fizička aktivnost i zdravlje, restorativno iskustvo, samoostvarenje i učenje, i društvena dimenzija. Razlike su proverene poređenjem aritmetičkih sredina i standardnih devijacija skorova za šest grupa motiva.

T testom je utvrđeno da se dva poduzorka ispitanika razlikuju u pogledu motiva „proizvodno-ekonomski značaj bašte“, „restorativno iskustvo” i „samoostvarenje i učenje” (**Tabela 19**). Proizvodno-ekonomski motiv je od većeg značaja za „stare baštovane” ($AS=2,76$, $SD=0,82$), dok su restorativno iskustvo boravka i rada u bašti i osećaj samoostvarenja više vrednovani od strane „novih baštovana” ($AS=4,53$, $SD=0,66$; $AS=4,12$, $SD=0,81$) (**Tabela 20**). U pogledu preostale tri grupe motiva – sveža i zdrava hrana, fizička aktivnost i zdravlje, i društvena dimenzija bašte - ova dva profila baštovana se ne razlikuju.

Tabela 19. Test homogenosti varijansi subpopulacija i njegova značajnost, t test za značajnost razlika između subpopulacija i njegova značajnost

	F statistik za Leveneov test	Značajnost Leveneovog testa	T test	Značajnost t testa
proizvodno-ekonomski značaj bašte	.846	.359	2.935**	.004
sveža i zdrava hrana	7.827**	.006	1.512	.136
fizička aktivnost i zdravlje	1.076	.302	.932	.353
restorativno iskustvo	1.398	.239	-3.610**	.000
samoostvarenje i učenje	1.112	.294	-3.121**	.002
društvena dimenzija	.429	.514	.376	.707

* $p<0,05$; ** $p<0,01$

Tabela 20. Aritmetičke sredine i standardne devijacije skorova na motivima za bavljenje baštom u zavisnosti od pripadnosti podgrupe korisnika bašte

Motivi	Grupa korisnika bašta	Uzorak	AS	SD
proizvodno-ekonomski značaj bašte	stari baštovani	89	2.76	0.82
	novi baštovani	45	2.30	0.88
sveža i zdrava hrana	stari baštovani	88	4.63	0.54
	novi baštovani	45	4.41	0.92
fizička aktivnost i zdravlje	stari baštovani	89	3.68	0.67
	novi baštovani	45	3.56	0.75
restorativno iskustvo	stari baštovani	88	4.02	0.82
	novi baštovani	45	4.53	0.66
samoostvarenje i učenje	stari baštovani	89	3.62	0.91
	novi baštovani	45	4.12	0.81
društvena dimenzija	stari baštovani	88	2.78	0.93
	novi baštovani	45	2.72	1.06

³¹Prosečna vrednost neto zarade po zaposlenom u decembru 2018. Godine iznosila je 52 372 RSD (izvor: Republički zavod za statistiku Srbije, <https://publikacije.stat.gov.rs/G2019/PdfE/G20191041.pdf>).

Napomena: AS = aritmetička sredina; SD =standardna devijacija

Uvidom u razlike na pojedinačnim motivima između dva poduzorka ispitanika, uočeno je da razlike zabeležene na proizvodno-ekonomskom motivu potiču od toga što „stari baštovani” više vrednuju mogućnost uštede novca ($AS=2,93$, $SD=1,34$) i proizvodnje dovoljne količine voća i povrća za potrebe domaćinstva ($AS=3,81$, $SD=1,11$) u odnosu na „nove baštovane”. Ove razlike nisu u vezi sa motivom zarade – ovaj motiv je jednako važan (ili jednako nevažan!) korisnicima obe podgrupe (Tabele 21 i 22).

Restorativno iskustvo boravka i rada u bašti značajno je više vrednovano od strane ”novih baštovana” ($AS=4,53$, $SD=0,66$) i to po svim pojedinačnim stavkama: aktivnosti u bašti pomažu da se osoba opusti ($AS=4,64$, $SD=0,61$), oslobodi od stresa ($AS=4,53$, $SD=0,77$), da se oseća dobro u emotivnom smislu ($AS=4,29$, $SD=0,87$), a baštom se bave zato što u tome uživaju i zato što vole ($AS=4,71$, $SD=0,66$). Osećaj samoostvarenja i to samopouzdanje i osećaj da su nešto postigli kroz aktivnosti u bašti, značajno je snažniji kod „novih baštovana” ($AS=3,91$, $SD=1,02$; $AS=4,51$, $SD=0,76$).

Sa druge strane, „stari baštovani”, osim snažnije motivacije u pogledu proizvodno-ekonomske funkcije bašte, značajno su više motivisani druženjem sa komšijama nego „novi baštovani” ($AS=2,44$, $SD=1,19$), što je rezultat koji odstupa od očekivanog.

Tabela 21. Aritmetičke sredine i standardne devijacije skorova na pojedinačnim motivima za bavljenje baštom u zavisnosti od pripadnosti grupi korisnika bašte

Motivi	Grupa korisnika bašta	Uzorak	AS	SD
[ušteda]	stari baštovani	89	2.93	1.34
	novi baštovani	45	2.24	1.21
[zarada]	stari baštovani	89	1.53	1.01
	novi baštovani	45	1.38	.86
[za potrebe domaćinstva]	stari baštovani	89	3.81	1.11
	novi baštovani	45	3.29	1.29
[sveže voće i povrće]	stari baštovani	89	4.56	.66
	novi baštovani	45	4.29	1.01
[znam šta jedem]	stari baštovani	89	4.67	.58
	novi baštovani	45	4.44	1.06
[zdrava hrana]	stari baštovani	88	4.66	.56
	novi baštovani	45	4.49	1.04
[fizička aktivnost]	stari baštovani	89	4.04	1.10
	novi baštovani	45	4.20	.92
[slobodno vreme]	stari baštovani	89	3.38	1.27
	novi baštovani	45	2.98	1.53
[rad opušta]	stari baštovani	89	4.00	1.02
	novi baštovani	45	4.49	.90
[druženje sa komšijama]	stari baštovani	88	2.44	1.19
	novi baštovani	45	2.00	1.17
[poklon]	stari baštovani	89	3.34	1.26
	novi baštovani	45	3.51	1.20
[postignuće]	stari baštovani	89	3.84	.98
	novi baštovani	45	4.51	.76
[veštine]	stari baštovani	89	3.73	1.15
	novi baštovani	45	3.93	1.27
[samopouzdanje]	stari baštovani	89	3.28	1.25
	novi baštovani	45	3.91	1.02
[kontakt sa ljudima]	stari baštovani	89	2.70	1.18
	novi baštovani	45	2.80	1.29
[bliski odnosi]	stari baštovani	89	2.70	1.24
	novi baštovani	45	2.56	1.34
[opuštanje]	stari baštovani	89	4.17	.93
	novi baštovani	45	4.64	.61
[oslobađanje stresa]	stari baštovani	89	4.00	1.06
	novi baštovani	45	4.53	.77
[emocionalno blagostanje]	stari baštovani	88	3.64	1.21
	novi baštovani	45	4.29	.87
[volim]	stari baštovani	89	4.25	.96
	novi baštovani	45	4.71	.66
[fizički zahtevne]	stari baštovani	89	2.60	1.16
	novi baštovani	45	2.49	1.20
[kondicija]	stari baštovani	89	4.191	.80
	novi baštovani	45	4.044	1.02
[fizičko zdravlje]	stari baštovani	89	4.20	.77
	novi baštovani	45	4.11	.91

Tabela 22. Test homogenosti varijansi subpopulacija i njegova značajnost, t test za značajnost razlika između subpopulacija i njegova značajnost

	F statistik za Leveneov test	Značajnost Leveneovog testa	T test	Značajnost t testa
[ušteda]	.187	.666	2.902**	.004
[zarada]	1.170	.281	.852	.396
[za potrebe domaćinstva]	1.768	.186	2.415*	.017
[sveže voće i povrće]	5.602*	.019	1.640	.106
[znam šta jedem]	13.144**	.000	1.359	.179
[zdrava hrana]	9.952**	.002	1.027	.309
[fizička aktivnost]	.078	.781	-.814	.417
[slobodno vreme]	2.228	.138	1.626	.106
[rad opušta]	.004	.952	-2.722**	.007
[druženje sa komšijama]	.986	.322	2.042*	.043
[poklon]	.079	.779	-.767	.444
[postignuće]	1.112	.294	-4.021**	.000
[veštine]	.008	.929	-.934	.352
[samopouzdanje]	6.785*	.010	-3.125**	.002
[kontakt sa ljudima]	.198	.657	-.464	.644
[bliski odnosi]	.445	.506	.606	.546
[opuštanje]	2.682	.104	-3.103**	.002
[oslobađanje stresa]	1.383	.242	-3.043**	.003
[emocionalno blagostanje]	5.302*	.023	-3.576**	.001
[volim]	7.681**	.006	-3.280**	.001
[fizički zahtevne]	.121	.728	.498	.619
[kondicija]	5.402*	.022	.842	.403
[fizičko zdravlje]	3.496	.064	.607	.545

*p<0,05; **p<0,01

4.5.4 Proizvodno-ekonomski značaj bašta

Da li je i u kojoj meri bašta ekonomski značajna za domaćinstvo, mereno je kvantitativno na dva načina: 1) samoprocenom ispitanika kroz pitanja u anketi i 2) merenjem i obračunom troškova i vrednosti proizvoda. Sledi prikaz rezultata dobijenih analizom podataka prikupljenih kroz anketu i baštenske dnevnike.

4.5.4.1 Samoprocena proizvodno-ekonomskog značaja bašta

Doživljaj proizvodno-ekonomskog značaja bašte za domaćinstvo meren je kroz dva pitanja u anketi: „U kojoj meri je bašta značajan izvor voća i povrća za vaše domaćinstvo?“ i „Koliko vam je bašta značajna u ekonomskom smislu za smanjenje troškova kupovine hrane?“. U Tabeli 23 prikazani su rezultati analize na celom uzorku.

Kod više od 70% ispitanika, samostalno uzgajanje voća i povrća u bašti predstavlja dopunu onoga što se kupuje, dok je kod oko 15% ispitanika bašta osnovni izvor voća i povrća za domaćinstvo. Odgovori na pitanje u kojoj meri bašta doprinosi smanjenju troškova kupovine hrane su relativno ujednačeno podeljeni u tri kategorije odgovora: oko jedne trećine ispitanika smatra da je bašta značajna za domaćinstvo u pogledu smanjenja troškova (31,6%), a sličan procenat ispitanika je smatra neznačajnom (28,5%). Ostali učesnici nisu bili sigurni u vezi sa odgovorom na ovo pitanje (39,8%).

Tabela 23. Pokazatelji proizvodno-ekonomskog značaja bašte za domaćinstvo iz perspektive korisnika (značaj u pogledu obezbeđivanja potreba domaćinstva - „izvor hrane” i značaj u pogledu smanjenja troškova - „smanjenje troškova”) izraženi kroz frekvenciju odgovora i procenete

		Broj	%
Izvor hrane	Bašta je osnovni izvor voća i povrća.	19	14.2%
	Bašta je dopunski izvor voća i povrća, pored onoga što kupujem.	96	71.6%
	Bašta je zanemarljiv izvor voća i povrća za moje domaćinstvo.	19	14.2%
Smanjenje troškova	uopšte nije značajna	18	13.5%
	nije značajna	20	15.0%
	ni značajna, ni neznčajna	53	39.8%
	značajna	29	21.8%
	veoma značajna	13	9.8%

Kada se pogledaju odgovori na ova pitanja odvojeno na dva poduzorka ispitanika („stari” i „novi baštovani”), zaključuje se da postoji statistički značajna razlika između ove dve grupe u pogledu samoprocene proizvodno-ekonomske funkcije bašte. T test je na nivou značajnosti $p < 0,01$ utvrdio razlike između aritmetičkih sredina dva poduzorka: poduzorku „starih baštovana” bašta predstavlja značajniji izvor voća i povrća i značajnije doprinosi smanjenju troškova kupovine hrane u odnosu na „nove baštovane” (**Tabela 24** i **Tabela 25**).

Tabela 24. Test homogenosti varijansi subpopulacija i njegova značajnost, t test za značajnost razlika između subpopulacija stari i novi baštovani i njegova značajnost na varijablama „izvor hrane“ i „smanjenje troškova“

	F statistik za Leveneov test	Značajnost Leveneovog testa	T test	Značajnost t testa
Izvor hrane	2.373	.126	3.184**	.002
Smanjenje troškova	.644	.424	4.986**	.000

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Tabela 25. Aritmetička sredina i srednja vrednost varijabli „izvor hrane” i „smanjenje troškova” na dva poduzorka ispitanika: stari i novi baštovani

	podgrupe	N	AS	SD
Izvor hrane	stari baštovani	89	2.10	.501
	novi baštovani	45	1.80	.548
Smanjenje troškova	stari baštovani	88	3.32	1.034
	novi baštovani	45	2.36	1.090

4.5.4.2 Rezultati baštenskih dnevnika

Kako bi se pored subjektivne procene proizvodno-ekonomskog značaja bašte i kvantitativno ispitala ekonomska funkcija proizvodnje voća i povrća, bašta je posmatrana kao proizvodni sistem sa ulaganjima (troškovima) i prihodima, a pouzdanost prikupljenih podataka obezbeđena je redovnim nedeljnim unosima merenih vrednosti od strane baštovana.

Površine četiri bašte koje su praćene kroz baštenske dnevnike iznose od 18m² do 160 m² i u njima je proizvedeno od 42 kg do 433,83 kg voća, povrća i začinskih biljaka u toku jedne sezone (Tabela 26). Najčešće uzgajane kulture u predmetnih baštama su crni i beli luk, paradajz i čeri paradajz, zatim tikvice, krastavac, paprika, cvekla i blitva (Prilog 4).

Kada se posmatraju pojedinačno, produktivnost bašta iznosi 2,71, 1,65, 10,52 i 1,68 kg/m² (**Tabela 26**). Ekstremna vrednost zabeležena u Bašti 03 od 10,52 kg/m² rezultat je izbora kulture (ljute paprike) koja ostvaruje velike prinose po biljci, zauzima relativno malo prostora i može se uzgajati intenzivno.

Tabela 26. Pokazatelji produktivnosti proizvodnje voća, povrća i začinskih biljaka u četiri privatne bašte

Kategorija	<u>Bašta 01</u>	<u>Bašta 02</u>	<u>Bašta 03</u>	<u>Bašta 04</u>
	april - novembar 2018.	april - novembar 2018.	april - novembar 2018.	april - novembar 2018.
površina neto (m ²)	160.00	36.00	18.00	25.00
ukupan proizvod (kg)	433.83	59.40	189.35	42.00
proizvod po jedinici površine (kg/m ²)	2.71	1.65	10.52	1.68
porcije (broj) ^a	5422	742	2366	525
porcije (broj/m ²)	33	20	131	21
porcije (dan/osoba) ^b	1084	148	473	105
porcije (dan/podrođica) ^c	333	45	145	32

^a Pod porcijom se podrazumeva 80 g voća i povrća.
^b Prosečne dnevne potrebe odrasle osobe iznose 400 g voća i povrća.
^c Prosečne dnevne potrebe četvoročlane porodice iznose 1300 g voća i povrća.

Količine proizvoda zabeležene u baštenskim dnevnicima mogu se izraziti u broju porcija voća i povrća (**Tabela 26**). Prema WHO (2003, prema Glavan et al., 2018), preporučene prosečne dnevne potrebe odrasle osobe iznose 400 g povrća i voća ili 5 porcija od 80 g, a prosečne potrebe četvoročlane porodice iznose 1300 g. Procena je da se 2018. godine u Srbiji u proseku konzumiralo 142 kg povrća po stanovniku i oko 87 kg voća po stanovniku (Brankov et al., 2019), što je više od preporučenog unosa i iznosi 627,40 g voća i povrća dnevno. Predmetne bašte obezbeđuju dovoljan broj porcija za ishranu jedne odrasle osobe u toku 1084, 148, 473 i 105 dana (redom bašte od 01 do 04), odnosno za ishranu četvoročlane porodice u toku 333, 45, 145 i 32 dana.

Učesnici u istraživanju ulagali su u baštu između 6,28 eur i 67,07 eur godišnje (Tabela 27). Ove vrednosti obuhvataju fiksne i varijabilne troškove, a u njih nije uračunata vrednost rada. Troškovi izraženi po jedinici površine za četiri bašte iznose redom: 0,42, 0,92, 1,69 i 0,25 eur/m².

Tabela 27. Troškovi, uloženi rad i produktivnost rada u četiri privatne bašte

Kategorija		Bašta 01	Bašta 02	Bašta 03	Bašta 04
		april - novembar 2018.	april - novembar 2018.	april - novembar 2018.	april - novembar 2018.
Troškovi (eur/god.)					
rasad i seme		27.16	4.92	26.53	4.58
đubrivo i preparati za zaštitu		16.95	23.01	1.44	0.00
voda za zalivanje		9.40	1.24	1.03	0.26
ostali materijal ^a		10.34	0.75	0.00	0.00
alat ^b		3.21	3.21	1.45	1.45
rad	medijalna	130.08	71.18	91.76	28.39
	prosečna	366.03	200.30	258.20	80.00
ukupno troškovi bez rada (eur/god.)		67.07	33.13	30.45	6.28
ukupno troškovi sa radom (eur/god.)	medijalna	301.62	165.06	212.77	65.84
	prosečna	433.10	233.43	288.65	86.28
Ostala ulaganja					
površina neto (m ²)		160.00	36.00	18.00	25.00
voda (m ³) ^c		16.32	2.16	1.79	0.45
radna snaga (sati)		107.34	58.74	75.72	23.43
Rad i produktivnost rada					
rad (h/m ²)		0.67	1.63	4.21	0.94
rad (h/kg)		0.25	0.99	0.40	0.56
rad (h/porcija)		0.02	0.08	0.03	0.04
ukupni troškovi rada (eur/god.)	medijalna	130.08	71.18	91.76	28.39
	prosečna	366.03	200.30	258.20	80.00
rad (eur/m ²)	medijalna	1.89	4.58	11.82	2.63
	prosečna	2.29	5.56	14.34	3.20
rad (eur/kg)	medijalna	0.69	2.78	1.12	1.57
	prosečna	0.84	3.37	1.36	1.90

^a Bašta 1: Amortizacija sistema za zalivanje kap-po-kap obračunata je po stopi od 10%. Bašta 02: Amortizacija materijala za pravljenje mini plastenika obračunata je po stopi od 20%.

^b Vrednost alata je aproksimirana na osnovu cena sa sajta www.agrogru.com na dan 01. 06. 2021. Primenjen je metod linearne (proporcionalne) amortizacije sa godišnjom stopom od 10%.

^c Učesnici u istraživanju su beležili zapreminu utrošene vode za zalivanje.

U proseku su baštovani koji su učestvovali u istraživanju i koji su vodili baštenske dnevnike radili u bašti 66 sati godišnje ($AS=66,31$, $SD=34,97$) (Tabela 27). Produktivnost rada po kilogramu za četiri bašte iznosi redom: 0,25, 0,99, 0,40 i 0,56 h/kg. Rad prikazan po jedinici površine iznosi 0,67, 1,63, 4,21 i 0,94 h/m².

Monetarna vrednost proizvoda, koja se ovde definiše kao prihod koji bi se ostvario kada bi se voće i povrće prodavalo i koja je utvrđena na osnovu prodajnih cena proizvoda, varira između 1,44 eur/m² i 11,11 eur/m² (Tabela 28). Jedan od faktora koji utiče na razlike u vrednostima proizvoda, pored razlika u prinosima pojedinačnih kultura, jesu tržišne cene proizvoda i izbor kultura od strane baštovana. Tako se u Bašti br. 03 uzgaja pet kultura pri čemu je najveća površina posvećena uzgoju ljute paprike. Plodovi ove vrste su znatno skuplji u odnosu na drugo povrće, pa je odluka baštovana zasnovana na racionalnom korišćenju raspoloživih resursa i maksimiziranju rezultata bašte. Motivi

su drugi faktor koji utiče na vrednost proizvoda - domaćinstva koja obrađuju Bašte 01 i 02 su primarno motivisana uzgajanjem zdrave hrane za decu i njihove porodice. Korisnik Bašte 03 je motivisan mogućnostima uštede i proizvodnje dovoljnih količina jedne kulture za potrebe domaćinstva. Korisnik Bašte 04 kao osnovni motiv navodi rasonodu i ispunjenje slobodnog vremena; proizvodnja hrane je sekundaran motiv.

Tabela 28. Pokazatelji ekonomskih rezultata proizvodnje voća, povrća i začinskih biljaka u četiri privatne bašte

Kategorija	Bašta 01	Bašta 02	Bašta 03	Bašta 04
	april - novembar 2018.	april - novembar 2018.	april - novembar 2018.	april - novembar 2018.
površina neto (m ²)	160.00	36.00	18.00	25.00
ukupan proizvod (kg)	433.83	59.40	189.35	42.00
ukupna vrednost proizvoda (eur/god.)	349.24	54.53	199.92	35.94
vrednost proizvoda (eur/m ²)	2.18	1.51	11.11	1.44
vrednost proizvoda (eur/kg)	0.81	0.92	1.06	0.86
ukupno troškovi bez rada (eur/god.)	67.07	33.13	30.45	6.28
ukupno troškovi sa radom (eur/god.)	301.62	165.06	212.77	65.84
	medijalna prosečna 433.10	233.43	288.65	86.28
ukupno dobit bez rada (eur/god.)	282.18	21.40	169.48	29.66
dobit bez rada (eur/kg)	0.65	0.36	0.90	0.71
dobit bez rada (eur/m ²)	1.76	0.59	9.42	1.19
ukupno dobit sa radom (eur/god.)	47.62	-110.53	-12,85	-29,90
	medijalna prosečna -83.86	-178.90	-88.73	-50.34

Uštede koje se ostvaruju kroz samostalnu proizvodnju voća i povrća računaju se kao razlika između vrednosti proizvoda i troškova i zabeležene su kao dobit (**Tabela 28**). Ako se uporede jedinične vrednosti proizvoda i troškova za svaku baštu pojedinačno, vrednost uštede po kilogramu iznosi redom: 0,65, 0,36, 0,90 i 0,71 eur/kg. Ove vrednosti, koje se još nazivaju izbegnuti troškovi ili ušteta (Glavan et al., 2016), pokazuju da je za baštovane moguće da ostvare male godišnje novčane uštede kada nisu uračunati oportunitetni troškovi rada. Baštovanima se više isplati da sami uzgajaju voće i povrće, nego da isto kupe na pijaci ili u radnji.

Kada se uzmu u obzir oportunitetni troškovi rada, dobijeni množenjem bruto prosečne cene rada po satu i broja zabeleženih radnih sati, dobiti za sve četiri bašte su negativne. Ovakvi rezultati ukazuju da se proizvodnja kao ekonomska aktivnost članova domaćinstva ne isplati u poređenju sa drugim aktivnostima sa prosečnom zaradom. Kada su rezultati provereni primenom medijane umesto prosečne vrednosti bruto cene rada po satu, što se smatra realnijim pokazateljem stanja, Bašta 01 je ostvarila pozitivnu dobit (47,62 eur/god), dok preostale tri bašte imaju negativne vrednosti za dobit.

Rezultati sugerišu da se proizvodnja voća i povrća u privatnim baštama ekonomski isplati kada se posmatra kao deo slobodnih aktivnosti korisnika, bez obračuna oportunitetnih troškova rada. Kada se u obzir uzmu troškovi rada, situacija se menja - samostalna proizvodnja postaje ekonomski neisplativa ili je na granici isplativnosti.

4.6 Diskusija rezultata kvantitativne faze istraživanja

Diskusija rezultata prati postavljene ciljeve i istraživačka pitanja, a temelji se na teorijskim postavkama prikazanim u uvodnom delu disertacije i na rezultatima postojećih empirijskih istraživanja. Strukturisana je tako da pruži odgovore na pitanja: 1) Koji su najznačajniji motivi korisnika za bavljenje baštom? 2) Na koji način motivi za bavljenje baštom koreliraju sa socio-demografskim karakteristikama korisnika? 3) Postoje li razlike u motivima između različitih profila baštovana? 4) Kakav je proizvodno-ekonomski značaj bašta za korisnike? i 5) Da li su urbane bašte isplative za korisnike kada se uzmu u obzir razlike između finansijskih ulaganja i vrednosti dobijenih proizvoda?

4.6.1 Motivi korisnika bašta

Skala za ocenu motiva za bavljenje baštom potvrdila je šest osnovnih grupa motiva: sveža i zdrava hrana, proizvodno-ekonomski značaj, restorativno iskustvo, fizička aktivnost i zdravlje, samoostvarenje i učenje, i društvena dimenzija, koji su utvrđeni u kvalitativnoj fazi istraživanja. Kada je značaj pojedinih grupa motiva proveren na većem uzorku, potvrđeno je ono što je kroz intervju nagovešteno: korisnicima bašta je „**sveža i zdrava hrana**“ najvažniji razlog za bavljenje baštom. Proizvodnja hrane je jedan od najčešće pominjanih motiva za bavljenje baštom u postojećim istraživanjima (Armstrong, 2000; Pourias, 2015; McClintock et al., 2016; Pourias et al., 2016; Partalidou & Anthopoulou, 2017; Glavan et al., 2018; Lewis et al., 2018), pri čemu se misli na svežu i ukusnu hranu, bezbednu hranu i hranu koja se samostalno uzgaja (Lewis et al., 2018).

Posle sveže i zdrave hrane, najvažniji motiv za bavljenje baštom je „**restorativno iskustvo**“, koje se odnosi na opuštanje i oslobađanje od stresa, mogućnost da se osoba dobro oseća u emotivnom smislu i da se bavi onim što voli. Istraživanja koja su sprovedena u drugim evropskim gradovima slično su identifikovala fizičku aktivnosti i rekreaciju, odmor i opuštanje u bašti, baštu kao hobi i mesto za izvođenje prijatnih slobodnih aktivnosti, kao relevantne motive za bavljenje baštom (Ruggeri et al., 2016; Glavan et al., 2018; Home & Vieli, 2020).

Slično rezultatima ovog istraživanja, ekonomski motivi za bavljenje baštom u kontekstu razvijenih zemalja su uglavnom najniže vrednovani i najmanje relevantni za baštovane (McClintock et al., 2016; Ruggeri et al., 2016). Izuzetak su istraživanja koja su sprovedena u gradovima pogođenim ekonomskom recesijom, kao što je, na primer, slučaj sa gradom Termi u Grčkoj, u kom je pokrenut projekat parcelisanih gradskih vrtova kao odgovor na ekonomsku krizu (Partalidou & Anthopoulou, 2017). Ekonomski motivi ovde su izraženiji nego u ostalim istraživanjima i vezuju se za nezaposlenost i finansijsku nesigurnost ispitanika (Partalidou & Anthopoulou, 2017). Tendencija da finansijska situacija domaćinstva korelira sa ekonomskim motivom potvrđena je i u ovom istraživanju – ispitanici sa nižim stepenom obrazovanja i nezaposleni ispitanici (uključujući penzionere i studente) više vrednuju proizvodno-ekonomsku funkciju bašta i to tako što su nezaposleni više motivisani mogućnošću zarade kroz prodaju voća, povrća i cveća, a penzioneri i studenti uštedom kroz uzgajanje voća i povrća. Osim toga, ispitanicima sa nižim mesečnim primanjima je proizvodno-ekonomski motiv važniji nego onima sa višim primanjima. Ovakav rezultat je očekivan i potvrđuje značaj bašte u periodima ekonomske ili prehrambene krize (Yoveva et al., 2000; Yoveva & Mishev, 2001). Može se očekivati da će se vremenom, sa poboljšanjem ekonomske situacije domaćinstva, motivi baštovana menjati, na šta su ukazala druga istraživanja (Partalidou & Anthopoulou, 2017).

Stariji ispitanici, pre svega penzioneri, su više motivisani fizičkom aktivnošću i zdravljem od ostalih grupa. Penzioneri, u odnosu na ostale grupe (zaposleni, nezaposleni, studenti), najviše vrednuju rad u bašti kao način da se ispuni slobodno vreme i da se opuste. Osim toga, značajniji im je društveni aspekt boravka i aktivnosti u bašti u odnosu na studente i zaposlene, naročito u pogledu druženja sa komšijama i formiranja bliskih odnosa sa drugima. Aktivnosti u bašti doprinose osećaju zadovoljstva

jer rade nešto što „vole” i zbog čega se osećaju dobro u emotivnom pogledu, što ih izdvaja u odnosu na grupu nezaposlenih i zaposlenih ispitanika.

Veliki broj istraživanja iz oblasti koje se bave okupacijom, okupacionom terapijom i zdravljem ukazao je na značaj boravka i aktivnosti u bašti za zdravlje i blagostanje starijih odraslih osoba (Cheng et al., 2010; Scott et al., 2015, 2020; Leaver & Wiseman, 2016). Liver i Vajzmen (Leaver & Wiseman, 2016) su utvrdili kako „biti” u bašti, kroz posete i boravak u tuđim vrtovima³², kao vid rekreacije, ima pozitivan uticaj na blagostanje starijih osoba tako što podstiče intenzivnija čulna iskustva i prisutnost u sadašnjem trenutku. Druga grupa autora je na uzorku baštovana starosti 60 do 95 godina u Australiji utvrdila da se u osnovi pozitivnih terapijskih benefita nalazi kontakt sa prirodom i efekti biofilije, bilo da su korisnici aktivni i angažovani u bašti (aspekt okupacije „raditi”) ili jednostavno borave i provode vreme u bašti (aspekt okupacije „biti”) (Scott et al., 2020). Učesnici u navedenom istraživanju su visoko vrednovali izvore značenja i smisla u poznom životu kao što su osećaj postignuća i samoostvarenja, kreativnost, boravak u prirodi i bavljenje rekreacijom, što autori tumače kao značajan doprinos bavljenja baštom osećaju sebe i ličnog identiteta. Lagane aktivnosti kao što su zalivanje ili šetnja kroz baštu, mogu biti naročito važne za održavanje identiteta starijih baštovana i za njihov osećaj blagostanja (Scott et al., 2020).

Rezultati koji potvrđuju značaj bavljenja baštom za blagostanje starijih građana imaju važne implikacije za praksu. Uspostavljanje zajedničkih urbanih bašta u okviru naselja kolektivnog stanovanja, koje bi bile lako dostupne i fizički pristupačne, organizovane tako da olakšavaju rad i kretanje korisnika (na primer, izdignute leje, odgovarajuća širina staza), sa mestima za odmor i druženje, i raznovrsnom društvenom strukturom korisnika, moglo bi da odgovori na potrebe ove socio-demografske grupe stanovnika i da doprinese značajno poboljšanju kvaliteta života starijih građana.

Motivi koji u osnovi imaju društvenu interakciju, povezivanje i kontakt sa drugima su u anketi ocenjeni kao najmanje vredni za ispitanike, posle proizvodno-ekonomske funkcije bašte. „Stari baštovani” su značajno više motivisani druženjem sa komšijama nego „novi baštovani”, što je neočekivan rezultat ako se uzmu u obzir rezultati sličnih istraživanja (Chitov, 2006; Kingsley & Townsend, 2006; Teig et al., 2009; Firth et al., 2011; Guitart et al., 2012; Ruggeri et al., 2016). Prema postojećim istraživanjima, socijalizacija i mogućnosti interakcije sa drugima se često navode kao značajni benefiti parcelisanih bašta i bašta zajednice (Guitart et al., 2012; Ruggeri et al., 2016), a potreba za povezivanjem sa drugima evidentnija je u zajedničkim urbanim baštama u odnosu na privatne, porodične bašte (Scheromm, 2015). Ovakav rezultat istraživanja može se tumačiti na nekoliko načina. Prvo, društvena dimenzija nije uniforman konstrukt već je okarakterisana na različite načine u različitim istraživanjima, pa je pitanje je koliko je meren isti konstrukt i koliko je poređenje rezultata u tom slučaju relevantno. Drugo, odgovori ispitanika ukazuju na to da su odnosi između članova uže i šire porodice, koji se ostvaruju kroz zajednički rad u bašti i kroz deljenje proizvoda, značajni i visoko vrednovani, što je opisano kroz bogate kvalitativne podatke, a o čemu svedoče i drugi autori (Pourias et al., 2016). Osim toga, jedan broj istraživanja došao je do sličnih nalaza da potreba za socijalizacijom nije značajan motiv za korisnike zajedničkih bašta (Kortright and Wakefield, 2011; Partalidou and Anthopoulou, 2017). Partalidu i Antopulu (Partalidou & Anthopoulou, 2017) su imali priliku da istraže motive baštovana pre nego što su se pridružili programu parcelisanih bašta i uporede ih sa percipiranim benefitima nakon izvesnog vremena rada u bašti. U intervjuima pre, skoro niko od ispitanika nije identifikovao potrebu za druženjem i povezivanjem sa drugima i za tim da budu deo zajednice, već su očekivanja bila usmerena na proizvodnju hrane. Kasniji intervjui su otkrili da su učesnici u bašti razvili osećaj pripadanja mestu, da su upoznali nove ljude i sklopili prijateljstva, da su se osećali korisnima i kao deo zajednice.

---

³² Autori ne definišu karakter vrtova. Pretpostavlja se da su istraživanjem obuhvaćene okućnice sa ornamentalnim i utilitarnim delovima.

Ovakvi nalazi ukazuju na to da se motivi vremenom menjaju. To što baštovanima povezivanje i bliskost sa drugima nije značajan inicijalan motiv za bavljenje baštom, ne znači da se društvena interakcija i povezivanje ne dešavaju u bašti. O društvenom aspektu urbanih bašta, razvoju društvenog kapitala i osećaja zajednice opširnije je diskutovano u okviru kvalitativne faze istraživanja.

Kod nezaposlenih ispitanika su fizička aktivnost i zdravlje, samoostvarenje i učenje, i društvena dimenziju bašte značajniji motivi nego kod zaposlenih. Osim osoba koje su bez stalnog zaposlenja, kategorijom nezaposlenih obuhvaćeni su i penzioneri i studenti. Rad uobičajeno zauzima veći deo života nego bilo koja druga aktivnosti (Gidens, 2007). Zaposlenje daje strukturu vremenu, a radna sredina često omogućava sklapanje poznanstava i prijateljstava i učešće u zajedničkim aktivnostima sa drugima (Gidens, 2007). Tako se može razumeti potreba nezaposlenih osoba da kroz rad u bašti organizuju svoje vreme i da budu u društvu drugih ljudi. Dalje, zaposlenje kao rad se u modernom društvu vezuje za samopoštovanje, pa se kod osoba koje su ostale bez posla može javiti osećaj manje društvene vrednosti (Gidens, 2007). Rezultati istraživanja su pokazali da bavljenje baštom doprinosi **jačanju osećaja samopouzdanja kod nezaposlenih ispitanika**, što potvrđuje da je u pitanju smislena i svrsishodna aktivnost, koja može da doprinese izgradnji bolje slike o sebi (Aubin et al., 1999, prema Pálsdóttir et al., 2021). Isključenost sa tržišta rada, pored toga što utiče na smanjenje finansijske nezavisnosti pojedinca, povećava i rizik od društvene izolovanosti (Partalidou & Anthopoulou, 2017; Pálsdóttir et al., 2021) što za posledicu može da ima slabljenje osećaja pripadanja i svrhe u svakodnevnom životu (Pálsdóttir et al., 2021). Kako se osećaj svrhe u životu smatra osnovom za dobro zdravlje i blagostanje (Antonovsky, 2007, prema Pálsdóttir et al., 2021), boravak i aktivnosti u bašti, pogotovo u zajedničkoj bašti sa drugim baštovanima, može da bude značajno za pojedinca da ojača osećaj smisla i svrhe, sigurnosti, ličnog identiteta, povezanosti sa drugima, ali i samopouzdanja i vlastite vrednosti kroz učenje novih veština i sticanje znanja.

4.6.2 Profili korisnika bašta

Odgovor na pitanje ko su urbani baštovani u Beogradu danas može se pojednostavljeno prikazati kroz dva profila koji se razlikuju po socio-demografskim karakteristikama (godine starosti, stepen obrazovanja, mesečna primanja, godine iskustva u bavljenju baštom) i motivima. „Stari baštovani” su korisnici privatnih bašta u spoljnim i rubnim zonama grada, u proseku stariji, nižih primanja i nižeg stepena obrazovanja, i sa više godina iskustva u obrađivanju bašte u odnosu na nove baštovane. Starim baštovanima je važnija proizvodno-ekonomska funkcija bašte i to mogućnost uštede novca i proizvodnje dovoljne količine voća i povrća za potrebe domaćinstva. Partalidou i Anthopoulou (2017) su identifikovali sličan profil baštovana koji su nazvali „urbani baštovani vođeni osnovnim potrebama“. Opisuju ih kao stanovnike grada koji su poreklom sa sela ili iz malog grada, sa kojima i dalje održavaju veze i osećaju povezanost, koji urbanu poljoprivredu vide kao način da se obezbede potrebe domaćinstva za hranom u periodu ekonomske krize³³, koji kroz rad u bašti mogu da zaborave privremeno na svakodnevne probleme. Većina njih sve ozbiljnije razmišlja o povratku na selo, jer grad nije uspeo da im obezbedi bezbednu i zdravu životnu sredinu.

„Novi baštovani” su u proseku su mlađi, viših primanja i višeg stepena obrazovanja, i sa manje godina iskustva u obrađivanju bašte u odnosu na „stare baštovane”. Ovoj grupi baštovana su restorativno iskustvo boravka i rada u bašti i osećaj samoostvarenja i postignuća značajniji motivi nego starim baštovanima. Slične profile baštovana prepoznali su Slavuj Borčić i saradnici (2016) u Zagrebu. Ovako oni opisuju novu generaciju urbanih baštovana: „mlađi, urbani i „bez drugih domova ili zemljišta u gradu ili van njega“, potpuno bez ruralnog porekla ili poljoprivrednog iskustva“ (str. 55).

---

³³ Istraživanje je vršeno u organizovanih parcelisanim baštama koje je opština Termi u Grčkoj pokrenula kao odgovor na sve lošije uslove života u gradu usled ekonomske recesije i mera štednje uvedenih 2009–2010. godine (Partalidou and Anthopoulou, 2017)

Partalidu i Antopulu (Partalidou & Anthopoulou, 2017, p. 10) su identifikovali profil baštovana sličnih socio-demografskih karakteristika, koje su nazvali „urbani baštovani vođeni potrebama višeg reda“ u kontekstu Maslovljeve hijerarhije potreba. U pitanju su korisnici bašta čiji je prioritet da se poboljša kvalitet života u gradu, da se poveća udeo i kvalitet zelenila, organska proizvodnja hrane, relaksacija i rekreacija, psihološki benefiti koji su povezani sa životom u ruralnim sredinama (etičke vrednosti, kvalitet životne sredine).

Dva izdvojena profila baštovana treba shvatiti kao tendenciju u profilisanju korisnika bašta, a ne kao apsolutnu podelu. U stvarnosti, slika je kompleksnija i izdvojene grupe korisnika nisu homogene. Svaki od učesnika u istraživanju naveo je, na primer, više različitih motiva za bavljenje baštom. Osim toga, motivi se menjaju sa vremenom provedenim u bašti i kroz životna doba (Partalidou & Anthopoulou, 2017), a učestalost aktivnosti u bašti i potrebe korisnika zavise i od spoljnih okolnosti i situacija u kojima se osobe nalaze. Odnos prema bašti i radu u bašti treba, tako, razumeti kao dinamičnu relaciju. S druge strane, značajno je prepoznati ključne karakteristike nove generacije urbanih baštovana, razumeti potrebe starijih korisnika i penzionera, nezaposlenih osoba, i ostalih kategorija urbanog stanovništva, za koje je ovo istraživanje pokazalo da ostvaruju značajne benefite od bavljenja baštom, kako bi se omogućilo odgovarajuće planiranje zajedničkih urbanih bašta i informisano donošenje odluka.

4.6.3 Proizvodno-ekonomski značaj bašta za domaćinstvo

Da bi se dobio odgovor na pitanje u kojoj meri je bašta ekonomski značajna za domaćinstvo i koji faktori utiču na to, diskutovani su rezultati samoprocene proizvodno-ekonomskog značaja bašte, dobijeni na osnovu podataka prikupljenih kroz anketu, i ekonomskog uspeha bašte, dobijeni na osnovu podataka prikupljenih kroz baštenske dnevnike. Rezultati se tumače u kontekstu nalaza postojećih istraživanja na ovu temu.

Dva ekonomska modela koja se nalaze u osnovi ekonomskog funkcionisanja bašte posmatrana u kvalitativnoj fazi istraživanja su: 1) ušteda i zadovoljenje potreba domaćinstva i 2) zarada. Prvi model Glavan i saradnici (2016) nazivaju modelom izbegavanja troškova (eng. *avoided costs model*), a drugi - modelom poslovanja (eng. *business model*). Rezultati kvantitativne faze se ovde diskutuju kroz model uštede, dok se zarada ne uzima u obzir iz nekoliko razloga: 1) zarada je najniže ocenjen motiv za bavljenje baštom na uzorku ispitanika u kvantitativnoj fazi istraživanja ($AS=1,48$, $SD=0,963$), 2) za razliku od kvalitativne faze istraživanja, uzorkom u anketi nisu obuhvaćena poljoprivredna domaćinstva iz rubnih zona grada, koja prodaju voće i povrće iz bašte, 3) baštovani koji su vodili baštenske dnevnike nisu prodavali svoje proizvode.

Deo učesnika u istraživanju motivisan je mogućnostima smanjenja troškova i uštede kroz samostalnu proizvodnju hrane. Korisnici privatnih bašta u spoljnim i rubnim zonama grada, koje smo nazvali „stari baštovani“, češće rade u bašti da bi uštedeli novac i da bi snabdeli domaćinstvo dovoljnim količinama voća i povrća u odnosu na „nove baštovane“. Pod uštedom se misli na izbegnute troškove, odnosno na razliku između vrednosti proizvoda iz bašte, kada bi se oni prodavali po tržišnim cenama, i troškova ostvarenih u toku jedne godine (Glavan et al., 2018). Osim toga, za „stare baštovane“ bašta predstavlja značajniji izvor voća i povrća u svakodnevnoj ishrani i više doprinosi smanjenju troškova kupovine hrane u odnosu na „nove baštovane“.

Rezultati baštenskih dnevnika sugerišu da je u bašti površine oko 200 m², što je medijalna vrednost bašta obuhvaćenih istraživanjem, moguće obezbediti kompletne potrebe četvoročlane porodice za voćem i povrćem u toku jedne vegetacione sezone. Jedna od bašta (Bašta 01) zabeležila je količinu proizvoda koja obezbeđuje preporučeni unos voća i povrća u trajanju od 94% vremena u toku godine. Pretpostavlja se da je u ovom slučaju površina bašte ključni faktor – bašta je veličine 160 m² i višestruko je veće površine od ostalih bašta za koje su vođeni dnevni, a koje obezbeđuju značajno

manji deo potreba³⁴. Ovi rezultati potvrđuju zaključke do kojih su došli Puria i saradnici (Pourias et al., 2015) da, ako je cilj da se zadovolje potrebe ili značajan deo potreba domaćinstva za voćem i povrćem, onda je najbolje planirati parcele veličine 100 do 200 m². Parcele veće od 200 m² se, prema njihovim nalazima, često koriste i za druge namene, a ne samo proizvodnju hrane. S druge strane, ako je cilj da se proizvede relativno malo svežih začina, voća i povrća, onda su zadovoljavajuće parcele površine 18 do 20 m² na kojima je isto moguće proizvesti značajne količine povrća (Pourias et al., 2015).

Površine bašta koje obrađuju „novi baštovani” su manje od površina privatnih bašta u spoljnim i rubnim zonama grada. Medijalna površina prvih iznosi 50 m², drugih 200 m². Za zadovoljenje godišnjih potreba četvoročlane porodice za voćem i povrćem, produktivnost proizvodnje trebalo bi da iznosi 9,26 kg/m² i 2,31 kg/m², redom. Obračunata produktivnost proizvodnje po jedinici površine za četiri posmatrane bašte iznosi redom 2,71, 1,65, 10,52 i 1,68 kg/m². To znači da je na manjim parcelama, kakve su, na primer, parcele u bašti zajednice „Baštalište”, potrebno da se praktikuju metode intenzivne biljne proizvodnje ukoliko je cilj da se proizvede dovoljno hrane za prosečno domaćinstvo. Ovakva produktivnost je u okviru baštenskih dnevnika zabeležena samo u Bašti 03. Ovo domaćinstvo se, međutim, specijalizovalo za uzgoj dominantno jedne kulture od ukupno pet kultura. Ostale proizvode dokupljuju. Wieneke (2017) je na svojim eksperimentalnim parcelama primenila intenzivne metode uzgajanja, pri čemu je postigla raznovrsnost od devet kultura na 9,3 m² bašte. Na produktivnost proizvodnje po jedinici površine utiču veštine i znanja baštovana i primena tehničkih rešenja, kao što je, na primer, proizvodnja u zaštićenim prostorima (plastenici) (Glavan et al., 2018). Tako se može zaključiti da u slučaju bašta manjih površina postoji potencijal da se ostvari proizvodnja dovoljnih količina voća i povrća za domaćinstvo pod uslovom da baštovani poseduju veštine, znanja i opremu za rad, i da im je cilj da ostvare visoku produktivnost. U diskusiji kvalitativnih rezultata istraživanja detaljnije su analizirani motivi i aspekti ponašanja baštovana koji doprinose ekonomskom rezultatu proizvodnje.

Osim površine bašte, na mogućnost uštede i obezbeđenje potreba domaćinstva za voćem i povrćem utiču i drugi faktori, kao što su produktivnost proizvodnje po jedinici površine i produktivnost rada (Glavan et al., 2018). Pod uštedom se podrazumeva razlika između vrednosti proizvoda i troškova uzgajanja voća i povrća, i u analizi podataka baštenskih dnevnika ušteda je posmatrana kao dobit. Produktivnost rada izražena po jedinici mase proizvoda (0,48 h/kg) i po jedinici površine (1,28 h/m²), kada se u obzir uzmu vrednosti medijane, viša je u odnosu na rezultate zabeležene u baštama u Milanu (2,9 h/kg i 7,5 h/m²), Ljubljani (1,17 h/kg i 1,69 h/m²) i Londonu (1,62 h/kg i 1,57 h/m²) (Glavan et al., 2018). Drugim rečima, da bi se obezbedio preporučeni dnevni unos voća i povrća od 400 g za jednu odraslu osobu, baštovani koji su učestvovali u istraživanju bi morali da ulože manje rada u odnosu na baštovane iz navedenog istraživanja.

Kada se u obzir uzmu troškovi rada prema prosečnoj bruto ceni radnog sata, vrednosti dobiti na primeru sve četiri bašte su negativne, što sugerise da se samostalno uzgajanje voća i povrća u baštama ne isplati kao ekonomska aktivnost u odnosu na druge aktivnosti sa prosečnom zaradom. Ovaj rezultat potvrđuje nalaze istraživanja u drugim gradovima Evrope i Severne Amerike, koja su u obračunu ekonomskih rezultata bašta uzimala u obzir uloženi rad (Cleveland et al., 1985; CoDyre et al., 2015; Glavan et al., 2018). Neki autori su uzimali prosečnu (Glavan et al., 2018), a drugi minimalnu cenu

---

³⁴ Ostale tri bašte, čije su površine znatno manje (videti Tabelu 26 u rezultatima) zadovoljavaju značajno manji deo potreba i to u trajanju od 13%, 41% i 9% vremena u toku godine. Ove vrednosti sličnije su rezultatima koje su Glavan et al. (2018) dobili u baštama u Ljubljani, Milanu i Londonu (32%, 16% i 27%).

rada (CoDyre et al., 2015) kao referentne vrednosti. Kada se uzme u obzir medijalna umesto prosečne cene radnog sata, rezultati su drugačiji i jedna od bašta pokazuje uštedu za domaćinstvo.

Na kraju, rezultati baštenskih dnevnika značajni su da se utvrdi potencijal bašta za obezbeđivanjem potreba domaćinstava za voćem i povrćem i za ostvarenjem ušteda. Ove rezultate nije moguće generalizovati na populaciju korisnika bašta u Beogradu. Za pouzdano utvrđivanje ekonomskog uspeha bašta bio bi potreban veći uzorak baštovana i merenja u nekoliko sezona. Očekuje se da proizvodno-ekonomski rezultati bašta zavise i od klimatskih uslova, kvaliteta zemljišta, raspoloživosti vode za zalivanje i agrotehničkih mera (Patel, 1991; Gittleman et al., 2012; Algert et al., 2014; Pourias et al., 2015), što u ovom istraživanju nije bilo moguće proveriti. Na osnovu sprovedenog istraživanja se može reći da se proizvodnja voća i povrća u privatnim baštama isplati ako se ne uzimaju u obzir troškovi rada. Kada se u obzir uzmu troškovi rada, samostalna proizvodnja postaje ekonomski neisplativa ili je na granici isplativnosti.

5. REZULTATI DRUGOG DELA ISTRAŽIVANJA I DISKUSIJA

Drugi deo istraživanja vođen je sledećim istraživačkim pitanjima:

- Kako funkcionišu različiti modeli organizacije i upravljanja zajedničkim urbanim baštama u pogledu aktera, diskursa, resursa i „pravila igre“?
- Na koji način su zajedničke urbane bašte integrisane u strateška i prostorno-planska dokumenta na primerima tri evropska grada?
- Koji su ključni izazovi uspostavljanja i razvoja zajedničkih urbanih bašta?
- Koji su faktori uspeha koji podržavaju dugoročno, održivo upravljanje i funkcionisanje zajedničkih urbanih bašta?

U nastavku će biti opisano pet modela upravljanja zajedničkim urbanim baštama u tri grada u Evropi (Zagrebu, Malmeu, Beogradu). U pregled slučajeva uključene su formalne inicijative pokrenute i realizovane od strane gradske uprave („odozgo“) ili nevladinih i građanskih inicijativa („odozdo“). Analiza se oslanja na četiri aspekta okvira PAA: diskursi, akteri, resursi i „pravila igre“. Ovaj okvir omogućava sistematičnu analizu primarnih i sekundarnih podataka, razumevanje konteksta i poređenje različitih modela upravljanja.

Poglavlje je koncipirano na sledeći način: za svaku inicijativu opisan je širi kontekst - dat je pregled dokumenata javnih politika i planskih dokumenata koji se odnose na urbane bašte i sistem zelenih površina, zelenu infrastrukturu i urbanu poljoprivredu, i pregled istorijskog razvoja inicijativa. Nakon toga slede rezultati analize primarnih i sekundarnih podataka o odabranim modelima zajedničkih urbanih bašta. Nakon pregleda rezultata po gradovima, sledi zbirna diskusija rezultata drugog dela istraživanja.

5.1 Zagreb

5.1.1 Istorijski pregled razvoja zajedničkih urbanih bašta u Zagrebu

Zajedničke urbane bašte u Zagrebu imaju tradiciju dugu nekoliko decenija. Izdvajaju se dva specifična momenta njihovog nastanka i razvoja: jedan u periodu razvoja novog, modernog Zagreba u decenijama posle Drugog svetskog rata, drugi - u drugoj deceniji 21. veka. Zajedničko za oba tipa bašta danas jeste bogato značenje koje imaju za korisnike i za građane Zagreba, njihova funkcija u proizvodnji zdrave organske hrane, druženju i socijalizaciji baštovana, rekreaciji i povezivanju sa prirodom (Slavuj Borčić et al., 2016). Osim toga, nijedan od dva modela zajedničkih urbanih bašta nije prepoznat zvaničnim planskim dokumentima i izdvojen kao kategorija namene zemljišta, već su regulisani kao privremeno korišćenje do privođenja parcela planiranoj nameni (Slavuj Borčić et al., 2016).

5.1.1.1 Razvoj „divljih vrtova“ u socijalističkom Zagrebu

Nastanak zajedničkih urbanih bašta u Zagrebu vezuje se za razvoj Novog Zagreba i širenje grada južno od Save u periodu nakon Drugog svetskog rata (Miholić, 2017). Modernistički Zagreb građen je u periodu od 50-ih do 90-ih godina prošlog veka u obliku blokovski organizovanih naselja, prostorno nezavisnih jednih od drugih, sa ortogonalnim rasterom ulica (Gulin Zrnić, 2009, prema Miholić, 2017). Nedostatak finansijskih sredstava za realizaciju plana doveo je do toga da su brojni prostori namenjeni izgradnji ostali prazni. Stanovnici naselja su ovakvu situaciju iskoristili tako što

su postepeno zauzimali neizgrađeno zemljište, parcelisali ga i formirali bašte. S obzirom da je čitav proces bio neregulisan, ljudi su zauzimali onoliko zemlje koliko su mogli da obrađuju (Slavuj Borčić et al., 2016). Bašte su ograđivane i korišćene kao privatni prostori, uprkos činjenici da zemljište nikada nije pripadalo ljudima koji su ga obrađivali (Slavuj Borčić et al., 2016). „Divlji vrtovi“ su odudarali od modernističkog urbanog predela Novog Zagreba i generalnih urbanističkih praksi, koje su poljoprivredu videle kao nazadnu delatnost, koja primarno asocira na „*nered, primitivizam i nekulturu*“ (Biti & Blagaić Bergman, 2014, p. 262), delatnost koja ne pripada gradu i ne uklapa se u socijalistički ideal radničke klase (Slavuj Borčić et al., 2016).

Društvene promene koje su nastale devedesetih godina prošlog veka, kada Hrvatska započinje proces političke i ekonomske tranzicije, odrazile su se na fizičku i morfološku strukturu grada Zagreba. Privatizacija javnog prostora dešavala se kao posledica kratkoročnih ekonomskih ciljeva malog broja političkih i ekonomskih aktera. Upravo je gubitak javnih prostora u centru grada izazvao reakciju javnosti i pokrenuo nevladine organizacije da zahtevaju aktivno učešće građana u donošenju odluka³⁵ (Slavuj Borčić et al., 2016).

U proleće 2012. godine, grupa mladih aktivista odlučila je da formira baštu zajednice na prostoru postojećeg „divljeg vrta“ u naselju Travno, koji je bio delimično napušten. Gradske vlasti su, međutim, donele odluku o izgradnji parka na tom prostoru, što je značilo rušenje postojećih bašta i čišćenje terena. Ovakva odluka grada izazvala je nezadovoljstvo i reakciju građana koji su, podržani grupom nevladinih organizacija, uspeali da izvrše pritisak na gradske vlasti i dovedu do promene regulative i usvajanja pravilnika o urbanim baštama na nivou grada. Ovo je prvi put u skorijoj istoriji grada Zagreba da je udružena građanska akcija, koja je nastala kao odgovor na nešto što je smatrano neadekvatnim upravljanjem od strane grada, rezultirala promenom gradske regulative (Slavuj Borčić et al., 2016).

Slična situacija se desila nekoliko meseci kasnije, kada su u naselju Savica započeti radovi na izgradnji objekta na mestu postojeće urbane bašte. Korisnici bašta su reagovali i zaustavili pripremne radove. Nakon toga je započeta organizovana akcija, kroz pisanje peticije i pružanje otpora. Kao rezultat, korisnici bašta su potpisali ugovore sa gradom o korišćenju prostora, ali na kratak vremenski period, što nije predstavljalo trajno rešenje problema. Kroz proces kroz koji su građani prolazili u pokušaju zaštite bašta, došlo je do udruživanja, do stvaranja zajednice i iznedravanja građanskih aktivista i vođa zajednice (Slavuj Borčić et al., 2016). U Zagrebu je formirano udruženje „Parkticipacija“, koje je postalo nosilac građanskog pokreta koje se zalaže za očuvanje bašta i za rešavanje pitanja proizvodnje hrane u gradu (Slavuj Borčić et al., 2016).

5.1.1.2 Realizacija projekta „Gradski vrtovi“

Godine 2013. gradonačelnik Zagreba je doneo Zaključak o realizaciji projekta „Gradski vrtovi“. Ovim Zaključkom se predviđa uređenje i stavljanje u funkciju obradivog zemljišta u vlasništvu grada. U pitanju su parcelisane bašte u okviru kojih se parcele daju na korišćenje građanima Zagreba u svrhu proizvodnje hrane (povrća i jagodičastog voća), začinskog bilja i cvetnih kultura za sopstvene potrebe (Mrakužić et al., 2015; Grad Zagreb, 2020). Ovaj projekat bio je delom rezultat višemesečnog lobiranja od strane brojnih nevladinih organizacija, koje su ukazivale javnosti i lokalnim vlastima na benefite koje urbane bašte ostvaruju za lokalnu zajednicu i pojedince (Šimpraga, 2012).

Nakon donošenja odluke o realizaciji projekta, identifikovane su lokacije za bašte, dobijeno Mišljenje Gradskog ureda za imovinsko-pravne poslove i imovinu i Gradskog ureda za strategijsko planiranje i razvoj (Mrakužić et al., 2015). S obzirom da je unutar građevinskog područja poljoprivredna namena

---

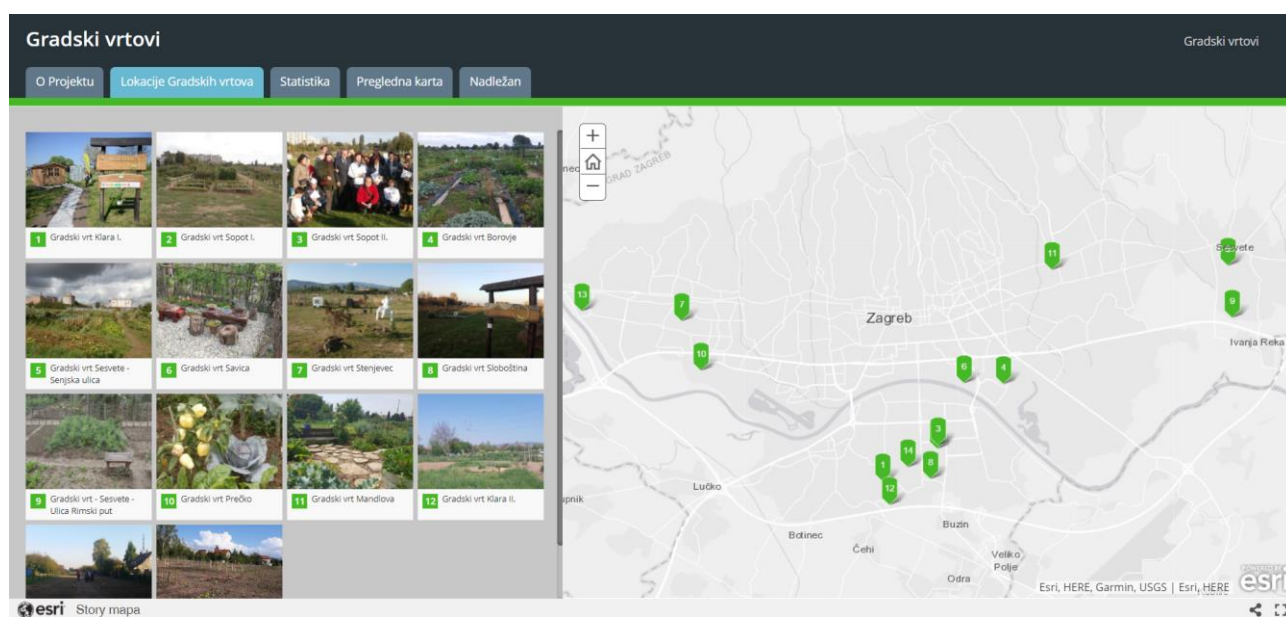
³⁵ Gubitak otvorenih javnih prostora usled izgradnje dva tržna centra 2009. i 2011. godine bio je povod za reakciju javnosti i nevladinih organizacija (Slavuj Borčić et al., 2016).

zemljišta isključena, privremeno korišćenje zemljišta u poljoprivredne svrhe regulisano je Odlukom o građevinskom zemljištu i Zakonom o poljoprivrednom zemljištu (Grad Zagreb, 2012).

Gradski ured za stratezijsko planiranje i razvoj grada izradilo je Studiju mogućih lokacija za uređivanje javnih gradskih vrtova na području grada Zagreba. Gradski ured je izradio kartu sa oko 40 lokacija, koje su predložene od strane građanskih inicijativa, od koji je oko 15 lokacija ispunilo uslove i odobreno za formiranje bašta (Grad Zagreb, 2012, 2017).

Parcele su, zatim, pripremljene za korišćenje tako što su prvo ograđene plastificiranom žičanom ogradom, sa njih je uklonjen šut i otpad, formirane su baštenske parcele, izgrađene staze i putevi i postavljena zajednička oprema. Zemljište je zatim pripremljeno za setvu, odnosno sadnju (Mrakužić et al., 2015).

Zaključno sa decembrom 2020. godine, na području grada je registrovano 14 gradskih vrtova sa preko 2.100 parcela na površini od oko 23 ha (Grad Zagreb, 2020) (Slika 15). Prema intervjuu sa rukovoditeljkom Odjela za poljoprivredno zemljište, zainteresovanost građana za baštenske parcele i dalje raste, naročito u periodu pandemije Covid-19 (intervju BM³⁶). Projekat se pokazao kao dobar model, koji su zatim primenili i drugi gradovi u Hrvatskoj (Osijek, Velika Gorica i Čakovec) (Mrakužić et al., 2015).

Slika 15. Distribucija gradskih vrtova na teritoriji Zagreba (izvor: GIS grada Zagreba)

5.1.2 Formalno-pravni i prostorno-planski okvir gradskih vrtova

Osnivanje i upravljanje „gradskim vrtovima“ regulisano je Odlukom o građevinskom zemljištu i Zakonom o poljoprivrednom zemljištu (Grad Zagreb, 2012). Odlukom o građevinskom zemljištu utvrđuje se da grad može, do privođenja zemljišta nameni, da daje u zakup neizgrađeno građevinsko zemljište za poljoprivredno korišćenje. Zemljište se mora održavati sposobnim za poljoprivrednu proizvodnju sve do donošenja akta kojim se odobrava izgradnja na datoj parceli i obrađivati u skladu sa agrotehničkim merama koje se propisuju posebnim propisom (Hrvatski sabor, 2008). Veliki deo gradskih vrtova je prostorno-planskom dokumentacijom definisan u okviru kategorije zemljišta

³⁶ BM su inicijali osobe sa kojom je vođen intervju koji se koriste kako se ne bi opterećivao tekst podacima koji su prethodno sumirani u Tabeli 6 u poglavlju Materijal i metod rada.

„zelena zona“, što na određeni način garantuje da će vrtovi na tim lokacijama postojati sve dok za njih postoji interesovanje od strane građana (intervju BM). Manji broj vrtova pripada drugim kategorijama zemljišta, kao što su stambena ili mešovita namena, i vrtovi će biti uklonjeni kada se zemljište bude privodilo nameni (intervju BM). Prostorno-planska dokumentacija, tako, na neki način ugrožava opstanak gradskih vrtova (intervju BM).

5.1.3 Projekat „Gradski vrtovi“

5.1.3.1 Akteri

Nosilac projekta gradskih vrtova je Gradski ured za poljoprivredu i šumarstvo grada Zagreba. Dve osobe su zaposlene na poslovima upravljanja i administriranja projektom (intervju BM).

Korisnici bašta su pojedinci, ne udruženja ili organizacije. Od njih se očekuje da vode bigu o zajedničkim prostorima i opremi, zbog čega se u pojedinim slučajevima neformalno udružuju i formiraju zajednički fond kako bi finansirali košenje zajedničkih površina, održavanje klupa i stolova, i slične aktivnosti (intervju BM). Prema intervjuu sa rukovoditeljkom Odjela za poljoprivredno zemljište, jedan od ciljeva projekta bio je da se podrži samo-organizovanje građana: „*Kad smo krenuli u projekat, naša ideja je bila – mi ćemo urediti lokaciju, omogućiti svu potrebnu infrastrukturu, sve što treba, a dalje je na njima (korisnicima) da vode brigu o tom vrtu, da se međusobno udružuju, da održavaju zajedničke sadržaje*“ (intervju BM).

Najčešće su korisnici gradskih vrtova ljudi koji žive u blizini i veliki broj, čak 90% korisnika, ostaje na vrtnoj parceli duže od ciklusa trajanja ugovora od dve godine (intervju BM). Zabeleženo je veliko interesovanje mladih ljudi za baštenske parcele, naročito „*mladih porodica sa malom decom*“ (intervju BM).

Ostali učesnici u projektu su nevladine organizacije, Univerzitet u Zagrebu, osnovne i srednje škole, predškolske ustanove i privatni sektor (poput proizvođača semena i sadnog materijala), mediji, i slično (Mrakužić et al., 2015). U saradnji sa Agronomskim fakultetom izrađen je priručnik „Urbano biovrtlarstvo“, koji je, osim edukacije korisnika bašta o proizvodnji biljnog materijala, o štetčinama i bolestima, obuhvatio i popis povrtarskih kultura, korova, i štetnih i korisnih insekata koji se javljaju u gradskim vrtovima (intervju BM). Osim toga, zajedno sa Agronomskim fakultetom grad je uspostavio program monitoringa kvaliteta vode i zemljišta i zdravstvene ispravnosti poljoprivrednih proizvoda (Grad Zagreb, službene stranice, 2017, prema Miholić, 2017). Uz podršku partnera projekta iz privatnog sektora finansira se nabavka i instaliranje mobilijara, poput senika, kućica za alat, zatim opreme i alata, i slično (Grad Zagreb, 2020).

5.1.3.2 Diskursi

Projekat gradskih vrtova u Zagrebu nastao je kao rezultat dve grupe procesa: 1) inicijativa „odozdo“, osmišljenih i organizovanih od strane udruženja civilnog društva i 2) procesa institucionalizacije gradskih vrtova od strane gradske uprave postupkom „odozgo“ (Biti & Blagaić Bergman, 2014).

Pokretač inicijativa za zajedničke urbane bašte u Zagrebu bila je mlada urbana populacija, bez iskustva u bavljenju poljoprivredom, čija je akcija bila odraz potrebe da budu aktivni učesnici, „kreatori javnih prostora u gradu, a ne pasivni korisnici“ (Lefebvre, 1996, prema Slavuj Borčić et al., 2016, p. 56). Nakon nekoliko meseci aktivnog lobiranja koje je podrazumevalo medijske kampanje i sastanke sa predstavnicima gradske uprave, aktivisti su pokrenuli gradsku upravu da donese regulativu o gradskim baštama (Šimpraga, 2012; Slavuj Borčić et al., 2016). Inicijalno su u izradu Studije potencijalnih lokacija za gradske bašte bili uključeni i predstavnici organizacije „Parktipicacija“ i ostalih nevladinih organizacija, koje su bile pokretači procesa (Šimpraga, 2012; Grad Zagreb, 2017). U narednim fazama projekta, proces je u potpunosti preuzela gradska uprava.

Ideja sa kojom su aktivisti započeli inicijativu je na ovaj način anulirana – diskurs o uključivanju građana u donošenje odluka u vezi sa prostorom u kom žive i koji koriste.

Diskurs koji je u osnovi pristupa koji grad zastupa može se tumačiti na osnovu postavljenih ciljeva projekta gradskih vrtova. Ciljevi projekta gradskih vrtova u Zagrebu su podizanje kvaliteta života građana u zdravstvenom i socijalnom pogledu i održivo korišćenje zemljišta kroz stavljanje u funkciju neiskorišćenih gradskih parcela (Mrakužić et al., 2015). Sekundarni ciljevi su povećanje kućnog budžeta građana, dostupnost hrane poznatog porekla i zaštita i unapređenje životne sredine kroz očuvanje bioraznornosti, unapređenje ekološke svesti građana, promocija zdravog načina života i povezivanja sa prirodom (Mrakužić et al., 2015). Prema intervjuu sa rukovoditeljkom Odjela za poljoprivredno zemljište, vrtovi imaju nekoliko značajnih funkcija za grad: 1) građanima pružaju mogućnost da utiču na kvalitet svoje ishrane tako što sami uzgajaju povrće i „znaju šta jedu“; 2) stavljaju se u funkciju neuređene gradske zelene površine koje 3) građani sada sami održavaju, pa grad više nema trošak za njihovo uređenje i održavanje. Kada se uzme u obzir da je oko 22 ha površina pod gradskim vrtovima, koje je grad „*takoreći skinuo iz proračuna kao stavke održavanja zemljišta u vlasništvu grada Zagreba*“ (intervju BM), jasno je da je ekonomska održivost jedan od argumenata grada za podršku ovom projektu. Gradski vrtovi su i socijalna mera, kojom se besplatno daje zemljište na korišćenje građanima i podstiče njihovo povezivanje i udruživanje kroz obavezu da korisnici sami održavaju zajedničke površine i opremu (intervju BM).

5.1.3.3 Resursi

Grad obezbeđuje parcele koje su u gradskom vlasništvu, planira ih, parceliše i daje na korišćenje građanima. Gradski vrtovi se sastoje od individualnih parcela i zajedničkih delova sa opremom i osnovnom infrastrukturom (pristupni putevi i pešačke staze, montažni objekti za odlaganje alata i đubriva, komposter, klupe, kante za otpad, nadstrešnice, i slično), koje obezbeđuje grad. Gradski vrtovi su ograđeni (Grad Zagreb, 2020).

U cilju edukacije korisnika o agro-tehničkim merama, Gradski ured za poljoprivredu i šumarstvo Grada Zagreba izradio je „Vrtlarski priručnik“ sa savetima o organskoj poljoprivredi (Grad Zagreb, 2020).

5.1.3.4 „Pravila igre“

Grad Zagreb nudi građanima na korišćenje baštenske parcele kroz javne pozive u dnevnim novinama, na internet stranici grada i na oglasnoj tabli zgrade gradske uprave. Pravo da se prijave imaju osobe sa prebivalištem na teritoriji grada Zagreba koje u svom vlasništvu, suvlasništvu, zakupu ili na korišćenju nemaju drugo obradivo zemljište na području grada (Mrakužić et al., 2015). Javni pozivi se objavljuju periodično, u zavisnosti od interesovanja građana i dinamike formiranja bašta na gradskom zemljištu. Kriterijumi na osnovu kojih grad odlučuje ko će dobiti parcelu na korišćenje su: prebivalište, socijalni status, status hrvatskog branitelja, status penzionera i broj članova domaćinstva. Na osnovu bodovanja svakog od navedenih kriterijuma, Gradski ured za poljoprivredu i šumarstvo daje Predlog liste za davanje na korišćenje parcela za bašte, a o konačnoj listi odlučuje gradonačelnik (Gradonačelnik grada Zagreba, 2013). Prednost se daje lokalnom stanovništvu koje živi u blizini gradskog vrta (intervju BM). Korišćenje bašta kontrolišu poljoprivredni i komunalni redari (Gradonačelnik grada Zagreba, 2013; Mrakužić et al., 2015). Grad vrši redovan monitoring kvaliteta zemljišta, vode za navodnjavanje i biljaka na rezidue pesticida (intervju BM).

Parcele su površine 50 m² i daju se na korišćenje na 2 godine bez naknade. Korisnik je u obavezi da svoju baštensku parcelu održava sposobnom za poljoprivrednu proizvodnju primenom principa dobre poljoprivredne prakse, a prema Pravilniku o dobrim poljoprivrednim uslovima i uslovima životne sredine. Korisnicu su dužni da čuvaju i održavaju zajedničke površine i opremu (intervju BM).

5.2 Malme

5.2.1 Prostorno-planski okvir razvoja zajedničkih urbanih bašta u Malmeu

Malme je priobalni grad na jugu Švedske, sa populacijom od oko 300 000 stanovnika na području uže teritorije grada, koja iznosi oko 15 500 ha (Delshammar, 2015). Istorijski, grad je bio značajno pristanište i industrijski centar do 70-ih godina prošlog veka, kada razvoj grada počinje da se preusmerava na usluge i visoko obrazovanje. Malme danas čini funkcionalnu celinu sa Kopenhagenom i Lundom i jedan su od regiona koji se najbrže razvijaju u Evropi (Delshammar, 2015).

Prema Generalnom urbanističkom planu, razvoj Malmea planira se „ka unutra“ i bazira se na principima gusto naseljenog grada, kratkih rastojanja, mešovitih funkcija i snažnih elemenata zelenila (Malmö stad, 2018). Stvaranje zelenijeg grada u uslovima povećane gustine stanovanja i većeg broja korisnika zahteva veću raznovrsnost tipova zelenih prostora, njihovu multifunkcionalnost, inovacije u pogledu, na primer, efikasnosti prostora i održavanja, povezivanje parkova i rekreativnih područja zelenim vezama kako bi bili pristupačniji i lakši za upotrebu (Malmö stad, 2018). Najveći izazovi ovakvog razvoja su kako obezbediti dovoljno zelenih površina i njihovu povezanost, zatim povećati kvalitet zelenih prostora, omogućiti raznovrsnost korišćenja i atraktivnost prostora za različite grupe korisnika (Delshammar, 2015).

Osnovna planska jedinica u Švedskoj jeste opština - opštinska uprava je zakonski subjekt koji odlučuje o prostornom planiranju urbanog područja (Delshammar, 2015). Grad Malme obuhvata jednu opštinu. U nadležnosti opštine su tri planska nivoa i to nivo javnih politika, koji uključuje generalni plan, detaljni plan, kojim se definišu namene zemljišta, i nivo implementacije (Delshammar, 2015). U prostornim planovima pravi se razlika između tri kategorije zemljišta i to zemljišta javne namene, zemljišta za izgradnju i vodnih površina (Swedish National Board of Housing Building and Planning, 2016). Namene površina u okviru ovih kategorija definišu se detaljnim planovima. Detaljni plan je instrument kojim se štite zeleni prostori u gradu. Izmene u detaljnom planu su moguće, ali samo uz saglasnost opštinske uprave (Delshammar, 2015).

Prostorno planiranje na nivou opštine ima važnu funkciju u stvaranju povoljnih uslova za urbanu poljoprivredu (Delshammar, 2012). Prema informacijama sa internet stranice grada i iz razgovora sa dve koordinatorke urbanih bašta iz Kancelarije za nekretnine i ulice grada Malmea, postoje dva osnovna tipa zajedničkih urbanih bašta na zemljištu u javnoj svojini u čije upravljanje je neposredno uključena gradska uprava: (1) baštenske kolonije (orig. *kolonier*) i parcelisane bašte (orig. *odlingslotter*) i (2) bašte zajednice (orig. *stadsodling*). Kolonije i parcelisane bašte su prostori izdvojeni na individualne parcele koje obrađuju i održavaju pojedinci ili porodice. Bašte zajednice su prostori kojima upravlja udruženje baštovana. Parcelisane bašte i bašte zajednice su novi modeli urbane poljoprivrede u Malmeu koji su uspostavljeni u prethodnoj deceniji i koje je inicirao grad. Baštenske kolonije, s druge strane, imaju dugu istoriju u Malmeu i drugim gradovima u Švedskoj i smatraju se delom kulturnog nasleđa.

Zajedničke urbane bašte kojima upravlja grad nalaze se na zemljištu u javnoj svojini, a mogu se formirati na površinama javne namene i na zemljištu za izgradnju. Na zemljištu za izgradnju, urbane bašte mogu biti utvrđene detaljnim planom kao zasebna kategorija namene zemljišta. Na zemljištu javne namene, s druge strane, urbane bašte se mogu uspostaviti kao privremeno korišćenje, pri čemu moraju biti otvorene za javnost i dostupne građanima (Delshammar, 2012). Individualno korišćenje parcela, kao što je u parcelisanim baštama, moguće je samo na zemljištu za izgradnju, dok su bašte zajednice, u kojima se kolektivno obrađuju parcele, moguće i u javnom prostoru i na zemljištu za izgradnju (Delshammar, 2012). Ovo je jedna od ključnih razlika između dva osnovna modela zajedničkih urbanih bašta kojima upravlja grad.

U nastavku su parcelisane bašte i bašte zajednice obrađene zasebno kroz okvir PAA. Osim toga, prikazan je i primer inicijative „odozdo“ kroz organizaciju „Botildenberg“, kao inovativan model urbane poljoprivrede i upravljanja u koji je grad uključen posredno, kao saradnik. Baštenske kolonije nisu obuhvaćene daljom analizom.

5.2.2 Parcelisane bašte (orig. *odlingslotter*)

Parcelisane bašte su izdvojene na male parcele bez objekata koje se izdaju na korišćenje pojedincima ili organizacijama, na kojima se uzgajaju voće, povrće i cvetne kulture i na kojima je dozvoljeno kompostiranje (Malmö stad, 2021a). U Malmeu postoji oko 1.800 obradivih parcela na 25 lokacija (Malmö stad, 2021a). Veličina parcela varira od 20 do 200 m², a troškovi rente se razlikuju u zavisnosti od lokacije i površine parcele (Malmö stad, 2021a). Za razliku od modela bašta zajednica (orig. *stadsodling*), u kojem grad saraduje sa udruženjima korisnika a ne pojedincima, kod modela parcelisanih bašta grad izdaje parcele direktno krajnjim korisnicima, koordinira i nadzire čitav proces (intervju PB³⁷). Prema koordinatorki baštenskih kolonija i parcelisanih bašta u gradskoj upravi, postoji velika zainteresovanost za ovaj tip bašta od strane građana o čemu svedoči lista čekanja od oko 4.000 građana u 2021. godini (intervju AWT³⁸).

Parcelisane bašte se formiraju na zemljištu za izgradnju. U pravno-formalnom pogledu, parcelisane bašte su regulisane na dva načina: 1) kao privremeno korišćenje zemljišta do njegovog privođenja nameni ili 2) kao trajno korišćenje koje je utvrđeno detaljnim planom kao zasebna kategorija namene zemljišta. U Tabeli 29 su prikazane razlike između dva modela urbanih bašta.

Tabela 29. Sumarna tabela podataka za dva modela urbanih bašta u Malmeu: parcelisane bašte i bašte zajednice

	Parcelisane bašte (orig. <i>Odlingslotter</i>)	Bašte zajednice (orig. <i>Stadsodling</i>)
Upravljač	Grad Malme, Kancelarija za nekretnine i ulice Baštovani (pojedinci)	Grad Malme, Kancelarija za nekretnine i ulice Udruženje baštovana (korisnika)
Korisnici	Pojedinci	Organizacije ili udruženja
Kategorija zemljišta	Zemljište za izgradnju	Zemljište javne namene (i zemljište za izgradnju)
Prostorno-planski okvir	Detaljni plan	Operativni nivo upravljanja i održavanja javnih prostora
Vremenski okvir korišćenja	Dugoročno (uneto u detaljni plan) Privremeno (korišćenje do privođenja nameni)	Privremeno

5.2.2.1 Akteri

Osnovni akteri u upravljanju parcelisanim baštama su Kancelarija za nekretnine i ulice grada Malmea i pojedinci – korisnici bašta. Prema intervjuima sa koordinatorkom parcelisanih bašta za grad Malme i dvoje korisnika parcelisanih bašta, postoji dobra saradnja između dve grupe aktera. U slučaju konfliktnih situacija, koje se najčešće odnose na održavanje pojedinačnih parcela u odnosu na pravila korišćenja utvrđena od strane grada, grad se trudi da prilagodi postojeća pravila i propise tako da odgovaraju svima, i korisnicima i široj javnosti (intervju AWT).

Iako korisnici pojedinačnih bašta nisu povezani u udruženja, baštovani koji su učestvovali u istraživanju svedočili su o neformalnom povezivanju 1) kroz grupe na društvenim mrežama, koje

³⁷ PB su inicijali koordinatorka projekta baštenskih zajednica (videti Tabelu 6).

³⁸ AWT su inicijali koordinatorka tima za baštenske kolonije i parcelisane bašte (videti Tabelu 6).

omogućavaju razmenu informacija ili 2) neposredno, u bašti, kroz razgovor, pomoć u radu, razmenu alata, i slično.

5.2.2.2 *Diskursi*

Na osnovu raspoloživih sekundarnih podataka, nije bilo moguće jasno izdvojiti diskurse koji se nalaze u osnovi inicijative grada za uspostavljanje parcelisanih bašta. Međutim, intervju sa koordinatorkom parcelisanih bašta ukazuje na postavljeni cilj da bi svi građani trebalo da mogu da priušte parcelu unutar parcelisanih bašta, ukazujući na perspektivu da su parcelisane bašte javno dobro koje treba biti dostupno svima. Slično je potvrdila korisnica bašte sledećim rečima: „*Mislim da je jako dobro da ovakva mesta postoje. Volela bih da više ljudi ima mogućnost da se time bavi. [...] Ima toliko ljudi koji žele da rade i toliko pozitivnih efekata povezivanja sa prirodom kroz rad u bašti. Zato mislim da bi grad trebalo da obezbedi uslove da se veći broj ljudi bavi baštom*“.

5.2.2.3 *Resursi*

U okviru Kancelarije za nekretnine i ulice zaposlena je osoba koja koordinira rad parcelisanih bašta. Osim ljudskih resursa, grad obezbeđuje parcelu i vodu za zalivanje i odgovoran je za odnošenje smeća, košenje trave i orezivanje žbunja na zajedničkim, javnim površinama u okviru parcelisanih bašta i čišćenje privremenih toaleta (Malmö stad, 2021b).

5.2.2.4 *„Pravila igre“*

Grad definiše pravila uređenja i korišćenja parcela Pravilnikom, kojim se bliže utvrđuje ko su mogući korisnici parcela, procedura prijave i opšta pravila koja se odnose na načine obrađivanja i nege bašte, uslove za konstruktivne elemente, i na kraju, procedure kojima se prekida korišćenje parcela ili se pravo korišćenja prenosi na drugoga (Malmö stad, 2019).

Parcelu može da iznajmi stanovnik Malmea stariji od 18 godina, kao i udruženja i organizacije. Prijava se vrši preko zvanične internet stranice grada. Pravilima korišćenja i nege u baštama je zabranjeno korišćenje hemijskih preparata za zaštitu biljaka i uništavanje korova i prodaja proizvoda iz bašte. Korisnici su u obavezi da održavaju svoju parcelu i neposrednu okolinu čistim. Regulisano je korišćenje vode na parceli, sadnja drveća i uzgajanje životinja. Pravilnikom su definisane dimenzije konstruktivnih elemenata na parceli poput ograde, zaštite od vetra, plastenika i staklenika, alatnice, i slično.

Ugovor između grada i korisnika bašta potpisuje se na godinu dana sa mogućnošću produženja (intervju AWT). Godišnja renta iznosi između 50 i 100 evra (intervju AWT).

5.2.3 **Bašte zajednice (orig. *stadsodling*)**

Godine 2014. usvojen je „Program za baštovanstvo u javnim prostorima u Malmeu“ sa ciljem da se utvrde pravila korišćenja javnog prostora, pre svega parkova, za urbane bašte (Elmqvist & Göransson, 2016). Radna grupa sastavljena od predstavnika različitih sektora unutar opštine imala je zadatak da utvrdi neophodne uslove za uspostavljanje bašta zajednica – potrebna finansijska sredstva i organizaciju unutar opštine (Elmqvist & Göransson, 2016). Radna grupa je u saradnji sa Sektorom za urbanističko planiranje mapirala potencijalne lokacije za privremeno ili stalno korišćenje za urbane bašte (Elmqvist & Göransson, 2016).

Bašte zajednice su regulisane Strategijom o organizaciji, finansiranju i održavanju, koja je doneta na nivou Sektora za ulice i parkove grada Malmea (Elmqvist & Göransson, 2016) i Opštim propisima o uzgajanju biljaka na zemljištu javne namene grada Malmea (Malmö stad, 2020a). Kancelarija za nekretnine i ulice grada Malmea omogućava zainteresovanim građanima da kroz udruženja predlože

lokacije za urbane bašte i da preuzmu obavezu održavanja ovih javnih prostora. Za razliku od parcelisanih bašta koje se mogu definisati kroz planski instrument detaljnog plana kao zasebna kategorija namene zemljišta, bašte zajednice se regulišu na operativnom nivou kroz pravila održavanja javnih zelenih prostora u gradu, za šta je nadležna Kancelarija za nekretnine i ulice grada Malmea (intervju PB). Bašte zajednice koje se nalaze u okviru površina javne namene moraju, prema Zakonu o planiranju i izgradnji, biti dostupne svima (Malmö stad, 2020a), a njihovo korišćenje mora biti besplatno - nije dozvoljena naplata korišćenja od strane grada.

Prema koordinatorki bašta zajednica iz gradske uprave, postoji nekoliko ključnih razloga za uspostavljanje ovog modela urbanih bašta od strane grada: (1) stav da se podrže lokalne inicijative i da interesovanje za formiranje baštenskih zajednica treba da dođe „odozdo”, (2) komunikacija sa predstavnicima udruženja je jednostavnija i zahteva manje ljudskih resursa od strane grada u odnosu na model parcelisanih bašta, (3) prenošenje odgovornosti na udruženje građana doprinosi njihovom samoorganizovanju i jačanju lokalne zajednice.

U Malmeu danas postoji oko 10 bašta zajednica (Malmö stad, 2020b).

5.2.3.1 Akteri

Glavni akteri u organizaciji i upravljanju baštama zajednice su Kancelarija za nekretnine i ulice grada Malmea i udruženja korisnika bašta.

Kancelarija za nekretnine i ulice priprema i sklapa ugovore o održavanju bašte na površini javne namene sa neprofitnim organizacijama kao što su, na primer, udruženja građana. Osim pripreme ugovora, grad ima obavezu da pribavi saglasnost policije za okupljanje i aktivnosti građana u javnom prostoru parka, koja se izdaje na maksimalan period od pet godina sa mogućnošću produženja. Grad je odgovoran za opremanje bašta infrastrukturom (voda), komunalne delatnosti uklanjanja smeća, i slično.

Udruženje je odgovorno za organizaciju aktivnosti unutar zajednice i poštovanje opštih propisa i ugovora od strane pojedinace unutar zajednice (Malmö stad, 2020c).

Udruženja često organizuju aktivnosti koje podrazumevaju uključivanje i saradnju sa lokalnom zajednicom, gradskom administracijom za kulturu ili školama (Malmö stad, 2020b). Zainteresovane strane se povezuju preko platforme *stadsodlingmalmo.se*, koja omogućava i olakšava umrežavanje aktera koji su aktivni i onih koji su zainteresovani za bašte zajednice, udruženja baštovana, edukatora i predstavnika opštine. Platforma je aktivna od 2011. godine (Elmqvist & Göransson, 2016).

5.2.3.2 Diskursi

Baštama zajednice upravljaju udruženja baštovana i njihova osnovna svrha jeste zajedničko uzgajanje biljaka (Malmö stad, 2020b). Ukoliko su upešno organizovane, bašte zajednice mogu predstavljati efikasniji oblik korišćenja zemljišta koji doprinosi kreiranju ili jačanju zajednice više nego standardno održavanje parkova (Elmqvist & Göransson, 2016). Tako se dve osnovne ideje prepoznaju u osnovi modela bašta zajednice: (1) bašte kao mesta na kojima se ljudi sastaju i okupljaju oko zajedničkih interesa i interesovanja i (2) bašte kao model samoorganizovanja i participativnog upravljanja otvorenim javnim gradskim prostorima. Obe ideje se mogu razumeti u kontekstu težnji grada da se uspostavi demokratski način upravljanja javnim prostorima, da se teži razmeni i zajedničkom kreiranju znanja i da se razvija saradnja sa civilnim sektorom u svrhu društvene održivosti (Elmqvist & Göransson, 2016). Bašte zajednice se porede sa organizacijama kao što su lokalni sportski klubovi, grupe za učenje, i različite interesne grupe koje tradicionalno čine značajne gradivne jedinice društva preko kojih se ljudi povezuju unutar lokalne zajednice (Elmqvist & Göransson, 2016). Aktivnosti u bašti su takve da zahtevaju saradnju i uzajamnu pomoć baštovana.

Kroz bašte zajednice mobilise se interesovanje građana da se bave životnom sredinom, da provode vreme napolju i da brinu o svojoj okolini (Elmquist & Göransson, 2016). Učešće građana u održavanju zelenih prostora bašta se, za razliku od standardnog održavanja parkova koje podrazumeva upotrebu mehanizacije na većim površinama, oslanja na radnu snagu baštovana i na njihove veštine, i mobilise entuzijazam za provođenje vremena napolju i za brigu o životnoj sredini (Elmquist & Göransson, 2016).

5.2.3.3 Resursi

Grad obezbeđuje površine za bašte zajednice i to lokacije koje su u okviru zemljišta javne namene koje je u vlasništvu grada (Malmö stad, 2020b). Kancelarija za nekretnine i ulice obezbeđuje vodu na parceli, postavljanje informativnih tabli, nabavku supstrata, kao i podršku za postavljanje ograda, kontrolu glodara, odvoženje smeća i privremene toalete. Grad ulaže 300.000 švedskih kruna (oko 30.000 evra) godišnje za potrebe upravljanja i održavanja prostora bašta zajednice (Malmö stad, 2020b). Osim toga, grad ulaže ljudske resurse za koordinaciju rada bašta zajednica kroz dve pozicije u okviru Kancelarije za nekretnine i ulice, Odeljenja za javni prostor i životnu sredinu (Malmö stad, 2020b).

U „Programu za baštovanstvo u javnim prostorima u Malmeu“ predlaže se da svaka bašta zajednice ima svog koordinatora, čiji bi rad bio finansiran od strane grada, a koji bi koordinirao aktivnosti zajednice (između ostalih, edukacija), s jedne strane, i bio kontakt osoba sa predstavnikom grada (Elmquist & Göransson, 2016). Ovo je značajan uslov za razvoj i dugoročnu održivost inicijativa (intervju PB).

U nastavku je prikazano nekoliko primera bašta zajednice u Malmeu kroz fotografije i kratke opise.

Slika 16. Beijers park: bašta zajednice je deo lokalnog gradskog parka, povezana sa kafeom i vežbalištem na otvorenom; fokus bašte zajednice je na povezivanju i jačanju lokalne zajednice kroz uzgajanje biljaka, i na doprinos biodiverzitetu grada (Malmö stad, 2020b) (foto: Čepić, 2021)

Slika 17. Enskifteshagen: najstarija bašta zajednice u Malmeu, osnovana 2010. godine od strane udruženja Mykorhizza. Danas, zajednicu čine uglavnom lokalni stanovnici. Cilj bašte zajednice je društvena i ekološka održivost (Malmö stad, 2020b) (foto: Čepić, 2021)

Slika 18. Guldängen: bašta zajednice u parku Guldängsparken, kojom upravlja udruženje Växtärket. Naziva se još „dečji park”, zato što osim bašte obuhvata i dečje igralište; organizuju se aktivnosti za decu predškolskog i školskog uzrasta i otvorena je za javnost (Malmö stad, 2020b) (foto: Čepić, 2021)

5.2.3.4 „Pravila igre“

Kancelarija za nekretnine i ulice grada Malmea zadužena je za informisanje građana, davanje zemljišta na korišćenje, pisanje ugovora i kontrolu korišćenja (Malmö stad, 2020b). Grad je odgovoran za proveru kvaliteta zemljište na lokaciji buduće bašte zajednice. Ukoliko se utvrdi da je zemljište zagađeno, na datoj lokaciji moguća je kultivacija samo u uzdignutim lejama ili žardinjerama. Grad obezbeđuje vodu za zalivanje i komunalne usluge uklanjanja otpada (Malmö stad, 2020a). U proceduralnom smislu, grad preuzima obavezu na sebe da obezbedi saglasnost od policije kojom se omogućava korišćenje dela javnog prostora od strane urduženja baštovana (Malmö stad, 2020a).

Udruženja građana koja su zainteresovana da pokrenu baštu zajednice mogu preko internet stranice grada da prijave svoju inicijativu i da predlože lokaciju bašte. Kroz dogovor sa predstavnicima

udruženja, koordinatori iz gradske uprave odlučuju o lokaciji (intervju PB). Udruženja dobijaju zemljište na korišćenje besplatno, a od svojih članova mogu da naplaćuju male iznose rente. Udruženja imaju koordinate, od kojih su neki plaćeni za svoje angažovanje (Malmö stad, 2020b).

Korišćenje bašta zajednica definisano je ugovorom o održavanju i opštim propisima korišćenja. Ugovori se potpisuju na godinu dana sa mogućnošću produženja (Malmö stad, 2020a). Biljna proizvodnja mora da poštuje principe organske poljoprivrede i nije dozvoljena sadnja invazivnih vrsta (Malmö stad, 2020a). Opštim propisima definisana su pravila kompostiranja na parceli, prikupljanja i odlaganja otpada, konstrukcije pomoćnih objekata (alatnica, staklenik, plastenik). Nije dozvoljena komercijalna prodaja proizvoda iz bašta zajednice (Malmö stad, 2020a).

5.2.4 „Botildenberg“

„Botildenberg“ je nevladina organizacija koja pokreće, realizuje i podržava projekte koji se tiču urbane poljoprivrede. U pitanju je održiva farma koja je ujedno i društveni prostor i mesto okupljanja, koja koristi hranu i uzgajanje povrća kao način da doprinese ekološkoj, ekonomskoj i društvenoj održivosti („Botildenberg,” 2021). Locirana je u naselju Rosengard u Malmeu, koje je poznato po etničkoj raznovrsnosti populacije sa 150 različitih nacionalnosti („Botildenberg – Sustainable Innovation Center,” 2021). Sastoji se od dve organizacije (Xenofilia i Fondacija Botildenberg), koje saraduju pod imenom Botildenberg („Om Botildenberg,” 2016). Xenofilia je društveno odgovorno preduzeće koje je pokrenuto 2008. godine sa vizijom društvene održivosti i fokusom na kulturološkom i društvenom diverzitetu. Fondacija Botildenberg povezuje različite aktere (kompanije, donosioce odluka, univerzitete i civilno društvo) koji rade na ciljevima inkluzivnog društva - zajedničkom doprinosu zapošljavanju i integraciji („Om Botildenberg,” 2016).

U okviru lokacije nalaze se objekat, koji je ujedno radni prostor, restoran i kafe (Slika 19), i otvoreni proizvodni deo koji obuhvata nekoliko celina i to društveni vrt, inkubator poljoprivredne proizvodnje sa eksperimentalnim lejama i edukativnu baštu koja je ujedno i komercijalni deo (Slika 20).

Slika 19. Zamak u Botildenburgu: objekat je originalno izgrađen 1866. godine kao dom vlastelinske porodice. U toku 20. veka, od tridesetih do sedamdesetih godina, funkcije objekta su se menjale od doma za samohrane majke do sirotišta, nakon čega je objekat napušten. Godine 2013. društveno odgovorno preduzeće „Xenofilia” je započelo renoviranje objekta – proces koji je podrazumevao uključivanje lokalne zajednice i zanatlija iz imigrantske populacije. Objekat je ponovo otvoren 2019. godine („Historia,” 2019) (foto: Čepić, 2021)

Slika 20. Botildenborg: edukativni i komercijalni deo u okviru proizvodnih površina (foto: Čepić, 2021)

Aktivnosti se mogu podeliti na komercijalne i nekomercijalne. Komercijalne aktivnosti obuhvataju restoran i kafe, iznajmljivanje prostora i organizaciju sastanaka, konferencija i studijskih poseta, edukativne kurseve iz oblasti kulinarstva i poljoprivrede. Prema rečima koordinatorke društvenog vrta, komercijalne aktivnosti imaju za cilj da omoguće realizaciju neprofitnih projekata koji u osnovi imaju društvenu održivost. U nastavku je dat kratak pregled nekoliko aktuelnih projekata kako bi se kroz primere olakšalo razumevanje ciljeva organizacije i stekao uvid u njihove inovativne prakse.

Projekat *Growing buddies* ima za cilj da podstakne i podrži društvenu interakciju – upoznavanje i povezivanje ljudi različitog porekla kroz zajednički rad u društvenoj bašti. Kroz ovaj projekat pruža se podrška porodicama koje su se nedavno doselile u Švedsku da se povežu sa lokalnim stanovništvom, kako bi se olakšala njihova integracija u društvo i lokalnu zajednicu. Nekoliko projekata (eng. *School Garden*, *#myfuture*) fokusira se na decu školskog i predškolskog uzrasta i mlade, kroz učenje o uzgajanju biljaka, edukaciju mladih i pomoć u pronalaženju posla. Projekat „gradske poljoprivrede” (eng. *City farming*, orig. *Stadsbruk*) koncipiran je kao metod uspostavljanja urbane poljoprivrede na nivou grada kroz saradnju i podršku različitim akterima i edukaciju novih urbanih farmera i preduzetnika. Kreiran je za potrebe gradova i opština kao metodologija koja treba da podrži razvoj i realizaciju strategija urbane poljoprivrede. Kroz radionice i seminare u okviru ovog programa (inkubator poljoprivredne proizvodnje) pruža se pomoć budućim preduzetnicima da se komercijalno bave uzgajanjem voća i povrća u gradu kroz osnivanje sopstvene kompanije ili realizaciju poslovnih ideja koje se baziraju na proizvodnji hrane (SLU Urban Futures, 2018). Budući preduzetnici imaju priliku da u okviru Botildenborga na eksperimentalnim parcelama od oko 250 m² površine testiraju svoje mogućnosti pre nego što započnu poljoprivrednu proizvodnju na većoj površini. S druge strane, organizacija saraduje sa gradovima i pruža im podršku u kreiranju strategija razvoja urbane poljoprivrede i identifikovanju raspoloživih lokacija, na kojima pojedinci koji su prošli obuku mogu da započnu svoju proizvodnju. Prema koordinatorici projekta, grad Malme je izdvojio površinu od oko 4 ha u blizini naselja Hyllie, koja se koristi isključivo za poljoprivrednu proizvodnju od strane malih poljoprivrednika. Svaki preduzetnik dobija na korišćenje parcelu od oko 1500 m².

Zajedničko za većinu navedenih aktivnosti, komercijalnih i nekomercijalnih, jeste da se hrana i poljoprivreda koriste kao instrumenti kroz koje se ljudi povezuju i saraduju.

5.2.4.1 Akteri

U samoj organizaciji zaposleno je oko 15 osoba. Osnivač i vođa organizacije je Lena Friblick. Prema rečima koordinatorke društvenog vrta, u pitanju je entuzijastična i sposobna osoba koja je organizaciju pokrenula iz želje da „uradi nešto pozitivno” u Rosengardu, da utiče na to da se promeni negativna slika o ovom kraju grada i koja je želela da svojim aktivnostima posluži kao „uzor i inspiracija za druge”.

Organizacija saraduje sa gradom Malmeom i drugim gradovima u Švedskoj koji su zainteresovani za razvoj i implementaciju urbane poljoprivrede tako što obezbeđuju edukaciju i jačanje kapaciteta, podršku u kreiranju strategija, pronalaženju pogodnih lokacija za realizaciju urbane poljoprivrede i edukaciju budućih preduzetnika. Osim toga, saradnja sa gradom postoji i u segmentu približavanja imigranata tržištu rada. Menadžerka projekta *Stadsbruk* je naglasila značaj donosioca odluka i političke volje da se projekti realizuju: „Politički mandat je jako važan i to smo smo videli kroz rad sa partnerima širom Evrope, kada smo saradivali sa gradovima u Norveškoj, na primer. Oni u svojoj nacionalnoj agendi promovisu prakse komercijalne biljne proizvodnje u okviru bašta širom Norveške. Oni žele da uspostave mrežu baštovana koji se komercijalno bave proizvodnjom. Naravno da će ovaj model biti uspešan na neki način.“

Direktni korisnici projekata su pojedinci – deca školskog i predškolskog uzrasta i mladi, pojedinci i porodice imigranata, budući poljoprivredni proizvođači (preduzetnici), studenti koji kroz praksu uče kako se uzgaja voće i povrće i kako se vodi poljoprivredno domaćinstvo.

Privatne kompanije, koje su korisnici usluga, i restorani, kojima se prodaju proizvodi iz edukativne komercijalne bašte, podržavaju ciljeve organizacije tako što učestvuju u održavanju ekološke, društvene i ekonomske održivosti organizacije i projekata.

5.2.4.2 Diskursi

Prema koordinatorci društvenog vrta, osnovni cilj organizacije je **društvena održivost**: „Mi želimo da se ljudi sastaju i da se formira zajednica na nivou grada ali i lokalno, ovde u Botildenburgu. [...] Koristimo hranu i baštovanstvo kao alatke koje pomažu da se kreira društvena kohezija.” Društveni vrt je, tako, mesto u kom se ljudi okupljaju. Osim toga, pripremanje obroka zajedno i obedovanje su takođe vid društvenog okupljanja. Za pojedince koji su se doselili u Švedsku iz drugih zemalja, društveni vrt je mesto gde imaju priliku da uče jezik i da govore na švedskom. Ona dalje zaključuje kako „svako ima kulturu hrane” i kako je to „lep način da ljudi dele jedni sa drugima svoju kulturu kroz hranu i uče jedni od drugih”. Značajan deo društvene održivosti odnosi se na programe edukacije, treninga i praksi, kroz koje se učesnici u programima približavaju tržištu rada. Ovo je naročito značajno za populaciju imigranata i za mlade, koji se suočavaju sa najvećim izazovima u pronalaženju posla. Osim toga, prema rečima koordinatorke društvenog vrta, „ne radi se samo o tome da im se obezbedi pravi posao, nego i da se izgradi njihovo samopouzdanje.”, što posredno, takođe, utiče na društvenu održivost zajednice.

Osim društvene održivosti, „Botildenburg“ zasniva svoje aktivnosti na principima ekonomske i ekološke održivosti. Deo programa bavi se komercijalnom biljnom proizvodnjom i podržava buduće preduzetnike da započnu i razviju svoje poslovne ideje. Proširivanje komercijalne urbane poljoprivrede, bazirane na principima održivosti i organske proizvodnje, na nivo grada, nalazi se u osnovi nekoliko projekata u okviru Botildenburga.

Podizanje ekološke svesti kroz lični primer jedan je od principa ove organizacije. U okviru restorana, koristi se organsko povrće iz bašte i priprema i služi isključivo vegetarijanska hrana, bez mesa. Promene u navikama potrošača i opšta svest o značaju konzumiranja sezonske hrane i lokalnih

proizvoda, postižu se kroz uspešne projekte lokalne proizvodnje hrane u gradu tako što ljudi čuju o ovim projektima i vide proizvode koji su uzgajani u neposrednoj blizini (SLU Urban Futures, 2018).

5.2.4.3 Resursi

„Botildenberg“ je organizacija koja raspolaže svojim objektom, a zemljište, koje se koristi za biljnu proizvodnju, dobijeno je na korišćenje od crkve u neposrednoj blizini. Nije, dakle, u pitanju zemljište u javnoj svojini.

Realizacija neprofitnih projekata, koji su opisani u uvodu, finansira se kroz aktivnosti komercijalnog tipa sa ciljem da organizacija postane ekonomski samoodrživa. Ljudski resursi u okviru organizacije, znanja i veštine zaposlenih, koriste se u odnosu sa korisnicima, drugim organizacijama, gradskim upravama i ostalim akterima.

5.2.4.4 „Pravila igre“

U okviru svakog pojedinačnog projekta, „pravila igre“ su drugačija. Ono što je zajedničko za sve neprofitne projekte jeste da organizacija obezbeđuje podršku u pogledu edukacije, treninga i razvoja kapaciteta, bilo da su u pitanju pojedinci, budući preduzetnici ili gradske uprave. Aktivnosti vezane za društveni vrt, edukativnu baštu ili inkubator poljoprivredne proizvodnje su besplatne za učesnike programa. Važan deo zajedničkih aktivnosti je zajedničko pripremanje hrane i obedovanje, jer je boravak u Botildenburgu „društveno okupljanje, a ne samo rad“ (intervju CA₁).

5.3 Beograd

5.3.1 Strateški i prostorno-planski okvir razvoja zajedničkih urbanih bašta u Beogradu

Pregledom postojećih dokumenata javnih politika i prostorno-planskih dokumenata na nivou grada utvrđen je postojeći formalno-pravni okvir za uspostavljanje zajedničkih urbanih bašta na zemljištu u javnoj svojini na teritoriji Beograda. U Tabeli 30 je dat pregled analiziranih dokumenata.

Tabela 30. Pregled postojećih dokumenata javnih politika i urbanističkih planova u kojima se pominju urbane bašte ili baštenske kolonije

Dokument	Vremenski okvir	Sadržaj dokumenta	Pominju se urbane bašte / baštenske kolonije
Strategija razvoja grada Beograda: strateški ciljevi, prioriteti i mere održivog razvoja do 2021.	2015-2021.	Strateški dokument dugoročnog održivog razvoja grada kojim se definišu strateški ciljevi, mere i prioriteti po oblastima.	✘
Program zaštite životne sredine grada Beograda	2015-2025.	Strateški dokument kojim se utvrđuje postojeće stanje i uticaji ostalih sektora na životnu sredinu, definišu ciljevi i obezbeđuje sinhronizovana politika zaštite životne sredine sa drugim sektorskim politikama.	✓
Akcionni plan adaptacije na klimatske promene sa procenom ranjivosti	2015-	Spisak mera i aktivnosti za adaptaciju na izmenjene klimatske uslove.	✓
Akcionni plan za zeleni grad	2020-2030.	Strateški dokument kojim se identifikuju ekološki izazovi grada i utvrđuju program i prioriteti za postizanje vizije „zelenog grada“.	✓

Dokument	Vremenski okvir	Sadržaj dokumenta	Pominju se urbane bašte / baštenske kolonije
Generalni urbanistički plan Beograda	2016-2021.	Strateški razvojni dokument kojim se definišu opšti elementi prostornog razvoja za naseljeno mesto (grad). Njime se definišu urbanističke zone, građevinsko i ostalo zemljište i utvrđuje pretežna namena površina.	✓
Plan generalne regulacije građevinskog područja sedišta jedinice lokalne samouprave - grad Beograd (celine I-XIX)	2016.	Plan koji se donosi za građevinsko područje naseljenog mesta, kojim se detaljnije utvrđuju planirane namene zemljišta, definišu infrastrukturni sistemi i način sprovođenja plana.	✓
Plan generalne regulacije sistema zelenih površina Beograda	2019.	Planski osnov za očuvanje i unapređenje postojećih zelenih prostora i formiranje novih; za uspostavljanje jedinstvenog sistema zelenih površina i njegovo unapređenje u „zelenu infrastrukturu” grada.	✓

Dokumenta javnih politika kojima se strateški planira razvoj zelene infrastrukture grada su Strategija razvoja grada Beograda, Program zaštite životne sredine grada Beograda, Akcioni plan adaptacije na klimatske promene sa procenom ranjivosti i Akcioni plan za zeleni grad. U svim dokumentima, osim u Strategiji razvoja grada Beograda, zajedničke urbane bašte se direktno pominju i pozicioniraju kao elementi zelene ili klimatske infrastrukture grada ili elementi razvoja održive poljoprivrede.

Strategijom razvoja grada Beograda planiraju se 1) mere zaštite i efikasnije teritorijalne distribucije zelenih površina i povećanje površina pod zelenilom u kontekstu očuvanja biodiverziteta, prirodnih vrednosti i zaštićenih prirodnih dobara i 2) unapređenje i zaštita javnih zelenih površina u kontekstu „komunalne infrastrukture“.

Programom zaštite životne sredine baštenske kolonije se vezuju za strateške ciljeve razvoja poljoprivrede i ne pominju se u kontekstu razvoja zelene infrastrukture (Skupština grada Beograda, 2015). U okviru zadatka da se poveća površina zemljišta pod integralnom i organskom poljoprivredom planira se mera promocije koncepta baštenskih kolonija i rasadničke proizvodnje cvetnih kultura, sadnog materijala i organske proizvodnje u plastenicima na malim parcelama u rubnim zonama grada. Nadležnost za ove aktivnosti pripada Sekretarijatu za privredu i Sekretarijatu za zaštitu životne sredine. Urbane bašte i baštenske kolonije su Programom zaštite životne sredine planirane kao oblici urbane održive poljoprivrede, koja ima ulogu u sprečavanju širenja grada na račun poljoprivrednih površina i u rekultivaciji zemljišta. Bašte su prepoznate kao jedan od urbanih biotopa koji doprinosi raznovrsnosti biodiverziteta grada (Skupština grada Beograda, 2015).

Akcionim planom adaptacije na klimatske promene sa procenom ranjivosti, urbane bašte prepoznaju se kao deo zelene i klimatske infrastrukture grada (Gradska uprava grada Beograda, 2015). U okviru mere koja se odnosi na zelene prostore, predviđa se stvaranje novih, unapređenje i održavanje postojećih zelenih gradskih prostora kao što su parkovi, urbane bašte, dvorišta i zelene strukture za natkrivanje, koji treba da utiču na mikroklimu i na stvaranje uslova za rekreaciju gradskog stanovništva. Ova mera se predviđa na celoj teritoriji grada, a realizacija treba da bude usklađena sa ostalim relevantnim planskim dokumentima.

U okviru Akcionog plana za zeleni grad, predviđa se realizacija Studije za izradu programa razvoja urbane zelene infrastrukture grada. Program razvoja urbane zelene infrastrukture grada planira se kao instrument za sprovođenje Plana generalne regulacije sistema zelenih površina Beograda. Programom

će biti obuhvaćeni razvoj projekata urbane poljoprivrede i baštovanstva i uključivanje lokalnih zajednica u zajedničko upravljanje zelenim prostorima u gradu (Skupština grada Beograda, 2021). Kao faktor koji bi mogao negativno da utiče na realizaciju projekata urbanih bašta navodi se kvalitet vadauha i nerešeno pitanje emisija zagađujućih materija (Skupština grada Beograda, 2021).

Strateška dokumenta daju smernice razvoju grada, ali nisu pravno obavezujuća kao što su to prostorni i urbanistički planovi. Sledi pregled urbanističkih planskih dokumenata, koja daju okvir uspostavljanju zajedničkih urbanih bašta u Beogradu i to: Generalni urbanistički plan Beograda (u nastavku GUP Beograda), Plan generalne regulacije građevinskog područja sedišta jedinice lokalne samouprave - grad Beograd (celine I-XIX) (u nastavku PGR građevinskog područja Beograda) i Plan generalne regulacije sistema zelenih površina Beograda (u nastavku PGR sistema zelenih površina).

GUP Beograda, kao krovni strateški dokument razvoja grada i plan najvišeg reda za grad Beograd, određuje principe razvoja sa kojima moraju biti usklađeni svi planovi nižeg reda. Generalnim urbanističkim planom obuhvaćene su dve kategorije površina: površine javne namene i površine ostalih namena (Službeni list grada Beograda br. 11, 2016). U okviru površina ostalih namena izdvaja se kategorija ostalih zelenih površina – zelenih površina za koje nije utvrđen javni interes. Generalnim urbanističkim planom se na ostalim zelenim površinama u srednjoj i rubnoj zoni grada predlaže podsticanje organske poljoprivrede na otvorenom, biljne proizvodnje u okviru staklenika i plastenika i hidroponske proizvodnje. Osim toga, na građevinskom zemljištu za ostale namene predlaže se uspostavljanje baštenskih kolonija i podsticanje proizvodnje cvetnih kultura, pečuraka i rasada do privođenja zemljišta nameni. Na kraju, ovim dokumentom se prepoznaje socijalni i ekološki značaj korišćenja zemljišta u ove svrhe za kvalitet života u gradu.

Planom generalne regulacije građevinskog područja Beograda, formiranje baštenskih kolonija i mogućnosti ekstenzivne proizvodnje hrane bez upotrebe hemijskih sredstava mogu se realizovati na kategoriji zemljišta „ostale zelene površine“ u zavisnosti od specifičnih karakteristika lokacije (Službeni list grada Beograda br. 20, 2016). Veličina parcele može biti najmanje pola hektara. Dozvoljeni su pomoćni objekti kao što su ostave za alat i drugi objekti od značaja za proizvodnju hrane, maksimalne površine 25 m².

Osnovni planski dokument kojim se reguliše razvoj zelene infrastrukture Beograda je PGR sistema zelenih površina Beograda, kojim se baštenske kolonije (urbane bašte) stavljaju jasno u okvir zelene infrastrukture grada. PGR sistema zelenih površina predstavlja poslednju fazu projekta Zelena regulativa Beograda, čiji je cilj bio uspostavljanje pravila u procesu upravljanja sistemom zelenih površina. U okviru projekta Zelena regulativa Beograda sprovedeno je kartiranje biotopa u granicama Generalnog plana 2021, pri čemu je u okviru devet grupa definisan 51 tip biotopa (Skupština grada Beograda, 2015). Baštenske kolonije su izdvojene kao tip biotopa u okviru grupe „poljoprivredne površine“ pretežno u srednjoj i spoljnoj zoni grada, koji obuhvata uglavnom male površine „sa zasadima jestivih i ukrasnih biljaka; delovi sa okopavanim lejama, drvenastim kulturama voća, travnatim površinama, ruderalnom vegetacijom; često sa šupama/ostavama za alat“ (Urbanistički zavod Beograda, 2007, p. 86).

U PGR sistema zelenih površina baštenske kolonije se definišu kao „skup malih obradivih površina koje se izdaju u zakup zainteresovanim licima/porodicama i zajedničke površine, staze i infrastruktura“ (Službeni list grada Beograda br. 110, 2019, p. 156). Mogu se trajno osnivati na poljoprivrednom zemljištu kroz višegodišnji zakup parcela ili privremeno na površinama planiranim za druge namene, do privođenja zemljišta nameni.

Baštenske kolonije se u PGR sistema zelenih površina opisuju kao slobodne gradske i prigradske površine, koje su nastale kao rezultat društveno-političkih težnji da se reše problemi gradskog stanovništva kroz aktivni boravak u prirodi i uzgajanje voća, povrća i cvetnih kultura (Službeni list grada Beograda br. 110, 2019). U planskom dokumentu se, dalje, poziva na urbane bašte u evropskim

gradovima i daje kratak opis strukture korisnika, kao populacije starosti između 30 i 50 godina i slabijeg imovinskog statusa. Ovakav opis baštenskih kolonija se, jasno, ne odnosi na postojeće baštenske kolonije u Beogradu, niti druge oblike zajedničkih urbanih bašta u glavnom gradu, već se pretpostavlja da je preuzet iz istraživanja koja se odnose na gradove u zapadnoj Evropi.

Planom se propisuju parametri lokacija na kojima je moguće formirati baštenske kolonije u Beogradu i to blizina stambenog naselja od 10 do 30 minuta hoda, kvalitet zemljišta, mikroklimatske karakteristike i izloženost lokacije štetnim emisijama industrije i saobraćaja.

Ovim planskim dokumentom se dalje preciziraju pravila uspostavljanja novih baštenskih kolonija: minimalna površina bašte od 50 m², organski principi uzgajanja voća, povrća i cvetnih kultura, pravila gradnje konstruktivnih elemenata kao što su senici, nadstrešnice, pomoćni objekti, obezbeđen pešački pristup do svake parcele, osnovna zajednička infrastruktura kao što su voda, kanalizacija, kolski prilaz sa prostorom za parkiranje, zajednički prostor sa elementima za sedenje, objektom za alat, i slično. Planom se predlaže ograđivanje kompleksa i zaštitni zeleni pojas ka saobraćajnicama i da zelene površine iznose 50% od bruto površine pod baštama u okviru baštenskih kolonija.

Urbane bašte nisu identifikovane kao posebna kategorija namene zemljišta u dokumentima prostornog i urbanističkog planiranja u Republici Srbiji (Službeni glasnik RS br. 105/2020, 2020)

5.3.2 Baštenska zajednica „Baštalište“

„Baštalište“ je bašta zajednice koja se nalazi u Slancima, na oko 8 km od centra Beograda. U pitanju je formalno organizovana zajednica baštovana, koja je osnovana 2013. godine od strane dve nevladine organizacije (Djokić et al., 2016b). U okviru parcele, koja je veličine oko 1800 m², postoji 21 bašta³⁹ površine od 36 m², koje se izdaju pojedincima na korišćenje.

5.3.2.1 Akteri

Osnovni akteri upravljanja baštenskom zajednicom su neprofitno udruženje građana „Ama – Centar za negu čoveka i prirode“, koje formalno upravlja radom zajednice⁴⁰, i članovi. Prema tipskom ugovoru između udruženja i članova, udruženje koordinira nabavku potrebnih materijala i opreme i svakodnevni rad „Baštališta“ i promovise aktivnosti i koncept baštenskih zajednica. Ispred udruženja jedna osoba obavlja dužnosti koordinatora baštenske zajednice. Članovi baštenske zajednice su pojedinci koji su odgovorni za održavanje pojedinačnih parcela.

Prema koordinatorici „Baštališta“, unutar zajednice postoji podela uloga koja ima za cilj podelu odgovornost između članova. Tako su pojedini članovi preuzeli organizaciju edukativnih aktivnosti i radionica, i koordinaciju rada sa baštovanima. Osim toga, 2018. godine je zaposlena osoba za poslove održavanja zajedničkih površina i alata.

Baštenska zajednica saraduje sa drugim nevladinim udruženjima, sa školama i vrtićima, kojima ustupa na korišćenje parcele u okviru bašte. Mediji su značajni za promovisanje aktivnosti baštenske zajednice, za šta je odgovornost preuzela koordinatorica „Baštališta“.

Gradska i opštinska uprava nisu uključene u aktivnosti baštenske zajednice, iako su od strane koordinatorke zajednice prepoznati kao značajni akteri za razvoj zajedničkih urbanih bašta na teritoriji grada.

---

³⁹ Izvor: <http://bastaliste.org/clanstvo/>

⁴⁰ U nastavku teksta se za Udruženje koristi termin „koordinator“, a „koordinatorica“ za predstavnicu Udruženja.

5.3.2.2 Diskursi

Prema tipskom ugovoru koji budući članovi potpisuju sa koordinatorom baštenske zajednice, mogu se naslutiti osnovni ciljevi uspostavljanja i organizacije „Baštališta“: uspostavljanje zajednice koja će se temeljiti na solidarnosti, poštovanju i toleranciji, timskom radu i javnosti. Prema koordinatorki „Baštališta“, uzajamna pomoć, učenje odgovornosti prema drugima, „*a onda i prema zemlji, prema prirodi, prema komšiji*“, način je da se gradi humanije društvo. Osim društvene održivosti, baštenska zajednica ima za cilj da ukaže na značaj i promoviše ulogu zajedničkih bašta u urbanoj sredini i da podiže svest javnosti u vezi sa konceptom baštenskih zajednica (Djokić et al., 2016b). Prema koordinatorki „Baštališta“, perspektiva novih članova je takva da su uglavnom motivisani zdravom hranom i mogućnošću „*da proizvedu za sebe nešto što im inače nije dostupno*“, a ne toliko zajedničkim aktivnostima.

5.3.2.3 Resursi

Parcela na kojoj se nalazi bašta zajednice je u privatnoj svojini i data je na korišćenje koordinatoru za uspostavljanje i rad baštenske zajednice. Koordinator pojedinačnim članovima iznajmljuje bašte površine 36 m² i obezbeđuje vodu na parceli, zajednički ručni alat i bale sena za malčiranje za iznos godišnje rente. Zajednica baštovana obezbeđuje dodatna sredstva kroz organizaciju događaja na kojima se, na primer, pripremaju i prodaju obroci od proizvoda iz bašte. Događaji ovog tipa imaju promotivnu i edukativnu funkciju.

5.3.2.4 „Pravila igre“

Poziv za nove članove otvara se jednom godišnje, kada se organizuje „dan otvorenih vrata“ i kada zainteresovani građani imaju priliku da posete baštu, razgovaraju sa koordinatorom i članovima. Prijem novih članova vrši se kroz formalnu prijavu i intervju sa starim članovima zajednice, koji zatim odlučuju o izboru novih članova. Koordinator i članovi baštenske zajednice potpisuju ugovor o saradnji i članstvu na period od godinu dana sa mogućnošću produženja, za određeni godišnji iznos rente. Koordinator je u obavezi da održava zajedničku infrastrukturu i opremu, kao što su alatnica, bunar i zajedničke površine unutar bašte. Članovi su odgovorni za održavanje svojih pojedinačnih parcela. Osim toga, obavezuju se da će učestvovati na mesečnim sastancima zajednice. U baštama se primenjuju principi organske biljne proizvodnje i zabranjeno je korišćenje hemijskih preparata. Na pojedinačnim parcelama je dozvoljeno uzgajanje jednogodišnjih kultura, a perene je moguće uzgajati na zajedničkoj parceli.

5.4 Diskusija rezultata drugog dela istraživanja

Diskusija rezultata drugog dela istraživanja zasniva se na postavljenim ciljevima istraživanja i istraživačkim pitanjima i na teorijskim postavkama u vezi sa upravljanjem otvorenim zelenim prostorima u gradu. U nastavku se razmatraju odgovori na istraživačka pitanja: (1) kako funkcionišu različiti modeli organizacije i upravljanja zajedničkim urbanim baštama; (2) koji su ključni izazovi uspostavljanja i razvoja zajedničkih urbanih bašta, i (3) koji su faktori uspeha koji podržavaju dugoročno, održivo upravljanje i funkcionisanje zajedničkih urbanih bašta?

Odgovor na prvo pitanje detaljno je prikazan u rezultatima drugog dela istraživanja, gde je opisano pet različitih modela upravljanja kroz četiri dimenzije PAA okvira: diskurse, aktere, resurse i „pravila igre“. Rezultati su sumirani u Tabeli 31.

Tabela 31. Pet modela upravljanja upravljanja zajedničkim urbanim baštama: sumarni prikaz rezultata kroz dimenzije okvira „policy arrangements approach“ (PAA)

Inicijativa	Diskurs	Akteri	Resursi	„Pravila igre“
„Gradski vrtovi“, Zagreb	Održivo korišćenje zemljišta u gradu; bolji kvalitet života građana u društvenom, ekonomskom i ekološkom pogledu.	Gradski ured za poljoprivredu i šumarstvo; korisnici bašta (pojedinci); Univerzitet u Zagrebu; privatni sektor; nevladine organizacije.	Grad obezbeđuje parcele, zajedničku infrastrukturu i opremu i priručnik za edukaciju novih korisnika bašta.	Periodični javni pozivi za baštenske parcele; parcele se daju na besplatno korišćenje na 2 godine; korisnik održava svoju parcelu i zajedničke površine i opremu; primenjuju se principi organske biljne proizvodnje.
Parcelisane bašte (orig. <i>odlingslotter</i>), Malme	Baštenske parcele pristupačne svim građanima.	Grad Malme-Kancelarija za nekretnine i ulice; korisnici parcela.	Grad obezbeđuje parcelu, ljudske resurse (koordinator na nivou grada), infrastrukturu (voda), komunalne usluge (odnošenje smeća, održavanje zajedničkih površina, i sl.).	Prijava za parcelu preko internet stranice grada; ugovor na godinu dana; simboličan iznos godišnje rente; korisnici održavaju svoje parcele, grad je odgovoran za održavanje infrastrukture i zajedničkih površina; regulisane su agrotehničke mere, konstruktivni elementi, korišćenje vode, i slično.
Bašte zajednice (orig. <i>stadsodling</i>), Malme	Društvena održivost: bašte kao mesta sastajanja i povezivanja, podrška građanskim inicijativama, jačanje lokalne zajednice, participativno upravljanje otvorenim javnim gradskim prostorima.	Grad Malme-Kancelarija za nekretnine i ulice; udruženja ili organizacije; lokalna zajednica, škole, gradska administracija za kulturu i ostali akteri.	Grad obezbeđuje parcelu, ljudske resurse (koordinator na nivou grada), infrastrukturu (voda), komunalne usluge (odnošenje smeća, održavanje zajedničkih površina, i sl.), platu koordinatoru na nivou bašte zajednice (kada ima sredstava).	Prijava za parcelu preko internet stranice grada; ugovor na godinu dana; grad je odgovoran za pribavljanje dozvola od nadležnih institucija, proveru kvaliteta zemljišta, održavanje infrastrukture; principi organske proizvodnje, definisana pravila izgradnje; nije dozvoljena prodaja proizvoda.
„Botildenberg“, Malme	Društvena održivost: hrana i baštovanstvo kao alatke za povezivanje ljudi; skaliranje urbane poljoprivrede na nivo grada; ekološka i ekonomska održivost.	Osnivač i zaposleni u okviru organizacije; učesnici neprofitnih projekata (imigranti, budući preduzetnici, studenti, omladina i đaci); gradska uprava kao saradnik; kompanije, restorani i ostali korisnici komercijalnih usluga.	Objekat sa restoranom u vlasništvu organizacije, poljoprivredne površine i bašte dobijeni na korišćenje od obližnje crkve; ljudski resursi u okviru organizacije.	Organizacija korisnicima i saradnicima pruža podršku u vidu edukacije i treninga; zajedničko pripremanje hrane i obroci; besplatno učešće u aktivnostima vezanim za baštu i poljoprivredu.

Inicijativa	Diskurs	Akteri	Resursi	„Pravila igre“
„Baštalište“, Beograd	Jačanje društvene dimenzije zajednice: učenje odgovornosti prema drugima i prema prirodi kao osnov za humanije društvo; podizanje svesti i promocija koncepta bašta zajednice u javnosti	NVO („Ama – Centar za negu čoveka i prirode“); baštovani; škole, vrtići i neprofitne organizacije;	Parcela u privatnoj svojini ustupljena na korišćenje koordinatoru; koordinator obezbeđuje osnovnu infrastrukturu i materijal (vodu na parceli, zajednički ručni alat i seno za malčiranje)	Baštovani su odgovorni za održavanje pojedinačnih parcela; obavezuju se da redovno učestvuju na sastancima zajednice; koordinator održava zajedničku infrastrukturu i opremu; postoje pravila u vezi sa načinima uzgajanja biljaka (organska proizvodnja, jednogodišnje biljke).

5.4.1 Izazovi integracije zajedničkih urbanih bašta u sistem zelenih površina grada

Prostor i raspoloživost gradskog zemljišta u javnoj svojini jedan je od ključnih faktora koji ograničavaju uspostavljanje zajedničkih bašta u gradu. U kontekstu razvoja gradova prema principima densifikacije urbanog tkiva i povećane gustine naseljenosti, raste pritisak na postojeće zelene površine, koje se često posmatraju kao potencijalne lokacije za izgradnju novih objekata (Stoltz & Grahn, 2021) i smanjuju se mogućnosti za razvoj novih urbanih bašta (Drescher et al., 2006; Taylor & Lovell, 2012). O ovome su govorile predstavnice gradskih uprava zadužene za koordinaciju baštenskih zajednica u Malmeu i gradskih vrtova u Zagrebu. Nove lokacije za gradske vrtove trebalo bi da ispunjavaju određene uslove: da su u vlasništvu grada, da su imovinsko-pravni odnosi rešeni i da parcele zauzimaju odgovarajuću površinu, „*a takvih površina u Zagrebu baš i nema puno*“ (intervju BM).

Zajedničke urbane bašte **najčešće nisu definisane prostorno-planskim dokumentima kao posebna kategorija namene zemljišta**, što predstavlja značajan izazov u zaštiti ovih prostora i njihovom održivom, dugoročnom korišćenju. Osim parcelisanih bašta u Malmeu, koje mogu biti izdvojene kao posebna namena u detaljnim planovima, ostali posmatrani modeli zajedničkih urbanih bašta na zemljištu u javnoj svojini formirani su privremeno na predmetnim lokacijama do njihovog privođenja planiranoj nameni. Nedostatak prostorno-planske regulative kojom bi se utvrdio status zajedničkih urbanih bašta na gradskom zemljištu uzrok je neizvesnosti u korišćenju ovih prostora, koja ne utiče samo na fizički integritet postojećih urbanih bašta, već i na odnos korisnika prema mestu, razvoj osećaja za mesto i povezanosti sa mestom i razvoj osećaja zajednice.

Korišćenje gradskog zemljišta podrazumeva brojne i često konfliktne interese različitih interesnih grupa (Healey, 1997, p. 31). S obzirom da se realizacija i upravljanje zajedničkim urbanim baštama po pravilu uređuju na nivou lokalne uprave, **uloga donosilaca odluka i politička volja** da se zajedničke urbane bašte prepoznaju i razvijaju kao značajan deo sistema zelenih površina, jedan su od ključnih izazova za sve aktere uključene u njihovo upravljanje. U Zagrebu je, nakon inicijative „odozdo“ od strane udruženja građana i nevladinog sektora, projekat gradskih vrtova uspostavljen i proširen na nivo grada direktnom političkom voljom gradske uprave. U Beogradu, pokušaji koordinatora bašte zajednice da dobiju podršku grada u realizaciji novih lokacija za zajedničke bašte nisu imali uspeha. Prema intervjuu sa koordinatorkom bašte zajednice „Baštalište“, razlog tome je što „*u suštini nema volje. [...] Oni (uprava grada) ne vide tu nikakav interes. Mi dajemo argumente – da bašte mogu biti za socijalno ugrožene stanovnike, da poboljšavaju infrastrukturu grada, da brojne parcele trenutno stoje zaparložene, da mi to održavamo i zajednica se okuplja. Oni tu, valjda, ne vide interes i šta bi to gradu značilo*“ (intervju KM). U Malmeu postoji jasna politička podrška za

spvođenje projekata baštenskih zajednica na zemljištu u vlasništvu grada, na mestima određenim za ove delatnosti (Malmö stad, 2020b). Ipak, svaka promena gradske uprave i donosilaca odluka dovodi u pitanje odluke koje se tiču zaštite i razvoja bašta zajednica i parcelisanih bašta na teritoriji grada. Prema koordinatorki baštenskih kolonija i parcelisanih bašta, dokle god ima zainteresovanih građana i „veliki broj ljudi na listi čekanja, jednostavno je objasniti političarima da su bašte neophodne“ (intervju AWT).

Komunikacija između gradske uprave i korisnika je prepoznata kao izazov u upravljanju u sva tri primera u kojima je gradska uprava odgovorna za pokretanje i upravljanje inicijativama na zemljištu u javnoj svojini: u baštama zajednice i parcelisanim baštama u Malmeu i gradskim vrtovima u Zagrebu. Naročito je izazovna komunikacija sa korisnicima parcelisanih bašta, kada se podrazumeva da koordinatori inicijativa pri gradskoj upravi održavaju direktan kontakt sa pojedinačnim korisnicima i rešavaju konfliktne situacije kada do njih dođe. Ovako koordinatorka projekta gradskih vrtova u Zagrebu opisuje složenost i zahtevnost komunikacije: „Pokušavamo je (komunikaciju) svesti na minimum na način da smo ih (korisnike) uputili da se organizuju, da imaju svog predstavnika. Stalno im govorimo – sve vaše priče, sve vaše predloge, preko predstavnika neka idu prema gradu. Na žalost, to teško funkcioniše. Jako puno mejlova, jako puno poziva imamo svaki dan. Možda bi bilo drugačije da su se ti vrtovi naplaćivali. Ali onda to ne bi bio takav projekat kakav jeste. [...] Ovo je zamišljeno kao jedna socijalna mera prvenstveno“ (intervju BM).

Na kraju, **savremeni način života u gradu, nedostatak znanja o poljoprivrednoj proizvodnji i zaštiti životne sredine i, naročito, nedostatak vremena** da se korisnici posvete zajedničkim aktivnostima i sastancima na nivou baštenske zajednice, jedan su od izazova koji utiče na održivost i dugoročnost inicijativa.

5.4.2 Faktori uspeha upravljanja zajedničkim urbanim baštama

5.4.2.1 Ciljevi i diskursi

Diskursi svih pet posmatranih modela upravljanja u osnovi imaju društvenu dimenziju: društvenu održivost, pristupačnost i dostupnost, jačanje lokalne zajednice. Tu su i drugi ciljevi kao što su proizvodnja zdrave hrane, smanjenje troškova grada u održavanju zelenih površina, aktiviranje neiskorišćenog gradskog zemljišta, poboljšanje kvaliteta života građana, zaštita biodiverziteta. Uspeh inicijativa zavisi od toga u kojoj meri uspevaju da zadovolje potrebe i interese zajednice korisnika (van der Jagt et al., 2017b). U pojedinim slučajevima nije identifikovana direktna povezanost između diskursa organizacije koja upravlja baštom i motiva i potreba pojedinačnih korisnika. U baštenskoj zajednici u Beogradu, korisnici su kao osnovne razloge za bavljenje baštom navodili boravak u prirodi, zdravu hranu, osećaj zadovoljstva i provođenje slobodnog vremena u bašti, kao i mogućnost da proizvode iz bašte podele sa drugima, da se bude deo zajednice i da se provodi vreme sa članovima porodice. Na pitanje šta je motiviše da se bavi baštom, korisnica parcelisane bašte u Malmeu ukazala je na niz različitih motiva: „Zato što volim da radim napolju, osećam se dobro. [...] Lepo je imati prostor gde možeš da radiš sa zemljom. [...] Nije toliko važno koliko uzgajamo. Za mene je to i prostor za sastanke, iako to nije bašta zajednice - samo troje mojih prijatelja. [...] Takođe, uvek imamo prostor gde možemo nešto da radimo - zaista je lepo voditi računa o komadu zemlje. Osim toga, samo posmatranje i to što učimo nešto novo svake godine, učimo o tome kako stvari funkcionišu u prirodi. [...] I zabavno je probati stvari. Ponekad pomislim da kada uzgajate hranu neko vreme, zaboravite koliko je to neverovatno - da konzumirate hranu koju ste sami uzgajali.“ (intervju CA₂). Iako diskursi organizacije i korisnika nisu u potpunosti usaglašeni u pogledu ciljeva i prioriteta, oni su komplementarni. **Komplementarnost potreba i ciljeva aktera** je značajan faktor uspeha i dugoročnosti inicijative. Do sličnog zaključka da uspeh inicijativa u velikoj meri zavisi od njihove mogućnosti da zadovolje zajedničke interese unutar zajednice, došli su i drugi istraživači (van der Jagt et al., 2017b). Osim toga, usaglašeni i komplementarni ciljevi različitih aktera, naročito onih koji su na poziciji moći (na primer, lokalne uprave) i korisnika, su značajni, jer vode jačanju osećaja

povezanosti sa mestom kod korisnika. Pristup upravljanju zelenim prostorima, koji je zasnovan na mestu i na potrebama korisnika, integriše osećaj povezanosti sa mestom kod korisnika, snažniju brigu o mestu i spremnost da se posveti vreme njegovom održavanju (Molin, 2014). Veća uključenost korisnika u procese upravljanja lokalnim zelenim prostorom može pozitivno da utiče na povećanje znanja i podizanje svesti korisnika o životnoj sredini (Molin, 2014).

5.4.2.2 Akteri, participacija i saradnja

U pet inicijativa zajedničkih urbanih bašta u Zagrebu, Malmeu i Beogradu zabeležen je veliki broj učesnika, koji su posredno ili neposredno uključeni u upravljanje baštama. Međutim, u većini primera su ključni akteri korisnici bašta (građani i udruženja građana) i gradska ili opštinska uprava.

Učešće grada i lokalne uprave pokazalo se kao značajan faktor uspeha održivog upravljanja kod svih pet modela upravljanja. Tri inicijative, koje su pokrenute „odozgo“ (parcelisane bašte i baštenske zajednice u Malmeu i gradski vrtovi u Zagrebu), imaju zajedničko to da su bašte osnovane na zemljištu u javnoj svojini i da je u upravljanju dominantan hijerarhijski pristup, koji podrazumeva da gradska uprava ima kontrolu u donošenju odluka. U sva tri primera, grad obezbeđuje resurse i to gradsko zemljište, infrastrukturu, administrativne i komunalne usluge, a u pojedinim slučajevima edukaciju korisnika i finansijska sredstva za angažovanje lokalnih koordinatora. U slučaju baštenske zajednice u Beogradu, nedostatak saradnje sa gradskom upravom prepoznat je kao ograničavajući faktor, koji nepovoljno utiče na mogućnosti baštenske zajednice da se održivo razvija, naročito kada je u pitanju pristup finansijskim resursima (intervju KM). U slučaju organizacije „Botildenberg“, autonomija koju organizacija ima omogućava slobodu u upravljanju i donošenju odluka. Ipak, uključivanje drugih zainteresovanih strana, a naročito gradske uprave, potvrđeno je kao neophodan uslov za održivo, dugoročno ispunjenje ciljeva, koji se odnose na društvenu održivost, razvoj lokalne zajednice i na uvođenje urbane poljoprivrede u agendu razvoja grada. Veliki broj istraživanja koja se bave participativnim modelima upravljanja otvorenim urbanim prostorima potvrđuju da je podrška gradske uprave ključna za dugoročno i održivo funkcionisanje zajedničkih bašta (Molin, 2014; Buijs et al., 2016, 2019; Jansson et al., 2019). Grad je značajan akter jer obezbeđuje resurse (zemljište, finansijsku podršku, znanje i ekspertize), medijsku pažnju i pažnju javnosti, i političku podršku (Buijs et al., 2016). Matijssen i saradnici (2018) su, na primer, prepoznali podržavajuću ulogu lokalne uprave kao jedan od tri ključna faktora, koji utiču na dugoročnu participaciju korisnika u upravljanju otvorenim prostorima (Mattijssen et al., 2018, prema Fors et al., 2020). Ova uloga podrazumeva adekvatne javne politike, formalnu zaštitu otvorenih zelenih prostora, dugoročne ugovore o korišćenju i upravljanju i obezbeđivanje resursa (Mattijssen et al., 2018, prema Fors et al., 2020).

Deo posmatranih inicijativa pokrenut je „odozgo“, od strane gradske uprave (baštenske zajednice i parcelisane bašte u Malmeu i gradski vrtovi u Zagrebu), a deo „odozdo“, od strane nevladinih organizacija (baštenska zajednica „Baštalište“ u Beogradu i „Botildenberg“ u Malmeu). Slično kao u istraživanju, koje su sprovedi van der Jagt i saradnici (2017b), ne mogu da se izvedu zaključci o tome koji od ova dva modela organizovanja i upravljanja je uspešniji. Moguće je, međutim, potvrditi njihov zaključak da je u inicijativama pokrenutim „odozgo“ važan faktor uspeha i održivog upravljanja taj **u kojoj meri je gradska uprava spremna da se „odrekne“ dela kontrole nad upravljanjem zelenim prostorom** i da ga prepusti organizaciji ili udruženju korisnika, a da ujedno bude svesna vrednosti koje se na taj način kreiraju i koje doprinose ispunjavanju ciljeva grada. U slučaju baštenskih zajednica u Malmeu, gradska uprava podstiče i podržava udruženja građana da pokrenu inicijative i da preuzmu održavanje zajedničkih bašta kroz razumevanje da „*interesovanje za bavljenje urbanim baštama treba da dođe odozdo*“ (intervju PB). Gradska uprava definiše pravila upravljanja, moderira proces, održava sastanke sa predstavnicima udruženja i vrši evaluaciju u određenim vremenskim intervalima, tako da se ne može govoriti o samoupravljanju od strane udruženja korisnika. Ipak, u slučaju baštenskih zajednica, udruženja korisnika imaju svoje upravne odbore, mogućnosti diskusije i donošenja odluka unutar zajednice, pregovaranja i saradnje sa

gradskom upravom. U Zagrebu, projekat gradskih vrtova je inicijalno isključivao mogućnost organizacija ili udruženja građana kao formalnih aktera i korisnika parcela. Danas, međutim, prema rečima rukovoditeljke Odjela za poljoprivredno zemljište, grad podstiče neformalno udruživanje korisnika kako bi se olakšala i pojednostavila komunikacija, s jedne strane, i kako bi korisnici, kroz samoudruživanje, preuzeli brigu o zajedničkim sadržajima. Ovaj model, iako formalno ne prenosi moć u upravljanju i donošenju odluka na udruženja korisnika, prepoznaje značaj formiranja i osnaživanja zajednice i ima potencijal da se vremenom transformiše u neki od oblika upravljanja u kom će kontrola biti ravnomernije podeljena. Učešće korisnika u ko-razvoju zelenih prostora zavisi, tako, najviše od spremnosti lokalnih uprava da omoguće, dozvole i podrže ove procese (Revi et al., 2014, prema Jansson et al., 2019).

Kada građanska inicijativa nije sistemski, formalno ili neformalno, podržana kroz lokalne institucije, njen uticaj ostaje ograničen na razmeru susedstva, kao „set lokalnih praksi” koje proizvode male lokalne promene (de Wilde et al., 2014, Aalbers & Sehested, 2018, prema Buijs et al., 2019, p. 9). Ako se primeni analogija sa ekološkom povezanošću zelenih površina neophodnom za ostvarivanje njihovog biološkog potencijala, „društvena i politička povezanost je ključna za aktivno građanstvo kako bi ono ostvarilo svoj puni transformativni potencijal” (Vagenaar et al., 2015, prema Buijs et al., 2019, p. 9). U slučaju dve posmatrane inicijative kojima upravljaju nevladine organizacije („Botildenberg“ u Malmeu i „Baštalište“ u Beogradu), uloga grada je naizgled manje važna s obzirom da su bašte organizovane na privatnom zemljištu, od strane nevladinih organizacija, sa jasnim „pravilima igre“. Ipak, u Malmeu su obe strane (grad i nevladina organizacija) prepoznale značaj saradnje kao neophodnog preduslova da se inicijativa urbane poljoprivrede proširi na nivo grada. Tako kroz projekat *Stadsbruk* organizacija „Botildenberg“ pruža stručnu podršku gradskoj upravi u edukaciji i jačanju kapaciteta, kreiranju strategija, pronalaženju pogodnih lokacija za realizaciju urbane poljoprivrede i edukaciji budućih preduzetnika. Oslanjajući se na primere razvoja lokalnih građanskih inicijativa koje su analizirali Buijs i saradnici (2019), zaključuje se sledeće: mogućnost da se zajedničke urbane bašte, kao lokalne inicijative, razviju na nivou grada i integrišu u sistem zelenih površina podrazumeva promene institucionalnog konteksta - promene na nivou strateških i prostorno-planskih dokumenata (**proces vertikalnog razvoja „scaling up“**). Na primer, potencijalne lokacije zajedničkih urbanih bašta se mapiraju i unose u planska dokumenta; formalizuje se uloga građanskih inicijativa u strategijama razvoja zelene infrastrukture na nivou opštine; legalizuju se, uređuju i štite postojeće neformalne zajedničke urbane bašte (baštenske kolonije u Beogradu, na primer). S druge strane, moguće je i umnožavanje inicijativa horizontalno, bez suštinskih izmena, kroz programe subvencija inicijativa i projekata, dodeljivanjem parcela u vlasništvu grada za privremeno korišćenje za zajedničke urbane bašte (**proces „scaling out“**).

Uloga nevladinih organizacija i udruženja građana bila je ključan faktor u formiranju svih pet posmatranih inicijativa. U Malmeu je gradska uprava posmatrala razvoj takozvanog „gerilskog baštovanstva“ i preuzela odgovornost da se ova pojava institucionalizuje (intervju PB). Slično se dogodilo u Zagrebu, kada je posle višemesečnog lobiranja od strane nekoliko udruženja građana, gradska uprava preuzela kontrolu nad postupkom i pokrenula formalno projekat na nivou grada. Uloga nevladinih aktera u održivom dugoročnom upravljanju zajedničkim urbanim baštama koje se nalaze na zemljištu u vlasništvu grada, u direktnoj je vezi sa faktorom uspeha koji se odnosi na spremnost gradske uprave da deo kontrole prenese na druge aktore, pre svega na korisnike bašta. U slučaju baštenske zajednice u Beogradu i organizacije „Botildenberg“ u Malmeu, kojima upravljaju nevladine organizacije i koje su nezavisne u odnosu na gradsku upravu, autonomija u donošenju odluka je snaga i jedan od faktora koji verovatno utiču na održivost ovih inicijativa. Na ovakvo zaključivanje navode rezultati do kojih su došli van der Jagt i saradnici (2017b) analizirajući slučajeve baštenskih zajednica u Edinburgu i Stokholmu – ove inicijative su se jasno distancirale od lokalnih uprava u pogledu organizacije, upravljanja i donošenja odluka, s tim što su u oba slučaja lokalne uprave imale značajnu ulogu u obezbeđivanju resursa i podržavale su osnaživanje zajednice baštovana.

Sledeći značajan faktor uspeha jeste **dvosmerna, horizontalna, transparentna i iskrena komunikacija između aktera** koji učestvuju u upravljanju. Slični izazovi u komunikaciji javljaju se u inicijativama koje je pokrenula gradska uprava i u inicijativama kojima upravljaju nevladine organizacije i odraz su spektra distribucije moći i dominacije određenih aktera koji se kreće od hijerarhijskog upravljanja, preko ko-upravljanja do samoupravljanja. Iako rezultati ovog istraživanja sugeriraju da, u praksi, načini upravljanja koji podrazumevaju veće učešće korisnika u donošenju odluka kroz partnerstvo ili osnaživanje ne zamenjuju već samo dopunjuju tradicionalnije načine participativnog upravljanja (van der Jagt et al., 2017a), tendencija da se kroz redovne sastanke i evaluacije želi čuti mišljenje korisnika, pozitivan je trend ka ravnopravnijim i demokratičnijim modelima upravljanja i donošenja odluka. Koordinatorica baštenskih zajednica u Malmeu opisala je kako izgleda komunikacija sa predstavnicima udruženja: „*Više je u pitanju saradnja sa ljudima, koja kreće „odozdo“. Naravno, ne slažemo se u svemu. Ako oni kažu: „Želimo da pokrenemo urbanu baštu ovde“, mi kažemo: „To je interesantno, veoma cenimo vašu inicijativu, pogledaćemo zajedno.“ [...] Možda je lokacija koji su predložili dobra za baštu, ali to moramo da istražimo. Dakle, naša je uloga da sagledamo situaciju iz različitih uglova. [...] Odluka je na kraju obostrana“* (intervju PB). Za uspešnu saradnju između grada i korisnika neophodno je **uzajamno poverenje** – poverenje gradskih institucija u sposobnost i odgovornost građana da upravljaju javnim prostorom i poverenje građana da se moć zaista ravnomerno raspoređuje među akterima i da predstavnici gradskih institucija cene i prihvataju njihovo mišljenje (Buijs et al., 2016). Odnosi zasnovani na poverenju, partnerstvu (a ne hijerarhiji), i transparentna i otvorena komunikacija se razvijaju vremenom.

U slučaju parcelisanih bašta koriste se druge participativne metode kao što je, na primer, anketa, da se stupi u kontakt sa pojedinačnim korisnicima i da se čuju njihove potrebe. Iz perspektive jedne od korisnica parcelisanih bašta, baštovani mogu da utiču na odluke koje se tiču, na primer, pravila održavanja parcela i zajedničkih površina (intervju CA₂). U Zagrebu je komunikacija sa korisnicima bašta u okviru projekta gradskih vrtova prepoznata kao izazov od strane gradske uprave, jer iziskuje vreme i angažovanje ljudskih resursa, a doživljava se kao proces u kom se rešavaju konflikti i pomiruju različiti interesi - u kojem, na primer, korisnici očekuju od grada da ispunjava njihove zahteve i odgovori na njihove potrebe, a grad od korisnika - da poštuju pravila korišćenja i upravljanja baštama (intervju BM).

Uspeh upravljanja **zavisi od toga da li su uključeni sve relevantni akteri – oni koji su direktno i indirektno afektirani** upravljanjem baštama. Što je proces otvoreniji i raznovrsnost aktera veća, to je šansa za uspeh i održivo upravljanje veća. Tako, na primer, grad Zagreb saraduje sa Agronomskim fakultetom na kontroli kvaliteta vode i zemljišta u baštama, na edukaciji korisnika i podizanju svesti građana o pitanjima životne sredine, promovisanju gradskih vrtova, na popisu vrsta i merenju biodiverziteta u ovom prostorima. Sve posmatrane inicijative, osim parcelisanih bašta u Malmeu, uključuju raznovrsne aktere - od naučno-istraživačkih organizacija, javnog sektora, nevladinih organizacija i udruženja građana, do privatnog sektora.

5.4.2.3 *Zemljište, infrastruktura, znanje i ostali resursi*

Važan faktor koji utiče na dugoročno, održivo upravljanje zajedničkim urbanim baštama u okviru posmatranih inicijativa jeste **sigurna i kontinuirana obezbeđenost resursima** kao što su zemljište i infrastruktura, finansije i ekspertize, što potvrđuje rezultate sličnih istraživanja (Lovell, 2010; van der Jagt et al., 2017b).

Ograničen pristup zemljištu i neizvesnost zakupa zemljišta se često navode kao ključna ograničenja u razvoju urbane hortikulture i uspostavljanju zajedničkih bašta u gradovima (Lovell, 2010; Eigenbrod & Gruda, 2015; Glavan et al., 2016). Kada su u pitanju zajedničke urbane bašte na zemljištu u javnoj svojini, najčešće je gradska uprava ta koja obezbeđuje parcelu i priključak za vodu za zalivanje (Guitart et al., 2012), što je slučaj sa gradskim vrtovima u Zagrebu, baštenskim zajednicama i parcelisanim baštama u Malmeu. **Obezbeđivanje resursa od strane grada** važan je

faktor uspeha inicijativa, jer smanjuje pritisak na nevladine aktere i korisnike bašta i omogućava da se zajednice baštovana fokusiraju na edukativne i promotivne aktivnosti, umesto na obezbeđivanje osnovnih resursa. Osim toga, nedostatak podrške od strane gradske uprave u obezbeđivanju zemljišta može negativno da utiče na status i kredibilitet baštenske zajednice kod ostalih aktera i da oteža ili onemogućuje finansiranje iz drugih izvora, sa čime se suočila organizacija koja koordinira rad baštenske zajednice u Beogradu (intervju KM). Na kraju, izostanak planskih rešenja kojima bi se bašte zaštitile od potencijalne izgradnje i, kao rezultat toga, neizvesnost dugoročnog korišćenja zemljišta, otežavaju uspostavljanje emocionalne i psihološke povezanosti korisnika sa mestom i formiranje osećaja zajednice, što se direktno odražava na brigu o mestu, upravljanje i održavanje (Molin, 2014). Zato je jedan od ciljeva projekta gradskih vrtova u Zagrebu da se utiče na lokalnu prostorno-plansku regulativu, kako bi se gradski vrtovi zaštili kao posebna kategorija namene zemljišta (intervju BM).

Za održivo i dugoročno upravljanje zajedničkim urbanim baštama, značajan faktor uspeha je **raznovrsnost izvora finansijskih sredstava**. Ovo je naročito očigledno u slučaju inicijativa koje su pokrenule i kojima upravljaju nevladine organizacije. Ekonomska održivost organizacije "Botildenberg" zasniva se na inovativnom modelu koji kombinuje komercijalne i neprofitne aktivnosti i projekte. Nevladina organizacija koja koordinira rad baštenske zajednice u Beogradu, osim sredstava od članarine, finansijsku održivost obezbeđuje kroz organizaciju događaja, seminara i radionica, koji ujedno imaju edukativni i promotivni karakter. Potreba za diverzifikacijom izvora finansijskih sredstava postoji, međutim, i u slučaju zajedničkih urbanih bašta kojima upravlja grad. U situaciji u kojoj se budžeti za upravljanje parkovima i ostalim urbanim zelenim prostorima na nivou opština značajno smanjuju iz godine u godinu (van der Jagt et al., 2017a), gradovi se suočavaju sa sve većim izazovima u održavanju ovih prostora. Prema koordinatorki projekta baštenskih zajednica grada Malmea, gradska uprava nije u mogućnosti da u kontinuitetu finansira pozicije lokalnih koordinatora u okviru zajednica, koje, inače, smatra ključnim za dugoročno, održivo funkcionisanje inicijativa. U slučaju gradskih vrtova u Zagrebu, pored gradske uprave, privatni sektor je uključen u obezbeđivanje resursa i to kroz doniranje opreme i materijala za gradske vrtove.

Svih pet posmatranih inicijativa ulažu u **edukaciju korisnika bašta** u pogledu poljoprivredne biljne proizvodnje i zaštite životne sredine. Ulaganje u znanja i veštine baštovana, i samopouzdanje koje se u tom procesu formira, važan su faktor koji utiče na njihovo dugoročno angažovanje i zadržavanje u bašti. Osim formalnih metoda, kao što su izrada priručnika za baštovane (gradski vrtovi u Zagrebu), organizacije seminara, radionica i kurseva (baštenska zajednica u Beogradu i "Botildenberg" u Malmeu), značajni su i neformalni kanali razmene znanja između baštovana kroz susrete u bašti ili kroz neformalne grupe na društvenim mrežama, što je zabeleženo u gotovo svim posmatranim inicijativama.

Pojedina istraživanja su pokazala da nije samo stručnost korisnika u pogledu biljne proizvodnje od značaja za uspeh inicijativa, već i veštine u oblasti prikupljanja sredstava i izgradnje zajednice (van der Jagt et al., 2017b). Kada se uzme u obzir da se dominantni diskursi u svih pet posmatranih inicijativa odnose na društvenu dimenziju zajedničkih bašta, postaje logično da bi edukacija svih aktera koji su uključeni u upravljanje zajedničkim urbanim baštama, a naročito korisnika, mogao biti značajan faktor uspeha inicijativa. Međutim, osim primera organizacije „Botildenberg“, koja kroz projekte stavlja snažan fokus na izgradnju kapaciteta korisnika u pogledu preduzetničkih veština, izgradnje samopouzdanja, uključivanja na tržište rada, društvene uključenosti i povezivanja, u ostalim inicijativama nisu zabeležene slične aktivnosti.

Na kraju, rezultati sugerišu da je **jačanje svesti korisnika bašta, gradskih uprava i šire javnosti** o značaju lokalne urbane i peri-urbane proizvodnje hrane i uslugama ekosistema koje urbane bašte obezbeđuju važan uslov za dugoročnost inicijativa. Baštenska zajednica u Beogradu, tako, organizuje dane otvorenih vrata, kada građani mogu da dođu u baštu i upoznaju se sa aktivnostima, i seminare, radionice i škole baštovanstva sa ciljem promovisanja urbane poljoprivrede i koncepta baštenskih

zajednica. Koordinatorica gradskih vrtova u Zagrebu vidi budućnost projekta kroz jačanje svesti građana „o važnosti zdrave ishrane, organske proizvodnje, ekološkog otiska. Pokušavamo i da jačamo svest u vezi sa zaštitom životne sredine“ (intervju BM). Korisnica parcelisane bašte u Malmeu smatra da bi bolje informisanje građana o postojećim inicijativama i mogućnostima koje urbane bašte pružaju u pogledu zajednice i zajedničkog uzgajanja voća i povrća, imale jako značajan efekat, „*pogotovo što toliko ljudi u Švedskoj pati od usamljenosti*“ (intervju CA₂).

5.4.2.4 „Pravila igre“ i procedure

Rezultati analize svih pet posmatranih inicijativa sugerišu da su **jasno definisana interna pravila i procedure korišćenja i upravljanja zajedničkim baštama** važan faktor uspeha i održivosti inicijativa, što je u skladu sa rezultatima postojećih istraživanja (Buijs et al., 2016; van der Jagt et al., 2017b). Pod pravilima se misli na formalne i neformalne uslove korišćenja i obrađivanja individualnih parcela, održavanja zajedničkih površina, primene agro-tehničkih mera, mogućnosti izgradnje konstruktivnih elemenata na parceli, izbora biljnih vrsta i slično. Pod procedurama se misli na definisanje odgovornosti ključnih aktera u pogledu administrativnih poslova, organizacije redovnih sastanaka na kojima se planiraju aktivnosti i donošenja odluka.

U pogledu spoljnih faktora koji utiču na uspeh inicijativa koje se nalaze na zemljištu u javnoj svojini, formalno-pravni okvir, koji se odnosi na zakonska, strateška i prostorno-planska dokumenta kojima se reguliše status zajedničkih urbanih bašta, važan je uslov za dugoročni opstanak inicijativa. Pre svega je potrebno **planskim dokumentom definisati zasebnu kategoriju namene zemljišta za urbane bašte u okviru građevinskog zemljišta**, kojim bi se uspostavio određeni nivo „zaštite“ ovih prostora i obezbedila dugoročnost korišćenja bašta.

Inicijative koje se bave upravljanjem zajedničkim urbanim baštama nisu statične organizacije. Akteri, koalicije i odnosi među akterima, ciljevi i vizije, pravila i procedure korišćenje zajedničkih bašta i raspoloživi resursi su dimenzije koje su promenljive, naročito u kontekstu spoljnih uticaja. Prema Matijssenu i saradnicima (Mattijssen et al., 2018, prema Fors et al., 2020), kapacitet udruženja korisnika da se **prilagodavaju na promene koje dolaze spolja**, a koje se odnose na politički, socioekonomski i kulturni kontekst, su važan faktor koji utiče na dugoročnu participaciju korisnika u upravljanju otvorenim prostorima. Ovaj kapacitet je u direktnoj vezi sa društvenim kapitalom i sigurnim izvorima finansiranja (Mattijssen et al., 2018, prema Fors et al., 2020). Organizacija „Botildenborg“ u saradnji sa gradskom upravom sprovodi projekat urbane poljoprivrede (orig. *Stadsbruk*) sa ciljem razvoja komercijalne urbane poljoprivrede na nivou grada kroz edukaciju novi urbanih farmera i preduzetnika. Ovaj model urbane poljoprivrede podrazumeva ustupanje gradskog zemljišta na korišćenje budućim preduzetnicima i eksperiment je za grad i za organizaciju, koji ispituju nove inovativne modele integrisanja ekonomske održivosti, lokalne proizvodnje hrane i kvaliteta života građana. Posmatrajući grad Malme kao primer dobre prakse postaje jasno da ne postoji jedinstveni model urbanih bašta i urbane poljoprivrede u gradu, već da uspešnost modela zavisi od lokalnog konteksta, potreba i kapaciteta lokalne zajednice. Na pitanje kako vidi budućnost baštenskih zajednica u Malmeu, koordinatorica ovog projekta je odgovorila da misli da će se projekat nastaviti i da će baštenske zajednice postojati i u budućnosti, ali da će se njihova forma možda promeniti, s obzirom da je postojeći model vremenski zahtevan za korisnike. Osim toga, dalji razvoj baštenskih zajednica u obliku u kom sada postoje, biće ograničen i uslovljen densifikacijom gradskog tkiva i sve manjim površinama pod javnim otvorenim prostorima.

6. DISKUSIJA PRVOG I DRUGOG DELA ISTRAŽIVANJA

U prvom delu istraživanja, u kom su se kroz mešoviti metodološki pristup ispitali motivi baštovana i percipirani benefiti tri tipa bašta u Beogradu, fokus je bio na perspektivi i potrebama korisnika. U drugom delu disertacije, fokus je pomeren na perspektivu grada i mogućnosti razvoja, planiranja i upravljanja zajedničkim urbanim baštama. Šire posmatrano, ova integrativna faza rada ima za cilj da doprinese diskusiji o tome na koji način znanja o potrebama korisnika mogu da se integrišu u strategije planiranja i upravljanja zelenim prostorima u gradu.

U kontekstu analize problema i rešenja vezanih za životnu sredinu, postoji konsenzus između akademske zajednice, međunarodnih i nacionalnih organizacija, da volonterska udruženja i lokalno stanovništvo moraju da imaju važnu ulogu u svim ključnim oblicima upravljanja životnom sredinom (Khan, 1999). Ovo je potvrđeno kroz međunarodna dokumenta i konvencije kao što su Evropska konvencija o predelu (2000), Arhuska konvencija (1998), izveštaj sa Konferencije Ujedinjenih nacija o životnoj sredini i razvoju, održanoj u Rio de Žaneiru 1992. godine, program Lokalne Agende 21. Učešće građana u donošenju odluka u vezi sa životnom sredinom može da se posmatra na nivou zajednice i na nivou pojedinca. U ovom radu je prepoznat značaj motivacije, potreba i kapaciteta pojedinačnih korisnika bašta i zajednice baštovana, ali s obzirom na eksplorativni karakter istraživanja, ograničene su mogućnosti tumačenja pitanja koja se tiču razvoja zajednice.

Istraživanja koja se bave iskustvima uključivanja zajednica u različite tipove projekata urbanog razvoja na lokalnom nivou sugerišu da je učešće zajednice kompleksno pitanje koje zavisi od konteksta – od socioekonomskih i političkih uslova (Khan, 1999). Često urbanisti i ostali stručnjaci koji se bave pitanjima urbanog razvoja prave pogrešne pretpostavke o zajednici kao ujednačenoj, harmoničnoj jedinici saradnje, koja uz određenu pomoć i resurse sa strane može da se razvije u efektivne oblike organizacije (Khan, 1999). Rezultati prvog dela istraživanja su pokazali da korisnici bašta nisu homogena grupa. Baštom u gradu se bave različiti profili i socio-demografske grupe urbane populacije. Znanja o korisnicima je potrebno uvažiti pri razmišljanju o lokaciji bašta, njihovoj prostorno-fizičkoj organizaciji, pristupačnosti za starije osobe, sadržajima za decu i odrasle, mogućnostima proizvodnje većih količina voća i povrća za one kojima je proizvodnja hrane osnovni motiv i slično. Osim razumevanja profila budućih korisnika bašta, sve navedene odluke zavise i od potreba i postavljenih ciljeva ključnih aktera (korisnika bašta i gradske uprave, na primer). Ako se diskursi razumeju kao dominantne ideje ili ciljevi aktera uključenih u upravljanje zelenim urbanim prostorom (Buijs et al., 2016), onda se **motivi za bavljenje baštom i percipirani benefiti mogu posmatrati kao potencijalni diskursi u osnovi organizacije i upravljanja zajedničkim urbanim baštama**. Bilo da je bašta pokrenuta inicijativom „odozdo”, od strane građana i budućih baštovana, ili je inicijativa pokrenuta „odozgo”, od strane gradske ili opštinske uprave, neophodno je pri donošenju odluka uzeti u obzir potrebe budućih korisnika.

Prvi deo istraživanja je pokazao da motivi i percipirani benefiti nikada nisu jednostruki – kod svakog je baštovana zabeleženo više različitih motiva i benefita, pri čemu se motivi vremenom menjaju. Zabeležene su i četiri dimenzije benefita koje su zajedničke za baštovane. S druge strane, na primerima inicijativa u Zagrebu i Malmeu, vidi se da i gradske i opštinske administracije imaju ciljeve kojima teže pri uspostavljanju zajedničkih urbanih bašta na javnim površinama. Kroz model upravljanja potrebno je **usaglasiti potrebe ključnih aktera, a usvojeni diskursi se realizuju u praksi kroz „pravila igre“, tipove i obim resursa koji se u baštu ulažu**. Ukoliko je, na primer, dominantan diskurs jačanje lokalne zajednice, onda je potrebno za lokaciju bašte odabrati parcelu u blizini mesta stanovanja, oko koje će se okupiti i kojom će upravljati članovi lokalne zajednice, a ne organizacija ili pojedinci koji dolaze spolja. Osim toga, dominantni diskursi će odrediti tip zajednice koja se kroz baštu formira ili jača, koja može, na primer, da se razvija oko ideja zaštite životne sredine i podizanja svesti građana, pristupa svežoj i zdravoj hrani ili pitanja zdravlja (Firth et al., 2011).

Kada su zajedničke urbane bašte „zasnovane na mestu“, kao što je slučaj sa baštenskim kolonijama, mnogo je veća verovatnoća da će lokalna zajednica imati koristi od društvenog kapitala koji se unutar bašte formira u odnosu na bašte „zasnovane na interesu“ (Firth et al., 2011). Baštenske kolonije, na primer, imaju relativno snažan društveni kapital zbližavanja baziran na relativno homogenoj socio-demografskoj strukturi zajednice, dugogodišnjim poznanstvima baštovana i redovnim posetama bašti. Nisu razvijeni, međutim, kapital premošćavanja i povezivanja. Jačanje kapitala povezivanja bilo bi moguće kroz institucionalizaciju ovih prostora u pogledu njihove formalno-pravne i planske regulacije, koja bi značila regulisanje korišćenja i zaštitu ovih prostora od izgradnje. Opštine na kojima se nalaze aktivne i neaktivne baštenske kolonije trebalo bi prvo da prepoznaju značaj ovih prostora (ekološki, ekonomski i društveni) i da u partnerstvu sa postojećim korisnicima bašta formulišu diskurse i „pravila igre“. Regulisanje statusa baštenskih kolonija omogućilo bi „otvaranje“ ovih prostora za druge grupe korisnika, kao što su „novi baštovani“, što bi biti polazna osnova za razvoj kapitala premošćavanja, odnosno kreiranje odnosa i bliskih veza sa članovima lokalne zajednice.

Jedan od najvećih izazova zabeleženih kroz studije slučaja zajedničkih urbanih bašta u Zagrebu, Malmeu i Beogradu jeste saradnja između aktera ili nedostatak saradnje u pojedinim slučajevima, pre svega između predstavnika gradske ili opštinske uprave i građana ili udruženja građana. Izazovi u delegiranju moći od strane lokalnih uprava na građane i udruženja u pogledu prepuštanja dela odgovornosti i donošenja odluka zabeleženo je u istraživanjima koja se bave participativnim upravljanjem i održavanjem zelenih otvorenih prostora u zemljama zapadne i severne Evrope (Molin, 2014; Buijs et al., 2016; Jansson et al., 2019). Očekuje se da bi u kontekstu Beograda ovo mogao biti ključan izazov. Zato je neophodna **promena u diskursima na nivou grada i opština, koja bi podrazumevala pozitivan i podržavajući odnos prema uključivanju građana u procese planiranja i upravljanja otvorenim zelenim prostorima**. Da bi se omogućilo sistemsko uspostavljanje zajedničkih urbanih bašta na teritoriji grada, potreban je takav stav lokalne uprave koji će podržati i omogućiti inicijative aktivnih građana, prepoznati građane kao značajne aktere u formiranju javnih politika i planova koji se tiču urbane zelene infrastrukture, raditi na podizanju svesti lokalnih zajednica, formalizovati uloge aktivnih građana u procesima donošenja odluka i prepoznati važnost uzajamnog učenja (Buijs et al., 2019). Ovakva promena u diskursima se može posmatrati kao preduslov za integrisanje zajedničkih urbanih bašta u sistem zelenih površina grada, ili, realnije, kao proces koji će pratiti uspostavljanje prvih bašta u gradu.

7. ZAKLJUČCI I PREPORUKE

7.1 Zaključna razmatranja

- Urbane bašte su elementi prirode u gradu (eng. *nearby nature*) koji predstavljaju osnovno mesto kontakta sa prirodom za mnoge stanovnike grada. Priroda se nalazi u osnovi osećaja zadovoljstva naročito kod nove generacije urbanih baštovana i vezuje se za psihofizičke benefite i restorativno iskustvo boravka i rada u bašti.
- Urbane bašte su zeleni prostori u gradu koji omogućavaju i podržavaju različite aspekte okupacije, koja pored aktivnosti i rada podrazumeva i stanja koja su naizgled pasivna i koja obuhvataju dimenzije „biti”, „pripadati” i „postajati”. Interakcija prostora (prirode) i praksi (sinonim za okupaciju u ovom radu) nalazi se u osnovi četiri dimenzije percipiranih benefita od strane korisnika: proizvodnje zdrave hrane i ostalih materijalnih benefita, psihofizičkih benefita boravka i rada u bašti, društvene dimenzije i pitanja zajednice, i identiteta i mogućnosti razvoja osećaja vezanosti za mesto. Ovakav odnos prema radu u bašti navodi na pretpostavku da je mogućnost aktivnog angažovanja u prirodi, koje podrazumeva rad sa zemljom i biljkama, osnovni aspekt okupacije (prakse) i izvor zadovoljstva koji izdvaja urbane bašte od ostalih tipova zelenih prostora u gradu.
- Starija generacija baštovana, korisnici koji su u penziji, najviše vrednuju vreme provedeno u bašti i prepoznaju najraznovrsnije benefite, u poređenju sa mlađim korisnicima i kategorijama korisnika različitog radnog statusa (zaposleni, nezaposleni, studenti). Stariji baštovani su više motivisani proizvodno-ekonomskim značajem bašte, fizičkom aktivnošću i zdravljem, i društvenim aspektom rada u bašti u odnosu na mlađe ispitanike. Penzioneri, u odnosu na ostale grupe (zaposleni, nezaposleni, studenti), više vrednuju rad u bašti kao način da se rasonode, opuste i ispune slobodno vreme; značajniji im je društveni aspekt boravka i aktivnosti u bašti u odnosu na studente i zaposlene, naročito u pogledu druženja sa komšijama i formiranja bliskih odnosa sa drugima. U odnosu na grupu nezaposlenih i zaposlenih ispitanika, aktivnosti u bašti doprinose osećaju zadovoljstva jer se bave onim što „vole” i zbog čega se osećaju dobro u emotivnom pogledu.
- Ključna funkcija urbanih bašta, koja je osnovni izvor motivacije kod većine baštovana, jeste proizvodnja zdrave hrane.
- U pogledu proizvodno-ekonomske funkcije urbanih bašta, rezultati baštenskih dnevnika su ukazali na to da korisnici bašta mogu da ostvare određene uštede u toku godine kada se uzmu u obzir tržišne vrednosti voća i povrća i ulaganja u baštu. Kada se, međutim, uzmu u obzir oportunitetni troškovi rada, bavljenje baštom postaje neisplativo ili je na granici isplativosti.
- Pored sveže i zdrave hrane, baštovani različitih socio-demografskih profila se slažu oko toga da je restorativno iskustvo, koje podrazumeva opuštanje i oslobađanje od stresa, i osećaj zadovoljstva zbog bavljenja aktivnostima koje se vole i u kojima se uživa, veoma značajan razlog za bavljenje baštom kod svih baštovana.
- Urbane bašte imaju potencijal da podrže razvoj osećaja vezanosti za mesto kod korisnika bašta kroz kontinuitet identiteta korisnika i tako ojačaju njihovu posvećenost i brigu o mestu i susedstvu.
- Zajedničke urbane bašte imaju potencijal da aktiviraju građane tako što pozitivno utiču na promene u ponašanju, navikama i odnosu prema proizvodnji hrane, ishrani i životnoj sredini.
- Zajedničke bašte imaju potencijal da aktiviraju i podrže jačanje lokalne zajednice ako su 1) zasnovane na mestu, odnosno locirane u blizini naselja i na pešačkoj udaljenosti od mesta stanovanja korisnika, 2) ako su u njihovo upravljanje uključeni članovi lokalne zajednice, koji se redovno viđaju u bašti, kroz duži vremenski period, koji je neophodan za uspostavljanje bliskih odnosa i jačanje kapitala zbližavanja.
- Istraživanje mogućnosti integracije zajedničkih urbanih bašta u sistem zelenih površina grada kroz ispitivanje modela upravljanja zajedničkim baštama pokazalo je da ne postoji jedinstven

uspešan model organizacije i upravljanja zajedničkim baštama. Svaka lokacija zahteva razumevanje konteksta i lokalnih uslova, kao i potreba budućih korisnika.

- Osnovni izazovi integracije zajedničkih urbanih bašta u sistem zelenih površina grada su: 1) ograničenost prostornih resursa (gradskog zemljišta u javnoj svojini) koje ispunjava uslove za funkciju urbane poljoprivrede, 2) nedefinisanost statusa zajedničkih urbanih bašta prostorno-planskim dokumentima kao posebne kategorije namene zemljišta, 3) značajna uloga političke volje donosilaca odluka na nivou lokalne uprave, 4) „složenost“ komunikacije između gradske uprave i korisnika bašta, 5) savremeni način života u gradu koji utiče na mogućnosti urbane populacije da se dugoročno i redovno posvete održavanju bašte i nedostatak znanja o poljoprivrednoj proizvodnji i zaštiti životne sredine.
- Osnovni faktori uspeha organizacije i upravljanja zajedničkim urbanim baštama su: 1) definisanje posebne kategorije detaljne namene zemljišta u okviru građevinskog zemljišta koja odgovara urbanim baštama, 2) komplementarnost potreba i ciljeva različitih aktera uključenih u organizaciju i upravljanje, 3) uključenost lokalne uprave, 4) spremnost lokalne uprave (grada ili opštine) da se „odrekne“ dela kontrole nad upravljanjem zelenim prostorima i da ga prepusti organizaciji ili udruženju korisnika, 5) uključenost nevladinih organizacija i udruženja građana, 6) horizontalna, transparentna i iskrena komunikacija između aktera koji učestvuju u upravljanju, 7) kontinuirana obezbeđenost resursima kao što su zemljište i infrastruktura, finansije i ekspertize, u čemu je naročito važna uloga lokalne uprave, 8) raznovrsnost izvora finansijskih sredstava, 9) edukacija korisnika bašta u pogledu poljoprivredne biljne proizvodnje i zaštite životne sredine, 10) jačanje svesti korisnika bašta, predstavnika lokalnih uprava i šire javnosti o značaju lokalne proizvodnje hrane i uslugama ekosistema, 11) jasno definisana interna pravila i procedure korišćenja i upravljanja zajedničkim baštama, 12) kapacitet udruženja korisnika da se prilagođavaju promenama koje dolaze spolja.
- Za dugoročno i održivo funkcionisanje organizovanih zajedničkih urbanih bašta potrebna je podrška institucija grada i/ili opštine kroz obezbeđivanje formalno-pravnih i planskih uslova i obezbeđivanje resursa (zemljišta, edukacije).
- Za dugoročnu i održivu saradnju između različitih aktera uključenih u upravljanje zajedničkim urbanim baštama (pre svega se misli na saradnju zajednice baštovana i grada ili opštine) potreban je transparentan i otvoren participativan proces, poverenje i jednakost aktera. Svaka podrška koja dolazi spolja, van zajednice, uključujući podršku od strane gradske ili opštinske administracije, mora biti na partnerskoj osnovi.

7.1.1 Ograničenja i buduća istraživanja

Istraživanje je koncipirano kao eksplorativno sa ciljevima koji su formulisani kao veoma opšti. U težnji da se razume fenomen urbanog baštovanstva i da se odgovori na postavljena opšta pitanja, razmatrani su brojni i raznovrsni teorijski pristupi različitih naučnih oblasti i disciplina (od psihologije životne sredine, preko humanističke geografije do naučnih oblasti koje se bave okupacijom i okupacionom terapijom). Iako je u toku rada ovakav proces delovao logično jer je omogućavao sveobuhvatno razumevanje različitih aspekata fenomena, složen i izrazito multidisciplinarni pristup istraživanju pokazao je i izvesne slabosti. Posmatrajući proces unazad, sužavanje oblasti istraživanja kroz postavljanje specifičnijih ciljeva i odabir jednog ključnog teorijskog pristupa omogućio bi dublje razumevanje fenomena, olakšao proces rada i pojačao fokus istraživanja, a ujedno omogućio autorki da se suštinski posveti jednoj naučnoj oblasti.

Jedan od postavljenih ciljeva disertacije, koji se odnosio se na sagledavanje mogućnosti integracije urbanih bašta u sistem zelenih površina grada, pokazao se kao složen zadatak koji prevazilazi mogućnosti istraživača u okviru doktorske disertacije. Istraživanje je ukazalo na kompleksnost predmeta istraživanja koji pored institucionalne, pravne, planske, ekonomske, društvene, obuhvata i političku dimenziju, pa se ovaj cilj razume kao okvir kojem se težilo i u okviru kojeg su ispunjeni određeni zadaci. Ograničenja na koja se naišlo u toku rada mogu se prevazići testiranjem različitih

modela zajedničkih urbanih bašta u realnom institucionalnom kontekstu, pokretanjem šire stručne diskusije i uključivanjem svih zainteresovanih strana u proces pronalaženja rešenja. Ova disertacija se razume kao jedan od koraka u ovom procesu.

Značajan izazov u istraživačkom radu odnosio se na pravilnu upotrebu termina i raznovrsnost stručnih pojmova. Pionirski pokušaj povezivanja različitih disciplina podrazumevao je dominantno korišćenje literature na engleskom jeziku i upotrebu termina čiji prevodi na srpski jezik nisu ustaljeni i usvojeni u širim naučnim krugovima. Osim toga, primećena je heterogenost termina u domaćim stručnim i naučnim publikacijama koji se odnose na predmet istraživanja (urbane bašte). Zbog svega navedenog, bilo je potrebno jasno i precizno definisati termine koji se koriste u disertaciji, čemu je posvećena posebna pažnja. Terminološka ograničenja u toku izrade disertacije ukazala su na potrebu za izradom i publikovanjem „pojmovnika urbanih bašta“, koji bi stručnoj i naučnoj zajednici služio kao instrument za razumevanje i ispravno korišćenje pojmova iz savremenih istraživanja i koji bi imao potencijal da unapredi opšti vokabular struke pejzažne arhitekture i hortikulture.

Istraživanjem su obuhvaćene samo utilitarne bašte. Iako je pri izradi nacрта istraživanja doneta odluka da se predmet istraživanja ograniči na proizvodne površine, u praksi nije uvek bilo moguće napraviti jasnu razliku između ornamentalnog i utilitarnog dela vrta u prostorno-fizičkom pogledu i u pogledu korišćenja i percipiranih benefita od strane korisnika. Često se ova dva dela vrta preklapaju. Takođe, pri pregledu literature nije uvek bilo jednostavno izdvojiti članke koji se isključivo bave utilitarnim vrtom, jer se značajan broj radova bavi utilitarnim i ornamentalnim vrtom zajedno.

Istraživanje je pokazalo da postoje brojni i raznovrsni benefiti urbanih bašta za korisnike. S obzirom na eksplorativni karakter istraživanja, navedeni benefiti samo su identifikovani i opisani. Svaki od njih zahteva dalja istraživanja kojima bi se ispitali, na primer, restorativni kvaliteti prirodne sredine bašta u gradu; terapijski efekti boravka i aktivnosti u bašti; mogućnosti kreiranja društvenog kapitala i lokalnih zajednica u zajedničkim urbanim baštama; uloga bašta i rada u bašti u kreiranju povezanosti sa mestom. U pogledu materijalnih benefita, buduća istraživanja bi bila značajna u pogledu uticaja bašta na navike u ishrani i kvalitet ishrane kod baštovana.

U radu se težilo razumevanju značaja urbanih bašta za korisnike ovih prostora. Ipak, pretpostavlja se da bašte u gradu ostvaruju brojne koristi i za ostale stanovnike, naročito one koji žive u njihovoj neposrednoj blizini. Postoji potreba da se utvrdi na koji način i u kojoj meri urbane bašte, a pre svega zajedničke urbane bašte, doprinose uslugama ekosistema od kulturnog značaja na nivou susedstva. Odgovori na ova pitanja produbili bi razumevanje fenomena urbanih bašta i društvenih, restorativnih, i ostalih kvaliteta ovih prostora. U pogledu mogućnosti primene stečenih znanja u praksi planiranja i projektovanja zelenih površina u gradu, poznavanje vrednosti i značaja urbanih bašta na nivou susedstva i lokalne zajednice doprinelo bi kreiranju uspešnijih i održivijih zelenih prostora u gradu.

Dalje, buduća istraživanja bi mogla da ispituju razlike između urbanih bašta i ostalih tipova otvorenih zelenih prostora u gradu u pogledu benefita za korisnike i za ostale stanovnike. Na koji način i u kojoj meri se boravak i aktivnosti u bašti razlikuju od ostalih „zelenih aktivnosti“ u gradu poput šetnje, vežbanja na otvorenom i slično? Ovakva istraživanja bila bi od naročitog značaja za urbaniste i pejzažne arhitekte koji teže ispunjenju određenih funkcija pri razvoju otvorenih javnih i privatnih prostora u gradu.

7.2 Preporuke za razvoj i upravljanje zajedničkim urbanim baštama

Preporuke integrišu postojeća znanja o profilima korisnika i njihovoj socio-demografskoj strukturi, motivima i percipiranim benefitima, i znanja o podržavajućim i ograničavajućim faktorima uspeha različitih modela upravljanja zajedničkim urbanim baštama. Polazi se od pretpostavke da je razvoj

lokalne zajednice jedan od ključnih potencijala zajedničkih urbanih bašta i njihov doprinos jačanju lokalnih zajednica ne sme biti zanemaren. Zato se preporuke, pre svega, odnose na zajedničke bašte „zasnovane na mestu“.

Preporukama se obuhvataju samo zajedničke bašte na zemljištu u javnoj svojini. To ne znači da nije moguće ili da nije preporučljivo formirati zajedničke bašte na parcelama u privatnom vlasništvu. Rezultati su pokazali, međutim, da je ovaj model mnogo teže proširiti na nivo grada. Cilj preporuka je da se daju smernice za uspostavljanje, organizaciju i upravljanje zajedničkim urbanim baštama na nivou grada i opština, kako bi se aktivirao potencijal mogućih lokacija na većem prostoru. Preporuke su sistematizovane kroz formalno-pravne i planske uslove, elemente upravljanja (aktere, resurse i „pravila igre“), lokaciju i prostorno fizičku organizaciju bašta.

7.2.1 Formalno-pravni i planski okvir

- Kao preduslov za razvoj zajedničkih urbanih bašta u okviru sistema zelenih površina grada, potrebno je formalno-pravno regulisati njihov status i utvrditi modele upravljanja od strane raličitih aktera (gradske i opštinske uprave, korisnika bašta – pojedinaca, udruženja građana, nevladinog sektora). Prema postojećim propisima i planskim dokumentima, moguća su dva načina za formalno organizovanje bašta na zemljištu u javnoj svojini. Zajedničke urbane bašte se mogu uspostaviti na poljoprivrednom zemljištu koje je u vlasništvu države, kao trajno korišćenje kroz višegodišnji zakup, ili na površinama za druge namene, na gradskom građevinskom zemljištu, kao privremeno korišćenje do privođenja zemljišta planiranoj nameni.
- Trajno uspostavljanje zajedničkih urbanih bašta na zemljištu u javnoj svojini moguće je definisanjem posebne kategorije detaljne namene zemljišta u okviru građevinskog zemljišta. Kao rezultat, prostori zajedničkih urbanih bašta bili bi dugoročno ”zaštićeni” jer bi se onemogućila izgradnja na predmetnim površinama. Definisanje posebne kategorije detaljne namene zemljišta zahtevalo bi izmenu legislative koja se tiče klasifikacije namene zemljišta.
- Zasebna kategorije detaljne namene zemljišta, koja bi odgovarala zajedničkim urbanim baštama, trebalo bi da obuhvati i površine pod postojećim baštenskim kolonijama na teritoriji grada. Na ovaj način bi se baštenske kolonije zaštitile od potencijalne izgradnje i stekli bi se uslovi za njihov dalji razvoj u pogledu definisanja pravila korišćenja i upravljanja i otvaranja mogućnosti za korišćenje od strane „novih baštovana”.

7.2.2 Akteri, resursi i „pravila igre“

- Pored korisnika (građana), gradska i/ili opštinska uprava je ključni učesnik u uspostavljanju, organizaciji i upravljanju zajedničkim baštama. Jedna od osnovnih uloga grada je obezbeđivanje resursa i to parcele (zemljište u javnoj svojini), ljudskog kapitala (stručna znanja u oblasti upravljanja projektima, poljoprivrede, komunikacije, medija) i finansiranja. Pri odabiru parcele, potrebno je voditi računa o tome da je površina parcele dovoljno velika da se obezbedi aktivnost većeg broja korisnika, da su imovinsko-pravni odnosi na parceli rešeni (zemljište u vlasništvu grada ili države) i da je analiza kvaliteta zemljišta utvrđeno da je zemljište bezbedno za korišćenje za poljoprivrednu proizvodnju.
- Po uzoru na grad Malme, grad bi mogao da koncipira različite modele upravljanja zajedničkim urbanim baštama na zemljištu u javnoj svojini tako da se zadovolje potrebe različitih grupa korisnika. Saradnja može da se uspostavi sa individualnim korisnicima ili sa udruženjem građana. U oba slučaja, preporuka je da se podrži izgradnja i jačanje (formalne ili neformalne) zajednice baštovana kroz 1) definisanje pravila upravljanja (da je, na primer, zajednica baštovana odgovorna za donošenje odluka koje su od značaja za funkcionisanje zajednice, održavanje parcela i zajedničkih prostora, organizovanje događaja, edukativnih programa, i slično), 2) prostorno-fizičku organizaciju bašta (planirati, na primer, zajedničke površine kao „zajedničke projekte” i prostore za odmor, druženje i igru).

- Slično kao u programu bašta zajednica u Malmeu, koji ima za cilj jačanje lokalnih zajednica i samoorganizacije građana, jedan od modela upravljanja mogao bi kroz otvoreni poziv za lokalne inicijative da podrži inicijative koje dolaze „odozdo”, sa kojima bi se kroz razgovor i saradnju utvrđivale optimalne lokacije za bašte kao i uslovi upravljanja. U slučaju kada grad predlaže lokacije i otvara poziv za zainteresovane građane, prednost bi mogla da se daje građanima koji žive u blizini planiranih lokacija bašta, što je slučaj u programima gradova Malmea i Zagreba. Na ovaj način se, takođe, pruža podrška povezivanju u okviru lokalne zajednice i jačanju zajednice „zasnovane na mestu”.
- Kako bi se omogućio razvoj zajedničkih urbanih bašta na nivou grada, u okviru grada i/ili opštine potrebno je da jedna ili više osoba bude zaduženo za koordinaciju projekata zajedničkih bašta i saradnju sa građanima i udruženjima građana. Pri tome je važno predvideti edukaciju zaposlenih u javnoj službi kojom bi se povećao kapacitet gradskih institucija za komunikaciju sa građanima i udruženjima i podršku inicijativama.
- Korisnici bašta i grad mogu da uključe i druge aktere kako bi se omogućilo finansiranje rada zajednice i kako bi se podržao razvoj društvenog kapitala premošćavanja (kroz saradnju sa nevladinim organizacijama, na primer, koje mogu da pomognu u edukaciji na temu biljne proizvodnje, zaštite životne sredine, jačanja lokalne zajednice).
- Kroz pravila upravljanja zajedničkom baštom, koja mogu biti formalna (utvrđena ugovorom između grada i korisnika) ili neformalna, regulišu se prava i obaveze aktera (grada i korisnika), korišćenje i održavanje individualnih i zajedničkih površina, agrotehničke mere. Pravilima bi trebalo utvrditi sledeće: da se odgovornost za održavanje individualnih parcela prenosi na individualne korisnike bašta, koji bi svoje parcele trebalo da održavaju urednim i bezbednim; korisnici bi trebalo da doprinose održavanju zajedničkih površina (staza, zajedničkih parcela, alatnice) ili bi ova odgovornost mogla da se podeli između korisnika i komunalnog preduzeća odgovornog za održavanje javnih zelenih površina u gradu; da se primenjuju principi organske biljne proizvodnje koji podrazumevaju primenu isključivo organskih đubriva i prirodnih preparata za zaštitu biljaka. Ugovorom bi se regulisali i uslovi korišćenja parcele u pogledu vremenskog perioda iznajmljivanja i iznosa rente. Vrednost iznajmljivanja parcele trebalo bi da bude simbolična, što je značajno kako bi se osigurala socijalna inkluzivnost i heterogenost populacije urbanih baštovana i podstakla odgovornost i osećaj vlasništva nad parcelom, koja se često vezuje za finansijsko ulaganje. Vremenski period iznajmljivanja ne bi trebalo da bude kraći od godinu dana. Iz razgovora sa korisnicima bašte zajednice u Beogradu, uvidelo se da je za nove korisnike bašta važno da imaju mogućnost da pripreme parcelu za novu sezonu i da im je pristup parceli u kasnim jesenjim mesecima važan. Tako se preporučuje da nova sezona započinje u jesen i da trajanje ugovora bude ili na godinu dana sa mogućnošću automatskog produženja, ukoliko su svi akteri zadovoljni saradnjom, ili na minimum dve godine. Ugovorom bi se regulisala i mogućnost komercijalne proizvodnje u okviru parcela. Oslanjajući se na primer organizacije „Botildenberg”, koja u saradnji sa gradom radi na razvoju komercijalne organske biljne proizvodnje i edukaciji budućih preduzetnika u peri-urbanim zonama grada, može se razmišljati o modelu koji bi korisnicima omogućio komercijalno bavljenje proizvodnjom. U prilog ovome idu i rezultati prvog dela istraživanja, koji ukazuju na potrebu dela populacije da ostvari ekonomske koristi kroz bavljenje baštom. Osim toga, istraživanjem na terena ustanovljeno je da u pojedinim delovima grada (u Borči, na primer) već postoje neformalni oblici komercijalne proizvodnje voća, povrća i cvetnih kultura na zajedničkim površinama.

7.2.3 Lokacija

- Zajedničke urbane bašte bi trebalo da budu locirane u okviru naselja kolektivnog stanovanja, na pešačkoj udaljenosti od mesta stanovanja budućih korisnika. Osim toga, trebalo bi da budu fizički pristupačne i lako dostupne svima, sa jasno obeleženim ulazima u baštu. Blizina bašta je od značaja za sve socio-demografske grupe korisnika. Za starije baštovane je važno da mogu često i lako da dolaze u baštu. Zaposlenim osobama, kojima je nedostatak slobodnog vremena

limitirajući faktor za motivisanost i dugoročno bavljenje baštom, blizina bašte omogućava da se uštedi vreme za putovanje do i od bašte. Porodicama sa decom, blizina i pristupačnost bašte olakšavaju redovan dolazak u baštu.

- Razmotriti mogućnost da se zajedničke urbane bašte formiraju i u okviru javnih parkova, park-šuma i ostalih tipova javnih zelenih prostora u gradu, na lokacijama na kojima za to postoje uslovi, kao što je pokazano na primeru bašta zajednice u Malmeu.

7.2.4 Prostorno-fizička organizacija

- Zajedničke urbane bašte mogu biti prostorno organizovane kao parcelisane bašte, sa parcelama koje se individualno koriste, ili bašte zajednice, u kojima udruženje baštovana kolektivno obrađuje površinu bašte. Ako su zajedničke bašte organizovane kao parcelisane, važno je predvideti i postojanje zajedničkih površina o kojima bi se brinula zajednica baštovana. Pored zajedničke parcele, potrebno je planirati zajedničke prostore za odmor i druženje, infrastrukturu (vodosnabdevanje, alatnica, staze).
- U slučaju parcelisanih bašta, potrebno je predvideti parcele različitih površina kako bi se odgovorilo na različite potrebe i mogućnosti korisnika.
- Prema rezultatima baštenskih dnevnika i istraživanja drugih autora, površine parcela mogu da iznose između 50 m² i 200 m², kako bi se omogućilo obezbeđivanje potreba domaćinstava za voćem i povrćem. Ove dimenzije ne treba razumeti kao pravilo i u zavisnosti od lokalnih uslova (ukupne veličine parcele, na primer) i utvrđenih potreba korisnika, površine mogu da odstupaju od navedenih.
- Uzeti u obzir potrebe različitih kategorija korisnika (na primer, starijih osoba, osoba sa invaliditetom, dece) i u odnosu na to planirati odgovarajuće širine staza, izdignute leje, sadržaje za decu i slično.
- Definisane pravila uređenja parcela svesti na minimum kako bi se omogućila što veća fleksibilnost u njihovom planiranju i uređenju od strane korisnika.

8. LITERATURA

- Adžić, S. (1932). Domaći ukrasni vrt. *Beogradske Opštinske Novine*, 7, 420–423.
- Adžić, T. (2012). *Urbane baštenske kolonije na užoj teritoriji Beograda, značaj i upotreba (master thesis)*. Šumarski fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- Alaimo, K., Packnett, E., Miles, R. A., & Kruger, D. J. (2008). Fruit and Vegetable Intake among Urban Community Gardeners. *Journal of Nutrition Education and Behavior*, 40(2), 94–101. <https://doi.org/10.1016/j.jneb.2006.12.003>
- Algert, S. J., Baameur, A., & Renvall, M. J. (2014). Vegetable output and cost savings of community gardens in San Jose, California. *Journal of the Academy of Nutrition and Dietetics*, 114(7), 1072–1076. <https://doi.org/10.1016/j.jand.2014.02.030>
- Andžić, R. (2007). *Poslovna ekonomika*. Beograd: Želnid.
- Armstrong, D. (2000). A Survey of Community Gardens in Upstate New York: Implications for Health Promotion and Community Development. *Health & Place*, 6, 319–327.
- Arnstein, S. R. (1969). A ladder of citizen participation. *Journal of the American Institute of Planners*, 35(4), 216–224.
- Arts, B., Leroy, P., & van Tatenhove, J. (2006). Political modernisation and policy arrangements: A framework for understanding environmental policy change. *Public Organization Review*, 6(2), 93–106. <https://doi.org/10.1007/s11115-006-0001-4>
- Arts, B., van Tatenhove, J., & Leroy, P. (2000). Policy arrangements. In J. van Tatenhove, B. Arts, & P. Leroy (Eds.), *Political Modernisation and the Environment: The Renewal of Environmental Policy Arrangements* (pp. 53–69). <https://doi.org/10.1007/978-94-015-9524-7>
- Arts, B., & Visseren-Hamakers, I. J. (2012). Forest governance: mainstream and critical views. *ETFRN News*, 3–10.
- Bazić, M., & Danilović, N. (2015). Nacrt naučne zamisli projekta istraživanja. *Megatrend Revija*, 12(2), 17–32.
- Beard, J. G., & Ragheb, M. G. (1980). Measuring Leisure Satisfaction. *Journal of Leisure Research*, 12(1), 20–33. <https://doi.org/10.1080/00222216.1980.11969416>
- Belić, B., & Cincović, M. (2020). *Metode naučnog rada*. Univerzitet u Novom Sadu, Poljoprivredni fakultet.
- Bell, S. (2016). Introduction. In S. Bell, R. Fox-Kaemper, N. Keshavarz, M. Benson, S. Caputo, S. Noori, & A. Voigt (Eds.), *Urban Allotment Gardens in Europe* (pp. 1–7). New York, NY: Routledge.
- Bell, S., Fox-Kaemper, R., Keshavarz, N., Benson, M., Caputo, S., Noori, S., & Voigt, A. (Eds.). (2016). *Urban Allotment Gardens in Europe*. New York, NY: Routledge.
- Bendt, P., Barthel, S., & Colding, J. (2013). Civic greening and environmental learning in public-access community gardens in Berlin. *Landscape and Urban Planning*, 109(1), 18–30. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2012.10.003>
- Benedict, M. A., & McMahon, E. T. (2006). *Green infrastructure: Linking landscapes and communities*. Washington, DC: Island Press.
- Berman, M. (2014). The Restorative Benefits of Interacting with Nature [onlajn predavanje]. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=eS09Z0YjN10>
- Berman, M. G., Jonides, J., & Kaplan, S. (2008). The cognitive benefits of interacting with nature. *Psychological Science*, 19(12), 1207–1212. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2008.02225.x>
- Biglin, J. (2020). Embodied and sensory experiences of therapeutic space: Refugee place-making within an urban allotment. *Health and Place*, 62(February), 102309. <https://doi.org/10.1016/j.healthplace.2020.102309>
- Biti, O., & Blagaić Bergman, M. (2014). Urbani vrtovi u Zagrebu – ulaganja i izloženost, inicijative i perspektive. *Sociologija i Prostor*, 52(3), 261–277. <https://doi.org/10.5673/sip.52.3.2>

- Blair, D., Giesecke, C. C., & Sherman, S. (1991). A dietary, social and economic evaluation of the Philadelphia urban gardening project. *Journal of Nutrition Education*, 23(4), 161–167. [https://doi.org/10.1016/S0022-3182\(12\)81191-5](https://doi.org/10.1016/S0022-3182(12)81191-5)
- Blunt, A. (2003). Collective memory and productive nostalgia: Anglo-Indian homemaking at McCluskieganj. *Environment and Planning D: Society and Space*, 21(6), 717–738. <https://doi.org/10.1068/d327>
- Bokan, N., & Lay, V. (2018). Sociologijski aspekti urbanih vrtova: trendovi i dosezi proizvodnje hrane u gradovima. *Socijalna Ekologija*, 27(2), 141–164. <https://doi.org/10.17234/SocEkol.27.2.2>
- Botildenborg. (2021). Retrieved from <https://grow-here.com/farm/botildenborg/>
- Botildenborg – Sustainable Innovation Center. (2021). Retrieved from <https://botildenborg.se/english/>
- Boukharaeva, L. M., & Marloie, M. (2015). *Family Urban Agriculture in Russia*. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-11614-3>
- Brankov, T., Markopoulos, T., & Kontakos, S. (2019). Long-term trends in food consumption: Comparison between Serbia and Greece. *Ekonomika Poljoprivrede*, 66(4), 975–988. <https://doi.org/10.5937/ekopolj1904975b>
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Brown, B., Perkins, D. D., & Brown, G. (2003). Place attachment in a revitalizing neighborhood: Individual and block levels of analysis. *Journal of Environmental Psychology*, 23(3), 259–271. [https://doi.org/10.1016/S0272-4944\(02\)00117-2](https://doi.org/10.1016/S0272-4944(02)00117-2)
- Buijs, A., Elands, B., Havik, G., Ambrose-Oji, B., Geröházi, E., van der Jagt, A., ... Vierikko, K. (2016). *Innovative Governance of Urban Green Spaces – Learning from 18 innovative examples across Europe*. Retrieved from <http://proquest.umi.com.ezproxy.library.yorku.ca/pqdweb?index=8&did=962281421&SrchMode=2&sid=52&Fmt=6&VInst=PROD&VType=PQD&RQT=309&VName=PQD&TS=1304307105&clientId=5220>
- Buijs, A., Hansen, R., Van der Jagt, S., Ambrose-Oji, B., Elands, B., Lorange Rall, E., ... Steen Møller, M. (2019). Mosaic governance for urban green infrastructure: Upscaling active citizenship from a local government perspective. *Urban Forestry and Urban Greening*, 40(June), 53–62. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2018.06.011>
- Buizer, M. (2008). *Worlds apart: Interactions between local initiatives and established policy [PhD thesis]*. Wageningen: Wageningen University.
- Buizer, M., Buijs, A., & Elands, B. (2014). *Analytical framework - Report Milestone 38: A layered approach to exploring innovations in governance*. EU FP7 GREEN SURGE project.
- Cabannes, Y., & Marocchino, C. (Eds.). (2018). *Integrating Food into Urban Planning*. <https://doi.org/10.14324/111.9781787353763>
- Calvet-Mir, L., Gómez-Baggethun, E., & Reyes-García, V. (2012). Beyond food production: Ecosystem services provided by home gardens. A case study in Vall Fosca, Catalan Pyrenees, Northeastern Spain. *Ecological Economics*, 74, 153–160. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2011.12.011>
- Calvet-Mir, L., March, H., Corbacho-Monné, D., Gómez-Baggethun, E., & Reyes-García, V. (2016a). Home garden ecosystem services valuation through a gender lens: A case study in the Catalan Pyrenees. *Sustainability (Switzerland)*, 8(8), 1–14. <https://doi.org/10.3390/su8080718>
- Calvet-Mir, L., March, H., Nordh, H., Pourias, J., & Čakovská, B. (2016b). Motivations behind urban gardening: “Here I feel alive.” In S. Bell, R. Fox-Kaemper, N. Keshavarz, M. Benson, S. Caputo, S. Noori, & A. Voigt (Eds.), *Urban Allotment Gardens in Europe* (pp. 320–341). London, UK: Routledge.
- Camps-Calvet, M., Langemeyer, J., Calvet-Mir, L., & Gómez-Baggethun, E. (2015). Ecosystem

- Services Provided by Urban Gardens in Barcelona, Spain: Insights for Policy and Planning. *Environmental Science and Policy*, 62, 14–23. <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2016.01.007>
- Castro, D. C., Samuels, M., & Harman, A. E. (2013). Growing Healthy Kids: A community garden-based obesity prevention program. *American Journal of Preventive Medicine*, 44(3), 193–199. <https://doi.org/10.1016/j.amepre.2012.11.024>
- Čepić, S. (2011). Migrants and Landscape. Perception and Impacts on Landscape. In O. Kozlova & A. Kołodziej-Durnaś (Eds.), *Cultural Diversity as a Source of Integration and Alienation: Nations, Regions, Organizations* (pp. 236–246). <https://doi.org/10.1097/01.NURSE.0000445768.71995.d3>
- Čepić, S., Ćorović, D., & Tomićević-Dubljević, J. (2022). Belgrade’s Garden Colonies: Where Memory, Nature and People Meet (in press). In F. Lohrberg, K. Christenn, A. Timpe, & A. Sancar (Eds.), *Urban Agricultural Heritage*. Birkhäuser.
- Čepić, S., & Tomićević-Dubljević, J. (2017). Contribution of Urban Gardens to Food Security in Cities. A Case Study of the City of Kragujevac. In R. Pantović & Z. Marković (Eds.), *Proceedings of the 25th International Conference on Ecological Truth* (pp. 385–391). Vrnjačka Banja.
- Cervinka, R., Röderer, K., & Hefler, E. (2012). Are nature lovers happy? On various indicators of well-being and connectedness with nature. *Journal of Health Psychology*, 17(3), 379–388. <https://doi.org/10.1177/1359105311416873>
- Chan, K. M. A., Goldstein, J., Satterfield, T., Hannahs, N., Kikiloi, K., Naidoo, R., ... Woodside, U. (2011). Cultural services and non-use values. In P. Kareiva & T. H. Ricketts (Eds.), *Natural Capital: Theory and Practice of Mapping Ecosystem Services* (pp. 206–228). Oxford: University Press.
- Cheng, E. H. P., Patterson, I., Packer, J., & Pegg, S. (2010). Identifying the satisfactions derived from leisure gardening by older adults. *Annals of Leisure Research*, 13(3), 395–419. <https://doi.org/10.1080/11745398.2010.9686855>
- Chisholm, A. (1996). City Farming In Albania. Retrieved March 3, 2016, from <http://www.cityfarmer.org/albania.html>
- Chitov, D. (2006). Cultivating social capital on urban plots: Community fardens in New York City. *Humanity and Society*, 30(4), 437–462.
- Church, A., Fish, R., Haines-Young, R., Mourato, S., Tratalos, J., Stapleton, L., ... Kenter, J. (2014). *UK National Ecosystem Assessment Follow-on. Work Package Report 5: Cultural Ecosystem Services and Indicators*. Retrieved from <http://uknea.unep-wcmc.org/LinkClick.aspx?fileticket=10%2FZhq%2Bgwtc%3D&tabid=82>
- Church, A., Mitchell, R., Ravenscroft, N., & Stapleton, L. M. (2015). “Growing Your Own”: A Multi-level Modelling Approach to Understanding Personal Food Growing Trends and Motivations in Europe. *Ecological Economics*, 110, 71–80. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2014.12.002>
- Claridge, T. (2018). Functions of social capital – bonding , bridging , linking. *Social Capital Research*.
- Cleveland, D., Orum, T., & Ferguson, N. (1985). Economic value of home vegetable gardens in an urban desert environment. *HortScience*, 20(4), 694–696.
- CoDyre, M., Fraser, E. D. G., & Landman, K. (2015). How does your garden grow? An empirical evaluation of the costs and potential of urban gardening. *Urban Forestry and Urban Greening*, 14(1), 72–79. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2014.11.001>
- Ćorović, D. (2009). The Garden City Concept: From Theory to Implementation. Case Study: Professors’ Colony in Belgrade. *Serbian Architectural Journal*, 1, 65–80.
- Corrigan, M. P. (2011). Growing what you eat: Developing community gardens in Baltimore, Maryland. *Applied Geography*, 31(4), 1232–1241. <https://doi.org/10.1016/j.apgeog.2011.01.017>

- Costa, S., Fox-Kämper, R., Good, R., & Sentić, I. (2016). The Position of Urban Allotment Gardens within the Urban Fabric. In S. Bell, R. Fox-Kaemper, N. Keshavarz, M. Benson, S. Caputo, S. Noori, & A. Voigt (Eds.), *Urban Allotment Gardens in Europe* (pp. 201–228). New York, NY: Routledge.
- Council of Europe. (2000). *European Landscape Convention*.
- Creswell, J. W. (2009). *Research Design: Qualitative, Quantitative and Mixed Approaches (3rd Edition)*. <https://doi.org/10.2307/1523157>
- Creswell, J. W. (2015). *A concise introduction to mixed methods research*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications.
- Creswell, J. W., & Plano Clark, V. L. (2018). *Designing and Conducting Mixed Methods Research (3rd ed.)*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications.
- da Silva, M. I., Fernandes, O. C., Castiglione, B., & Costa, L. (2016). Characteristics and Motivations of Potential Users of Urban Allotment Gardens: The Case of Vila Nova de Gaia Municipal Network of Urban Allotment Gardens. *Urban Forestry and Urban Greening*, 20, 56–64. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2016.07.014>
- de Bell, S., White, M., Griffiths, A., Darlow, A., Taylor, T., Wheeler, B., & Lovell, R. (2020). Spending time in the garden is positively associated with health and wellbeing: Results from a national survey in England. *Landscape and Urban Planning*, 200(June 2019), 103836. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2020.103836>
- de Mello, A. C. C., Dituri, D. R., & Marcolino, T. Q. (2020). The meaning making of what is meaningful: Dialogues with Wilcock and Benetton. *Brazilian Journal of Occupational Therapy*, 28(1), 352–373. <https://doi.org/10.4322/2526-8910.CTOEN1896>
- Deelstra, T., & Girardet, H. (2000). Urban agriculture and sustainable cities. In N. Bakker, M. Dubbeling, S. Guendel, U. Sabel Koschella, & H. de Zeeuw (Eds.), *Growing Cities, Growing Food, Urban Agriculture on the Policy Agenda* (pp. 43–65). Deutsche Stiftung fuer Internationale Entwicklung.
- Delshammar, T. (2012). Urban odling i Malmö. In *Stad & Land, nr 181*.
- Delshammar, T. (2015). *Green Surge Case Study City Portrait: Malmö, Sweden*. <https://doi.org/10.4135/9781412973816.n98>
- Dempsey, N., & Smith, H. (2014). Understanding place-keeping of open space. In N. Dempsey, H. Smith, & M. Burton (Eds.), *Place-Keeping: Open Space Management in Practice* (pp. 13–29). London: Routledge.
- Djokić, V., Ristić, J., Furundžić, D., Krstić, V., & Stojiljković, D. (2018). Urban Garden as Lived Space: Informal Gardening Practices and Dwelling Culture in Socialist and Post-Socialist Belgrade. *Urban Forestry & Urban Greening*, 30(October 2016), 247–259. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2017.05.014>
- Djokić, V., Ristić Trajković, J., & Krstić, V. (2016a). An Environmental Critique: Impact of Socialist Ideology on the Ecological and Cultural Sensitivity of Belgrade's Large-Scale Residential Settlements. *Sustainability*, 8(9), 1–23. <https://doi.org/10.3390/su8090914>
- Djokić, V., Ristić Trajković, J., & Krstić, V. (2016b). Urban Garden as Space of Everyday Life: Case Study of Baštalište Garden. In S. Tappert & M. Drilling (Eds.), *Conference Proceedings: Growing in cities. Interdisciplinary Perspectives on Urban Gardening International Conference, Basel 10 – 11.09.2016*. (pp. 149–165). Basel: University of Applied Sciences.
- Drake, L., & Lawson, L. J. (2015). Results of a US and Canada Community Garden Survey : Shared Challenges in Garden Management Amid Diverse Geographical and Organizational Contexts. *Agriculture and Human Values*, 241–254. <https://doi.org/10.1007/s10460-014-9558-7>
- Drescher, A. W., Holmer, R. J., & Iaquina, D. L. (2006). Urban Home Gardens and Allotment Gardens for Sustainable Livelihoods: Management Strategies and Institutional Environments. In P. K. Nair & B. Kumar (Eds.), *Tropical Homegardens: A Time-tested Example of*

- Sustainable Agroforestry* (pp. 317–338). Springer.
- Dubbeling, M., van Veenhuizen, R., & de Zeeuw, H. (2010). *Cities, Poverty and Food: Multi-Stakeholder Policy and Planning in Urban Agriculture*. RUAF Foundation.
- Eigenbrod, C., & Gruda, N. (2015). Urban vegetable for food security in cities. A review. *Agronomy for Sustainable Development*, 35(2), 483–498. <https://doi.org/10.1007/s13593-014-0273-y>
- Ekstam, L. (2020). *Occupation - in interaction between individual and environment [lecture]*.
- Ekstam, L., Pálsdóttir, A. M., & Asaba, E. (2021). Migrants' experiences of a nature-based vocational rehabilitation programme in relation to place, occupation, health and everyday life. *Journal of Occupational Science*, 28(1), 144–158. <https://doi.org/10.1080/14427591.2021.1880964>
- El Bilali, H., Berjan, S., Simic, J., Despotovic, A., Cadro, S., & Kulina, M. (2013). Urban agriculture in Bosnia: case of Sarajevo region. *Journal of Central European Agriculture*, 14(4), 1585–1597. <https://doi.org/10.5513/JCEA01/14.4.1401>
- Elmqvist, P., & Göransson, S. (2016). *Urban gardening in public spaces in Malmö - strategy for organisation, financing and maintenance*. Malmö.
- Erlandsson, L. K., Eklund, M., & Persson, D. (2011). Occupational value and relationships to meaning and health: Elaborations of the ValMO-model. *Scandinavian Journal of Occupational Therapy*, 18(1), 72–80. <https://doi.org/10.3109/11038121003671619>
- European Commission. (2012). The multifunctionality of green infrastructure. In-depth report. *Science for Environment Policy*, (March 2012).
- European Commission. (2013). *Green Infrastructure (GI) — Enhancing Europe's Natural Capital, SWD(2013) 155 final*. Brussels, Belgium.
- European Commission. (2019). *EU guidance on integrating ecosystems and their services into decision-making, SWD(2019) 305 final*. Brussels, Belgium.
- FAO. (2014). *Growing Greener Cities in Latin America and the Caribbean. An FAO report on urban and peri-urban agriculture in the region*. <https://doi.org/10.1017/CBO9781107415324.004>
- FAO. (2019). FAO framework for the Urban Food Agenda. In *FAO Framework for the Urban Food Agenda*. <https://doi.org/10.4060/ca3151en>
- Filkobski, I., Rofè, Y., & Tal, A. (2016). Community gardens in Israel: Characteristics and perceived functions. *Urban Forestry and Urban Greening*, 17, 148–157. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2016.03.014>
- Firth, C., Maye, D., & Pearson, D. (2011). Developing “community” in community gardens. *Local Environment*, 16(6), 555–568. <https://doi.org/10.1080/13549839.2011.586025>
- Fors, H., Ambrose-Oji, B., Konijnendijk van den Bosch, C., Mellqvist, H., & Jansson, M. (2020). Participation in urban open space governance and management. In Märit Jansson & T. B. Randrup (Eds.), *Urban Open Space Governance and Management* (pp. 112–128). <https://doi.org/10.4324/9780429056109>
- Fowler, F. J. (2014). Survey Research Methods. In *Sage Publications, Inc.* Thousands Oaks, London, New Delhi: SAGE Publications, Inc.
- Fox-Kämper, R., Wesener, A., Munderlein, D., Sondermann, M., McWilliam, W., & Kirk, N. (2017). Urban community gardens: An evaluation of governance approaches and related enablers and barriers at different development stages. *Landscape and Urban Planning*, 170(June), 59–68. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2017.06.023>
- Francis, M. (1995). Childhood's Garden: Memory and Meaning of Gardens. *Children's Environments*, 12(2), 183–191. <https://doi.org/10.2307/41503426>
- Freeman, C., Dickinson, K. J. M., Porter, S., & van Heezik, Y. (2012). “My garden is an expression of me”: Exploring householders' relationships with their gardens. *Journal of*

- Environmental Psychology*, 32(2), 135–143. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2012.01.005>
- Georgina, M., Bateman, I., Albon, S., Balmford, A., Brown, C., Church, A., ... Winn, J. (2011). Conceptual framework and research methodology. In *The UK National Ecosystem Assessment Technical Report*. Cambridge, UK: UNEP-WCMC.
- Ghose, R., & Pettygrove, M. (2014). Actors and networks in urban community garden development. *Geoforum*, 53, 93–103. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2014.02.009>
- Gideon, L. (Ed.). (2012). *Handbook of Survey Methodology for the Social Sciences*. New York, NY: Springer Science+Business Media.
- Gittleman, M., Jordan, K., & Brelsford, E. (2012). Using Citizen Science to Quantify Community Garden Crop Yields. *Cities and the Environment*, 5(1), 1–14. <https://doi.org/10.15365/cate.5142012>
- Glavan, M., Černič Istenič, M., Cvejić, R., & Pintar, M. (2016). Urban Gardening: From Cost Avoidance to Profit Making — Example from Ljubljana, Slovenia. In M. Samer (Ed.), *Urban Agriculture* (pp. 23–42). <https://doi.org/10.5772/62301>
- Glavan, M., Schmutz, U., Williams, S., Corsi, S., Monaco, F., Kneafsey, M., ... Pintar, M. (2018). The economic performance of urban gardening in three European cities – examples from Ljubljana, Milan and London. *Urban Forestry and Urban Greening*, 36(September), 100–122. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2018.10.009>
- Gómez-Baggethun, E., Martín-López, B., Barton, D., Braat, L., Kelemen, E., Garcia-Lorene, M., ... van den Bergh, J. (2014). State-of-the-art report on integrated valuation of ecosystem services. *European Commission FP7*, (July), 33.
- Grad Zagreb. (2012). *Studija mogućih lokacija za uređenje javnih gradskih vrtova na području Grada Zagreba*. Zagreb.
- Grad Zagreb. (2017). Predstavljanje Studije o javnim gradskim vrtovima u Zagrebu. Retrieved from <https://www.zagreb.hr/en/predstavljanje-studije-o-javnim-gradskim-vrtovima-/47955>
- Grad Zagreb. (2020). O projektu. Retrieved from <https://www.zagreb.hr/o-projektu/84060>
- Gradonačelnik grada Zagreba. (2013). *Zaključak o provođenju projekta „Gradski vrtovi“*. Zagreb.
- Gradska uprava grada Beograda, S. za zaštitu životne sredine. (2015). *Akcioni plan adaptacije na klimatske promene sa procenom ranjivosti*. Retrieved from <http://klimatskepromebeograd.rs/wp-content/uploads/2015/11/Akcioni-plan-adaptacije-na-klimatske-promene.pdf>
- Grčević, Đ. (1932). Zakonodavstvo o osnivanju i zaštiti gradskih parcelarskih baštica (“baštenskih kolonija”). *Beogradske Opštinske Novine*, 6, 376–378.
- Griffie, D. T. (2005). Research Tips: Interview Data Collection Issues and Decisions. *Journal of Developmental Education*, 28(3), 36–37.
- Guitart, D., Pickering, C., & Byrne, J. (2012). Past Results and Future Directions in Urban Community Gardens Research. *Urban Forestry and Urban Greening*, 11(4), 364–373. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2012.06.007>
- Gulin Zrnić, V. (2015). “Gradski mali vrtovi” – urbane heterotopije. In T. Rubić & V. Gulin Zrnić (Eds.), *Vrtovi našega grada — studije i zapisi o praksama urbanog vrtlarenja* (pp. 52–59). Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
- Gulin Zrnić, V., & Rubić, T. (2018). City-making through Urban Gardening: Public Space and Civic Engagement in Zagreb. *Narodna Umjetnost*, 55(1), 159–179. <https://doi.org/10.15176/vol55no109>
- Hale, J., Knapp, C., Bardwell, L., Buchenau, M., Marshall, J., Sancar, F., & Litt, J. S. (2011). Connecting food environments and health through the relational nature of aesthetics: Gaining insight through the community gardening experience. *Social Science and Medicine*, 72(11), 1853–1863. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2011.03.044>
- Hammell, K. R. W. (2014). Belonging, occupation, and human well-being: An exploration.

- Canadian Journal of Occupational Therapy*, 81(1), 39–50.
<https://doi.org/10.1177/0008417413520489>
- Hartig, T., van den Berg, A. E., Hagerhall, C. M., Tomalak, M., Bauer, N., Hansmann, R., ... Waaseth, G. (2011). Health Benefits of Nature Experience: Psychological, Social and Cultural Processes. In K. Nilsson, M. Sangster, & C. C. Konijnendijk (Eds.), *Forests, Trees and Human Health* (pp. 127–168).
- Hawkins, R. L., & Maurer, K. (2010). Bonding, bridging and linking: How social capital operated in New Orleans following Hurricane Katrina. *British Journal of Social Work*, 40(6), 1777–1793. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcp087>
- Healey, P. (1997). Collaborative Planning: Shaping Places in Fragmented Societies. In *Politics and Conflict in Governance and Planning*. <https://doi.org/10.4324/9781351252881-3>
- Historia. (2019). Retrieved from <https://botildenborg.se/huset-botildenborg/>
- Hitch, D., Pépin, G., & Stagnitti, K. (2014). In the footsteps of wilcock, part two: The interdependent nature of doing, being, becoming, and belonging. *Occupational Therapy in Health Care*, 28(3), 247–263. <https://doi.org/10.3109/07380577.2014.898115>
- Holmer, R. J., & Drescher, A. W. (2005). Allotment Gardens of Cagayan de Oro: Their Contribution to Food Security and Urban Environmental Management. *Urban and Peri-Urban Developments –Structures, Processes and Solutions. Southeast Asian-German Summer SchoolProg. 2005 in Cologne/Germany, 16-29 Oct, 2005*, 149–155.
- Home, R., & Vieli, L. (2020). Psychosocial outcomes as motivations for urban gardening: A cross-cultural comparison of Swiss and Chilean gardeners. *Urban Forestry and Urban Greening*, 52(October 2019), 126703. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2020.126703>
- Hrvatski sabor. (2008). *Zakon o poljoprivrednom zemljištu*. Retrieved from https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2008_12_152_4145.html
- Jansson, M., Fors, H., Pritzel Sundevall, E., Bengtsson, A., Lerstrup, I., Hurley, P., ... Randrup, T. B. (2020a). User-oriented urban open space governance and management. In Märit Jansson & T. B. Randrup (Eds.), *Urban Open Space Governance and Management* (pp. 68–92). <https://doi.org/10.4324/9780429056109>
- Jansson, M., Vogel, N., Fors, H., Dempsey, N., Buijs, A., & Randrup, T. B. (2020b). Defining urban open space governance and management. In Märit Jansson & T. B. Randrup (Eds.), *Urban Open Space Governance and Management* (pp. 11–29). <https://doi.org/10.4324/9780429056109>
- Jansson, M., Vogel, N., Fors, H., & Randrup, T. B. (2019). The governance of landscape management: new approaches to urban open space development. *Landscape Research*, 44(8), 952–965. <https://doi.org/10.1080/01426397.2018.1536199>
- Jonsson, H., & Persson, D. (2006). Towards an experiential model of occupational balance: An alternative perspective on flow theory analysis. *Journal of Occupational Science*, 13(1), 62–73. <https://doi.org/10.1080/14427591.2006.9686571>
- Jovanović-Batut, M. (1930). Beograd sa zdravstvenog gledišta početkom ovog veka. *Opštinske Novine*, 6, 283–288.
- Kaplan, R. (1973). Some psychological benefits of gardening. *Environment and Behavior*, 5(2), 145–161.
- Kaplan, R., & Kaplan, S. (1987). The Garden as Restorative Experience: A Research Odyssey. In M. Francis & R. T. Hester (Eds.), *Meanings of the Garden* (pp. 335–341).
- Kaplan, R., & Kaplan, S. (1989). *The experience of nature: a psychological perspective*. Cambridge, New York, Oakleigh: Cambridge University Press.
- Kaplan, R., Kaplan, S., & Ryan, R. L. (1998). With people in mind: design and management of everyday nature. In *Journal of Chemical Information and Modeling*. Washington, D.C; Covelo, California: Island Press.

- Kaplan, S. (1995). The restorative benefits of nature: Toward an integrative framework. *Journal of Environmental Psychology*, 15(3), 169–182.
- Kenter, J. O., Reed, M. S., Irvine, K. N., O'Brien, L., Brady, E., Bryce, R., ... Watson, V. (2014). *UK National Ecosystem Assessment follow-on phase. Work Package Report 6: Shared, plural and cultural values of ecosystems*. <https://doi.org/10.13140/RG.2.1.1275.6565>
- Keshavarz, N., & Bell, S. (2016). A History of Urban Gardens in Europe. In S. Bell, R. Fox-Kaemper, N. Keshavarz, M. Benson, S. Caputo, S. Noori, & A. Voigt (Eds.), *Urban Allotment Gardens in Europe* (pp. 8–32). New York, NY: Routledge.
- Khan, N. A. (1999). Community cooperation in a voluntary environmental project: some lessons from Swansea, Wales. *Community Development Journal*, 34(3), 205–218. <https://doi.org/10.1093/cdj/34.3.205>
- Kingsley, J., & Townsend, M. (2006). 'Dig in' to social capital: Community gardens as mechanisms for growing urban social connectedness. *Urban Policy and Research*, 24(4), 525–537. <https://doi.org/10.1080/08111140601035200>
- Knežević, S. (1958). Ishrana beogradskog stanovništva u prošlosti. *Godišnjak Grada Beograda*, V, 213–240.
- Kortright, R., & Wakefield, S. (2011). Edible Backyards: A Qualitative Study of Household Food Growing and Its Contributions to Food Security. *Agric Hum Values*, 28, 39–53. <https://doi.org/10.1007/s10460-009-9254-1>
- Krčmářová, J. (2009). E. O. Wilson's concept of biophilia and the environmental movement in the USA. *Internet Journal of Historical Geography and Environmental History*, 6(1–2), 4–17.
- Krekić, B. (1932). Problem neuposlenosti u našim gradovima. *Beogradske Opštinske Novine*, 50(1), 31–35.
- Krstić, A. (1932a). Baštenske kolonije. *Beogradske Opštinske Novine*, 50(3), 206–214.
- Krstić, A. (1932b). Zeleni i zaštitni pojas Beograda. *Beogradske Opštinske Novine*, 3, 19–24.
- Labus, M. (2006). *Osnovi ekonomije*. Beograd: Pravni fakultet, Centar za publikacije.
- Leaver, R., & Wiseman, T. (2016). Garden visiting as a meaningful occupation for people in later life. *British Journal of Occupational Therapy*, 79(12), 768–775. <https://doi.org/10.1177/0308022616666844>
- Lewicka, M. (2011). Place attachment: How far have we come in the last 40 years. *Journal of Environmental Psychology*, 207–230.
- Lewicka, M. (2013). In search of roots: Memory as enabler of place attachment. In L. C. Manzo & P. Devine-Wright (Eds.), *Place Attachment: Advances in Theory, Methods and Applications* (pp. 49–60). London and New York: Routledge.
- Lewicka, M., Rowiński, K., Iwańczak, B., Bałaj, B., Kula, A. M., Oleksy, T., ... Wnuk, A. (2019). On the essentialism of places: Between conservative and progressive meanings. *Journal of Environmental Psychology*, 65(June). <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2019.101318>
- Lewis, O., Home, R., & Kizos, T. (2018). Digging for the roots of urban gardening behaviours. *Urban Forestry and Urban Greening*, 34(April), 105–113. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2018.06.012>
- Lopez, V., & Whitehead, D. (2013). Sampling data and data collection in qualitative research. In *Nursing & Midwifery Research: Methods and Appraisal for Evidence-Based Practice* (4th ed., pp. 123–140). Elsevier Mosby.
- Lovell, S. T. (2010). Multifunctional Urban Agriculture for Sustainable Land Use Planning in the United States. *Sustainability*, 2499–2522. <https://doi.org/10.3390/su2082499>
- Macura, V. (1985). Bašta u gradu. *Arhitektura i Urbanizam*, 96, 36–37.
- Macura, V. (1987). Šta je urbani baštovanluk IV. *Komunikacija*, 57.
- Maksimović, B. (1930). Politika zelenila i gradskih parkova Beograda. *Opštinske Novine*, 8, 392–397.

- Maksimović, B. (1974). Težnje za uvođenjem estetičkih vrednosti u prostore Beograda krajem prošlog i ipočetkom ovog veka. *Godišnjak Grada Beograda*, XXI, 191–210.
- Malmö stad. (2018). *Comprehensive Plan for Malmö. Summary in English. Adopted by Malmö City Council in May 2018.*
- Malmö stad. (2019). *Odlingslotter i Malmö stad - regler och bestämmelser.*
- Malmö stad. (2020a). *Allmänna bestämmelser för odling på allmän platsmark i Malmö stad (General regulations for cultivation on public land in the city of Malmö).* Malmö.
- Malmö stad. (2020b). *Evaluation of urban gardening on public land in Malmö.*
<https://doi.org/10.31826/jlr-2013-100101>
- Malmö stad. (2020c). Starta en stadsodling. Retrieved from <https://malmo.se/Uppleva-och-gora/Fritidsaktiviteter/Kolonier-och-odling/Stadsodling/Starta-en-stadsodling.html>
- Malmö stad. (2021a). Odlingslotter. Retrieved from <https://malmo.se/Uppleva-och-gora/Fritidsaktiviteter/Kolonier-och-odling/Odlingslotter.html>
- Malmö stad. (2021b). Regler för odlingslotter. Retrieved from <https://malmo.se/Uppleva-och-gora/Fritidsaktiviteter/Kolonier-och-odling/Odlingslotter/Regler-for-odlingslotter.html>
- Manzo, L. C., & Perkins, D. D. (2006). Finding common ground: The importance of place attachment to community participation and planning. *Journal of Planning Literature*, 20(4), 335–350. <https://doi.org/10.1177/0885412205286160>
- Martin, P., Consalès, J. N., Scheromm, P., Marchand, P., Ghestem, F., & Darmon, N. (2017). Community gardening in poor neighborhoods in France: A way to re-think food practices? *Appetite*, 116, 589–598. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2017.05.023>
- McClintock, N., Mahmoudi, D., Simpson, M., & Santos, J. P. (2016). Socio-spatial differentiation in the Sustainable City: A mixed-methods assessment of residential gardens in metropolitan Portland, Oregon, USA. *Landscape and Urban Planning*, 148, 1–16.
<https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2015.12.008>
- McCormack, L. A., Laska, M. N., Larson, N. I., & Story, M. (2010). Review of the Nutritional Implications of Farmers' Markets and Community Gardens: A Call for Evaluation and Research Efforts. *Journal of the American Dietetic Association*, 110(3), 399–408.
<https://doi.org/10.1016/j.jada.2009.11.023>
- McFarland, A., Waliczek, T. M., Etheredge, C., & Sommerfeld Lillard, A. J. (2018). Understanding Motivations for Gardening Using a Qualitative General Inductive Approach. *HortTechnology*, 28(3), 289–295. <https://doi.org/10.21273/horttech03972-18>
- McMahan, E. A. (2018). Happiness comes naturally : Engagement with nature as a route to positive subjective well-being. *Handbook of Well-Being*, 1–17. Retrieved from <https://nobascholar.com/chapters/54>
- MEA. (2005). *Ecosystems and Human Well-Being: Synthesis.* Washington, DC: Island Press.
- Medarov, G. (2015). Two Discourses on Urban Agriculture and Food Sovereignty (On the need of a critical interpretation of urban agriculture in Bulgaria). In D. Pickard & G. Koleva (Eds.), *COST Action Urban Agriculture Europe: Documentation of the 6th Working Group Meeting* (pp. 41–44).
- Merriam, S. B., & Tisdell, E. J. (2016). *Qualitative Research: A Guide to Design and Implementation.* San Francisco, CA: John Wiley & Sons, Inc.
- Miholić, H. (2017). *Smjernice za krajobrazno oblikovanje urbanih vrtova na primjeru grada Zagreba [diplomski rad].* Sveučilište u Zagrebu.
- Molin, J. F. (2014). *Parks, People and Places: Place-Based Governance in Urban Green Space Maintenance [thesis].* University of Copenhagen.
- Morckel, V. (2015). Community gardens or vacant lots? Rethinking the attractiveness and seasonality of green land uses in distressed neighborhoods. *Urban Forestry and Urban Greening*, 14(3), 714–721. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2015.07.001>

- Mrakužić, B., Božičković Kričković, B., & Škreblin, N. (2015). Gradski vrtovi. *Epoha Zdravlja: Glasilo Hrvatske Mreže Zdravih Gradova*, 8(1). Retrieved from Zagreb
- National Report of the Republic of Serbia to the Habitat III Conference. (2016). Ministry of Construction, Transport and Infrastructure.
- Natural England. (2009). *Green Infrastructure Guidance*. Retrieved from <http://publications.naturalengland.org.uk/publication/35033>
- Nordh, H., Wiklund, K. T., & Koppang, K. E. (2016). Norwegian allotment gardens — a study of motives and benefits. *Landscape Research*, 41(8), 853–868. <https://doi.org/10.1080/01426397.2015.1125457>
- Oldenburg, R. (1989). *The Great Good Place: Cafes, Coffee Shops, Bookstores, Bars, Hair Salons, and Other Hangouts at the Heart of a Community*. Da Capo Press.
- Om Botildenborg. (2016). Retrieved from <https://botildenborg.se/om-stiftelsen-botildenborg/>
- Ong, M., Baker, A., Aguilar, A., & Stanley, M. (2019). The meanings attributed to community gardening: A qualitative study. *Health and Place*, 59(August), 102190. <https://doi.org/10.1016/j.healthplace.2019.102190>
- Ouis, P., & Lisberg Jensen, E. (2009). “I brought a hazelnut from Macedonia”: Cultural and biological diversity in a globalizing world. In F. Björk, P. Eliasson, & B. Poulsen (Eds.), *Transcending Boundaries: Environmental histories from the Öresund region* (pp. 127–141). Retrieved from <http://dSPACE.mah.se/handle/2043/9477>
- Pallant, J. (2016). *SPSS Survival Manual* (6th ed.). Open University Press.
- Pálsdóttir, A. M. (2014). *The Role of Nature in Rehabilitation for Individuals with Stress-related Mental Disorders: Alnarp Rehabilitation Garden as Supportive Environment [doctoral thesis]*. Swedish University of Agricultural Sciences.
- Pálsdóttir, A. M., Brien, L. O., Poulsen, D. V., & Dolling, A. (2021). *Exploring a Migrant’s Sense of Belonging Through Participation in an Urban Agricultural Vocational Training Program in Sweden*. XXXI(I), 10–24.
- Pálsdóttir, A. M., Stigsdotter, U. K., Persson, D., Thorpert, P., & Grahn, P. (2018). The qualities of natural environments that support the rehabilitation process of individuals with stress-related mental disorder in nature-based rehabilitation. *Urban Forestry and Urban Greening*, 29(December 2017), 312–321. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2017.11.016>
- Partalidou, M., & Anthopoulou, T. (2017). Urban Allotment Gardens During Precarious Times: From Motives to Lived Experiences. *Sociologia Ruralis*, 57(2), 211–228. <https://doi.org/10.1111/soru.12117>
- Passidomo, C. (2016). Community gardening and governance over urban nature in New Orleans’s Lower Ninth Ward. *Urban Forestry and Urban Greening*, 19, 271–277. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2016.01.001>
- Patel, I. C. (1991). Gardening’s Socioeconomic Impacts. *Journal of Extension*, 29(4), 7–8.
- Persson, D., Erlandsson, L., Eklund, M., & Iwarsson, S. (2001). Value Dimensions, Meaning, and Complexity in Human Occupation - A Tentative Structure for Analysis. *Scandinavian Journal of Occupational Therapy*, 8(1), 7–18. <https://doi.org/10.1080/11038120119727>
- Persson, D., & Jonsson, H. (2009). Importance of experiential challenges in a balanced life: Micro- and macro- perspectives. In K. Matuska & C. Christiansen (Eds.), *Life balance: Multidisciplinary theories and research* (pp. 133–148). Thorofare, NJ; Bethesda, MD: SLACK Incorporated and AOTA Press.
- Pickard, D. (2018). *Factors for Effectiveness of Social Innovation in Urban Agriculture: An Analysis of a Negative Case*. 24(3), 377–392.
- Pickard, D., & Koleva, G. (Eds.). (2015). *COST Action Urban Agriculture Europe: Documentation of the 6th Working Group Meeting*.
- Pitt, H. (2013). *Growing Together: An Ethnography of Community Gardening as Place*

- Making*. (Unpublished doctoral dissertation). Cardiff University, UK.
- Pitt, H. (2014). Therapeutic experiences of community gardens: Putting flow in its place. *Health and Place*, 27, 84–91. <https://doi.org/10.1016/j.healthplace.2014.02.006>
- Poortinga, W. (2012). Community resilience and health: The role of bonding, bridging, and linking aspects of social capital. *Health and Place*, 18(2), 286–295. <https://doi.org/10.1016/j.healthplace.2011.09.017>
- Poulsen, M. N., McNab, P. R., Clayton, M. L., & Neff, R. A. (2015). A Systematic Review of Urban Agriculture and Food Security Impacts in Low-income Countries. *Food Policy*. <https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2015.07.002>
- Pourias, J. (2014). *Production alimentaire et pratiques culturelles en agriculture urbaine. Analyse agronomique de la fonction alimentaire des jardins associatifs urbains à Paris et Montréal*. AgroParisTech.
- Pourias, J. (2015). *Urban allotment gardens in the city in crisis. Insights from Sevilla (Spain)*.
- Pourias, J., Aubry, C., & Duchemin, E. (2016). Is Food a Motivation for Urban Gardeners? Multifunctionality and the Relative Importance of the Food Function in Urban Collective Gardens of Paris and Montreal. *Agriculture and Human Values*, 33(2), 257–273. <https://doi.org/10.1007/s10460-015-9606-y>
- Pourias, J., Duchemin, E., & Aubry, C. (2015). Products from urban collective gardens: Food for thought or for consumption? Insights from Paris and Montreal. *Journal of Agriculture, Food Systems, and Community Development*, 5(2), 175–199.
- Premat, A. (2005). Moving between the plan and the ground: Shifting perspectives on urban agriculture in Havana, Cuba. *Agropolis: The Social, Political and Environmental Dimensions of Urban Agriculture*, 153–186. <https://doi.org/10.4324/9781849775892>
- Pretty, J., Peacock, J., Hine, R., Sellens, M., South, N., & Griffin, M. (2007). Green exercise in the UK countryside: Effects on health and psychological well-being, and implications for policy and planning. *Journal of Environmental Planning and Management*, 50(2), 211–231. <https://doi.org/10.1080/09640560601156466>
- Putnam, R. D. (1995). Tuning In, Tuning Out: The Strange Disappearance of Social Capital in America. *PS: Political Science and Politics*, 28(4), 664–683. <https://doi.org/10.2307/420517>
- Randrup, T. B., & Jansson, M. (2020). Introduction: urban open space governance and management - the long-term perspective. In M. Jansson & T. B. Randrup (Eds.), *Urban open space governance and management* (pp. 2–10). London and New York: Routledge.
- Randrup, T. B., & Persson, B. (2009). Public green spaces in the Nordic countries: Development of a new strategic management regime. *Urban Forestry and Urban Greening*, 8(1), 31–40. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2008.08.004>
- Raymond, C. M., Giusti, M., & Barthel, S. (2017). An embodied perspective on the co-production of cultural ecosystem services: toward embodied ecosystems. *Journal of Environmental Planning and Management*, 61(5–6). <https://doi.org/10.1080/09640568.2017.1312300>
- Relph, E. (1976). *Place and Placeness*. <https://doi.org/10.4215/rm2020.e19008>
- Relph, E. (2002). Place reclamation (1993). In S. Swaffield (Ed.), *Theory in Landscape Architecture: A Reader* (pp. 102–104). Philadelphia, Pennsylvania: University of Pennsylvania Press.
- Rihtman-Auguštin, D. (1988). *Etnologija naše svakodnevice*. Zagreb: Školska knjiga.
- Roy, M. A. (2001). *The Rhetoric and Reality of Allotment Gardens and Sustainable Development: The Case of Allotment Gardens in Winnipeg, Manitoba (Master thesis)*. University of Manitoba.
- Ruggeri, G., Mazzocchi, C., & Corsi, S. (2016). Urban Gardeners' Motivations in a Metropolitan City: The Case of Milan. *Sustainability*, 8(1099), 1–19. <https://doi.org/10.3390/su8111099>
- Scannell, L., & Gifford, R. (2010). Defining place attachment: A tripartite organizing framework.

Journal of Environmental Psychology, 30, 1–10.

- Scheromm, P. (2015). Motivations and Practices of Gardeners in Urban Collective Gardens: The Case of Montpellier. *Urban Forestry and Urban Greening*, 14(3), 735–742. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2015.02.007>
- Scholte, S. S. K., van Teeffelen, A. J. A., & Verburg, P. H. (2015). Integrating socio-cultural perspectives into ecosystem service valuation: A review of concepts and methods. *Ecological Economics*, 114, 67–78. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2015.03.007>
- Scott, T. L., Masser, B. M., & Pachana, N. A. (2015). Exploring the health and wellbeing benefits of gardening for older adults. *Ageing and Society*, 35(10), 2176–2200. <https://doi.org/10.1017/S0144686X14000865>
- Scott, T. L., Masser, B. M., & Pachana, N. A. (2020). Positive aging benefits of home and community gardening activities: Older adults report enhanced self-esteem, productive endeavours, social engagement and exercise. *SAGE Open Medicine*, 8, 205031212090173. <https://doi.org/10.1177/2050312120901732>
- Seamon, D. (1980). Body-subject, time-space routines, and place-ballets. In A. Buttimer & D. Seamon (Eds.), *The human experience of space and place* (pp. 148–165). New York: St. Martin's Press.
- Seamon, D., & Sowers, J. (2008). Place and placelessness (1976): Edward Relph. In P. Hubbard, R. Kitchen, & G. Vallentine (Eds.), *Key Texts in Human Geography* (pp. 43–51). <https://doi.org/10.4135/9781446213742.n5>
- Sekol, I., & Maurović, I. (2017). Miješanje kvantitativnog i kvalitativnog istraživačkog pristupa u društvenim znanostima - miješanje metoda ili metodologija? *Ljetopis Socijalnog Rada*, 24(1), 7–32. <https://doi.org/10.3935/ljsr.v24i1.147>
- Šimpraga, S. (2012). Društveni vrt na čekanju. Retrieved from <http://www.h-alter.org/vijesti/ekologija/drustveni-vrt-na-cekanju/print:true>
- Skelly, S. M. (2016). Public Gardens and Human Well-Being. In Tina Marie Waliczek & J. M. Zajicek (Eds.), *Urban Horticulture* (pp. 105–146). CRC Press.
- Skupština grada Beograda. (2015). *Program zaštite životne sredine grada Beograda sa akcionim planom*.
- Skupština grada Beograda. (2021). *Akциони plan za zeleni grad (GCAP)*.
- Slavuj Borčić, L., Cvitanović, M., & Lukić, A. (2016). Cultivating Alternative Spaces — Zagreb's Community Gardens in Transition: From Socialist to Post-socialist Perspective. *Geoforum*, 77, 51–60. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2016.10.010>
- SLU Urban Futures. (2018). Stadsbruk - a winning concept in urban farming. Retrieved from <https://www.slu.se/en/ew-news/2018/12/stadsbruk---a-winning-concept-in-urban-farming/>
- Službeni glasnik RS br. 105/2020. (2020). *Pravilnik o klasifikaciji namene zemljišta i planskih simbola u dokumentima prostornog i urbanističkog planiranja*.
- Službeni list grada Beograda br. 11. (2016). *Generalni urbanistički plan Beograda*.
- Službeni list grada Beograda br. 110. (2019). *Plan generalne regulacije sistema zelenih površina Beograda - nacrt plana*.
- Službeni list grada Beograda br. 20. (2016). *Plan generalne regulacije građevinskog područja sedišta jedinice lokalne samouprave - grad Beograd (celine I-XIX)*.
- Službeni list grada Beograda br. 27/2003; 25/2005; 34/2007. (2003). *Generalni plan Beograda 2021*.
- Šmid Hribar, M., Poljak Istenič, S., Kozina, J., & Kumer, P. (Eds.). (2018). *Good Practices Catalogue on Participatory Urban Agriculture*. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC.
- Sonntag-Öström, E., Nordin, M., Järholm, L. S., Lundell, Y., Brännström, R., & Dolling, A. (2011). Can the boreal forest be used for rehabilitation and recovery from stress-related exhaustion? a pilot study. *Scandinavian Journal of Forest Research*, 26(3), 245–256.

<https://doi.org/10.1080/02827581.2011.558521>

- Stålhammar, S., & Thorén, H. (2019). Three perspectives on relational values of nature. *Sustainability Science*, 14(5), 1201–1212. <https://doi.org/10.1007/s11625-019-00718-4>
- Starling, L. A. (2016). Horticultural Therapy with Special Populations. In Tina Marie Waliczek & J. M. Zajicek (Eds.), *Urban Horticulture* (pp. 205–240). <https://doi.org/10.1201/b19618>
- Stigsdotter, U., & Grahn, P. (2002). What makes a garden a healing garden. *Journal of Therapeutic Horticulture*, 13(2), 60–69.
- Stojanović, B. (1975). Za analitički osvrt na dosadašnju stambenu gradnju. *Urbanizam Beograda*, 30, 22–62.
- Stoltz, J., & Grahn, P. (2021). Perceived sensory dimensions: An evidence-based approach to greenspace aesthetics. *Urban Forestry and Urban Greening*, 59(February). <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2021.126989>
- Swedish National Board of Housing Building and Planning. (2016). Legislation - Planning and Building Act (2010:900) - Planning and Building Ordinance (2011:338). *Legislation Planning and Building Act*. Retrieved from <http://www.boverket.se/globalassets/publikationer/dokument/2016/legislation.pdf>
- Szreter, S., & Woolcock, M. (2004). Health by association? Social capital, social theory, and the political economy of public health. *International Journal of Epidemiology*, 33(4), 650–667. <https://doi.org/10.1093/ije/dyh013>
- Taylor, J. R., & Lovell, S. T. (2012). Mapping public and private spaces of urban agriculture in Chicago through the analysis of high-resolution aerial images in Google Earth. *Landscape and Urban Planning*, 108(1), 57–70. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2012.08.001>
- Taylor, J. R., & Lovell, S. T. (2014). Urban home food gardens in the Global North: Research traditions and future directions. *Agriculture and Human Values*, 31(2), 285–305. <https://doi.org/10.1007/s10460-013-9475-1>
- Teig, E., Amulya, J., Bardwell, L., Buchenau, M., Marshall, J. A., & Litt, J. S. (2009). Collective efficacy in Denver, Colorado: Strengthening neighborhoods and health through community gardens. *Health and Place*, 15(4), 1115–1122. <https://doi.org/10.1016/j.healthplace.2009.06.003>
- Tidball, K. G. (2012). Urgent biophilia: Human-nature interactions and biological attractions in disaster resilience. *Ecology and Society*, 17(2). <https://doi.org/10.5751/ES-04596-170205>
- Tilinger, A. (2014). Male gradske bašte: mala tema “velikog” i velika tema “malog” urbanizma (Small Urban Gardens: the Small Topic of “Big” and the Big Topic of “Small” Urbanism) [PowerPoint slides]. Retrieved from http://www.ingkomora.org.rs/materijalpo/download/2015/20150325_MALE_GRADSKA_BA_STE_mala_tema_ZA_IKS.pdf
- Trebešanin, Ž. (2017). Optimalno iskustvo, sreća i smisao. Retrieved from <https://www.fedononline.com/rekli-su-o/optimalno-iskustvo-sreca-i-smisao>
- Tuan, Y. (1974). Topophilia: A Study of Environmental Perception, Attitudes, and Values. *Geographical Review*, Vol. 65. <https://doi.org/10.2307/213552>
- Tuan, Y. (1977). *Space and Place: The Perspective of Experience*. Minneapolis, London: University of Minnesota Press.
- Tuan, Y. (1979). Space and place. Humanistic perspective. In S. Gale & G. Olsson (Eds.), *Philosophy in Geography* (pp. 387–427). Dordrecht: Reidel.
- Turner, B., & Henryks, J. (2012). *A Study of the Demand for Community Gardens and their Benefits for the ACT Community*. University of Canberra.
- Tutundžić, A., Teofilović, A., Šabanović, V., Vujičić, D., & Jevtović, A. (2020). *Evropska strategija zelene infrastrukture - mogućnosti primene u Srbiji*. Beograd.
- UKNEA. (2014). *The UK National Ecosystem Assessment: Synthesis of the Key Findings*.

Cambridge, UK.

- Ulrich, R. S. (1999). Effects of gardens on health outcomes. Theory and research. In M. C. Cooper & M. Barnes (Eds.), *Healing Gardens: Therapeutic Benefits and Design Recommendations* (pp. 27–86). New York: John Wiley & Sons.
- Ulrich, R. S., Simons, R. F., Losito, B. D., Fiorito, E., Miles, M. A., & Zelson, M. (1991). Stress recovery during exposure to natural and urban environments. *Journal of Environmental Psychology, 11*(3), 201–230. [https://doi.org/10.1016/S0272-4944\(05\)80184-7](https://doi.org/10.1016/S0272-4944(05)80184-7)
- United Nations. (1998). *Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters*.
- United Nations. (2019). World Urbanization Prospects: The 2018 Revision (ST/ESA/SER.A/420). In *Demographic Research*. Retrieved from <https://population.un.org/wup/Publications/Files/WUP2018-Report.pdf>
- Urbanistički zavod Beograda. (2007). *Ključ za kartiranje biotopa*. Beograd.
- Ursić, S., Krnić, R., & Mišetić, A. (2018). „Pop-up“ Urban Allotment Gardens - How Temporary Urbanism Embraces the Garden Concept. *Sociologija i Prostor*. <https://doi.org/10.5673/sip.56.1.3>
- van den Berg, A. E., van Winsum-Westra, M., de Vries, S., & van Dillen, S. M. E. (2010). Allotment gardening and health: a comparative survey among allotment gardeners and their neighbors without an allotment. *Environmental Health, 9*(74). <https://doi.org/10.1186/1476-069X-9-74>
- van der Jagt, A. P. N., Elands, B. H. M., Ambrose-Oji, B., Geróházi, E., Steen Møller, M., & Buizer, M. (2017a). Participatory Governance of Urban Green Spaces: Trends and Practices in the EU. *Nordic Journal of Architectural Research, 28*(3), 11–40. Retrieved from <http://arkitekturforskning.net/na/article/view/853>
- van der Jagt, A. P. N., Szaraz, L. R., Delshammar, T., Cvejić, R., Santos, A., Goodness, J., & Buijs, A. (2017b). Cultivating nature-based solutions: The governance of communal urban gardens in the European Union. *Environmental Research, 159*(October 2016), 264–275. <https://doi.org/10.1016/j.envres.2017.08.013>
- van der Steen, M., Scherpenisse, J., Hajer, M., Van Gerwen, O. J., & Kruitwagen, S. (2015). *Learning by Doing: Government participation in an energetic society*. (April), 1–74.
- van Veenhuizen, R. (2007). *Profitability and sustainability of urban and peri-urban agriculture*. Retrieved from FAO website: www.fao.org/3/a-a1471e.pdf
- Vasiljevic, N., & Gavrilovic, S. (2021). Cultural Ecosystem Services. In W. L. Filho, A. M. Azul, L. Brandli, A. L. Salvia, & T. Wall (Eds.), *Life on Land (Encyclopedia of the UN Sustainable Development Goals)* (pp. 209–218). https://doi.org/10.1007/978-3-319-95981-8_47
- Veen, E. J. (2015). *Community gardens in urban areas: A critical reflection on the extent to which they strengthen social cohesion and provide alternative food [doctoral thesis]* (Wageningen University). Retrieved from <https://library.wur.nl/WebQuery/wurpubs/fulltext/345279>
- Viljoen, A., & Bohn, K. (2009). Continuous productive urban landscape (CPUL): Essential Infrastructure and Edible Ornament. *Open House International, 34*(2), 50–60.
- Vujaklija, M. (1980). *Leksikon stranih reči i izraza*. Beograd: Prosveta.
- Vujčić, M. (2018). *Uticaj hortikulture terapije na mentalno zdravlje ljudi u urbanim sredinama*. Univerzitet u Beogradu.
- Vujičić, D., Tubić, L., Todorović, D., Šabanović, V., Tutundžić, A., Jevtović, A., & Jadžić, N. (2018). *Održivost zelenih prostora - ka zakonskoj regulativi*. Beograd: Udruženje pejzažnih arhitekata Srbije.
- Vuksanović-Macura, Z., & Ćorović, D. (2013). Zeleni prostori starog jezgra Beograda: Istorijski razvoj i savremena transformacija (Green areas in Belgrade' s old center: transformation from gardens to parks). In S. Dimitrijević Marković (Ed.), *Stara gradska jezgra i istorijske urbane*

- celine – problemi i mogućnosti očuvanja i upravljanja* (pp. 218–234). Retrieved from https://www.academia.edu/10100608/Zeleni_prostori_starog_jezgra_Beograda_Green_Areas_In_Belgrade_s_Old_Center
- Vuksanović-Macura, Z., & Čorović, D. (2016). From Ottoman Gardens to European Parks: Transformation of Green Spaces in Belgrade. In G. Kindermann, N. Cronin, C. Newman, & T. Collins (Eds.), *Landscape Values: Place and Praxis* (pp. 382–387). Retrieved from <http://www.conference.ie/Conferences/index.asp?Conference=448>
- Waliczek, T. M., Zajicek, J. M., & Lineberger, R. D. (2005). The influence of gardening activities on consumer perceptions of life satisfaction. *HortScience*, *40*(5), 1360–1365. <https://doi.org/10.21273/hortsci.40.5.1360>
- Walliman, N. (2011). *Research methods: the basics*. Abingdon: Routledge.
- Wang, H., Qiu, F., & Swallow, B. (2014). Can community gardens and farmers' markets relieve food desert problems? A study of Edmonton, Canada. *Applied Geography*, *55*, 127–137. <https://doi.org/10.1016/j.apgeog.2014.09.010>
- Wieneke, J. (2017). *Saving Money While Participating in Urban Agriculture*. University of Nebraska - Lincoln.
- Wilcock, A. A. (1999). Reflections on doing, being and becoming. *Australian Occupational Therapy Journal*, *46*(1), 1–11. <https://doi.org/10.1046/j.1440-1630.1999.00174.x>
- Wilson, E. O. (1984). *Biophilia, the Human Bond with Other Species*. Cambridge, UK: Harvard University Press.
- Wilson, E. O. (1993). Biophilia and the Conservation Ethic. In S. Kellert & E. O. Wilson (Eds.), *The Biophilia Hypothesis* (pp. 31–40). Washington, DC: Shearwater Books.
- Woolcock, M. (2001). The place of social capital in understanding social and economic outcomes. *Canadian Journal of Policy Research*, *2*(1), 1–35.
- Yerxa, E. J. (2000). Occupational science: a renaissance of service to humankind through knowledge. *Occupational Therapy International*, *7*(2), 87–98. <https://doi.org/10.1002/oti.109>
- Yin, R. . (2018). *Case Study Research and Applications: Design and Methods, 6th Edition*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, Inc.
- Yoveva, A., Gocheva, B., Voykova, G., Borissov, B., & Spassov, A. (2000). Sofia: Urban Agriculture in an Economy in Transition. In N. Bakker, M. Dubbeling, S. Guendel, U. Sabel Koschella, & H. de Zeeuw (Eds.), *Growing Cities, Growing Food, Urban Agriculture on the Policy Agenda* (pp. 501–518). DSE.
- Yoveva, A., & Mishev, P. (2001). Using Urban Agriculture for Sustainable City Planning in Bulgaria. The Case of Trojan. *Urban Agriculture Magazine*, 14–16.
- Zečević, M. (1930). Uređenje domaćih cvetnih bašta na široj periferiji Beograda. *Opštinske Novine*, *9–10*, 500–502.
- Zečević, M. (1932). Uređenje domaćih bašta u gradovima. *Beogradske Opštinske Novine*, *9*, 591–598.
- Zimble, R. L. (2001). *Community Gardens on the Urban Land Use Planning Agenda: Experiences from the United States, Germany, and the Netherlands [master thesis]*. University of North Carolina.

9. PRILOZI

Prilog 1. Okvirni spisak tema i pitanja za polu-strukturisani intervju sa korisnicima urbanih bašta

ZAJEDNIČKA PITANJA ZA SVA TRI TIPBAŠTA

I Karakteristike bašte i način korišćenja

Osim Vas, ko još radi u bašti?

Koliko dugo obrađujete ovu baštu?

Koliko često radite u bašti u toku sezone (proleće, leto, jesen)?

Koliko vremena dnevno u toku sezone radite u vašoj bašti?

Koje preparate koristite za zaštitu biljaka od bolesti i štetočina i za suzbijanje korova?

Da li se pri nabavci semena informišete o poreklu semena (organsko, genetski modifikovano)?

Vodite li računa o plodoredu i biljkama koje su dobri susedi? Da li je to ovde moguće?

Koja đubriva koristite?

II Motivi za bavljenje baštom i percipirani benefiti boravka i rada u bašti

Šta Vas motiviše da obrađujete baštu?

Ovo pitanje prate potpitanja u vezi sa sledećim motivima: ušteda, zarada, proizvodnja zdrave i sveže hrane, fizička aktivnost i rekreacija, relaksacija i oslobađanje od stresa, ispunjenje slobodnog vremena, provođenje vremena u prirodi, učenje novih veština, eksperimentisanje, život u skladu sa prirodom, zaštita životne sredine, druženje.

III Proizvodno - ekonomski značaj bašte

Da li imate potrebu da dokupljujete povrće koje gajite u bašti?

U kojoj meri Vam je značajna samostalna proizvodnja voća i povrća za smanjenje mesečnih troškova kupovine hrane?

IV Socio-demografske karakteristike korisnika

Beleže se podaci o starosti, polu, stepenu obrazovanja, radnom statusu ispitanika.

Da li u Vašoj porodici postoji tradicija bavljenja baštovanstvom ili poljoprivredom?

DODATNA PITANJA ZA KORISNIKE BAŠTENSKIH KOLONIJA

Da li ste upoznati sa istorijom ove baštenske kolonije? Kako je ona nastala?

Koliko je bašta udaljena od Vašeg mesta stanovanja?

Kako dolazite u baštu?

Kako ste počeli da obrađujete baštu?

Kako vidite budućnost ovih bašta?

DODATNA PITANJA ZA KORISNIKE BAŠTE ZAJEDNICE

Koliko je bašta udaljena od Vašeg mesta stanovanja?

Kako dolazite u baštu?

Kako je došlo do toga da počnete da obrađujete baštu u bašti zajednice?

Da li su se i na koji način promenila Vaša početna očekivanja vezana za način korišćenja bašte, zajednicu, Vaše mogućnosti i sl. u odnosu na situaciju danas?

Sa kojim izazovima se u bašti najčešće susrećete?

UPITNIK O BAŠTAMA U GRADU

Ovaj upitnik je deo istraživanja o socio-ekonomskom značaju urbanih bašta u okviru doktorske disertacije na Šumarskom fakultetu u Beogradu. Želimo da saznamo više o vašim motivima da se bavite baštom, o ekonomskom značaju bašte za vaše domaćinstvo i za opšti kvalitet života. Pod „baštom“ se misli na korisni deo vrta u okviru okućnice – deo u kom se gaji voće (voćnjak), povrće, začinske biljke.

Učešće u istraživanju je dobrovoljno. Vaši odgovori su anonimni - ne mogu da se dovedu u vezu sa konkretnim ispitanikom i sa njima se će se postupati na poverljiv način. Podaci će biti korišćeni isključivo u naučne svrhe. Informacije o istraživanju možete dobiti od Slavice Čepić na imejl: slavica.cepic@sfb.bg.ac.rs i tel. 064/2415351.

Najlepše hvala na pomoći.

Anketar _____ Lokacija _____ Broj uzorka ____ Datum _____ Trajanje razgovora _____

[1] **Ako biste na momenat razmislili šta je to što Vas motiviše da radite u bašti, koji su to razlozi koji Vam prvo padaju na pamet? Možete navesti više od jednog od razloga.**

[2] **Ocenite od 1-5 koliko se slažete sa narednim rečenicama (1- uopšte se ne slažem, 5-potpuno se slažem). Koliko su ovo Vaši motivi da se bavite baštom?**

	Radim u bašti...	1 uopšte se ne slažem	2 ne slažem se	3 ni slažem se, ni ne slažem	4 slažem se	5 potpuno se slažem
1	...da bih uštedeo novac.	1	2	3	4	5
2	...da bih zaradio kroz prodaju voća, povrća ili cveća.	1	2	3	4	5
3	...da bismo imali dovoljno (voća i povrća) za naše domaćinstvo.	1	2	3	4	5
4	...da bismo imali sveže voće i povrće.	1	2	3	4	5
5	...da bih znao šta jedem (kako je proizvedeno).	1	2	3	4	5
6	...da bismo se zdravo hranili.	1	2	3	4	5
7	...da bih se kretao i bio fizički aktivan/na.	1	2	3	4	5
8	...da ispunim vreme.	1	2	3	4	5
9	...zato što me rad u bašti opušta.	1	2	3	4	5
10	...da bih se družio sa komšijama.	1	2	3	4	5
11	...da bih imao da poklonim drugima voće i povrće.	1	2	3	4	5

[3] **Kolika je okvirna površina bašte? Izraziti u arima ili m².** _____

[4] **Koliko imate godina iskustva u obrađivanju bašte?** _____

- [5] **Koliko često ste u proseku radili u bašti u toku ove sezone (proleće, leto, jesen)? Zaokružite jedan odgovor.**
- 1) svakog dana ili skoro svakog dana
  - 2) par puta nedeljno
  - 3) otprilike jednom nedeljno
  - 4) par puta mesečno ili ređe od toga
- [6] **Na koji način štítíte voće i povrće od bolesti i štetočina? Zaokružíte odgovor sa kojim se najviše slažete.**
- 1) Ne koristim ništa za zaštitu biljaka
  - 2) Uglavnom koristim prirodne preparate, ali ponekad i hemijske (pod prirodnim se misli na preparate na bazi koprive, duvana, plavog kamena i sl.)
  - 3) Uglavnom koristim hemijske preparate, ali ponekad i prirodne
  - 4) Podjednako koristim i hemijske i prirodne preparate
  - 5) Koristim samo i isključivo prirodne preparate
  - 6) Koristim samo i isključivo hemijske preparate
- [7] **U kojoj meri je bašta značajan izvor voća i povrća za Vaše domaćinstvo? Zaokružíte jedan odgovor.**
- 1) Bašta je osnovni izvor voća i povrća.
  - 2) Bašta je dopunski izvor voća i povrća, pored onoga što kupujem.
  - 3) Bašta je zanemarljiv izvor voća i povrća za moje domaćinstvo.
- [8] **Koliko Vam je bašta značajna u ekonomskom smislu za smanjenje troškova kupovine hrane? Oceníte od 1-5:**
- 1) Uopšte nije značajna
  - 2) Nije značajna
  - 3) Ni značajna, ni neznačajna
  - 4) Značajna
  - 5) Veoma značajna

[9] **Naredna pitanja se odnose na aktivnosti u bašti. Od 1-5 koliko se slažete sa sledećim tvrdnjama, gde je 1- uopšte se ne slažem, 5-potpuno se slažem (pokazati karticu sa odgovorima).**

		1 uopšte se ne slažem	2 ne slažem se	3 ni slažem se, ni ne slažem	4 slažem se	5 potpuno se slažem
1	Aktivnosti u bašti mi daju osećaj da sam nešto postigao/-la.	1	2	3	4	5
2	Moje aktivnosti u bašti zahtevaju dosta različitih veština i sposobnosti.	1	2	3	4	5
3	Aktivnosti u bašti mi daju samopouzdanje.	1	2	3	4	5
4	Kroz aktivnosti u bašti sam u kontaktu sa drugim ljudima.	1	2	3	4	5
5	Aktivnosti u bašti su mi pomogle da razvijem bliske odnose sa drugima.	1	2	3	4	5
6	Aktivnosti u bašti mi pomažu da se opustim.	1	2	3	4	5
7	Aktivnosti u bašti mi pomažu da se oslobodim stresa.	1	2	3	4	5
8	Aktivnosti u bašti mi pomažu da se dobro osećam u emotivnom smislu.	1	2	3	4	5
9	Bavim se baštom zato što volim.	1	2	3	4	5
10	Aktivnosti u bašti su za mene fizički zahtevne i teške.	1	2	3	4	5
11	Aktivnosti u bašti su dobre za moju kondiciju.	1	2	3	4	5
12	Aktivnosti u bašti mi pomažu da ostanem fizički zdrav/-a.	1	2	3	4	5

Molimo Vas da za sam kraj odgovorite na nekoliko pitanja o sebi.

[10] **Koliko imate godina?** _____

[11] **Pol:**

- 1) Muški
- 2) Ženski

[12] **Da li živite od poljoprivrede?**

- 1) Da.
- 2) Ne.

[13] **Zaposlenje:**

- 1) Zaposlen
- 2) Nezaposlen
- 3) Penzioner
- 4) Ostalo (navesti) _____

[14] U koju grupu spadaju Vaša mesečna primanja? Podaci o primanjima nam znače da istražimo povezanost sa ekonomskim značajem bašte za domaćinstva.

- 1) manje od 100 evra
- 2) 100-249 evra
- 3) 250-449 evra
- 4) 450-599 evra
- 5) 600-799 evra
- 6) preko 800 evra

Hvala na izdvojenom vremenu!

Beleške (zapisuje anketar):

BAŠTENSKI DNEVNIK
april - novembar 2018.

PRIMER POPUNJAVANJA BAŠTENSKOG DNEVNIKA

Broj parcele: L00   **Baštovan/-ka:** Baštovan Baštovanović   **Broj lista:** 01

BROJANJE BILJAKA I MERENJE POVRŠINA			
Redni br.	Naziv vrste	Broj biljaka (kom)	Površina pod vrstom (m ²)
1	BELI LUK	25	1,5
2	JAGODA	/	1,0
3	KRASTAVAC	6	1,0
4			

Broj parcele: L00   **Baštovan/-ka:** Baštovan Baštovanović   **Broj lista:** 02

MERENJE PLODOVA, VREMENA PROVEDENOG U BAŠTI I TROŠKOVA											
Red. br.	Naziv vrste	16.04-22.04.			23.04-29.04.			30.04-06.05.			Komentar
		Masa (kg)	Broj sati u bašti (h)	Troškovi (RSD)	Masa (kg)	Broj sati u bašti (h)	Troškovi (RSD)	Masa (kg)	Broj sati u bašti (h)	Troškovi (RSD)	
1	BELI LUK	/	1,5	150 RSD rasad + 200 RSD rukavice	0,5+1,0	2 + 0,5	/	1,5+0,5	1 + 1,5	/	
2	JAGODA	/			/			/			
3	KRASTAVAC	/			/			/			
4											

Broj parcele: _____

Baštovan/-ka: _____

Broj lista: 01

BROJANJE BILJAKA I MERENJE POVRŠINA				
Redni br.	Naziv vrste	Broj biljaka (kom)	Površina pod vrstom (m ²)	Komentar
1				
2				
3				
4				
5				
6				
7				
8				
9				
10				
11				
12				
13				
14				
15				
16				
17				
18				
19				
20				
21				
22				
23				
24				
25				
26				
27				
28				
29				
30				
31				
32				
33				
34				
35				

Broj parcele: _____

Baštovan/-ka: _____

Broj lista: 02

MERENJE PLODOVA, VREMENA PROVEDENOG U BAŠTI I TROŠKOVA

		16.04-22.04.			23.04-29.04.			30.04-06.05.			Komentar
Redni br.	Naziv vrste	Masa (kg)	Broj sati u bašti (h)	Troškovi (RSD)	Masa (kg)	Broj sati u bašti (h)	Troškovi (RSD)	Masa (kg)	Broj sati u bašti (h)	Troškovi (RSD)	
1											
2											
3											
4											
5											
6											
7											
8											
9											
10											
11											
12											
13											
14											
15											
16											
17											
18											
19											
20											
21											
22											
23											
24											

Prilog 4. Spisak biljnih kultura u privatnim baštama prikupljen kroz baštenske dnevnike

BAŠTA 01	BAŠTA 02	BAŠTA 03	BAŠTA 04
blitva	zelje	ljuta papričica	blitva
tikvice	jagode	krastavac	tikvice
grašak	krastavac	paradajz	boranija
krastavac	ljuta papričica	crni luk	šargarepa
crni luk	paprika	beli luk	cvekla
šargarepa	čeri paradajz		začinsko bilje (peršun)
beli luk	paradajz		
paradajz	crni luk		
kukuruz	beli luk		
kornišoni	brokoli		
krompir	krompir		
crvena paprika	kupus		
crvena paprika			
cvekla			
kupus			
začinske biljke (peršun)			

Prilog 5. Okvirni spisak tema i pitanja za polu-strukturisani intervju sa predstavnicima gradskih uprava i organizacija koje su uključene u upravljanje zajedničkim urbanim baštama

- [1] Kontekst urbanog baštovanstva u gradu (Malme, Zagreb, Beograd) (istorijski razvoj, strateški, urbanistički i pravni okvir).
- [2] Kako je nastanao projekat/inicijativa koji je predmet intervjuja?
- [3] Koji su sve akteri uključeni u organizaciju i upravljanje peojktom zajedničkih urbanih bašta?
- [4] Koja je uloga grada i ostalih aktera u pogledu obezbeđivanja resursa (zemljište, infrastruktura, edukacija), pravila upravljanja i korišćenja bašta (ko može iznajmiti parcelu, na koliko dugo, uslovi korišćenja parcele i slično)?
- [5] Koji su ciljevi grada i ostalih aktera da podrže inicijative za urbano baštovanstvo (pretežno socijalni/ekološki razlozi, eksperimentisanje u upravljanju, finansijski razlozi?)
- [6] Koji su ključni izazovi i očekivanja u pogledu budućnosti inicijative ili projekta?

Prilog 6. Образац за писмену сагласност учесника у истраживању (верзија на енглеском)

Interview Consent Form

Research project title: Socio-economic benefits of urban gardens and opportunities for their integration into the system of green areas of Belgrade

Research investigator: Slavica Čepić

Research Participants name: _____

Thank you for agreeing to be interviewed as part of the above PhD research project. This consent form is necessary for us to ensure that you understand the purpose of your involvement and that you agree to the conditions of your participation. Would you therefore read the accompanying information sheet and then sign this form to certify that you approve the following:

- the interview will be recorded and transcribed, and/or the notes will be written during the interview,
- the transcript of the interview and/or the notes will be analysed by research investigator,
- the actual recording (if there will be one) will be destroyed.

With regards to how I am going to be represented in the research, I agree with following (please tick one of the options):

☐	You can use my full name and position/role.
☐	You can use my position/role, but not my name.

By signing this form, I agree that:

1. I am voluntarily taking part in this project. I can stop the interview at any time;
2. All or part of the content of your interview may be used in doctoral dissertation of the researcher, in academic papers, policy papers or news articles;
3. I don't expect to receive any benefit or payment for my participation;
4. I have been able to ask any questions I might have. I am free to contact the researcher with any questions I may have in the future;

_____
Participant's Signature

_____
Date

_____
Researcher's Signature

_____
Date

Researcher's contact information: Slavica Čepić, email: slavica.cepic@sfb.bg.ac.rs

Supervisor's contact information: Jelena Tomičević-Dubljević, email: jelena.tomicevic@sfb.bg.ac.rs

Biografija

Dipl. inž. Slavica Čepić je rođena 1983. godine u Kragujevcu, gde je završila Prvu kragujevačku gimnaziju. Diplomirala je 2008. godine na Odseku za pejzažnu arhitekturu i hortikulturu Šumarskog fakulteta u Beogradu. Nakon osnovnih studija završila je master studije "Međunarodna saradnja i urbani razvoj" na Tehničkom univerzitetu Darmštadt u Nemačkoj 2012. godine i "Urbanizam, stanovanje i međunarodna saradnja" na Univerzitetu Grenobl 2 - Pjer Mendes Frans u Francuskoj 2013. godine. Doktorske studije iz oblasti pejzažne arhitekture i hortikulture na Šumarskom fakultetu upisala je školske 2015/2016. godine. Projekat doktorske disertacije je odbranila 2017. godine.

U toku osnovnih, master i doktorskih studija bila je dobitnica različitih stipendija za studiranje i usavršavanje u zemlji i inostranstvu, a tokom trajanja doktorskih studija imala je priliku da pohađa postdiplomske kurseve na institucijama u inostranstvu.

Obavila je stručne prakse iz oblasti upravljanja zaštićenim prirodnim dobrima, urbanog planiranja i pejzažnog projektovanja u biroima u Austriji, Nemačkoj i Francuskoj u periodu od 2009. do 2013. godine. Bila je zaposlena kao projektant pejzažne arhitekture u nekoliko biroa u Beogradu u periodu 2009 - 2019. godine. Dva projekta su nagrađena u okviru Salona pejzažne arhitekture u Beogradu, a radovi su izlagani u zemlji i inostranstvu.

Bila je angažovana u nastavi na predmetu Urbanizam i prostorno planiranje kao student demonstrator i na predmetima Upravljanje predelima i zaštićenim prirodnim dobrima, Učešće javnosti u oblasti pejzažne arhitekture, Osnove urbane hortikulture i Ekonomika i organizacija u pejzažnoj arhitekturi - kao student doktorskih studija. Kao predavač po pozivu, bila je angažovana na Švedskom univerzitetu poljoprivrednih nauka (*SLU*) u okviru kursa Urbana poljoprivreda i društvena interakcija.

Objavila je više naučnih radova u domaćim i međunarodnim časopisima i učestvovala na nekoliko međunarodnih konferencija. Bila je učesnica nekoliko nacionalnih i međunarodnih projekata. Članica je Udruženja pejzažnih arhitekata Srbije. Od 2019. godine zaposlena je kao istraživač saradnik na Odseku za pejzažnu arhitekturu i hortikulturu Šumarskog fakulteta u Beogradu.

Tečno govori engleski jezik, a koristi se nemačkim i francuskim.

Izjava o autorstvu

Ime i prezime autora: **Slavica P. Čepić**

Broj indeksa: **13/2015**

Izjavljujem

da je doktorska disertacija pod naslovom

“Socio-ekonomski značaj urbanih bašta i mogućnosti integracije u sistem zelenih površina Beograda”

- rezultat sopstvenog istraživačkog rada;
- da disertacija u celini ni u delovima nije bila predložena za sticanje druge diplome prema studijskim programima drugih visokoškolskih ustanova;
- da su rezultati korektno navedeni i
- da nisam kršila autorska prava i koristila intelektualnu svojinu drugih lica.

Potpis autora

U Beogradu, _____

_____

Izjava o istovetnosti štampane i elektronske verzije doktorskog rada

Ime i prezime autora: Slavica P. Čepić
Broj indeksa: 13/2015
Studijski program: pejzažna arhitektura i hortikultura
Naslov rada: “Socio-ekonomski značaj urbanih bašta i mogućnosti integracije u sistem zelenih površina Beograda”
Mentor: prof. dr Jelena Tomičević – Dubljević,
Univerzitet u Beogradu – Šumarski fakultet

Izjavljujem da je štampana verzija mog doktorskog rada istovetna elektronskoj verziji koju sam predao/la radi pohranjena u **Digitalnom repozitorijumu Univerziteta u Beogradu.**

Dozvoljavam da se objave moji lični podaci vezani za dobijanje akademskog naziva doktora nauka, kao što su ime i prezime, godina i mesto rođenja i datum odbrane rada.

Ovi lični podaci mogu se objaviti na mrežnim stranicama digitalne biblioteke, u elektronskom katalogu i u publikacijama Univerziteta u Beogradu.

Potpis autora

U Beogradu, _____

_____

Izjava o korišćenju

Ovlašćujem Univerzitetsku biblioteku „Svetozar Marković“ da u Digitalni repozitorijum Univerziteta u Beogradu unese moju doktorsku disertaciju pod naslovom:

„Socio-ekonomski značaj urbanih bašta i mogućnosti integracije u sistem zelenih površina Beograda”

koja je moje autorsko delo.

Disertaciju sa svim priložima predala sam u elektronskom formatu pogodnom za trajno arhiviranje.

Moju doktorsku disertaciju pohranjenu u Digitalnom repozitorijumu Univerziteta u Beogradu i dostupnu u otvorenom pristupu mogu da koriste svi koji poštuju odredbe sadržane u odabranom tipu licence Kreativne zajednice (Creative Commons) za koju sam se odlučio/la.

1. Autorstvo (CC BY)
2. Autorstvo – nekomercijalno (CC BY-NC)
- 3. Autorstvo – nekomercijalno – bez prerada (CC BY-NC-ND)**
4. Autorstvo – nekomercijalno – deliti pod istim uslovima (CC BY-NC-SA)
5. Autorstvo – bez prerada (CC BY-ND)
6. Autorstvo – deliti pod istim uslovima (CC BY-SA)

(Molimo da zaokružite samo jednu od šest ponuđenih licenci.

Kratak opis licenci je sastavni deo ove izjave).

Potpis autora

U Beogradu, _____

_____

1. **Autorstvo.** Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje dela, i prerade, ako se navede ime autora na način određen od strane autora ili davaoca licence, čak i u komercijalne svrhe. Ovo je najslobodnija od svih licenci.
2. **Autorstvo – nekomercijalno.** Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje dela, i prerade, ako se navede ime autora na način određen od strane autora ili davaoca licence. Ova licenca ne dozvoljava komercijalnu upotrebu dela.
3. **Autorstvo – nekomercijalno – bez prerada.** Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje dela, bez promena, preoblikovanja ili upotrebe dela u svom delu, ako se navede ime autora na način određen od strane autora ili davaoca licence. Ova licenca ne dozvoljava komercijalnu upotrebu dela. U odnosu na sve ostale licence, ovom licencom se ograničava najveći obim prava korišćenja dela.
4. **Autorstvo – nekomercijalno – deliti pod istim uslovima.** Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje dela, i prerade, ako se navede ime autora na način određen od strane autora ili davaoca licence i ako se prerada distribuira pod istom ili sličnom licencom. Ova licenca ne dozvoljava komercijalnu upotrebu dela i prerada.
5. **Autorstvo – bez prerada.** Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje dela, bez promena, preoblikovanja ili upotrebe dela u svom delu, ako se navede ime autora na način određen od strane autora ili davaoca licence. Ova licenca dozvoljava komercijalnu upotrebu dela.
6. **Autorstvo – deliti pod istim uslovima.** Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje dela, i prerade, ako se navede ime autora na način određen od strane autora ili davaoca licence i ako se prerada distribuira pod istom ili sličnom licencom. Ova licenca dozvoljava komercijalnu upotrebu dela i prerada. Slična je softverskim licencama, odnosno licencama otvorenog koda.